**Львівський державний університет внутрішніх справ**

**Середа В. В., Ковалів М. В.,**
**Єсімов С. С., Гурковський М. П.**

# ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ УКРАЇНИ ВІД ЗОВНІШНЬОЇ ТА ВНУТРІШНЬОЇ АГРЕСІЇ

*Навчальний посібник*

Львів
2015

УДК
ББК

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
*(протокол № 7 від 25 лютого 2015 р.)*

Рецензенти:

***О. І. Остапенко,*** доктор юридичних наук, професор, заступник директора(Навчально-науковий інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»)

***Н. П. Бортник,*** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права (Навчально-науковий інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»)

**Середа В.В., Ковалів М. В., Єсімов С.С., Гурковський М.П.**

Правові основи захисту України від зовнішньої та внутрішньої агресії: навчальний посібник / В. В. Середа, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, М. П. Гурковський. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 518 с.

ISBN 978-617-511-160-4

У навчальному посібнику розкрито основні положення адміністративного права щодо діяльності Воєнної організації України. На основі досягнень адміністративної науки, сучасного адміністративного законодавства і практики його застосування визначено основні питання курсу правові основи захисту України від зовнішньої та внутрішньої агресії, що спрямовані на вивчення матеріалу.

Навчальний посібник може стати корисним не лише для викладачів, курсантів і студентів, державних службовців та усіх, хто цікавиться питаннями воєнної безпеки України.

**ЗМІСТ**

ПЕРЕДМОВА …… 6
*Розділ 1* КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ РОЗВИТОК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ …… 11
1.1 Поняття національної безпеки України та її склад ……11
1.2 Державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки …19
1.3 Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки ……26
*Розділ 2* ОСНОВИ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ……38
2.1 Воєнна безпека як фактор стабільності суспільства …… 38.
2.2 Воєнна доктрина України ……46
2.3 Основи оборони України ……56
*Розділ 3* МОБІЛІЗАЦІЙНА ПІДГОТОВКА ЕКОНОМІКИ ТА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ……69
3.1 Поняття мобілізаційної підготовки та мобілізації економіки та Збройний Сил України …… 69
3.2 Нормативно-правове регулювання мобілізації та мобілізаційної підготовки економіки та Збройних Сил України ……77
3.3 Права і обов'язки організацій та громадян у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації ……85.
*Розділ 4* ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НАДЗВИЧАЙНОГО ТА ВОЄННОГО СТАНУ ……94
4.1 Правове забезпечення національної безпеки у надзвичайних умовах 94
4.2 Правовий режим надзвичайного стану ……102
4.3 Правовий режим воєнного стану ……111
4.4 Забезпечення основних прав і свобод людини та громадянина в Україні в умовах особливих правових режимів ……119
4.5 Надзвичайні ситуації як обставини введення надзвичайного стану 127
*Розділ 5* ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ……138
5.1 Правові основи діяльності Збройних Сил України ……138
5.2 Організаційно-правові засади управління обороною ……146
5.3 Концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України ……157
5.4 Статут внутрішньої служби Збройних Сил України ……166
5.5 Статут гарнізонної та вартової служби, Стройовий статут Збройних Сил України ……175
*Розділ 6* СПЕЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ ДЕРЖАВИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ……186
6.1 Правова політика України у сфері державної безпеки ……186
6.2 Діяльність Служби безпеки України ……195
6.3 Основні завдання Державної прикордонну службу України ……204
*Розділ 7.* НОРМАТИВНОЇ ПРАВОВІ ЗАСОБИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ ……216

7.1 Концепція війни на сході України ……216
7.2 Вплив російських засобів масової інформації на розвиток терористичної діяльності на сході України ……222
7.3 Характеристика законодавства, що регламентує протидію проявам тероризму в Україні……228
7.4 Заходи безпеки в системі протидії тероризму ……238
7.5 Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України ……248
*Розділ 8* ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ……260
8.1 Загальні поняття інформаційної безпеки ……260
8.2 Структура правового регулювання відносин у галузі інформаційної безпеки ……268
8.3 Правові засади захисту персональних даних ……276.
8.4 Управління інформаційною безпекою в Збройних Силах України …285
8.5 Воєнно-правовий аспект інформаційної безпеки Україна ……295
*Розділ 9* ОСНОВИ ВОЄННОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ ……309
9.1 Поняття збройного конфлікту в науковій літературі ……309
9.2 Основні функції та форми участі збройних сил у конфліктах ……317
9.3 Правові засоби запобігання та врегулювання міждержавних конфліктів ……324
*Розділ 10* МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ ……336
10.1 Сутність і зміст міжнародного права, застосовуваного у збройних конфліктах ……367
10.2 Поняття та основні принципи міжнародного гуманітарного права 345
10.3 Міжнародно-правові аспекти запобігання військових конфліктів …352
*Розділ 11* ОСНОВНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ……364
11.1 Правове забезпечення внутрішньої безпеки країни в сучасних умовах: на досвіді Сполучених Штатів Америки ……364
11.2 Міжнародно-правові питання формування та застосування збройних сил Європейського Союзу ……374
11.3 Система забезпечення внутрішньої безпеки держави Ізраїль ……382
*Розділ 12* ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ……395
12.1 Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану ……395
12.2 Діяльність прокуратури по забезпеченню режиму воєнного стану 404
12.3 Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки ……412
*Розділ 13* ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ……424
13.1 Правоохоронні органи у Збройних Силах ……424
13.2 Правове регулювання діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України ……432
13.3 Діяльності військової прокуратури щодо забезпечення законності у

сфері військової служби ……440
*Розділ 14* ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ……453
14.1 Законодавче забезпечення юридичної відповідальності військовослужбовців ……453
14.2 Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців ……462
14.3 Відповідальність військовослужбовців за адміністративні правопорушення ……..……472
14.4 Матеріальна відповідальність військовослужбовців ……482
14.5 Кримінальна відповідальність військовослужбовців ……495
14.6 Соціальна відповідальність військовослужбовців в умовах соціальної трансформації в Україні ……508

# ПЕРЕДМОВА

Правові основи захисту України від зовнішньої агресії протягом усіх років незалежності перебували в центрі суспільної уваги. Але якщо у перше десятиліття існування української держави питання, як правило, зводилася до проблеми захисту національних інтересів у межах внутрішніх проблем, то в даний час проблеми набули планетарного сенсу. Гранично широкий історичний фон, на якому розгортаються події на східних і південних теренах країни, надає особливу значимість окремим темам, що розробляються в руслі правових, філософських і політологічних теорій. Аналізуючи обставини, які породжують нині необхідність всебічного дослідження воєнної безпеки у контексті захисту України від зовнішньої агресії, можна відзначити наступні моменти.

По-перше, кінець 80-их рр. XX ст. ознаменувався в теоретичному плані народженням нових схем національної та, зокрема, військової безпеки. Їх появі на світ сприяв ряд важливих факторів: перегляд і рішуче відновлення уявлень про сучасні глобальні проблеми; становлення нового світового порядку; істотні зміни геополітичної ситуації що було визвано розпадом тоталітарно-ідеологічних режимів побудованих на теорії класової боротьби; зростання тенденції до позбавлення людства від ядерних і військових загроз, осуду війни як засобу вирішення міждержавних протиріч; зміцнення заходів довіри між народами, крен у бік політичних засобів забезпечення національних і міжнародних питань.

Завдяки цьому вперше в історії відкрилася перспектива побудови системи військової безпеки за єдиним цивілізованим стандартом на всіх рівнях. Разом з тим, така динаміка далека від реалізації. Уже кінець 90-их років XX ст. ознаменувався риторикою конфронтаційних часів, мисленням блокових категорій на теренах пострадянського простору, хаотичною боротьбою за ринки озброєнь серед колишніх радянських республік, спробами вирішення міждержавних і внутрішніх проблем силовими, в тому числі, військовими методами та засобами (Грузія, Молдова, Вірменія, Азербайджан, Таджикистан, Узбекистан, Киргизія, Литва, Латвія), зростанням нових, «нетрадиційних»

небезпек, загроз і викликів незалежним країнам пострадянського простору.

Посилився національно-етнічний і релігійний екстремізм, активізується сепаратизм, загострюється інформаційне протиборство, розширюються масштаби і поглиблюється транснаціональний характер організованої злочинності, незаконний обіг зброї та наркотиків. Бажаний більшістю населення світу і неодноразово декларований різними політичними діячами перехід до несилових міждержавних відносин у той час не відбувся. Світ не став безпечнішим.

У цих умовах свою військову безпеку пострадянські держави забезпечують по-різному. Вступ Латвії, Литви і Естонії до Північноатлантичного договору забезпечили воєнну безпеку від зовнішньої агресії та сприяли стабілізації внутрішніх загроз.

Своєрідність сучасних підходів до захисту України від зовнішньої агресії в значній мірі визначається характером змін у світовій і регіональних системах безпеки, перехідним станом пострадянських країн, до яких належить і Україна. Все це вимагає дослідження проблеми військової безпеки суспільства і держави, в контексті захисту України від зовнішньої агресії, співвіднесення загальних тенденцій реформування українського суспільства з завданнями реформування воєнної організації України.

По-друге, системна, динамічна трансформація міжнародних відносин, порушення механізму функціонування системи безпеки і оборонної інфраструктури української держави викликали у Російській Федерації спроби послабити позиції України в політичній, економічній та військовій галузях, звузити діапазон її національних інтересів, ігнорувати їх при вирішенні регіональних проблем міжнародних відносин, включаючи конфліктні ситуації. Це відбувається за умови коли Російська Федерація виступає гарантом територіальної цілісності після підписанням Україною Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та передачі ядерних арсеналів. Усе це відбувається за умов удосконалення та поширення різних видів ядерної зброї. Змінюється роль, функції та характеристики звичайних озброєнь. Сучасна

зброю стає доступною все більшому числу недержавних утворень у тому числі терористичним організаціям.

У багатьох країнах пострадянського простору загострюється проблема тероризму. Помітна тенденція перетворення її з внутрішньої проблеми держави в зовнішню. Тероризм все частіше стає детонатором збройних конфліктів і, навпаки, ескалація воєнних дій є умовою і фоном для терористичної активності.

До цього Україна не може залишатися байдужою. Тому в умовах зростання практичної потреби в надійному і ефективному забезпеченні захисту України від зовнішньої агресії стає все більш актуальною розробка воєнно-юридичної теорії, яка охоплює воєнно-політичні та воєнно-адміністративні напрями, питання використання військової сили для забезпечення її національної безпеки.

По-третє, ефективність ООН, ОБСЄ, СНД, інших міжнародних і регіональних структур, як показує досвід останнього десятиліття, абсолютно недостатня для забезпечення інтересів України політичними та правовими засобами. Дії Російської Федерації проти Грузії і Молдови завдали важкого удару по ялтинській моделі підтримки міжнародної безпеки. У цих умовах актуалізується необхідність побудови нової моделі військової безпеки суспільства і держави, яка виходила б, насамперед, з національних інтересів України і одночасно відображала б спільність її інтересів з європейськими державами з проблем міжнародної безпеки, можливість реальної інтеграції України в систему Північноатлантичного договору.

Ця нова модель повинна базуватися на гарантованій захисній основі – раціонально обґрунтованій, професійно підготовленій, мобільній військовій силі.

По-четверте, всеохоплюючі зміни в усіх сферах життя України, у взаєминах особистостей, суспільства та держави видозмінили пріоритети національної безпеки. Надзвичайно актуальним видається в цих умовах встановлення залежності захисту від зовнішньої агресії суспільства та держави від структурних і функціональних характеристик політичної системи і, перш за

все, визначення особливостей забезпечення воєнної безпеки в умовах демократії.

Практично важливим є виявлення специфіки механізму забезпечення воєнної безпеки України в процесі її структурних перетворень пов'язаних з асоціацією України до Європейського Союзу.

По-п'яте, наполегливими запитами суспільства нині є розкриття особливостей функціонування системи і механізму забезпечення захисту від зовнішньої агресії, встановлення обґрунтованої та зрозумілої всьому суспільству взаємодії між силами і засобами її забезпечення, уточнення функцій і нових завдань усіх силових інститутів з метою підвищення ефективності системи безпеки, визначення відповідності результатів практичного реформування цих інститутів цілям захисту територіальної цілісності та зміцнення безпеки суспільства і держави.

По-шосте, в рамках становлення нової політико-правової концепції Європейської безпеки потрібно особливе усвідомлення ролі людського фактора в забезпеченні захисту України від зовнішньої агресії, а також адекватності суспільної свідомості об'єктивної необхідності збройного захисту національних інтересів.

По-сьоме, очевидний недолік попередніх підходів до воєнної безпеки, яка не передбачала зовнішньої агресії, активізує пошук суспільства та держави оптимальних підходів у будівництві та підготовці воєнної організації держави у визначенні ступеня участі в цьому процесі громадянського суспільства. Це підтверджується безліччю проблем, що проявляються в ході проведення антитерористичної операції на сході держави. Досі не встановлена на законодавчому рівні пріоритетність національних інтересів, а розроблені і введені в дію документи в галузі національної безпеки, відсутність концепції захисту України від зовнішньої агресії, не задовольняють ні фахівців, ні суспільство в цілому. Склалася гостра проблемна ситуація, суть якої полягає в протиріччі між потребами людини, суспільства та держави в воєнній безпеці та можливостями і здатністю нині існуючої системи і механізму захисту України

від зовнішньої агресії, що підтверджується Зверненням Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором.

Найважливішою умовою ефективного захисту України від зовнішньої агресії та вдосконалення механізму її забезпечення є системна підготовка фахівців, що забезпечують безпеку в різних сферах.

З цією метою необхідно включити в існуючі державні освітні стандарти вищої професійної освіти і різні навчальні програми навчальні дисципліни з питань загальної теорії безпеки, теоретичних основ національної безпеки та компонентів що входять в неї. Зокрема, в програми підготовки фахівців з правознавства доцільно включити теми, пов'язані з правовими основами захисту України від зовнішньої агресії, включати необхідний обсяг військової тематики з організації на двох рівнях управління військовою системою воєнної безпеки країни: військово-політичному та військово-адміністративному. У подальшому такий підхід дасть можливість організувати комплексну, взаємопов'язану діяльність державних і громадських інститутів щодо забезпечення національної безпеки, тим самим виробити оптимальне співвідношення пріоритетів зовнішньої і внутрішньої політики України. Будучи підсистемою національної безпеки, захист від зовнішньої агресії базується на самостійній, цілісній правовій системі, що включає: інституціональну, регулятивну, функціональну, інформаційно-комунікативну і ідеологічну підсистеми, які забезпечують встановлення та підтримку постійних зв'язків між державою та громадянами.

*Розділ 1*

# КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ РОЗВИТОК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

## 1.1 Поняття національної безпеки України та її склад

Проблема забезпечення національної безпеки набуває в сучасних умовах для України небачене раніше значення. Кардинальні геополітичні зміни останнього десятиліття докорінно трансформували всю організацію міжнародних відносин, створену після Другої світової війни, більше того - сформовану за весь час розвитку людської цивілізації. Тільки сьогодні на планеті виділилася Російська Федерація, яка одноосібно намагається вирішувати якій державі, яке місце можна займати в світі і яку роль у ньому грати. Принципово іншими стали умови існування і розвитку для нашої країни, іншими стали і загрози перед якими Україна перебуває. Відповідно змінюються завдання щодо своєчасного виявлення, попередження і усунення загроз. Забезпечення країни умовами безпечного існування і розвитку в масштабі планети, взятими у взаємозв'язку і взаємозалежності з внутрішнім становищем у державі, з виникаючими проблемами і можливостями, імперативами та ресурсами їх вирішення, утворюють те фундаментально реальне державне завдання, безперервне вирішення якого державою є забезпеченням національної безпеки.

На забезпечення національної безпеки направлена державна політика. Це спрямування діяльності держави, визначення форм, завдань, змісту її діяльності. Державна політика відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначається окремими складовими: внутрішня політика, зовнішня політика, економічна політика, соціальна політика, екологічна політика, культурна політика, воєнна політика. Серед пріоритетів виділяється категорія національні інтереси.

Національні інтереси – це визначальні потреби держави Україна, які співвідносяться з її базовими цінностями і виражаються у затвердженому

Верховною Радою комплексі цілей.

В реальному житті сьогоднішньої України проблема національних інтересів ускладнена за рахунок традиційного розподілу української національної ментальності за багатьма параметрами: політичним, економічним, соціальним, релігійним, етнічним і навіть географічним. При цьому не лише окремі політичні, соціальні чи регіональні угруповання, але й окремі інституції державного апарату сповідують власні інтереси, які не співпадають між собою, а в ряді випадків суперечать одні одним. В цьому сенсі негомогенність нинішньої України, яка переживає перехідний етап свого розвитку, є більш глибокою, ніж у будь якої розвиненої європейської держави. Цю обставину враховано за рахунок закладення в основу визначення національних інтересів України перш за все положень Конституції України, а також національних цінностей, в основі яких лежать найзагальніші культурологічні і етнічні уявлення українського народу про добро і зло, щастя і благоденство, суспільний обов'язок і призначення людини тощо.

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначаєнаціональну безпеку – як рівень захищеності життєво-важливих інтересів, прав і свобод особи, життєво-важливих інтересів суспільства, держави та її довкілля від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Державна політика національної безпеки – це сукупність всіх складових державної політики, адже функціонування держави в межах кожного з них позначається на національній безпеці держави позитивно або негативно. Розглядати державну політику національної безпеки треба як ціле, не розкладаючи її на окремі складові.

Система національної безпеки займає важливе місце в сукупності понять сучасної теорії національної безпеки. Це сукупність державних структур і недержавних організацій, які функціонують в сфері захисту прав і свобод людини, базових цінностей суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також відповідна система законодавчих актів держави та нормативних документів (статутів, декларацій, програм) недержавних організацій.

Правову основу функціонування системи національної безпеки України складають Конституція України, Закон України «Про Раду національної безпеки», інші нормативно-правові акти, а також визнані Україною міжнародні договори та угоди.

Відповідно ст. 3. Закону України «Про основи національної безпеки України» об'єктами національної безпеки є: людина і громадянин –їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Інструментом досягнення основної цілі функціонування системи національної безпеки України є державна політика національної безпеки. Формування цієї політики, її концептуалізацію, обґрунтування, планування а також імплементацію здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України.

Головним інтегральним критерієм ефективності державної політики національної безпеки є досягнута захищеність прав і свобод особи від зовнішніх та внутрішніх загроз. В формуванні і реалізації державної політики національної безпеки беруть участь:

Президент України, який

- представляє вищий концептуальний документ виконавчої гілки влади – Стратегію національної безпеки України;

- в межах своїх конституційних повноважень здійснює керівництво органами і структурами виконавчої гілки влади, організовуючи стратегічне планування в рамках галузей народного господарства і окремих міністерств та відомств; контролюючи виконання стратегічних планів; вдосконалюючи шляхом реорганізації та кадрових заходів структуру та органи системи національної безпеки; корегуючи стратегічні плани і санкціонуючи надзвичайні дії в разі виникнення непередбачених ситуацій;

Верховна Рада України, яка

- формує законодавчу базу відповідно до Конституції України;

- забезпечує виконання стратегічних планів виконавчою гілкою влади шляхом прийняття державного бюджету;

- відслідковує виконання стратегічних планів виконавчою гілкою влади шляхом контролювання виконання бюджету;

Кабінет Міністрів України, який, в межах своїх повноважень,

- формує статті державного бюджету відповідно до положень Стратегії національної безпеки і стратегічних планів виконавчої гілки влади;

- координує діяльність органів виконавчої влади держави;

Рада національної безпеки і оборони України, яка діє згідно закону України «Про Раду національної безпеки»;

Центральні та місцеві органи виконавчої влади і Автономної Республіки Крим, які виконують закони України, стратегічні плани та рішення Президента і уряду України з питань поточної політики, в межах своїх повноважень приймають участь в розробці нормативних і правових актів, або розробляють і приймають їх.

Загроза національним інтересам України – обумовлене природною, зовнішньополітичною, внутрішньополітичною та будь якою іншою ситуацією виникнення реальної можливості заподіяння шкоди її національним інтересам, або закладення виразної тенденції до такого виникнення. Виклики – це прояви природної, зовнішньополітичної, внутрішньополітичної або будь - якою іншої ситуації, які породжують загрози національним інтересам України, чи обумовлюють потребу в адекватних діях держави з компенсації цих загроз.

В Україні розробляються три види державних концептуальних документів:

- концептуальний документ вищого рівня – Закон України «Про основи національної безпеки України»;

- концептуальний документ першого рівня – Стратегія національної безпеки України;

- концептуальні документи другого рівня – стратегії (доктрини) по складових (аспектах) державної політики.

Ці документи складають систему вищих концептуальних документів держави.

Закон України «Про основи національної безпеки України» – це державний документ, який відображає генеральний задум щодо державної політики національної безпеки.

Положення концептуальних документів більш низького рангу, а саме Стратегія національної безпеки і стратегії (доктрини) по напрямах державної політики мають випливати із положень Закону України «Про основи національної безпеки України» та не бути у протиріччі з останніми.

Положеннями Закону України «Про основи національної безпеки України» в питаннях формування і реалізації державної політики зобов`язані керуватися всі гілки влади.

Стратегія національної безпеки України встановлює напрями і визначає основні зусилля державної політики національної безпеки в інтересах відстоювання національних інтересів України в конкретній реальній обстановці існуючих і таких, що народжуються, загроз та викликів національним інтересам Стратегія національної безпеки України подає чітку позицію керівництва виконавчої гілки влади щодо ролі і місця України в сучасному світі, а також щодо інтегрального магістрального задуму на певну перспективу в державній політиці.

Період дії даної редакції Стратегії національної безпеки України визначається протягом часу до змін в зовнішній і внутрішній обстановці щодо України, зокрема зміною у сфері безпеки що визначено Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня 2014 року «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у воєнній сфері» Стратегія національної безпеки є базовим програмним документом виконавчої гілки влади.

Стратегія національної безпеки розробляється Кабінетом Міністрів України на чолі з Прем`єр-міністром України і затверджується Президентом України, після чого представляється Верховній Раді України. Верховна Рада

України підтримує чи не підтримує через бюджетний процес стратегію виконавчої гілки влади.

У Стратегії національної безпеки України відображаються такі основні питання: аналіз внутрішньої і зовнішньої обстановки, що склалася на даний час; опис нових структур та змісту загроз національним інтересам України і викликів, які й обумовлюють розробку даної редакції Стратегії національної безпеки України; основні принципи та стратегічні цілі державної політики національної безпеки України на перспективу; стратегічні напрями та пріоритети державної політики національної безпеки України; особливості та інструменти імплементації положень Стратегії національної безпеки України в її державну політику національної безпеки на перспективу.

Положення Стратегії національної безпеки є обов`язковими для виконання всіма посадовими особами виконавчої гілки влади. Інші гілки влади узгоджують свої дії в питаннях державної політики національної безпеки з положеннями Стратегії національної безпеки.

Доктрини (стратегії) по складових (аспектах) державної політики України. Це – воєнна доктрина, основні напрямки зовнішньої політики, економічна стратегія і інші. Положення зазначених документів випливають із Стратегії національної безпеки. В документах визначаються державні стратегії по складових (аспектах) державної політики національної безпеки. Ці стратегії ґрунтуються на конкретній внутрішній і зовнішній ситуації, тому період їх дії – до зміни Стратегії національної безпеки. Документи розробляються відповідними міністерствами (відомствами) та групами міністерств (відомств) під керівництвом відповідних міністрів (віце-прем`єрів) при координуючій участі Ради національної безпеки і оборони України. Є керівними документами міністерств (відомств) та груп міністерств (відомств). Розглядаються на засіданнях Ради національної безпеки і оборони та затверджуються Президентом України як главою держави

Національні інтереси України складаються з чотирьох груп:

1) Національні інтереси загальнодержавного характеру: збереження і

зміцнення суверенітету і незалежності; збереження і зміцнення унітарності держави; збереження цілісності території в межах існуючого кордону; відсутність на території України іноземних військових баз.

2) Національні інтереси, що відображають внутрішні відносини в державі: зміцнення і розвиток демократії; закріплення верховенства права, впровадження і зміцнення соціальної спрямованості в політиці держави; наявність та забезпечення реальної можливості захисту судом конституційних прав і свобод людини і громадянина на підставі Конституції України як документа найвищої юридичної сили; утвердження і додержання пріоритету прав і свобод людини в державній політиці; розбудова, удосконалення і зміцнення державних механізмів реальної відповідальності всіх органів державної влади перед народом України; вдосконалення механізмів формування державних органів влади та органів місцевого самоврядування, співвідношення між зазначеними органами в цілях зміцнення народовладдя; вдосконалення державних і суспільних механізмів, призначених для протидії спробам узурпування будь-яким шляхом державної влади, становлення трьох гілок влади, їх реальної взаємної незалежності щодо рішень, що ними приймаються; всебічний розвиток української мови як державної і її адекватне функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України; розробка і впровадження в життя державної політики, спрямованої на консолідацію української нації, становлення української національної ідеї, укріплення і розвиток етнічної і культурної самобутності корінних народів і національних меншин України; реальна гарантованість права власності для всіх громадян України; наявність механізмів, що не дозволяють використовувати власність на шкоду людині і суспільству; реальна захищеність зі сторони держави усіх суб`єктів права власності і господарювання; реальна рівність усіх суб`єктів права власності перед законом; соціальна спрямованість економіки; наявність механізмів, які не допускають панування в державі обов`язкової ідеології; реальна відсутність цензури та обмежень по відношенню до засобів масової інформації; реальна свобода політичної діяльності в рамках законів

України; наявність і адекватна поточним потребам країни дія механізму системи екологічної безпеки; наявність і реальна імплементованість в життя країни державної політики зі збереження генофонду Українського народу; наявність і ефективне, тобто таке, що відповідає вимогам демократичності суспільства, функціонування в Україні громадського контролю за Збройними силами, Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки України та іншими компонентами воєнної організації держави.

3). Національні інтереси, що відображають зовнішні відносини держави: спрямованість стратегії і тактики зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення її національних інтересів і на посідання Україною у складі світової системи держав місця повноцінного суб`єкта міжнародних відносин; відповідність зовнішньої політики України принципам та нормам міжнародного права; наявність постійно діючої ефективної державної політики щодо української діаспори.

4) Національні інтереси, що стосуються оборони держави та діяльності її силових органів: наявність Збройних сил України та військових формувань і правоохоронних органів, оперативні і боєві якості яких забезпечують виконання задачі оборони країни, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і непорушності кордонів, забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону.

Нормативно-правове регулювання національної безпеки являє собою систему правових норм, спрямованих на організацію діяльності державних і громадських інститутів з реалізації функцій, пов’язаних з національною безпекою. Правове забезпечення національної безпеки України є одним з основоположних напрямків державної діяльності, у зв’язку з чим представляється необхідним проведення комплексного підходу і зміни законодавства у сфері національної безпеки. Фундаментальна потреба суспільства і держави в безпеці, захисті від зовнішніх і внутрішніх загроз визначає виникнення системи органів, які здійснюють функції захисту. Компетенція даних органів знаходиться в безпосередній залежності від рівня

загроз національній безпеці.

## 1.2 Державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки

Потреба в безпеці належить до числа базисних мотиваційних джерел людської життєдіяльності, а соціальна організація являє собою спосіб забезпечення нормальних життєвих умов, засіб спільної протидії природним і соціальним загрозам. Кооперація зусиль, підлеглих єдиній громадській волі, учасників соціальних відносин, дозволяє надавати протидію таким загрозам, яким неможливо протистояти індивідуально. При цьому посилення «панування» людей над природою супроводжується поглибленням диференціації фактора загрози людству, збільшенням масштабів загроз, підвищенням ступеня їх небезпеки.

У міру ускладнення суспільних відносин розширюється спектр загроз соціального характеру, а модифікація фактора загрози, в свою чергу, відображає процес суспільного розвитку. Складна діалектична взаємозумовленість фактора загрози та стану розвитку соціальної системи об'єктивно спричиняє відокремлення, спеціалізацію, ускладнення соціальних засобів забезпечення безпеки, які є невід'ємним атрибутом організованих соціальних систем.

В умовах політико-правової організації система забезпечення безпеки приймає специфічну форму, але при цьому не змінюється за своєю суттю. Держава, її інститути та органи стають найбільш ефективним засобом протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам соціального, природного, техногенного характеру. У зв'язку з постійними змінами внутрішнього і зовнішнього середовища держава і суспільство завжди намагалися виробити дієві засоби захисту від відповідних загроз. Особливу актуальність ця проблема набуває в умовах глобальних загально цивілізаційних змін.

Глобальні зміни, що відбуваються в сучасному світі поряд з позитивними явищами, спричиняють виникнення нових загроз і підсилюють дію загроз які

існували раніше, змінюється характер і ступінь небезпеки. У даних умовах держава стає основним суб'єктом забезпечення безпеки, особлива роль відводиться державним засобам протидії загрозам різного характеру та ступеня небезпеки.

У зв'язку з цим у Стратегії національної безпеки України, констатується, що в умовах глобалізації процесів світового розвитку, міжнародних політичних і економічних відносин, що формують нові загрози і ризики для розвитку особистості, суспільства і держави, Україна як гарант благополучного національного розвитку переходить до нової державної політики в галузі національної безпеки. Перехід до якісно нової державної політики зумовлює необхідність відповідних змін у правовій формі. Саме тому правовий аспект вдосконалення державного механізму забезпечення національної безпеки, сьогодні має не тільки теоретичне значення, а й досить істотне прикладне значення в контексті загального питання про правове реформування системи національної безпеки України.

Соціальна природа державно-правового механізму забезпечення національної безпеки зумовлена об'єктивними історичними процесами кооперації та організації соціальної діяльності. Виживання, нормальна життєдіяльність, розвиток і безпека кожної людини забезпечується об'єднанням людей в єдину організовану системну. Цілісність надає можливість скооперуватися для колективної протидії загрозам, що походить від інших аналогічних організованих соціальних утворень і агресивного природного середовища. Це забезпечується інститутами соціальної влади, що діють у рамках конкретної соціальної системи, в тому числі і в рамках національної політико-правової системи. При цьому у найбільш складних і масштабних соціальних систем, до яких відноситься зокрема національна політико-правова система, виникає об'єктивна потреба в забезпеченні внутрісистемної безпеки.

У цьому зв'язку, перш за все, слід констатувати, що стан політико-правової системи оцінюється як безпечне в тому випадку, якщо усуваються негативні фактори, що перешкоджають ефективній реалізації інтересів

особистості, суспільства, держави і тим самим створюють загрозу стабільності функціонування системи її цілісності. При цьому зміст політико-правової форми становить безліч конкретних соціальних відносин, заснованих на властивих даному суспільству нормативних системах (релігії, моралі, звичаїв, традицій). Зміст соціальних норм детермінує відповідний комплекс властивих даному суспільству цінностей, духовних і матеріальних благ, задоволенню життєво важливих потреб учасників суспільних відносин.

Необхідність збереження, захисту, примноження традиційних національних цінностей і благ відображає сутність національних інтересів та їх особливості на різних етапах розвитку національної спільноти.

Законодавчо національні інтереси України визначені як сукупність внутрішніх і зовнішніх потреб держави у забезпеченні захищеності та сталого розвитку особистості, суспільства і держави.

Для держави, суспільства, особистості інтерес представляють не самі їх суб'єктивні потреби як такі, а духовні і матеріальні блага, без яких неможливо задовольнити життєво важливі потреби. Саме по відношенню до цих благ і цінностей зазвичай виявляють інтерес, і саме вони визначають зміст категорії «національні інтереси». Визначення відображає формальний, структурний аспект явища і не вказує на властивості політико-правової системи, які дозволяють їй зовні (в міжнародних відносинах) проявляти себе в якості нації (в смисловому значенні Статуту ООН).

Разом з тим саме безпека такого національного суверенного утворення, загалом, розглядається як стан захищеності національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз, а в міжнародних документах і в законодавстві держав визначається як національна безпека.

Нормативна система державного правового регулювання у сфері забезпечення національної безпеки представляє собою категоріальну зв'язку «загальне - особливе - одиничне», виділяючи при цьому три відповідних рівня – конституційний, законодавчий, концептуальний.

На конституційному рівні закріплюються основні засади, які повинні

забезпечувати стабільний розвиток і цілісність національної політико-правової системи. Основу основ в цьому сенсі представляють принципи суверенітету та законності.

На рівні національного законодавства здійснюється конкретизація відповідних конституційних положень, визначаються напрями діяльності, прописується механізм, закріплюється система базових категорій. Усе це визначає загальний вектор розвитку системи національної безпеки держави в зв'язці з національними ціннісними пріоритетами, законодавчо закріпленими, у вигляді системи об'єктів національної безпеки. Відповідно державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки визначається як система державних інститутів послідовно організованих, що діють поетапно і на основі офіційних нормативних установок здійснюючи діяльність з підтримки правових і інституційних механізмів, ресурсних можливостей держави та суспільства на рівні, що відповідає національним інтересам.

Функціями державно-правового механізму забезпечення національної безпеки виступають напрями державно-правового впливу що передбачають вирішення певних завдань в основних сферах життєдіяльності, які в комплексі відображають сутність і зміст правової діяльності держави щодо забезпечення національної безпеки. Функції державно-правового механізму забезпечення національної безпеки безпосередньо залежать від характеру масштабів і ступеня реальних та потенційних загроз у політичній, економічній, соціальній сферах, у сфері науки і освіти, в духовній, інформаційній, військовій, оборонно-промислової, екологічної сферах, а також у сфері громадської безпеки.

Крім того функції здійснюються не тільки у внутрішній, але і в зовнішньополітичній сфері, що зумовлює необхідність участі у заходах щодо забезпечення безпеки за межами України відповідно до міжнародних договорів і угод, укладених або визнаними Україною.

Функції державно-правового механізму забезпечення національної безпеки здійснюються за допомогою взаємодіючих між собою державних організаційних інститутів, які умовно поділяють на дві групи: по-перше, це

державні організаційні інститути, для яких відповідна функція є основною, по-друге, це ті інститути держави, для яких функція забезпечення національної безпеки є додатковою (реалізується, як правило, у разі виникнення відповідних загроз інтересам держави, суспільства, особистості).

Державно-правовий інститут забезпечення національної безпеки, як різновид організаційних інститутів держави характеризується рядом ознак:

по-перше, він являє собою відносно відокремлену частину єдиного механізму, що володіє певною автономією;

по-друге, має регулятивним державно-владним характером;

по-третє, має не тільки свою організацію, але й функціональне призначення в рамках державно-правового механізму забезпечення національної безпеки.

Крім того, слід враховувати, що державно-правовий (організаційний) інститут забезпечення національної безпеки не тотожний відповідному державному органу, який є способом зв'язку регульованих державою відносин з їх матеріальною основою. Інститут являє собою нормативне вираження системи суспільних відносин, у зазначеному сенсі це ідеальне явище, виражене як система категорій, статусів, принципів, духовних цінностей тощо.

Матеріальна складова, безумовно, передбачається, але не є основною, коли мова йде про інститути права або держави. У свою чергу поняття державного органу, і в науковій і в навчальній літературі, як правило, пов'язується з матеріальною основою (людьми, будинками, приміщеннями, обладнанням, технічними засобами, озброєнням і тощо) тобто це структурні утворення мають в своєму розпорядженні «матеріально-технічні можливості для здійснення своїх функцій».

Зокрема державні органи, що здійснюють функцію забезпечення національної безпеки, реалізують свої матеріально-технічні можливості за допомогою відповідних технологій, а також технічних, програмних, лінгвістичних, правових, організаційних засобів, включаючи телекомунікаційні канали, використовувані в системі забезпечення національної безпеки для

збору, формування, обробки, передачі або прийому інформації про стан національної безпеки та заходи щодо її зміцнення.

В якості інституційної основи механізму забезпечення національної безпеки України, виділяються і розглядаються наступні організаційні інститути держави вищого рівня: інститут глави держави; інститути державної влади (законодавчої, виконавчої, судової); інститут конституційного правосуддя; інститут ради безпеки.

Другий рівень інституційної системи утворюють правоохоронні інститути; судові інститути; інститути державного контролю та нагляду; державні інститути виконавчого провадження; інститут цивільної оборони; інститути захисту від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру; інститути розвідки, контррозвідки та охорони державних кордонів, а також силові інститути, і, перш за все збройні сили, які виражають силовий компонент державного механізму забезпечення національної безпеки.

Розглядаючи правові і організаційні форми державного забезпечення національної безпеки, крім функціонально-інституційної складової, державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки, припускає також динаміку функціонування, яка в юридичному аспекті виражається в системі процедурних, процесуальних норм які регулюють відповідну діяльність державних органів і посадових осіб.

Динаміка функціонування державно-правового механізму забезпечення національної безпеки виражається в послідовному проходженні стадій що завершуються рішенням проміжних завдань, необхідних для досягнення мети.

Захист інтересів держави, суспільства, особистості від зовнішніх і внутрішніх загроз здійснюється у формі циклічної діяльності, що передбачає проходження трьох стадій.

Перша – виявлення та нівелювання передумов виникнення загроз національній безпеці. На цій стадії здійснюється виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливим інтересам об’єктів безпеки, здійснення комплексу оперативних та довготривалих заходів щодо їх

попередження і нейтралізації.

Друга – усунення фактора загрози національній безпеці. Ця стадія пов’язана з протидією загрозам і характеризується нормативним застосуванням заходів державно-владного заходу, здійснюється управління силами і засобами забезпечення безпеки в повсякденних умовах і при надзвичайних ситуаціях.

Третя – усунення наслідків суспільно небезпечної діяльності, що передбачає відновлення умов необхідних для реалізації інтересів особистості, суспільства, держави шляхом здійснення заходів з відновлення нормального функціонування об’єктів безпеки в регіонах, постраждалих в результаті виникнення надзвичайної ситуації.

Ефективне функціонування механізму забезпечення національної безпеки передбачає координацію різних правових і організаційних форм діяльності, спрямованої на забезпечення інтересів держави, суспільства, особистості. Злагодженість у процесі здійснення функцій повинна забезпечуватися правовим розмежуванням функцій і повноважень державних органів. В організаційному плані взаємодія між усіма суб’єктами забезпечення безпеки здійснюється у формі обміну інформацією, спільного планування і проведення заходів, взаємного використання сил і засобів в інтересах вирішення загальної для суб’єктів цього процесу завдання, організації спеціального моніторингу та ін. Національна безпека є показником стану суспільства, середовища її проживання, що означає здатність даного суспільства витримувати вплив руйнівних факторів і адаптуватися до мінливих умов таким чином, щоб зберігати високу якість життя.

Порівняльний аналіз нормативно-правового регулювання національної безпеки Російської Федерації і України вказує на суттєві відмінності у змісті, визначенні цілей і рівні правового забезпечення системи національної безпеки в представлених державах. В якості основної мети в Російській Федерації виступає захист і розповсюдження національних цінностей усіма доступними засобами та методами (включаючи військову силу), тоді як пріоритетним напрямком національної безпеки України є досягнення міжнародного балансу

за допомогою співпраці та конструктивного діалогу з іншими державами.

### 1.3 Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки.

Забезпечення національної безпеки є найважливішою умовою побудови демократичної правової держави, в якій досягаються стійкий, прогресивний і збалансований розвиток особистості, суспільства та держави на принципах законності, поваги та дотримання прав і свобод людини та громадянина, взаємної відповідальності особи, суспільства та держави щодо забезпечення безпеки, гуманізму та відкритості. Цьому має сприяти чітке функціонування всіх елементів системи забезпечення національної безпеки і насамперед, її адміністративно-правової складової.

Правове забезпечення безпеки громадян передбачає розробку системи соціальних цінностей, яка враховує в першу чергу життєво важливі інтереси особистості, сутність і принципи її життєзабезпечення.

Конституції України проголосила що людина, її права та свободи є найвищою цінністю. Визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина - обов’язок держави. Національна безпека являє систему, що складається з різних елементів – цінностей, інтересів, загроз та інших факторів, які самі представляють системи які розвиваються (елементи системи) і їх правильна диференціація сприяє виробленню стратегії забезпечення національної безпеки.

Реалізація Стратегії національної безпеки, як програмного документа неможлива без активної участі у відповідному процесі органів та сил забезпечення національної безпеки. Під органами розуміються законодавча, виконавча і судова гілки влади, а силами виступають органи виконавчої влади, які мають спеціальні повноваження щодо забезпечення національної безпеки на території України.

Удосконалення адміністративно-правових засад взаємодії органів

виконавчої влади України в сфері забезпечення національної безпеки є одним з пріоритетних напрямків сучасного етапу розвитку країни. Досягнення відповідної мети дозволить створити ефективний правовий механізм, що забезпечує функціонування системи забезпечення національної безпеки і, як результат, забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави.

Адміністративно-правове забезпечення національної безпеки являє собою здійснювану в рамках єдиної державної політики в галузі забезпечення національної безпеки діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на формування адміністративно-правової основи забезпечення національної безпеки, на закріплення в ній системи адміністративно-правових засобів (адміністративно-правових норм, правовідносин, індивідуальних приписів та ін.), за допомогою яких досягається результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб забезпечення національної безпеки країни, створення і підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів безпеки держави.

Порівняльний аналіз науково-теоретичних підходів до визначення понять «правове забезпечення», «адміністративно-правове забезпечення», а також практики їх нормативного закріплення в законодавстві, використання в міждержавних угодах показав, що використання даних термінів обумовлено потребами: реалізації прогностичної функції права щодо суспільних відносин, рівень правового регулювання яких не володіє достатнім ступенем нормативності; створення правової основи діяльності суб'єктів у досить новій, мінливій сфері суспільних відносин; встановлення правового становища суб'єктів, що реалізують свої повноваження у цій сфері; правового регулювання, що вимагає особливого поєднання правових засобів у процесі його здійснення для досягнення максимального регулюючого впливу.

Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, що

досягається застосуванням системи заходів політичного, економічного, організаційного, правового, військового, ідеологічного та іншого характеру, адекватних загрозам життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави, що забезпечує їх стійке прогресивний розвиток.

Державна безпека – це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, інформаційної сфери та державної таємниці від зовнішніх і внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб, що досягається застосуванням системи заходів політичного, економічного, організаційного, правового, військового, ідеологічного та іншого характеру, адекватних загрозам національним інтересам України як сукупності внутрішніх і зовнішніх потреб держави у забезпеченні захищеності та сталого розвитку особистості, суспільства і держави.

Забезпечення національної безпеки – діяльність встановленого кола суб’єктів, які мають реальними можливостями (повноваженнями, ресурсами) захистити життєво важливі інтереси особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз шляхом застосуванням системи заходів політичного, економічного, організаційного, правового, військового, ідеологічного та іншого характеру, адекватних загрозам життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави в конкретно-історичних умовах розвитку держави і суспільства.

Національна безпека у вузькому сенсі може бути розглянута як безпека державна, без забезпечення якої неможливо забезпечити як інші види національної безпеки (економічну, екологічну, інформаційну, військову, продовольчу та ін.) так і національну безпеку в цілому.

Адміністративно-правова основа забезпечення національної безпеки являє собою сукупність взаємопов’язаних, внутрішньо погоджених основоположних нормативних правових актів, що містять юридичні принципи і норми, спрямовані на адміністративно-правове регулювання суспільних відносин у

сфері забезпечення національної безпеки з метою їх упорядкування, охорони та розвитку відповідно до суспільних потреб.

Стратегія національної безпеки, інші концептуальні та доктринальні документи в галузі забезпечення безпеки мають вплив на адміністративно-правове забезпечення національної безпеки шляхом встановлення його пріоритетних завдань та визначення основних напрямів здійснення узгодженими діями всіх елементів системи забезпечення національної безпеки в рамках реалізації державної політики в галузі забезпечення безпеки. Для посилення ролі названих документів в адміністративно-правовому забезпеченні національної безпеки необхідно: встановити сувору ієрархію (взаємну впорядкованість) нормативних актів концептуального і доктринального типу у вигляді «концепція» - «стратегія» - «доктрина», чітко визначивши їх сутність, зміст і призначення, предмет регулювання; строгоузгодити положення даних актів з положеннями інших нормативних правових актів, що входять в правову основу забезпечення національної безпеки; використовувати при створенні даних документів науково-обґрунтований понятійно-категоріальний апарат, що передбачає мінімізацію невизначеності його елементів; продовжити розробку теоретико-методологічних основ створення нормативних актів концептуального і доктринального типу в сфері забезпечення національної безпеки; підвищити відповідальність за невиконання або неналежне виконання положень даних документів; своєчасно: вносити до них зміни і, доповнення відповідно до: мінливих умов; забезпечення національної безпеки.

Основними суб’єктами адміністративно-правового забезпечення: національної безпеки в Україні є органи національної безпеки. Орган національної безпеки – це утворений нормативними та правовими актами в установленому порядку і в певній формі організація, яка будучи частиною державного апарату, має свою структуру, територіальний масштаб діяльності, компетенцію, яку реалізує у встановлених формах і за допомогою певних методів, в тому числі і спеціальних, наділена правом, за дорученням державами, здійснювати діяльність спрямовану на реалізацію найважливішої

функції, сучасної держави – забезпечення національної безпеки в економічній, соціально-культурної і адміністративно-політичній сферах державного управління.

9. Компетенція органу національної безпеки як сукупність обов'язків і прав; органу, обумовлених його призначенням, завданнями та функціями (основними напрямками діяльності), має складну структуру, в якій виділяються три групи обов'язків і прав: в галузі оперативної, кримінально-процесуальної та адміністративної діяльності.

З першою групою зв'язується призначення органів безпеки як спеціальної служби, з другої – як правоохоронного органу, а з третього – як органу виконавчої влади.

Наявність ознак дозволяє віднести орган виконавчої влади до спеціальних служб: призначення органу, мета і завдання його діяльності пов'язані з сферою національної безпеки, з виявленням, попередженням та припиненням розвідувальної та іншої протиправної діяльності іноземних розвідувальних і контр розвідувальних органів; боротьбою зі злочинністю, протидією терористичної діяльності. Функції органу пов'язані з такими: видами діяльності, як контр розвідувальна, розвідувальна, оперативно-розшукова, оперативно-бойова та іншими, обґрунтовано обумовленими як «спеціальні види діяльності». У структурі органу передбачається можливість створення підрозділів спеціального призначення (наприклад, антитерористичних). Органу надано право використовувати у своїй діяльності як гласні, так і негласні сили, засоби та методи, в тому числі можливості співпраці з громадянами на конфіденційній основі, при цьому обсяг негласної діяльності превалює над обсягом гласною діяльності, віднесення до державної таємниці основного обсягу інформації про діяльність органу.

Адміністративна діяльність, здійснювана органами національної безпеки є як найважливішою формою реалізації адміністративно-правового забезпечення національної безпеки, так і функцією органів національної безпеки, яка полягає в повсякденній практичній реалізації зовнішніх і внутрішніх адміністративних

повноважень, наданих органам національної безпеки, в метою вирішення загальних завдань державного управління у сфері забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави, створення сприятливих умов для вирішення завдань контррозвідувальної, розвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом, боротьби зі злочинністю, здійснення інших спеціальних видів діяльності, а також регулювання складаються внутрішньо організаційні відносин.

Реформування органів національної безпеки здійснюватиметься з урахуванням позитивного досвіду іноземних держав щодо створення систем забезпечення державної безпеки та сучасних загальносвітових тенденцій розвитку таких систем шляхом: надання пріоритету попереджувальних заходів і стратегіям; посилення ролі державних органів і інститутів у забезпеченні безпеки та протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам національній безпеці в галузі державної безпеки, посилення співробітництва з іноземними державами; вдосконалення антитерористичної та контррозвідувальної діяльності,: режиму охорони державної таємниці; концентрації інтелектуальних, фінансових і інших ресурсів на пріоритетних напрямах забезпечення національної безпеки в галузі державної: безпеки; зростання рівня бюджетного та інших видів ресурсного забезпечення суб’єктів забезпечення національної безпеки. Реформування органів безпеки має здійснюватися на основі чітко встановлених принципів, найважливішими з яких є: законність; пріоритет прав і свобод людини і громадянина; адекватність державної політики з питань національної безпеки і заходів щодо її реалізації реальним і потенційним загрозам національним інтересам і національній безпеці; позапартійність; гласність, відкритість, для демократичного цивільного контролю; науковість; системність; плановість; ефективність.

Конкретним результатом адміністративно-правового забезпечення національної безпеки, в якому виявляється своєрідне поєднання використовуваних для забезпечення національної безпеки правових засобів, форм і методів діяльності органів безпеки та інших суб’єктів забезпечення

національної безпеки є адміністративно-правові режими встановлювані в галузі забезпечення національної безпеки.

Адміністративно-правовий режим, встановлюваний в галузі забезпечення національної безпеки, це нормативно закріплений і організаційно забезпечений порядок регулювання поведінки громадян і діяльності державних і недержавних організацій, їх посадових осіб, спрямований на чітку регламентацію суспільних відносин в конкретній галузі забезпечення національної безпеки, недопущення протиправної діяльності, що допускає можливість нанесення шкоди національній безпеки, а також передбачає можливість застосування: спеціальних режимних заходів інших спеціальних форм і методів діяльності уповноважених органів, характер яких обумовлений необхідністю адекватної протидії реальним і потенційним загрозам національній безпеці.

Удосконалення адміністративно-правового забезпечення національної безпеки пов’язано з наділенням органів безпеки повноваженнями у сфері залучення до адміністративної відповідальності. Таке розширення компетенції національних органів безпеки є виправданим і викликано необхідністю додання органам національної безпеки реального статусу органів виконавчої влади, що діють в правових державах на основі загально-правових принципів законності, поваги і дотримання прав і свобод людини та громадянина, демократизму, гласності, гуманізму, підзвітності та підконтрольності; удосконаленням державного управління в галузі забезпечення національної безпеки, більш чітким розподілом завдань, функцій і повноважень між виконавчими органами в даній області; потребою повнішого використання всіх гласних і негласних організаційно-правових та спеціальних засобів для ефективного забезпечення національної безпеки.

Державна служба в органах національної безпеки являє собою професійну службову діяльність громадян, що відповідають пропонованим до державної служби в органах національної безпеки вимогам і вступили до відповідних органів у встановленому порядку, для безпосереднього виконання та

забезпечення виконання основних напрямків діяльності та повноважень, наданих органам національної безпеки у сфері забезпечення національної безпеки. Наявні відмінності в специфіці здійснюваних функцій, здійснюваних органами безпеки, а також у змісті та особливостях професійної службової діяльності, здійснюваної співробітниками органів; створюють передумови для того, щоб розглядати службу в органах безпеки в якості самостійного виду державної служби.

Ефективність і якість законотворчої роботи з проблем національної безпеки багато в чому залежать від наявності фактичної взаємодії органів виконавчої влади та його всебічного нормативно-правового регулювання що вимагає законодавчого закріплення обґрунтування повноважень органів виконавчої влади у сфері забезпечення національної безпеки, реалізація яких передбачає їх взаємодію.

Поряд з вищевідзначеними аспектами, необхідно законодавче закріплення участі органів виконавчої влади у розробці і здійсненні взаємодії з іншими органами щодо реалізації конкретних заходів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, незаконним обігом зброї та наркотичних засобів, контрабандою, діяльністю незаконних збройних формувань злочинних груп, окремих осіб і громадських об’єднань, які мають за мету насильницьку зміну конституційного ладу.

В даний час нормативне правове забезпечення національної безпеки не має в своїй основі загального підходу, оскільки правове регулювання здійснюється, як правило, безсистемно і фрагментарно. Забезпечення національної безпеки України багато в чому залежить від ефективної діяльності місцевих органів виконавчої влади. Всі ці органи вирішують різноманітні завдання, пов’язані із забезпеченням національної безпеки. У рамках здійснення своєї діяльності вони активно взаємодіють.

У той же час кожен орган виконавчої влади виконує ряд властивих тільки йому функцій з використанням специфічних засобів, форм і методів діяльності і, таким чином, бере участь у забезпеченні національної безпеки.

В інтересах вдосконалення нормативно-правової основи взаємодії органів виконавчої влади, приведення у відповідність Конституції України і законів про безпеку, вдосконалення нормативного правового регулювання участі органів виконавчої влади у забезпеченні національної безпеки, нормативні акти і їх проекти в даній сфері повинні бути приведені в єдину чітку систему. Необхідний комплексний підхід щодо внесення змін і доповнень до законодавчу та підзаконну базу, як при розробці нормативних актів, так і в процесі право застосування.

В основах національної безпеки наголошується, що Україна при забезпеченні національної безпеки на довгострокову перспективу виходить з необхідності постійного вдосконалення правоохоронних заходів щодо виявлення, попередження, припинення та розкриття злочинних посягань на права і свободи людини та громадянина, власність, конституційної лад.

До правоохоронних заходів виявлення, попередження, припинення і розкриття злочинних посягань відносяться правоохоронні заходи, втілені у вітчизняному кримінальному судочинстві. Організаційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки ресурсами вітчизняного кримінального судочинства являє собою ієрархічно взаємопов’язану та взаємообумовлену структуру. Вона включає в себе концептуальний (стратегічний), логічний і конструктивний рівні.

На стратегічному рівні механізм забезпечення національної безпеки ресурсами кримінального судочинства містить: фундаментальні цінності європейської спільності; особливості духовності європейськоїспільності; моральні засади як європейської спільності, так і кримінального судочинства; світоглядні ідеї в кримінально-процесуальній сфері (принципи кримінального судочинства); цілі, цілеспрямованість, мотивація і завдання кримінального процесу.

На логічному рівні структура забезпечення національної безпеки ресурсами кримінального процесу містить: його теоретичну концепцію (модель) і відповідної цієї концепції понятійний апарат; зовнішньо

системніпідстави; організаційні, правові та процесуальні засоби.

## Контрольні питання

1. Які положення включає поняття національна безпеки?
2. Які напрями забезпечення національної безпеки визначає Закон України «Про основи національної безпеки України»?
3. Які організаційно-правові елементи входять до системи національної безпеки?
4. На які групи поділяються функції державно-правового механізму забезпечення національної безпеки?
5. Які ознаки характеризують державно-правовий інститут забезпечення національної безпеки?
6. Які є стадії в діяльності щодо захисту інтересів держави, суспільства, особистості від зовнішніх і внутрішніх загроз?
7. Яка роль військової організації держави у забезпеченні національної безпеки?
8. Які органи є основними суб'єктами адміністративно-правового забезпечення: національної безпеки в Україні?
9. Охарактеризуйте основні положення Закону України «Про основи національної безпеки України».
10. Назвіть основі завдання Ради національної безпеки і оборони України.

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007

Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007

Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст.351.

Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від01.07.2010№2411-VI// Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 40. – Ст.527.

Про Раду національної безпеки і оборони України Закон від 05.03.1998 № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 35. – Ст.237.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня 2014 р. «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у воєнній сфері»: Указ Президента України від 05.05.2014 № 453 / 2014. [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/17609.html

Про воєнну доктрину України: Указ Президента України від 15.06.2004№ 648/2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/648/2004

Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки:визначення та застосування їх граничних значень / А.Б. Качинський. – К. : НІСД, 2013. – 104 с.

Горбулін В.П. Засади національної безпеки України / В.П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 272 с.

Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки / В.А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2009. – 631 с.

Шахов В. Національний інтерес і національна безпека в геостратегії України / В. Шахов, В. Мадіссон // Вісник Нац. акад. держ. управління при Президентові України. – 2013. – № 2. – С. 44–56.

Правова доктрина України : у 5 т. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, М.П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2013. –864 с.

Бєлєвцева В.В. Організаційно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки України / В. В. Бєлєвцева. – Х. : Право, 2013. – 352 с.

Корж І. Ф. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері державної безпеки України / І. Ф. Корж. : Монографія. – К.: Вид-во ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. - 384 с.

Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник К.: НАДУ, 2012. – 730 с.

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Аристотель. Сочинения. В 4 т. Т. 1. / Аристотель. – М.: Изд-во Мысль, 1976. – 550 с.

Гоббс Т. Избранные произведения. В 2 т. Т. 2. / Т. Гоббс. – М.: Изд-во Мысль, 1965. – 544 с.

Клаузевиц К. О войне. [пер. с нем.] / К. Клаузевиц; М.: Норма, 2007. – 340 с.

Нормативно-правова база у галузі безпеки і оборони України / заг. ред.: А. Гриценко, А. Єрмолаєв, Ф. Флурі. – К. : Центр дослідж. армії, коверсії та роззброєння, 2012. – 800 с.

Настюк В. Я. Адміністративно-правові режими у сфері національної безпеки та протидії тероризму / В. Я. Настюк. – К. : НКЦ «Ін-т операт. діяльн. та держ. безпеки», 2008. – 245 с.

Курс адміністративного права України / В.К. Колпаков, О.В.Кузьменко, І. Д.Пастух, В. Д.Сущенко [та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 864 с.

Вибрані наукові праці / В. Б. Авер’янов; ред.: О. Ф. Андрійко; НАН

України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2011. – 447 с.

Новий курс: реформи в Україні 2010–2015 : нац. доп. / За ред. В. Б Авер'янова. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

*Розділ 2*

# ОСНОВИ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

## 2.1 Воєнна безпека як фактор стабільності суспільства

Досягнення стабільності суспільства можливо, коли: політична влада виражає інтереси більшості членів суспільства, а залежність від зовнішніх суб'єктів міжнародної політичного та економічного життя не носить характеру підпорядкованості їм; досягнута реальна збалансованість інтересів різних верств, груп, громадських організацій, та інститутів суспільства і держави; владою реалізований визначений законодавством гарантований мінімум забезпечення інтересів окремої особистості; збалансований рівень і динаміка розвитку компонентів і елементів суспільства; досить яскраво виражена інтегруюча основа суспільства (яка отримала національно-державний статус, закріплена в законодавстві, обумовлена традиціями суспільства, є найважливішою складовою частиною ментальності всіх основних соціальних груп і більшості індивідів суспільства); основна частина наявних у суспільстві ресурсів (природних, духовних, інтелектуальних, економічних, обумовлених геополітичним становищем, тощо) ефективно реалізується в інтересах даного суспільства.

Для закріплення збалансованості інтересів, і, одночасно, як основа даної збалансованості, виступає сукупність духовних цінностей, які суспільною і індивідуальною свідомістю ідентифікуються як національна ідея.

Взаємозв'язок між стабільністю суспільства і воєнною безпекою носить ієрархічний характер. Це означає, що Воєнна безпека як якісна характеристика та стан суспільства, як правило, знаходиться в підлеглому функціональному відношенні до стабільності. Незважаючи на ставлення обох феноменів безпосередньо до всього суспільства і на складності взаємозалежності між ними, статус стабільності виявляється більш високим порівняно зі статусом військової безпеки у функціональному плані. Як стан соціуму, стабільність

включає в себе цілий ряд параметрів: всі види соціальної безпеки, такі як інформаційна, економічна, продовольча, екологічна, і деякі інші. Якщо безпека не забезпечена, тобто, суспільство виявляється незахищеною – то стабільність її вельми умовна. Стабільність суспільства – і характеристика, прояв якої важливо для суспільства постійно, безперервно, незалежно від кількості та якості проблем, що стоять перед суспільством в даний момент часу; суспільство завжди потребує розвитку і досягненні тих чи інших цілей. При цьому головна увага й зусилля суспільства, його основних інститутів може бути направлено по черзі на ту чи іншу соціальну сферу, в тому числі, і на військову безпеку.

Воєнна безпека особистості, суспільства і держави повинна забезпечуватися постійно. При створенні високого ступеня захищеності від різного роду проявів військової експансії або від військової небезпеки, що приймає інші форми, при створенні особливих умов і відносин всередині суспільства і між соціальною системою та її міжнародними партнерами, проблеми у сфері воєнної безпеки можуть звестися до мінімуму і стати для суспільства малопомітними.

Воєнна безпека суспільства – такий стан її внутрішніх і зовнішніх суспільних відносин, компонентів і елементів, при якому забезпечується їх захищеність, заснована на ефективній протидії впливу воєнних загроз (збройного насильства), мінімізуючи негативні впливи військової експансії ззовні, і тим самим - у всіх суспільних сферах створюючи умови для стабільності даного суспільства. Досягнута і забезпечена воєнна безпека, нейтралізуючи або мінімізуючи воєнні загрози, стимулюючи зміцнення інших сфер суспільної діяльності, створює умови, які дозволяють підтримувати життєздатність суспільства. При цьому Воєнна безпека не є безумовною гарантією стабільності, вона лише створює сприятливі умови життєздатності суспільства в різних сферах. Також важлива спрямованість розвитку суспільства: якщо вона володіє певним прогресивним вектором розвитку, то воєнна безпека дозволяє підвищувати динамізм і стійкість її прогресивних

еволюційних процесів, удосконалювати її структуру і якість окремих елементів шляхом створення сприятливих умов у відповідних сферах суспільства. У випадку, коли суспільство не розвивається, а більше того - деградує, забезпечена воєнна безпека може мимоволі сприяти збільшенню відтворення екстенсивних відносин усередині системи, консервації відсталості. Тільки в суспільстві, яку відрізняє прогресивний вектор розвитку, воєнна безпека створює умови забезпечення необхідного динамізму, спрямованості і стійкості розвитку суспільства відповідно до цілей і пріоритетів даного суспільства.

Будучи необхідною умовою стабільності суспільства, воєнна безпека, не маючи метою створення умов для сталого розвитку суспільства, може значно сприяти не тільки консервації суспільних відносин, а й поступового зниження можливості вдосконалення підсистеми військової безпеки - у цьому полягає конкретно-історична обумовленість військової безпеки кожного суспільства.

Отже, воєнна безпека відображає реальний стан конкретного суспільства, в якому виражене широке коло питань і відносин, пов’язаних із захистом особи, суспільства і держави від збройного насильства, забезпеченням їх нормального функціонування та створенням умов для їх розвитку. При цьому коло розв’язуваних в рамках військової безпеки питань виходить за межі проблем оборонного і військово-політичного плану.

Небезпека військового характеру суб’єктам, що входять в дану суспільство може виникнути і за межами території (територіальних вод, повітряного простору) даної країни.

Сутність військової безпеки та її прояви суперечливі. З одного боку, Воєнна безпека - необхідна умова життєздатності суспільства, що розвивається. З іншого боку, воєнна безпека суспільства - це динамічний стан, залежний від багатьох факторів, наслідки яких складно передбачити.

З третього боку, навіть найпотужніша система військової безпеки не гарантує абсолютної захищеності суспільства від негативних наслідків збройних впливів на неї (загибелі громадян, руйнування елементів економіки, інфраструктури тощо). Воєнна безпека є важливим і необхідним чинником

стабільності суспільства, її розвитку, позитивних процесів у всіх її сферах. Вона відіграє важливу роль в галузі самосвідомості та само ідентифікації індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому, це необхідна умова для формування позитивної громадської та індивідуальної самосвідомості в будь-якому суспільстві.

Реалізована на практиці воєнна безпека, сприяючи впорядкуванню і вдосконаленню внутрішньо соціальних відносин, зміцнюючи суспільство, має велике значення для формування високого статусу даного суспільства в рамках міжнародного співтовариства. Також воєнна безпека суспільства являє собою важливу цінність суспільства і як ідеал, мета, до якої держава і суспільство повинні постійно прагнути. Разом з тим, воєнна безпека потребує постійної уваги не тільки з боку інститутів, які безпосередньо виконують завдання оборонного характеру, протидії відкритим проявам збройного насильства, а й з боку всіх елементів військової організації держави, всього суспільства.

Воєнна безпека, як стан соціуму, піддана впливу великої кількості умов, пов’язаних зі всіма сферами діяльності суспільства, і може виявитися вразливою як в економічному, ідеологічному, соціально-демографічному, так і у власне військовому відношенні. Воєнна безпека не є абсолютною гарантією захисту особи, суспільства і держави від будь-яких проявів військової експансії, негативних впливів на суспільство військовими засобами. Жодна потужна і досконала підсистема військової безпеки не гарантує запобігання військових загроз, не виключає повністю силового впливу ззовні. Воєнна безпека, вирішує виключно завдання захисту та оборони, спочатку знаходиться в залежному становищі від ймовірного агресора. Разом з тим, воєнна безпека у формі превентивних заходів може ініціювати несподівані контрзаходи з боку об’єкта превентивного військового та військово-політичного тиску. Більш того, воєнна безпека не є абсолютною характеристикою суспільства або держави, гранично точною величиною. Забезпечити стовідсотково гарантовану військову безпеку суспільства практично неможливо, як і досягти ідеалу, хоча б у силу динамічності соціальної еволюції і великого різноманіття форм соціальних

утворень і процесів, але прагнути до цього можливо і необхідно. Історія нагадує про те, що успіхи у сфері забезпечення воєнної безпеки можуть при певних обставинах досить швидко втратити своє значення, і про те, що в питаннях військової безпеки чимале значення має професіоналізм і рішучість військових і державних керівників, моральний дух воїнів, рівень взаєморозуміння в суспільстві, його загальний настрій, віра народу в свою країну, в свої Збройні Сили, в своїх вождів. Але не можна забувати про те, що тільки при активному і цілеспрямованому вирішенні питань військової безпеки можлива реальна мінімізація військових загроз і небезпек. Певна суперечливість військової безпеки не знижує її значущості для будь-якої суспільства, особливо зберігає високу ймовірність військового впливу.

Факторіальний вплив військової безпеки на стан суспільства являє собою складний багатоаспектний вплив, обумовлений: конкретним характером і важливістю її значення для життєздатності суспільства, складністю і масштабами інструменту забезпечення військової безпеки - підсистеми її забезпечення - пронизує всю суспільство і має три рівні, а саме громадський (або субстанціональні), державний (або концептуально-координаційний), військовий (виконавчий).

Широко вживане поняття «національна безпека» включає сукупність окремих видів безпеки: економічної, політичної, інформаційної, наукової, культурної, фінансової тощо, серед яких однією з найважливіших є воєнна безпека - тому при визначенні механізмів реалізації «національної безпеки» доводиться неминуче стикатися з механізмами реалізації тих чи інших конкретних видів безпеки. Як результат розвитку суспільства, воєнна безпека обумовлена рівнем і характером зовнішньої військової експансії, рівнем і динамікою розвитку самого суспільства, забезпечуючи цей розвиток, створюючи відповідні сприятливі умови (або нейтралізуючи і мінімізуючи негативний аспект зовнішньополітичної ситуації яка складається) у військовій і військово-політичній галузях. Воєнна безпека створює умови для прогресивного розвитку суспільства, сприяє інтенсифікації її внутрішніх

процесів і відносин, які впливають на забезпечення її життєздатності. Чим досконаліша підсистема забезпечення військової безпеки, тим більше позитивний вплив вона матиме на суспільство. Виникає ефект вторинної детермінанти. І в даному випадку рівень прямого впливу військової безпеки на стабільність і життєздатність суспільства ще більше підвищується, забезпечуючи стабільність суспільства.

Отже, Воєнна безпека є не тільки умовою, що впливає на життєздатність соціуму, на характер і динаміку його розвитку, але є одним з найбільш істотних факторів стабільності суспільства. При цьому механізм впливу військової безпеки на стан суспільства обумовлений параметрами інструменту, за допомогою якого ця безпека досягається. Рішення практичних завдань військової безпеки на сучасному етапі історичного розвитку не може бути забезпечено ні силами однієї військової організації держави, ні її окремими елементами, навіть такими як збройні сили; для цього необхідна підсистема військової безпеки, що виходить за рамки військової організації, через яку і здійснюється вплив на стабільність суспільства. Структура конкретної підсистеми військової безпеки, як і більшість явищ і процесів соціальної дійсності, історично обумовлена.

Нинішня епоха характеризується ускладненням внутрішніх відносин у суспільстві (суспільстві) і відносин між соціальними системами, розвитком технологій і методів силового впливу соціальних систем один на одного, підвищенням взаємозалежності різних сфер соціальної діяльності і різних соціальних систем, прагненням до комплексного вирішення багатьох завдань (в тому числі і у військово-політичній сфері), і деякими іншими особливостями. Тому сучасна воєнна безпека - результат складної взаємозумовленості військових і невійськових способів реалізації національних інтересів, досягнення тактичних і стратегічних цілей соціальних систем.

Серед загроз Україні, які існують в наші дні, є масові порушення прав людини і етнічний геноцид, проблеми національних меншин, боротьба за доступ до природних ресурсів; націоналізм і фундаменталізм, збільшення

експорту зброї та її поширення, що характерно до Російської Федерації і є передумовою виникнення війн.

Виходячи з рівня розвитку соціуму і складності вирішення поставлених перед ним завдань, частина яких пов'язана із необхідністю всебічного вдосконалення в ньому демократичних начал, доцільно представити підсистему забезпечення військової безпеки як нерозривну єдність взаємообумовлених трьох основних рівнів.

Перший рівень - суспільний, субстанціональні - формує певну якість усвідомлення і відповідний вид суспільних настроїв і дій, що дозволяють в тій чи іншій мірі ефективно формувати два інших рівня, здійснювати їх діяльність по забезпеченню воєнної безпеки суспільства. Цей рівень є базовим для всієї підсистеми військової безпеки.

Другий рівень - державний, концептуальний - формулює концепцію, основні цілі та завдання військової безпеки. Елементи цього рівня відповідають за загальну політику і рішення основних проблем військової безпеки. Державний рівень, що зв'язує два інші рівня, виконує функції управління і координації всієї діяльності щодо забезпечення військової безпеки.

Третій рівень - військовий, виконавчий - відповідає за виконання конкретних - військово-політичних, навчально-бойових, а при необхідності, і бойових - завдань в рамках забезпечення військової безпеки.

Таким чином, підсистема забезпечення військової безпеки пронизує все суспільство. Проявляючись на різних рівнях неоднаково, найбільш конкретно вона позначена на третьому, власне військовому, виконавчому рівні. Всі три рівні несуть відповідальність за реалізацію концепції воєнної безпеки, рішення певних, відповідних даному рівню, завдань щодо її здійснення. Ступінь і форма відповідальності на кожному рівні різна.

Найбільша відповідальність лежить на елементах другого рівня, що виробляють концепцію військової безпеки, програму її реалізації та координуючих всю діяльність щодо її забезпечення. Державний рівень відповідальний за правильність і своєчасність визначення цілей і постановки

завдань у розглянутій галузі.

Воєнна безпека України в сучасних умовах, коли військове насильство залишається важливим інструментом забезпечення інтересів Російської Федерації, є ключовим фактором життєздатності українського суспільства, його стабільності, значення і роль якого в даний час в значній мірі недооцінюється суспільством і державою. Військове насильство з боку Російської Федерації стає нормою в досягненні зовнішньополітичних цілей, реалізації економічних та інших інтересів. Масштаби, якість та інтенсивність розвитку військових організацій Росії, документи, що відображають концептуальні погляди керівників цієї країни дозволяють робити висновки про те, що метою їх військової експансії є країни бувшого радянського союзу.

Соціальна практика не дозволяє сподіватися на швидке зникнення війн з політичної арсеналу. Досягнення Росією своїх цілей за допомогою військової сили ще довгий час буде важливим способом соціального руху, ознакою соціального розвитку.

В результаті військового насильства ззовні під загрозою опиняться не тільки розвиток окремих сфер суспільства, але й існування України як самостійного, самобутнього соціуму, унікальної культури, суверенної, незалежної держави. Необхідність невідкладного вирішення проблем воєнної безпеки суспільства диктується винятковою ситуацією, що складається сьогодні навколо неї, яка визначається загальним невисоким рівнем і темпами розвитку України; її проблемами в галузі забезпечення військової безпеки.

Причому в Україні недостатньо високий рівень розвитку в порівнянні з партнерами (наприклад, США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція), нижче темпи ніж у інших (наприклад, Китаю) і конкурентами по міжнародному співтовариству (Російською Федерацією).

Забезпечення військової безпеки українського суспільства та підвищенню ефективності підсистеми військової безпеки необхідно використовувати з метою всебічного розвитку суспільства. Забезпечення воєнної безпеки не є «одновимірною витратною» діяльністю, що прирікає суспільство на значні

витрати ресурсів і не приносить суспільству користі, крім створення певних гарантій незалежності даного суспільства.

Сама по собі воєнна безпека, як певний рівень захищеності суспільства від загроз воєнного характеру, і реальна діяльність щодо її досягнення роблять більш складний і позитивний вплив на суспільство в цілому, на окремі її компоненти й елементи, на психологічний стан соціальних груп і окремих особистостей. Підсистема воєнної безпеки, з метою вдосконалення власної ефективності, бере участь у виробленні принципів, напрямків і конкретних технологій вдосконалення структури суспільства та її окремих елементів: Збройні Сили можуть генерувати власні оригінальні ідеї та концепції оптимізації відносин елемента і структури, елемента і підсистем суспільства, елемента і особистості, а також формувати ці відносини.

Підсистема військової безпеки стимулює діяльність інших елементів системи. У цьому випадку потреби військової організації держави, Збройних Сил виступають в ролі своєрідних викликів, на які припадає відповідним чином відповідати суспільству. У даному випадку рівень позитивності впливу пов’язаний зі складністю завдань і прогресивністю вимог. Наявність оборонних потреб призводить до створення робочих місць, інфраструктури країни, позитивно позначається на стані зайнятості населення, на якості функціонування суспільства, отже, позитивно впливає на суспільство. Помилково і нераціонально протиставляти військову безпеку і матеріальне благополуччя країни. Стабільність суспільства в умовах військової експансії безпосередньо залежить від якості вирішення своїх головних функціональних завдань Збройними Силами

## 2.2 Воєнна доктрина України

Воєнна доктрина України це система керівних поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їм, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а

також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів. Правовою основою Воєнної доктрини єКонституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та закони України.

Воєнна доктрина ґрунтується на результатах аналізу воєнно-політичної обстановки, прогнозування її розвитку, принципах оборонної достатності.

Воєнна доктрина має оборонний характер. Україна не вважає жодну державу (коаліцію держав) своїм воєнним противником, але визнаватиме потенційним воєнним противником державу (коаліцію держав), дії або наміри якої матимуть ознаки загрози застосування воєнної сили.

Воєнна політика України це діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави щодо запобігання воєнним конфліктам, організації та здійснення військового будівництва і підготовки Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України до збройного захисту національних інтересів. Воєнна політика - складова державної політики, головною метою якої є підтримання міжнародної безпеки, запобігання воєнним конфліктам, забезпечення обороноздатності держави.

Воєнна доктрина України затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 № 648 (в редакції від 08.06. 2012 № 390/2012) має розділи:

1. Загальні положення.

2. Воєнно-політична обстановка та характерні риси воєнних конфліктів.

3. Запобігання виникненню воєнних конфліктів.

4. Підготовка держави до збройного захисту національних інтересів.

5. Застосування воєнної сили у воєнних конфліктах.

Сучасній воєнно-політичній обстановці притаманні суперечності воєнно-політичних відносин, спричинені розбіжностями національних інтересів, цілей,

позицій держав стосовно шляхів і способів вирішення глобальних, регіональних, внутрішніх проблемних питань. Воєнно-політична обстановка є динамічною і розвивається під впливом різних тенденцій.

Внутрішніми умовами, які суттєво обмежують спроможності України щодо вирішення проблемних питань, реагування на негативні явища та можуть спровокувати недружні дії інших держав, є:

- розбалансованість і незавершеність системних реформ, у тому числі у сфері безпеки і оборони;

- складне економічне становище, безробіття;

- корупція, високий рівень злочинності, у тому числі організованої;

- зниження обороноздатності держави, боєздатності Збройних Сил України та інших військових формувань.

Тенденції розвитку воєнно-політичної обстановки у світі та внутрішні умови України можуть суттєво впливати на вирішення проблемних питань воєнно-політичних відносин, найбільш актуальними з яких є:

- наявність неврегульованих воєнно-політичних конфліктів та можливість виникнення нових збройних конфліктів у регіоні;

- незавершеність договірно-правового оформлення державного кордону України, внаслідок чого зберігається ймовірність висунення територіальних претензій до України та виникнення суперечок між державами;

- прояви сепаратизму, що спричинені незадоволенням культурних потреб національних меншин, низьким рівнем життя населення та особливостями національно-етнічної політики суміжних з Україною держав;

- втручання у внутрішні справи України з боку інших держав з метою загострення соціально-політичних, міжконфесійних та міжетнічних відносин, створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань;

- посилення конкуренції за доступ до сировинних ресурсів та за контролем над маршрутами їх доставки на ринки споживання, використання економічних конкурентних переваг для досягнення політичних цілей.

Суперечності щодо вирішення зазначених проблемних питань, що тісно

пов’язані між собою, можуть призвести до виникнення воєнно-політичних ризиків, викликів національним інтересам України, а також до загрози застосування воєнної сили проти неї.

Україна розглядає як воєнно-політичні ризики або виклики, що підвищують рівень загрози застосування воєнної сили проти України, такі наміри чи дії держав, коаліцій держав:

- висування територіальних претензій;

- заклики або спроби щодо перегляду наявних державних кордонів;

- нарощення угруповань військ та озброєнь поблизу кордонів України, створення нових, розширення і модернізація наявних військових баз;

- створення або закупівля нових, а також модернізація наявних систем озброєння і військової техніки, у першу чергу наступального характеру, що призводить до порушення балансу сил;

- активізація розвідувальної діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також іноземних організацій проти України;

- проведення інформаційно-психологічних заходів щодо дестабілізації соціально-політичної обстановки, міжетнічних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин;

- застосування політичних і економічних санкцій проти України;

- застосування воєнної сили в регіоні або за участю держав регіону;

- підтримка сепаратизму;

- виправдання застосування воєнної сили як засобу вирішення міждержавних спорів;

- послаблення законодавчих обмежень щодо застосування воєнної сили за межами власної території;

- порушення державами міжнародних угод, договорів про нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, здійснення контролю над озброєннями, обмеження і скорочення озброєнь або вихід з них (припинення участі в них);

- стимулювання ескалації воєнних конфліктів у регіоні.

Загроза застосування воєнної сили може реалізуватися шляхом: втягнення України у воєнний конфлікт між іншими державами; збройної агресії; збройного конфлікту на державному кордоні; переростання внутрішньої нестабільності у збройний конфлікт всередині держави.

Основними цілями воєнної політики України щодо запобігання виникненню воєнних конфліктів є:

- зниження рівня напруженості воєнно-політичної обстановки і врегулювання суперечностей між сторонами воєнно-політичних відносин;

- усунення суперечностей шляхом досягнення комплексної збалансованості інтересів сторін воєнно-політичних відносин;

- сприяння паритетному та збалансованому скороченню збройних сил і озброєнь у регіоні та світі;

- удосконалення міжнародно-правових механізмів, спрямованих на недопущення застосування воєнної сили для вирішення проблемних питань воєнно-політичних відносин.

Основоположними принципами воєнної політики України щодо запобігання виникненню воєнних конфліктів є: забезпечення обґрунтованості, послідовності і системності воєнної політики; дотримання без'ядерного статусу та координація дій на міждержавному рівні.

Основними шляхами запобігання виникненню воєнних конфліктів є:

- підвищення ролі та авторитету України на міжнародній арені;

- участь у міжнародних політичних, безпекових, економічних, культурних та інших організаціях, діяльність яких не суперечить нормам міжнародного права і законодавству України;

- активне сприяння розвитку сучасних систем колективної безпеки;

- забезпечення боєздатності Збройних Сил України та інших військових формувань на рівні, достатньому для стримування потенційного агресора від застосування воєнної сили проти України;

- завершення договірно-правового оформлення державного кордону;

- забезпечення інформаційної безпеки;

- зміцнення позитивного іміджу України на міжнародній арені шляхом активізації інформаційно-роз'яснювальної роботи з питань воєнної політики;

- дотримання міжнародних зобов'язань у сфері здійснення контролю над озброєннями;

- участь у міжнародних операціях, пов'язаних з урегулюванням криз, в антитерористичній і антипіратській діяльності відповідно до норм міжнародного права та законодавства України;

- надання гуманітарної допомоги державам, які цього потребують, у визначеному міжнародними нормами порядку;

- розширення міжнародного економічного співробітництва з питань розвитку адміністративно-територіальних одиниць, території яких прилягають до державного кордону України;

- підвищення життєвого рівня населення та подолання надмірного майнового розшарування в суспільстві;

- дотримання прав етнічних і релігійних меншин, забезпечення їх національно-культурних потреб.

З метою стримування потенційного агресора в разі виникнення передумов застосування воєнної сили Україна залежно від обставин може:

- активізувати дії в міжнародному інформаційному просторі;

- звернутися до Ради Безпеки ООН, інших міжнародних та регіональних організацій, впливових держав, держав - гарантів безпеки України відповідно доМеморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї(Будапештський меморандум) щодо здійснення заходів з недопущення застосування воєнної сили проти України;

- увести правовий режим воєнного (надзвичайного) стану;

- демонструвати власну обороноздатність, готовність до відбиття агресії, здатність заподіяння потенційному агресорові неприйнятних втрат.

Основною метою підготовки держави до збройного захисту національних інтересів є досягнення рівня обороноздатності, достатнього для стримування

інших держав від застосування воєнної сили проти України, а в разі воєнного конфлікту - для оперативного і злагодженого переходу держави з мирного на воєнний стан і відсічі збройній агресії, ліквідації (локалізації, нейтралізації) збройного конфлікту, територіальної оборони і цивільного захисту України.

Під час підготовки держави до збройного захисту національних інтересів Україна дотримується таких основних принципів:

- оборонної достатності, що полягає у всебічному задоволенні потреб підготовки держави до збройного захисту національних інтересів з урахуванням поточного і прогнозованого характеру воєнно-політичної обстановки, економічних і фінансових можливостей держави та пріоритету прогресивного соціально-економічного розвитку України;

- високої готовності держави, що передбачає ефективне переведення з мирного на воєнний стан і забезпечення належного рівня готовності до застосування Збройних Сил України та інших військових формувань;

- системності планування, що передбачає централізоване керівництво на основі цілісної системи стратегій, програм, планів і забезпечує всебічну підготовку держави до збройного захисту національних інтересів.

Пріоритетними напрямами підготовки до збройного захисту є:

- удосконалення системи управління підготовки держави до збройного захисту національних інтересів на основі своєчасного виявлення, аналізу та наукового прогнозування воєнно-політичних ризиків, викликів і загрози застосування воєнної сили проти України;

- удосконалення функцій, завдань військових формувань та органів спеціального призначення відповідно до принципу оборонної достатності, оптимізація їх кількісно-якісних параметрів;

- ефективне застосування системи кадрового забезпечення централізованого типу, вдосконалення системи здійснення добору кадрів і комплектування військових формувань та органів спеціального призначення у ході їх професіоналізації;

- підвищення ефективності військово-патріотичного виховання громадян

України, забезпечення престижу військової служби, вдосконалення системи життєзабезпечення Збройних Сил і інших військових формувань;

- підвищення оперативних і бойових можливостей Збройних Сил і інших військових формувань шляхом оснащення їх відновленими, модернізованими і новими системами озброєння, військової та спеціальної техніки, підтримання на належному рівні боєздатності, мобілізаційної та бойової готовності;

- модернізація системи мобілізаційної підготовки держави відповідно до проведених реформ та економічних можливостей;

- виконання державних цільових програм реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу, розвиток його наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу шляхом стимулювання фундаментальних і пошукових досліджень в інтересах забезпечення обороноздатності держави, створення наукоємної високотехнологічної продукції військового та подвійного призначення з урахуванням необхідності забезпечення раціонального балансу між міжнародною кооперацією, експортом озброєнь і державним оборонним замовленням;

- визначення і формування раціональних обсягів непорушних та мобілізаційних запасів, необхідних для забезпечення дій (діяльності) військових формувань та органів спеціального призначення і функціонування національної економіки в особливий період;

- розвиток інфраструктури регіонів з урахуванням потреб підготовки території держави до оборони.

Досягнення необхідного рівня обороноздатності держави здійснюється шляхом формування і реалізації воєнно-економічної, військово-промислової та військово-технічної політики.

Метою воєнно-економічної політики з підготовки держави до збройного захисту національних інтересів є всебічне задоволення обґрунтованих і визначених з точки зору оборонної достатності потреб Збройних Сил України та інших суб’єктів забезпечення національної безпеки у фінансових і матеріальних ресурсах у мирний час та особливий період.

Основні напрями воєнно-економічної політики:

- ресурсне забезпечення програм реформування і розвитку Збройних Сил та інших військових формувань;

- удосконалення механізму формування і здійснення контролю за видатками державного бюджету, які передбачені на потреби оборони, оптимізація бюджетних витрат та забезпечення їх раціонального розподілу, в тому числі при формуванні державного оборонного замовлення, з дотриманням установлених пріоритетів;

- ресурсне забезпечення функціонування національної економіки, Збройних Сил, інших військових формувань і вдосконалення їх мобілізаційної підготовки;

- ресурсне забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, членів їх сімей і працівників Збройних Сил та інших військових формувань;

- ресурсне забезпечення утилізації надлишкових і непридатних для використання за призначенням зразків озброєння, військової та спеціальної техніки, боєприпасів і компонентів ракетного палива в рамках діючих державних програм;

- забезпечення відповідності програм підготовки держави до збройного захисту національних інтересів економічним і фінансовим можливостям держави.

Метою військово-промислової політики з підготовки держави до збройного захисту національних інтересів є розвиток оборонно-промислового комплексу, підтримка технічного оснащення Збройних Сил і інших військових формувань на рівні сучасних вимог, зокрема шляхом розроблення, випробування, виробництва, модернізації, ремонту та утилізації озброєння, військової та спеціальної техніки.

Основні напрями військово-промислової політики:

- реформування та інноваційний розвиток оборонно-промислового комплексу шляхом створення інтегрованих науково-виробничих структур і впровадження високих наукоємних технологій, у тому числі подвійного

призначення, поєднання централізованого державного управління із сучасними ринковими механізмами, підвищення ролі та вдосконалення інституту генеральних конструкторів;

- організація вітчизняного, в тому числі ліцензійного та серійного, виробництва озброєння, військової і спеціальної техніки відповідно до завдань державних цільових оборонних програм з розроблення, модернізації та закупівлі озброєння і військової техніки для Збройних Сил і інших військових формувань;

- залишення у державній власності стратегічно важливих для забезпечення обороноздатності держави підприємств;

- поступове оновлення науково-технічної та виробничо-технологічної бази оборонно-промислового комплексу, впровадження новітніх технологій;

- удосконалення системи мобілізаційного розгортання оборонно-промислового комплексу.

Метою застосування Україною воєнної сили є:

у разі збройної агресії - примушення агресора до відмови від подальшого застосування воєнної сили з повним відновленням територіальної цілісності і суверенітету України, а також до надання гарантій щодо відшкодування завданих збитків;

у разі збройного конфлікту - досягнення згоди між сторонами конфлікту про відмову від вимог, що порушують конституційний лад і територіальну цілісність України, від подальшого застосування воєнної сили, а також про роззброєння незаконних воєнізованих або збройних формувань.

Під час застосування воєнної сили Україна керується принципами: незастосування воєнної сили першою; адекватність застосування сили масштабу збройної агресії; дотримання норм міжнародного права.

Україна не припинятиме спроб вирішення воєнного конфлікту за допомогою політичних, дипломатичних та інших інструментів. Дії, які Україна розглядає як збройну агресію, визначаються Законом України «Про оборону України».

У разі збройної агресії на державному кордоні Україна вживатиме дії:

застосування Збройних Сил України та інших військових формувань відповідно до планів їх застосування, не виключаючи при цьому перенесення воєнних дій на територію агресора; здійснення територіальної оборони і цивільного захисту України відповідно до законодавства;

звернення до Ради Безпеки ООН, інших міжнародних організацій, впливових держав, держав - гарантів безпеки України відповідно до Будапештського меморандуму з вимогою визнання акту збройної агресії та примушення агресора до припинення воєнних дій, відновлення територіальної цілісності і державного суверенітету України, відшкодування завданих Україні збитків;

активізує дії в міжнародному інформаційному просторі з метою визнання і засудження світовою спільнотою акту збройної агресії, роз'яснення несправедливого стосовно України характеру воєнного конфлікту, політичної позиції та дій України щодо його вирішення.

Україна, користуючись невід'ємним правом кожної держави на індивідуальну та колективну оборону в разі збройної агресії, не виключає можливості отримання військової допомоги від інших держав і міжнародних організацій.

Таким чином, підсистема військової безпеки суспільства, його Збройні Сили, які знаходяться в стані високої ефективності, стають важливим чинником соціально-економічного та науково-технічного розвитку суспільства, сприяють підвищенню його життєздатності і стабільності.

### 2.3 Основи оборони України

Оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній

агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони.

Правовою основою оборони держави є Конституція України, Закон України «Про оборону України», інші законодавчі акти України та відповідні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Для організації оборони держави Президент України за поданням Кабінету Міністрів України затверджує військово-адміністративний поділ території України.

З метою запобігання збройній агресії та збройному конфлікту, забезпечення національних інтересів і реалізації власної воєнної політики Україна, дотримуючись норм відповідальної і заснованої на співробітництві поведінки в галузі безпеки, бере участь у міжнародних системах безпеки та міжнародному співробітництві у сфері оборони на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України. Визначаючи способи забезпечення безпеки у процесі підготовки держави до оборони та під час воєнних дій, Україна додержується принципів і норм міжнародного права, враховує законні інтереси безпеки інших держав.

Фінансування потреб національної оборони держави здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у законі про Державний бюджет на відповідний рік. Фінансування потреб національної оборони держави може здійснюватися додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Підготовка держави до оборони в мирний час включає:

- прогнозування та оцінку воєнної небезпеки і воєнної загрози; проведення розвідувальної і інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони; здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсіч збройній агресії; формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави;

- удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил і інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування;

- розвиток військово-промислового комплексу, створення сприятливих умов для мобілізаційного розгортання галузей національної економіки з метою виробництва озброєння, військової техніки і майна;

- забезпечення Збройних Сил, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням, військовою і іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами;

- розвиток військово-технічного співробітництва з іншими державами з метою забезпечення Збройних Сил, інших військових формувань і правоохоронних органів озброєнням, військовою технікою і майном, які не виробляються в Україні;

- підготовку національної економіки, території, органів державної влади, органів військового управління, органів місцевого самоврядування, а також населення до дій в особливий період; створення державного матеріального резерву та резервних фондів грошових коштів;

- забезпечення охорони державного кордону України;

- військово-патріотичне виховання громадян, підготовку молоді до служби в Збройних Силах, забезпечення престижу військової служби;

- забезпечення розвитку науки, формування технічного і технологічного набутку для створення високоефективних засобів збройної боротьби;

- захист інформаційного простору та входження у світовий інформаційний простір, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері;

- забезпечення відкритого та демократичного цивільного контролю у сфері оборони та дотримання вимог щодо збереження державної таємниці; інші заходи, що впливають на стан обороноздатності держави.

У разі збройної агресії проти України або загрози нападу Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в країні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил, інших військових формувань, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради подання про оголошення стану війни. Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії.

З моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни.

***Повноваження органів державної влади, обов'язки посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони***

Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, здійснює законодавче регулювання питань сфери оборони.

Президент України здійснює повноваження у сфері оборони відповідно до Конституції. Повноваження Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України визначаються законами. Для здійснення повноважень у сфері оборони, визначених Конституцією та законами України, Президент України видає укази і розпорядження. Як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Президент України видає накази і директиви з питань оборони.

Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері оборони в межах повноважень, визначенихКонституцієюта Законом «Про Раду національної безпеки і оборони України».

Для забезпечення стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами в особливий період може створюватися Ставка Верховного Головнокомандувача як вищий колегіальний орган воєнного керівництва обороною держави у цей період. Пропозиції про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача, її

персонального складу та граничної чисельності подаються Радою національної безпеки і оборони України на розгляд Президенту і вводяться в дію Указом Президента України. Положення про Ставку затверджує Президент України.

***Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері оборони:***

- забезпечує в межах своєї компетенції державний суверенітет України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента у сфері оборони держави;

- визначає потреби в оборонних витратах, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України щодо фінансування заходів у сфері оборони у визначених обсягах;

- організовує розроблення і виконання державних програм розвитку Збройних Сил України, інших військових формувань та розвитку озброєння і військової техніки, інших програм (планів) з питань оборони;

- здійснює передбачені законодавством заходи щодо формування, розміщення, фінансування та виконання державного оборонного замовлення на поставку продукції, виконання робіт, надання послуг для потреб Збройних Сил України, інших військових формувань;

- встановлює порядок надання Збройним Силам, іншим військовим формуванням у користування державного майна, в тому числі земельних (водних) ділянок, інших природних, енергетичних ресурсів, фондів, майна і послуг, використання повітряного і водного простору, морських і річкових портів, аеропортів та аеродромів (посадочних майданчиків), засобів зв’язку і радіочастотного ресурсу, комунікацій, інших об’єктів інфраструктури держави, навігаційної, топогеодезичної, метеорологічної, гідрографічної та іншої інформації, ведення геодезичних і картографічних робіт, необхідних для належного виконання покладених на ці органи функцій та завдань, як на платній, так і безоплатній основі, у грошовій та інших формах розрахунків;

- здійснює загальнодержавні заходи щодо забезпечення живучості об’єктів національної економіки та державного управління у воєнний час;

- забезпечує комплектування особовим складом Збройних Сил, інших

військових формувань і правоохоронних органів, здійснює заходи, пов’язані з підготовкою та проведенням призову громадян на військову службу;

- здійснює згідно із законодавством України заходи з мобілізаційної підготовки та мобілізації, створення державного матеріального резерву, резервного фонду грошових коштів, інших резервів для забезпечення потреб оборони держави; організовує підготовку населення і території до оборони;

- вирішує питання щодо врегулювання діяльності місцевих органів військового управління (військових комісаріатів), допризовної та призовної підготовки, підготовки призовників з військово-технічних спеціальностей, ведення військового обліку військовозобов’язаних і призовників, виконання військово-транспортного обов’язку;

- встановлює відповідно до закону порядок і терміни повного відшкодування вартості об’єктів права приватної власності, що згідно із законом відчужувалися у зв’язку із здійсненням заходів правового режиму воєнного стану;

- утворює, реорганізовує, ліквідовує науково-дослідні установи Збройних Сил, інших військових формувань і військові навчальні заклади та кафедри (відділення, факультети) державних вищих навчальних закладів;

- забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

- здійснює у визначених законом випадках регулювання господарської діяльності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях;

- встановлює відповідно до закону порядок реалізації та утилізації озброєння, військової техніки, іншого майна Збройних Сил України та інших військових формувань і правоохоронних органів, а також утилізації металобрухту, який утворився в них;

- забезпечує здійснення передбачених законодавством заходів щодо цивільного захисту України, надання військової допомоги іншим державам, направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав, допуску та умов перебування підрозділів збройних сил інших держав на території країни та участі України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

- контролює виконання законів у сфері оборони, здійснює відповідно до законів інші заходи щодо забезпечення обороноздатності України, координує і контролює їх виконання та несе, в межах своїх повноважень, відповідальність за забезпечення оборони України.

Міністерство оборони України:

- бере участь у формуванні та реалізації державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, оборони і військового будівництва, підготовці проектів законодавчих та інших нормативних актів у сфері оборони, забезпечує їх виконання у Збройних Силах, у встановленому порядку координує діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони;

- провадить розвідувальну та інформаційно-аналітичну діяльність в інтересах національної безпеки та оборони держави, бере участь в аналізі воєнно-політичної обстановки, прогнозуванні, виявленні та визначенні рівня воєнної загрози національній безпеці України;

- забезпечує належний рівень боєздатності, укомплектованості, бойової та мобілізаційної готовності і підготовки Збройних Сил України;

- бере участь у формуванні оборонного бюджету, звітує перед Кабінетом Міністрів України про використання виділених коштів;

- бере участь у забезпеченні функціонування національної економіки та державного управління в особливий період, у плануванні мобілізаційної підготовки та контролі за підготовкою підприємств, установ, організацій усіх форм власності до виконання мобілізаційних завдань та за їх виконанням;

- виступає, відповідно до визначених Генеральним штабом Збройних Сил України потреб, вимог та пріоритетів, замовником із державного оборонного

замовлення на розроблення, виробництво, постачання, ремонт, знищення та утилізацію озброєння, військової техніки, військового майна і металобрухту, виконання робіт і надання послуг, а також на поставку матеріальних цінностей до мобілізаційного резерву Збройних Сил України;

- здійснює управління військовим майном і майном підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління;

- організовує накопичення озброєння, військової техніки, інших матеріальних ресурсів у непорушному запасі та мобілізаційному резерві, а також створення резерву навчених людських ресурсів;

- забезпечує комплектування Збройних Сил, інших військових формувань, відповідних правоохоронних органів особовим складом, здійснює разом з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування заходи щодо підготовки громадян до військової служби, їх призову на військову службу або прийняття на військову службу за контрактом, при мобілізації, звільнення в запас військовослужбовців, забезпечує їх відповідні права і свободи;

- здійснює заходи, спрямовані на реалізацію соціально-економічних і правових гарантій військовослужбовцям, членам їх сімей та працівникам Збройних Сил, особам, звільненим у запас або відставку, а також членам сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

- забезпечує реалізацію заходів демократичного цивільного контролю за Збройними Силами;

- здійснює в межах своєї компетенції міжнародне співробітництво за воєнно-політичним, військово-технічним та іншими напрямами, а також з питань цивільно-військових відносин з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями;

- забезпечує виконання рішень про участь підрозділів Збройних Сил в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки та надання військової допомоги іншим державам, направлення підрозділів Збройних Сил до інших держав, допуск та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України;

***Основні функції Генерального штабу Збройних Сил України***

Генеральний штаб є головним військовим органом з планування оборони держави, управління застосуванням Збройних Сил, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, військовими формуваннями та правоохоронними органами у межах, визначених Законом «Про оборону України», іншими законами України і нормативно-правовими актами Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Генеральний штаб Збройних Сил України в особливий період є робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача здійснює:

- прогнозує тенденції розвитку форм і способів воєнних дій та засобів збройної боротьби, бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони, стратегії воєнної безпеки, обґрунтовує напрями розвитку Збройних Сил;

- здійснює стратегічне планування застосування Збройних Сил, інших військових формувань та правоохоронних органів для оборони держави;

- визначає потреби в особовому складі, озброєнні, військовій техніці, матеріально-технічних, енергетичних, фінансових, інформаційних ресурсах, продовольстві, земельних і водних ділянках, комунікаціях, фондах та майні, необхідних для належного виконання завдань Збройними Силами і іншими військовими формуваннями, контролює повноту і якість їх отримання;

- здійснює керівництво у сфері оборони та забезпечення громадського порядку в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан у межах, визначених відповідним законом;

- бере участь у створенні та контролює стан системи управління державою

в особливий період;

- доводить до Збройних Сил, інших військових формувань та правоохоронних органів, а в особливий період - і до міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, рад оборони Автономної Республіки Крим та областей, міст Києва та Севастополя директиви і накази Верховного Головнокомандувача Збройних Сил з питань оборони, організовує їх виконання і здійснює контроль за їх реалізацією;

- бере участь в організації та контролює підготовку системи зв'язку, комунікацій і в цілому території держави до оборони;

- бере участь у розробці мобілізаційного плану держави, контролює стан мобілізаційної підготовки державних органів, органів місцевого самоврядування, галузей економіки, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та виконання ними мобілізаційних завдань в особливий період; організовує стратегічне розгортання Збройних Сил України та інших військових формувань, взаємодію з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, радами оборони Автономної Республіки Крим та областей, міст Києва та Севастополя під час виконання завдань оборони;

Участь в обороні держави разом із Збройними Силами беруть у межах своїх повноважень інші військові формування, утворені відповідно до законів України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також відповідні правоохоронні органи.

Міністерства центральні та інші органи виконавчої влади у взаємодії з Міністерством оборони України у межах своїх повноважень: організовують і забезпечують виконання законодавства у сфері оборони, сприяють Збройним Силам у виконанні ними завдань, здійснюють їх належне забезпечення за напрямами діяльності; узгоджують з Генеральним штабом Збройних Сил та забезпечують проведення заходів щодо розвитку системи зв'язку, шляхів, транспорту, інших об'єктів інфраструктури і території держави та підготовки своїх галузей до оборони, забезпечують їх територіальну оборону в межах своїх

повноважень; планують, організовують і контролюють виконання заходів з мобілізаційної підготовки відповідних органів управління, установ, організацій і підприємств усіх форм власності відповідних галузей національної економіки, створюють і утримують визначені Кабінетом Міністрів України резерви матеріальних і фінансових ресурсів тощо.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, забезпечуючи на відповідній території виконання підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності, посадовими особами і громадянами Конституції та законів України, актів Президента, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади з питань оборони організовують і виконують завдання територіальної оборони.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі оборонної роботи забезпечують: підготовку громадян до військової служби, а також загальне військове навчання у воєнний час; приписку громадян до призовних дільниць, військовий облік військовозобов'язаних і призовників; призов громадян на строкову військову службу; направлення громадян на навчальні (або перевірочні) і спеціальні збори; організацію та участь у здійсненні на відповідній території заходів, пов'язаних з мобілізаційною підготовкою, територіальною обороною та цивільним захистом; бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час; проведення мобілізації людських, транспортних та інших ресурсів в особливий період.

**Контрольні питання**

1. Що включає поняття воєнної безпеки?
2. Як впливає військова безпека на стан суспільства?
3. З яких рівнів складається військова безпека?
4. Який документ визначив Воєнну доктрину України?
5. Які розділи має Воєнна доктрина України?
6. Які основні напрями військово-промислової політики в Україні?
7. Який нормативно-правовий документ визначає основи оборони України?
8. Які повноваження Президента України у сфері оборони держави?
9. Які гарантії безпеки надано країні у зв'язку з приєднанням України до

Договору про нерозповсюдження ядерної зброї?

10. Які структури входять до склад Воєнною організацією держави?

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws

Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 9. – Ст.106.

Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 44. – Ст.416.

Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від01.07.2010№2411-VI// Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 40. – Ст. 527.

Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 35. – Ст. 237.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. – Ст. 385.

Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня 2014 року «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у воєнній сфері»: Указ Президента України від 05.05.2014 № 453/2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/17609.html

Про воєнну доктрину України: Указ Президента України від 15.06.2004 № 648/2004 (в редакціїУказу Президента Українивід 08.06.2012 № 390/2012). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/648/2004

Біла книга – 2013. Збройні Сили України / С. Вдовенко, М. Куцин, О. Ліщинський, В. Павленко. – К.: Міністерство оборони України, ФОП Москаленко О.М., 2014. – 75 с.

Цюрупа М.В. Основи загальної та воєнної політології: підручник / [Цюрупа М.В.; Ясинська В.С.]; / Під заг. ред. Телелима В.М. – К.: Кондор, 2013. – 512 с.

Вішняков В.В. Тактика: підручник / В.В. Вішняков, Г.А. Дробаха, А.А. Каленський, Є.Б. Смірнов. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. – 607 с.

Стратегічний оборонний бюлетень. Міністерство оборони України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/strategichnij-oboronnij-byuleten.html

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від19.06.2003№975-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 46. – Ст. 366.

Резолюція Генеральної Асамблеї ОО́Н про підтримку територіальної цілісності України. Прийнята 27 березня 2014 р. на 68-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Резолюція_Генеральної_Асамблеї_ООН_про_підтримку_територіальної_цілісності_України

Про затвердження військово-адміністративного поділу території України: Указ Президента України від 02.09.2013 № 498/2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/498/2013

Указ Президента Українивід 15.06.2004 № 648/2004 «Про затвердженняВоєнної доктрини України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/print1389966722136166 http: //comeuroint.rada.gov.ua/komevroint/doccatalog/document?id=56219

Про Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних Сил: Указ Президент України від 06.04.2011 № 406/2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/406/201

Рябоконь Г.Д. Питання демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави. / Г.Д. Рябоконь. Міністерство юстиції України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.minjust.gov.ua/954

Адміністративне право. Підручник / За заг. Ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – К.: Право, 2013. – 656 с.

*Розділ 3*

# МОБІЛІЗАЦІЙНА ПІДГОТОВКА ЕКОНОМІКИ ТА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

## 3.1 Поняття мобілізаційної підготовки та мобілізації економіки та Збройний Сил України

Мобілізаційна підготовка це комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час з метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту (далі - Збройні Сили України), сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

Мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту на організацію і штати воєнного часу.

Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано.

Основними принципами мобілізаційної підготовки та мобілізації є:

- централізоване керівництво;

- завчасність;

- плановість;

- комплексність, погодженість і взнаємо узгодженість

- персональна відповідальність за виконання заходів щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації;

- додержання прав підприємств, установ і організацій та громадян;

- гарантована достатність;

- наукова обґрунтованість;

- фінансова забезпеченість.

Зміст мобілізаційної підготовки становить:

- правове регулювання у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації;

- наукове і методичне забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації;

- визначення умов діяльності та підготовка органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій до роботи в умовах особливого періоду;

- розроблення мобілізаційних планів, довготермінових і річних програм мобілізаційної підготовки;

- підготовка Збройних Сил України до проведення мобілізації;

- підготовка національної економіки та її галузей до переведення і функціонування в умовах особливого періоду;

- підготовка єдиної державної системи цивільного захисту до функціонування в умовах особливого періоду;

- створення, розвиток та утримання мобілізаційних потужностей для задоволення потреб держави в особливий період;

- утворення і підготовка до розгортання спеціальних формувань;

- створення мобілізаційного резерву;

- створення та утримання страхового фонду проектної, конструкторської і технологічної документації на продукцію мобілізаційного та оборонного призначення;

- підготовка й утримання в належному стані техніки та об’єктів,

призначених для передачі в разі мобілізації Збройним Силам України, іншим військовим формуванням;

- забезпечення готовності системи управління державою до функціонування в особливий період;

- планування і підготовка до нормованого (у разі необхідності) забезпечення населення продовольчими та непродовольчими товарами, медичним обслуговуванням, послугами зв'язку, транспорту, комунальними та побутовими послугами;

- військовий облік військовозобов'язаних і призовників;

- підготовка та накопичення військово-навчених людських ресурсів військовозобов'язаних і призовників для комплектування посад, передбачених штатами воєнного часу;

- бронювання військовозобов'язаних за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями на період мобілізації та на воєнний час;

- підготовка керівного складу органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до дій у разі мобілізації;

- підвищення кваліфікації з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації керівників органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, працівників відповідних мобілізаційних підрозділів і працівників з питань мобілізаційної роботи;

- проведення військово-економічних мобілізаційних навчань і тренувань;

- перевірка та оцінка стану мобілізаційної готовності національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також адміністративно-територіальних одиниць України;

- міжнародне співробітництво у сфері мобілізаційної підготовки;

- підготовка фінансової системи держави до функціонування в умовах особливого періоду;

- розробка і підготовка до запровадження стандартів особливого періоду;

- планування і підготовка до технічного прикриття в особливий період об’єктів, споруд та транспортних магістралей оборонного і важливого загальнодержавного значення;

- доведення основних показників мобілізаційного плану, укладання договорів (контрактів) на виконання підприємствами, установами і організаціями мобілізаційних завдань (замовлень), поставку матеріально-технічних ресурсів, виконання робіт та надання послуг в особливий період;

- підготовка транспортної системи до забезпечення мобілізації;

- підготовка до перерозподілу трудових ресурсів в особливий період;

- інформаційне забезпечення;

- підготовка до переведення редакцій друкованих засобів масової інформації і телерадіоорганізацій до роботи під час мобілізації та у воєнний час.

Зміст мобілізації становить:

- переведення національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, а також адміністративно-територіальних одиниць України на роботу в умовах особливого періоду;

- переведення Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту на організацію і штати воєнного часу.

Особливий період - період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов’язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту

оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Організація і порядок проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації визначаються цим Законом, актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Загальна мобілізація проводиться одночасно на всій території України і стосується національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, підприємств, установ і організацій.

Часткова мобілізація може проводитися в окремих місцевостях держави, а також стосуватися певної частини національної економіки, Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, підприємств, установ і організацій.

Вид, обсяги, порядок і строк проведення мобілізації визначаються Президентом України в рішенні про її проведення.

Рішення про проведення відкритої мобілізації має бути негайно оголошене через засоби масової інформації.

Рішення про проведення прихованої мобілізації доводиться до органів державної влади, інших державних органів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій по закритих каналах оповіщення в порядку, який визначається Президентом України.

З моменту оголошення мобілізації (крім цільової) чи введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях настає особливий період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і

організацій.

На час особливого періоду дія будь-яких прийнятих до настання цього періоду нормативно-правових актів, що передбачають скорочення чисельності, обмеження комплектування або фінансування Збройних Сил України, інших військових формувань чи правоохоронних органів спеціального призначення, зупиняється.

Загальне керівництво у сфері мобілізаційної підготовки і мобілізації держави здійснюється Президентом України; організаційне керівництво мобілізаційною підготовкою і мобілізацією в Україні - Кабінетом Міністрів України; координація діяльності органів виконавчої влади з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється Радою національної безпеки і оборони України.

Безпосереднє керівництво щодо реалізації заходів з мобілізаційної підготовки і мобілізації здійснюється в центральних органах виконавчої влади, інших державних органах їх керівниками, а в Збройних Силах України, інших військових формуваннях - центральними органами управління.

Організація безпосередньої реалізації заходів з мобілізаційної підготовки та мобілізації на відповідній території чи сприяння їх виконанню здійснюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України розробляє мобілізаційний план. Мобілізаційний план - сукупність документів, які визначають зміст, обсяги, виконавців, порядок і строки здійснення заходів щодо мобілізаційного розгортання Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, системи забезпечення життєдіяльності населення на функціонування в умовах особливого періоду.

Центральні органи виконавчої влади та інші державні органи:

- розробляють мобілізаційні плани, довготермінові і річні програми

мобілізаційної підготовки у відповідних сферах управління та галузях національної економіки;

- здійснюють методологічне, методичне і наукове забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації у відповідній сфері управління та галузі національної економіки;

- планують, організовують і контролюють мобілізаційну підготовку у відповідній сфері управління, галузі національної економіки та здійснюють заходи щодо переведення її на функціонування в умовах особливого періоду;

- забезпечують державне регулювання мобілізаційної підготовки у відповідній сфері управління та галузі національної економіки, керують мобілізаційною підготовкою підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління або залучаються ними до виконання мобілізаційних завдань (замовлень).

Центральні органи виконавчої влади у сфері економіки та оборони визначають мобілізаційні завдання (замовлення). Це окремі вимоги щодо номенклатури, обсягів виробництва необхідної продукції, утворення і підготовки до розгортання спеціальних формувань, а також затверджені в установленому порядку першочергові заходи мобілізаційної підготовки, які доводяться для виконання до центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування.

До підприємств, установ і організацій, що залучаються до виконання мобілізаційних завдань (замовлень), мобілізаційні завдання (замовлення) доводяться на підставі затверджених основних показників мобілізаційного плану і договорів (контрактів), що укладаються в порядку, передбаченому законодавством; спеціальні формування - утворені в мирний час у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, підприємствами, установами і організаціями згідно з штатами і табелями до штатів автомобільні, авіаційні, водні, залізничні, медичні та інші формування, які після відповідної підготовки передаються під час мобілізації у встановленому порядку до Збройних Сил

України, інших військових формувань для задоволення їх потреб, а також утворені відповідними центральними органами виконавчої влади - для забезпечення потреб галузей національної економіки.

Основні показники мобілізаційного плану це розрахункові потреби держави на особливий період, сформовані в натуральному і вартісному обчисленні, для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення які визначають мобілізаційні потужності.

Мобілізаційні потужності - виробничі потужності підприємств, установ і організацій, які створюються в мирний час для виробництва продукції і задоволення інших потреб держави в особливий період. Мобілізаційні потужності не підлягають приватизації, у тому числі в разі ліквідації підприємств, установ, організацій. Рішення щодо передачі мобілізаційних потужностей іншим підприємствам, установам і організаціям приймаються органами виконавчої влади, іншими державними органами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Порядок створення, розвитку, утримання, передачі, ліквідації і реалізації мобілізаційних потужностей визначається Кабінетом Міністрів України.

Особливий період - період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов’язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

## 3.2 Нормативно-правове регулювання мобілізації та мобілізаційної підготовки економіки та Збройних Сил України

Мобілізаційна підготовка знаходиться в безперервній взаємодії з основними сферами життя суспільства. Відповідно виділяються наступні види суспільних відносин, що входять у предмет правового регулювання відносин у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації: політичні, економічні, соціальні, духовні. Взаємодія зазначених відносин з основними сферами життя суспільства вимагає правового регулювання за допомогою розробки відповідних правових механізмів. Особливість взаємодії відносин мобілізаційної підготовки та мобілізації полягає в тому, що реалізація механізмів вимагає обов'язкового державного регулювання.

Державно-правові засоби мобілізаційної підготовки та мобілізації обумовлені дією відповідних законодавчих, інших правових норм, що встановлюють поняття, умови забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації, відповідальність за порушення відповідних заходів, а також ведення державного контролю та нагляду за дотриманням норм мобілізаційного законодавства.

Взаємодія мобілізаційної підготовки та політичної сфери в контексті сучасної політики адаптації до стандартів Європейського союзу проявляється у формалізації конституційних гарантій у сферах прав людини і громадянина та забезпечення національної безпеки.

Правовою основою мобілізаційної підготовки та мобілізації є Конституція України, Закони України «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» і інші закони України, а також видані відповідно до них нормативно-правові акти, що у своїй сукупності складають нормативну основу правового регулювання мобілізаційної діяльності.

За соціальною значущістю система нормативно-правових актів репрезентована таким способом: Конституція – закони – укази Президента – підзаконні акти загального характеру – відомчі нормативні акти.

Найважливіше місце серед них посідає Конституція України. Відповідно до статті 116 вищий орган виконавчої влади держави «здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю», тобто забезпечення обороноздатності і національної безпеки держава вважає одним із головних завдань.

Основний Закон держави встановлює лише загальні правові положення, що регламентують мобілізаційну підготовку та мобілізацію, які згодом деталізуються в інших нормативно-правових актах, як наприклад, в Указі Президента України про Стратегію національної безпеки України.

Мобілізаційна підготовка та мобілізація і правовий порядок – явища, що нерозривно зв'язані і взаємозалежні, крім того, низка конституційних положень щодо прав і свобод громадян, які прямо залежать від стану національної безпеки, встановлюються статтями 3, 21 та іншим нормами з розділу II «Права і свободи громадян» Конституції України.

Крім конституційних прав і свобод громадян, державні органи законами та підзаконними актами закріплюють і захищають їхні численні права, свободи й обов'язки в різних сферах життя, зокрема щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Відповідно до Закону України «Про оборону України» на органи державної влади, зокрема й у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації, покладений обов'язок забезпечення проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації. Однак у силу визначеної специфіки виконання цих обов'язків, йдеться про проведення комплексу спеціальних заходів, частина яких має економічний характер, здійснюється під час реалізації мобілізаційного плану.

Одним із джерел правового регулювання діяльності органів державної влади з мобілізаційної підготовки та мобілізації є Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Цей Закон встановлює правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки

підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності (далі - підприємства, установи і організації), повноваження і відповідальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів.

Здійснення заходів з мобілізаційної підготовки та мобілізації покладено на мобілізаційні органи, правове положення якої закріплено в Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Мобілізаційні підрозділи (працівники з питань мобілізаційної роботи) є складовою частиною системи управління мобілізаційною підготовкою. Структура і штати мобілізаційних підрозділів центральних і місцевих органів виконавчої влади визначаються з урахуванням характеру та обсягу мобілізаційної роботи керівником відповідного органу виконавчої влади в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Структура і штати мобілізаційних підрозділів інших державних органів визначаються їх керівниками з урахуванням характеру та обсягу мобілізаційної роботи. Мобілізаційні підрозділи (посади працівників з питань мобілізаційної роботи) у структурі виконавчих органів сільських, селищних, міських рад утворюються рішеннями відповідних рад.

Чисельність працівників мобілізаційних підрозділів (працівників з питань мобілізаційної роботи) органів місцевого самоврядування визначають сільські, селищні, міські ради, а підприємств, установ і організацій - їх керівники за погодженням з відповідними центральними або місцевими органами виконавчої влади з урахуванням сфери діяльності, характеру та обсягу мобілізаційної роботи.

Організація роботи та захист інформації у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється відповідно до Закону України «Про державну таємницю» та нормативними правовими актами з питань секретного діловодства.

У відповідності до статті 102 Конституції України Президент України як Глава держави і гарант Конституції, прав і свобод людини та громадянина в необхідних випадках видає укази, розпорядження, зокрема і в галузі національної безпеки, які мають обов'язкову силу на території України.

Важливими є укази Президента України направлені на реалізацію «Про основи національної безпеки України» щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, особистої безпеки громадян, спрямування зусиль державних органів на протидію посяганням на територіальну цілісність держави.

Зокрема укази Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 «Про Стратегію національної безпеки України», від 02.03.2014 № 189/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 березня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України», від 05.05.2014 № 453 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня 2014 року «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у воєнній сфері» та від 24.09.2014 № 744/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності».

Законами України, указами Президента України регулюються лише найбільш значущі, найважливіші аспекти діяльності органів державної влади з мобілізаційної підготовки та мобілізації, оскільки за своєю природою ці нормативні правові акти впливають на соціальні відносини загального характеру. Однак широта суспільних відносин щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації, викликає насущну потребу поглиблення та деталізації правового регулювання зазначеної діяльності, що здійснюється за допомогою видання актів, іменованих підзаконними.

Особливості актів, які відрізняють їх від законів, зводяться до того, що вони приймаються органами або представниками влади, обраними або утвореними іншими органами; регулюють другорядні суспільні відносини, розвиваючи, конкретизуючи та деталізуючи закони; втрачають юридичну чинність у випадку суперечностей або невідповідності законові; приймаються як колегіально, так і одноосібно уповноваженими посадовими особами державних органів; приймаються в менш суворому і деталізованому порядку.

При цьому, варто враховувати, що недоліки загально регулятивних законів часто відтворюються в спеціальних законодавчих і підзаконних актах.

Істотне значення для органів державної влади, зокрема у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації мають постанови Кабінету Міністрів України, що забезпечують виконання Конституції України, законів, указів та розпоряджень Президента України, регламентують застосування заходів направлених на мобілізаційну підготовку та мобілізацію.

Постанови уряду, що регулюють діяльність у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації, можна розділити щодо дії загального характеру, наприклад постанова Кабінету Міністрів України від 27.04.2006 № 587 «Про затвердження Типового положення про мобілізаційний підрозділ органу державної влади, іншого державного органу» завдання мобілізаційного підрозділу. Мобілізаційний підрозділ:

- бере участь у державному регулюванні мобілізаційної підготовки та мобілізації;

- організовує виконання державним органом законів, інших нормативно-правових актів з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації;

- розробляє та подає керівництву державного органу проекти нормативно-правових актів з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації;

- організовує наукове, інформаційне, методологічне і методичне забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації;

- організовує планування, розроблення і проведення заходів з мобілізаційної підготовки та мобілізації, у тому числі з переведення відповідної сфери управління, галузі національної економіки чи території адміністративно-територіальної одиниці на роботу в умовах особливого періоду та здійснює контроль за їх виконанням;

- бере участь у формуванні проекту основних показників мобілізаційних планів;

- координує розроблення проектів мобілізаційних планів, довгострокових і річних програм мобілізаційної підготовки і вживає заходів до забезпечення їх

виконання;

- подає пропозиції керівництву державного органу щодо участі в організації управління державою в особливий період;

- організовує роботу з визначення потреб (обсягу) у фінансуванні заходів з мобілізаційної підготовки;

- подає пропозиції щодо встановлення мобілізаційних завдань (замовлень) підприємствам, установам та організаціям, а також організовує їх доведення до виконавців;

- бере участь в укладенні договорів (контрактів) про виконання мобілізаційних завдань (замовлень) з підприємствами, установами та організаціями;

- вживає заходів до виконання підприємствами, установами та організаціями мобілізаційних завдань (замовлень) відповідно до укладених договорів (контрактів);

- подає пропозиції щодо передачі мобілізаційних завдань (замовлень) іншим підприємствам, установам та організаціям у разі ліквідації (реорганізації) підприємств, установ та організацій;

- подає пропозиції щодо створення, розвитку, утримання, передачі, ліквідації та реалізації мобілізаційних потужностей на підприємствах, в установах та організаціях;

- здійснює контроль за створенням, зберіганням та обслуговуванням мобілізаційного резерву матеріально-технічних і сировинних ресурсів на підприємствах, в установах та організаціях;

- бере участь у визначенні потреби у постачанні матеріально-технічних ресурсів за рахунок міждержавної кооперації;

- подає пропозиції щодо створення, формування і ведення страхового фонду документації на продукцію мобілізаційного та оборонного призначення та програми створення такої документації;

- подає пропозиції щодо формування довгострокових і річних програм мобілізаційної підготовки;

- контролює здійснення заходів з мобілізаційної підготовки підприємствами, установами та організаціями з метою сталого функціонування відповідної сфери управління, галузі національної економіки чи території адміністративно-територіальної одиниці в умовах особливого періоду;

- організовує роботу, пов'язану з визначенням можливості задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань, національної економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період;

- організовує роботу з бронювання військовозобов'язаних та контроль за веденням їх обліку, забезпечує подання відповідної звітності, подає пропозиції щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час;

- розробляє заходи щодо раціонального використання в особливий період матеріально-технічних, сировинних, фінансових ресурсів та виробничого потенціалу;

- забезпечує подання державним органам інформації, необхідної для планування та здійснення мобілізаційних заходів;

- готує і доводить іншим структурним підрозділам державного органу вказівки щодо виконання актів з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації;

- здійснює заходи щодо підвищення кваліфікації працівників мобілізаційного підрозділу, у тому числі шляхом проведення навчань;

- забезпечує додержання режиму секретності під час здійснення заходів з мобілізаційної підготовки;

- готує щорічну доповідь про стан мобілізаційної готовності та про хід виконання довгострокових і річних програм мобілізаційної підготовки.

Крім того, діяльність з мобілізаційної підготовки та мобілізації регламентована також іншими постановами Кабінету Міністрів України. Наприклад, Положення про військові комісаріати, Положення про військово-транспортний обов'язок.

Велику роль у правовому регулюванні діяльності органів державної влади

на залізничному транспорті щодо охорони громадського порядку та забезпечення мобілізаційної підготовки відіграють відомчі нормативні акти. Вони деталізують значну кількість правових норм, що регулюють суспільні відносини в розглянутій сфері.

Нормативні правові акти міністерств, інших органів державного управління, зокрема у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації, приймаються у формі наказів, розпоряджень та рішень колегій. Прийняті міністерствами, іншими органами державного управління інструкції, положення, статути, правила затверджуються наказами.

У юридичній літературі вказується, що наказ є основною адміністративно-правовою формою юридично-владної, організуючої діяльності єдиноначальних органів і посадових осіб у межах їх компетенції як у зовнішній, так і у внутрішній сферах управління.

Відомчі нормативні правові акти органів державної влади України поширюють свою дію на підрозділи, що входять у його систему і регулюють питання, які мають передусім внутрішнє значення, наприклад, організація роботи з виконання рішень вищих органів державної влади, здійснення структурної перебудови в органах державної влади, поліпшення взаємодії між підрозділами у виконанні поставлених завдань. Разом з тим, низка наказів з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації є нормативною базою для всіх суб’єктів господарювання та фізичних осіб з зазначених напрямів діяльності, організація якої покладена на органи державної влади України. Однак, вони мають загальнообов’язковий характер тільки після відповідної реєстрації в Міністерстві юстиції України, наприклад, Наказ Міністерства економіки України від 18.05.2007 №140 «Про затвердження Переліку відомостей з питань мобілізаційної підготовки національної економіки, які містять службову інформацію».

## 3.3 Права і обов'язки організацій та громадян у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації

Обов'язки підприємств, установ і організацій та громадян щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації визначені Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» і іншими нормативно-правовими актами. За порушення окремих норм мобілізаційного законодавства передбачена адміністративна та кримінальна відповідальність.

Водночас основні обов'язки підприємств, установ і організацій щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації визначені у розділі IV Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Підприємства, установи і організації зобов'язані:

- планувати і здійснювати заходи щодо розробки мобілізаційних планів та підготовки до виконання покладених на них мобілізаційних завдань і забезпечувати поставку продукції згідно з укладеними договорами та надавати звіти з цих питань відповідним органам виконавчої влади, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування, які є замовниками мобілізаційних завдань;

- у разі їх ліквідації своєчасно сповіщати про це відповідні органи державної влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування, з якими укладено договори на виконання мобілізаційних завдань;

- здійснювати під час мобілізації заходи щодо переведення виробництва (діяльності) на функціонування в умовах особливого періоду;

- утримувати в належному стані техніку, будівлі, споруди та об'єкти інфраструктури, що належать для передачі в разі мобілізації Збройним Силам, іншим військовим формуванням, Оперативно-рятувальній службі цивільного захисту або призначені для спільного з ними використання у воєнний час;

- сприяти військовим комісаріатам у їх роботі в мирний час та під час мобілізації;

- забезпечувати своєчасне прибуття працівників, які залучаються до

виконання обов’язку щодо мобілізації на збірні пункти та до військових частин;

- забезпечувати в разі мобілізації доставку техніки на збірні пункти та у військові частини згідно з мобілізаційними завданнями (замовленнями);

- здійснювати заходи щодо підготовки до розгортання спеціальних формувань, призначених для передачі в разі мобілізації до Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, розгортання та передачі їх в особливий період згідно з мобілізаційними планами;

- надавати під час мобілізації будівлі, споруди, транспортні та інші матеріально-технічні засоби Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, Оперативно-рятувальній службі цивільного захисту згідно з мобілізаційними планами з наступним відшкодуванням їх вартості в порядку, встановленому законом;

- створювати та утримувати мобілізаційні потужності, створювати і зберігати мобілізаційний резерв матеріально-технічних і сировинних ресурсів згідно з мобілізаційними завданнями (замовленнями);

- забезпечувати формування і ведення страхового фонду документації на продукцію мобілізаційного та оборонного призначення;

- вести облік військовозобов’язаних, резервістів і призовників із числа працюючих, здійснювати заходи щодо бронювання військовозобов’язаних на період мобілізації та на воєнний час і надавати звітність із цих питань відповідним органам державної влади, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування в установленому порядку;

- надавати відповідним органам державної влади, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування інформацію, необхідну для планування і здійснення мобілізаційних заходів;

- утворювати мобілізаційні підрозділи та призначати працівників з питань мобілізаційної роботи;

- сприяти своїм працівникам, які є резервістами, у виконанні ними обов’язків служби у військовому резерві та своєчасному їх направленню до

органів військового управління, військових частин;

-у разі реєстрації (перереєстрації), переобладнання чи зняття з обліку транспортних засобів, які можуть бути призначені для доукомплектування Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період, подавати до відповідних органів та підрозділів, що згідно із Законом України «Про дорожній рух» здійснюють державну реєстрацію та облік транспортних засобів, документи з відміткою районного військового комісаріату про постановку їх на військовий облік.

Підприємства, установи і організації, які є виконавцями мобілізаційних завдань з виробництва продукції, укладають договори з підприємствами, установами і організаціями - виробниками комплектуючих виробів, постачальниками матеріально-технічних засобів, сировини.

Підприємства, установи і організації не можуть відмовлятися від укладання договорів на виконання мобілізаційних завдань, якщо їх можливості з урахуванням мобілізаційного розгортання та переданих їм матеріально-фінансових ресурсів дають змогу виконати ці мобілізаційні завдання.

Обов’язки громадян щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації:

- з’являтися за викликом до військових комісаріатів (військовозобов’язані Служби безпеки - за викликом Центрального або регіонального органу Служби безпеки) для постановки на військовий облік та визначення призначення на воєнний час;

- надавати в установленому порядку під час мобілізації будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно, власниками яких вони є, Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, Оперативно-рятувальній службі цивільного захисту з наступним відшкодуванням державою їх вартості в порядку, встановленому законом.

Громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов’язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації, можуть бути залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер.

Громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність, виконують мобілізаційні завдання згідно з укладеними договорами (контрактами).

Під час мобілізації та переведення Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту на штати воєнного часу громадяни (крім тих, які проходять службу у військовому резерві) зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти військових комісаріатів у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках або розпорядженнях військових комісарів (військовозобов'язані Служби безпеки - керівників органів, де вони перебувають на військовому обліку, військовозобов'язані Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту - керівників відповідних органів управління цивільного захисту). Резервісти зобов'язані з'явитися до військових частин у строки, визначені командирами військових частин, в яких вони проходять службу у військовому резерві.

Громадяни, які перебувають у запасі, завчасно приписуються до військових частин для проходження військової служби у воєнний час або до інших підрозділів чи формувань для виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу.

Призов громадян на військову службу (крім тих, що проходять службу у військовому резерві) під час мобілізації або залучення їх до виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, здійснюють місцеві органи виконавчої влади через військові комісаріати (військовозобов'язаних Служби безпеки України - Центральне управління або регіональні органи Служби безпеки, військовозобов'язаних Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту - відповідні органи управління центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту). Резервістів на військову службу під час оголошення мобілізації призивають командири військових частин, в яких вони проходять службу у військовому резерві.

Військовозобов'язані та резервісти, які перебувають на зборах, у разі

оголошення мобілізації продовжують перебувати на зборах. За необхідності зазначені особи призиваються на військову службу командирами відповідних військових частин за розпорядженням Генерального штабу Збройних Сил.

Особливості проходження медичного обстеження військовозобов'язаними та резервістами під час мобілізації, на особливий період визначаються Міністерством оборони спільно з Міністерством охорони здоров'я.

Громадянам, які перебувають на військовому обліку, з моменту оголошення мобілізації забороняється зміна місця проживання без дозволу посадової особи, визначеної у частині третій цієї статті.

Не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані:

- заброньовані на період мобілізації та на воєнний час за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, а також за підприємствами, установами і організаціями в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- визнані відповідно до висновку військово-лікарської комісії тимчасово непридатними до військової служби за станом здоров'я на термін до шести місяців (з наступним проходженням військово-лікарської комісії);

- чоловіки, на утриманні яких перебувають троє і більше дітей віком до 18 років (такі чоловіки можуть бути призвані на військову службу у разі їх згоди тільки за місцем проживання);

- жінки та чоловіки, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18 років (такі особи можуть бути призвані на військову службу у разі їх згоди і тільки за місцем проживання);

- жінки та чоловіки, на утриманні яких перебуває повнолітня дитина, яка є інвалідом I чи II групи, до досягнення нею 23 років;

- усиновителі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, на утриманні яких перебувають діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування, віком до 18 років (такі особи можуть бути призвані на військову службу у разі їх згоди і тільки за місцем проживання);

- зайняті постійним доглядом за особами, що його потребують, відповідно до законодавства України, в разі відсутності інших осіб, які можуть здійснювати такий догляд;

- народні депутати України;

- інші військовозобов'язані або окремі категорії громадян у передбачених законами випадках.

Призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не підлягають також студенти та аспіранти, які навчаються на денній формі навчання. Бронювання військовозобов'язаних, які перебувають у запасі, здійснюється в мирний та у воєнний час з метою забезпечення функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій в особливий період. Бронюванню підлягають військовозобов'язані, які працюють в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування та на підприємствах, в установах і організаціях, яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення), у разі, якщо це необхідно для забезпечення функціонування зазначених органів та виконання мобілізаційних завдань (замовлень). Такі військовозобов'язані не підлягають прийняттю на службу у військовому резерві. Організація, порядок, обсяги та переліки посад і професій військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню на період мобілізації та на воєнний час, визначаються цим Законом, актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Відповідальність за організацію мобілізаційної підготовки та стан мобілізаційної готовності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів, Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та підприємств, установ і організацій покладається на відповідних керівників. Посадові особи, винні в порушенні законів України та інших нормативно-правових актів з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації, а також громадяни за невиконання

своїх обов'язків щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації несуть відповідальність згідно із законом.

Розділ XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» Кримінального кодексу України передбачає відповідальність ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336), ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337).

Глава 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за: порушення військовозобов'язаними чи призовниками законодавства про військовий обов'язок і військову службу (ст. 210); порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію (ст. 210-1); умисне зіпсуття обліково-військових документів чи втрата їх з необережності (ст. 211); неявка на виклик у військовий комісаріат (ст. 211-1); неподання відповідальними за військово-облікову роботу житлово-експлуатаційних організацій, підрозділами по роботі з кадрами підприємств, установ, організацій, навчальних закладів щорічно в строки, встановлені Міністерством оборони, до відповідних військових комісаріатів списків громадян, які підлягають приписці до призовних дільниць (ст. 211-2); прийняття на роботу військовозобов'язаних і призовників, які не перебувають на військовому обліку (ст. 211-3); незабезпечення сповіщення військовозобов'язаних і призовників про їх виклик у військові комісаріати, перешкода явці на збірні пункти чи призовні дільниці (ст. 211-4); несвоєчасне подання документів, необхідних для ведення військового обліку військовозобов'язаних і призовників, несповіщення їх про виклик у військові комісаріати (ст.211-5); неподання відомостей про військовозобов'язаних і призовників (ст. 211-6).

## Контрольні питання

1. Що включає в себе мобілізаційна підготовка економіки?
2. Назвіть основні принципи мобілізаційної підготовки?
3. Зміст мобілізаційної підготовки становить?
4. Що становить зміст мобілізації?
5. Які органи розробляють мобілізаційний план?
6. Які нормативно-правові акти визначають діяльність окремих галузей економіки країни в особливий період?
7. Назвіть основні положення Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»?
8. Які питання регулює Типове положення про мобілізаційний підрозділ органу державної влади, іншого державного органу?
9. Який нормативно-правовий акт визначає поняття «особливий період»?
10. Які нормативно-правові акти є правовою основою мобілізаційної підготовки та мобілізації?

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Конституція України: Закон України від28.06.1996№ 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 44. – Ст.416.

Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII// Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 9. – Ст.106.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. –Ст.385

Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 16. – Ст.93.

Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст.351.

Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від01.07.2010№2411-VI// Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 40. – Ст.527.

Про Раду національної безпеки і оборони України Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 35. – Ст.237.

Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня

2014 року «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у воєнній сфері»: Указ Президента України від 05.05.2014 № 453 / 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/17609.html

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності»: Указ Президента України від24.09.2014 744/2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/18125.html

Постанова Кабінету Міністрів України від 27.04.2006 № 587 «Про затвердження Типового положення про мобілізаційний підрозділ органу державної влади, іншого державного органу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1921 «Про затвердження Положення про військово-транспортний обов'язок». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1921-2000-п

Наказ Міністерства економіки України від 18.05.2007 №140 «Про затвердження Переліку відомостей з питань мобілізаційної підготовки національної економіки, які містять службову інформацію». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0807-07

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 31. – Ст.338.

Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період: від 02.11.2006 № 307-V // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 52. – Ст. 526.

Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період: від 20.10.1998 № 194-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 52. – Ст.318.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 березня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 02.03.2014 № 189/2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/16579.html?PrintVersion

Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2013 № 389 «Про затвердження Положення про військові комісаріати». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua/ua/kmu.html?_m=fslib

Наказ Служба безпеки України від 12.08.2005№ 440 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05

*Розділ 4*

# ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НАДЗВИЧАЙНОГО ТА ВОЄННОГО СТАНУ

## 4.1 Правове забезпечення національної безпеки у надзвичайних умовах

В Україні останнім часом все частіше проявляються тенденції зростання загроз національній безпеці, їх негативного впливу на особистість, суспільство і держава. За цим стоять такі причини, як ослаблення системи державного управління і контролю за забезпеченням безпечної життєдіяльності в суспільстві, а також серйозні прорахунки і помилки в реформуванні пріоритетних сфер державної діяльності - економічної, соціальної, військової, правоохоронної та інших. Як показує практика, при загостренні обстановки в країні або окремих її регіонах при надзвичайних обставинах екстремальні ситуації іноді досягають такої міри кризовості, що усунути їх звичайними правовими заходами неможливо. Дії повсякденного законодавства виявляються неефективними.

У таких випадках для усунення загроз безпеці людей або збереження конституційного ладу застосовуються надзвичайні заходи. Виникає об’єктивна необхідність тимчасового обмеження окремих прав і свобод громадян та розширення повноважень органів державної влади шляхом введення режимів надзвичайного, а в разі агресії проти України або безпосередньої загрози агресії - воєнного стану.

Правовою основою введення надзвичайного стану є Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», а військового - Закон України «Про правовий режим воєнного стану».

Право в ході регулювання суспільних відносин встановлює певні правові режими, залежно від переслідуваних цілей. Законами України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану» в офіційний обіг введено нове поняття - особливий правовий режим, який

позначається двома видами: надзвичайний стан і воєнний стан.

Однак, видається, можливий більш м'який, що передує їм третій вид правового режиму - пряме президентське правління, який доцільно ввести в обіг окремим законом за прикладом більшості зарубіжних країн. Проте, законодавча влада прийняла Закон України «Про боротьбу з тероризмом», яким введено в понятійний оборот третій вид режиму - правовий режим антитерористичної операції.

Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану» відносяться до системо утворюючим нормативним актам, їх дія впливає на всі пріоритетні сфери життєдіяльності: політичну, економічну, соціальну, культурну, їх юриспруденція поширюється одночасно на всю територію держави.

Універсальність дії цих законів передбачає проведення подальшої нормотворчої роботи, яка проводиться за трьома напрямками: скасування застарілих, прийняття нових та внесення змін і доповнень до чинних нормативних актів.

Особливий правовий режим, здійснюється на гроші населення, яке має право знати, що йому дає ця жорстка міра, що воно має право вимагати від влади та в яких межах його вимоги можуть бути висунуті і захищені.

Одним з елементів правового статусу громадян в умовах надзвичайного стану слід вважати і відповідні обов'язки держави. І природно, законодавство має включати в себе право громадян на домагання по відношенню до держави, тобто перерахування конкретних дій по захисту прав і свобод, які держава зобов'язана вчинити за умов введення та здійснення особливого правового режиму.

У першу чергу, мова повинна йти про невідворотність відповідальності винних у вчиненні дій, які послужили причиною або створили умови для виникнення надзвичайних обставин, або вчинили будь-які правопорушення в умовах дії особливих правових режимів. Практика формування надзвичайного законодавства за кордоном свідчить про те, що таке поняття охоплює не тільки

закони, але й підзаконні нормативні акти.

За змістом приписів вони розраховані на особливу, раптово виниклу і вкрай загрозливу ситуацію тимчасового характеру. Нормативні акти подібного виду приймаються завчасно. У них обумовлюються умови, при настанні яких вони не тільки вступають в юридичну силу, а й припиняють свою дію. Конституція України, а також чинні Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану» і «Про правовий режим воєнного стану» передбачають два способи регулювання суспільних відносин в надзвичайних умовах - це оголошення воєнного чи надзвичайного стану.

Надзвичайне законодавство відрізняється такими характерними рисами як:

- є складовою частиною системи постійно діючого законодавства, призначеного регулювати суспільні відносини в повсякденних умовах;

- є резервною особливої частиною загального законодавства, яка вводиться і починає діяти тільки при настанні надзвичайних ситуацій мирного або воєнного часу.

Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану» і «Про правовий режим воєнного стану» «Про надзвичайний стан» носять системо утворюючий характер що закріплює принцип системності і убудованості цього виду законодавства у систему повсякденного законодавства та приведення його у відповідність з іншими нормативно-правовим актами у сфер прав і свобод людини та громадянина.

Законодавства з надзвичайних ситуацій вимагає необхідності створення спеціальних органів управління або зміни повноважень постійно діючих. Має обмежений період дії - початок введення особливого правового режиму на термін усунення надзвичайних обставин, що стали причиною введення в дію надзвичайного законодавства - по досягненні цілей.

Надзвичайне законодавство визначається позитивними особливостями, що зміцнюють правову систему: системність; ієрархічність; крайня необхідність; визначення повноважень.

До негативних особливостей, які ущемляють правову систему,

відносяться: неузгодженість норм; не розробленість понять; відсутність основних принципів надзвичайного та воєнного стану.

Надзвичайне законодавство України - це особлива частина системи чинного законодавства, що володіє юридичною силою при настанні надзвичайних ситуацій мирного або воєнного характеру, що передбачає обмеження конституційних прав і свобод певного виду суб'єктів права, яка покладає на них додаткові обов'язки, виключно для забезпечення безпеки кожного і захисту конституційного ладу.

Урегулювання конституційних відносин при виникненні надзвичайних обставин забезпечено законами про надзвичайний і воєнний стан з урахуванням вимог міжнародних документів.

У той же час, незважаючи на те, що Конституція України проголошує найвищою цінністю людини її права і свободи та покладає на державу (її органи та посадових осіб) визнання, дотримання та захист цих прав і свобод, ці закони закріплюють лише обмежувальні заходи, що застосовуються в умовах введення особливого правового режиму в мирний або у воєнний час.

Безумовно, всі ці заходи, визначені статтями Законів України «Про правовий режим надзвичайного стану» і «Про правовий режим воєнного стану», взаємозв'язані, спрямовані на досягнення єдиної мети забезпечення безпеки громадян і захисту конституційного ладу України.

За рахунок обмеження деяких прав фізичних і юридичних осіб відбувається розширення повноважень органів державної влади та їх посадових осіб. Детальна регламентація правового статусу посадових осіб органів державної влади визначить конкретну юридичну відповідальність, дозволить забезпечити такий правовий порядок, при якому розширення повноважень не приводило б до зміщення уявлення про злочинне та дозволене в діях і актах органів державної влади, правоохоронних органів – у цілому в правозастосовній практиці в умовах надзвичайного стану.

Враховуючи таку особливість надзвичайного законодавства, як системність спостерігається тенденція розвитку цієї особливої частини

законодавства за рахунок введення в дію законів, що стосуються окремих видів надзвичайних обставин. З прийняттям Закону України«Про боротьбу зтероризмом», який встановив 8 основних принципів, надзвичайне законодавство також «збагатилося» конкретними працюючими принципами, які зумовлюють структуру закону та діяльність суб'єктів забезпечення особливих правових режимів.

Законодавства у сфері надзвичайних ситуацій повинно базуватися на принципи надзвичайного стану. До них відносяться:

- принцип виключної загрози;

- принцип офіційного оголошення;

- принцип пропорційності;

- принцип недискримінації;

- принцип невідчужуваності абсолютних прав і свобод;

- принцип офіційного повідомлення. органи державної влади по-різному розуміють принциповий підхід до діяльності своїх структур.

Єдина правова політика тут не вироблена. А раз немає єдності у принципах як основи діяльності, то не може бути єдності і в нормативних приписах у відповідності зі своїм галузевим законодавством. Так, органи внутрішніх справ, кримінально-виконавчої системи, органи безпеки, Національної гвардії, а також сили і засоби органів у справах цивільної захисту, як суб'єкти забезпечення режиму надзвичайного стану, повинні бути об'єднані загально правовими та загальновизнаними принципами діяльності (крім спеціальних), які слід ввести в систему надзвичайного законодавства.

Такими принципами є:

- законність;

- повага і дотримання прав та свобод людини і громадянина;

- взаємна відповідальність особи, суспільства і держави щодо забезпечення безпеки;

- пріоритет життя і здоров'я громадян;

- інтеграція з міжнародними системами безпеки;

- системність.

Спеціальні принципи спрямовані на регулювання правил ведення військових дій таким чином, щоб скоротити число жертв:

- принцип розрізнення цілей для захисту цивільного населення і цивільних об’єктів і для розрізнення комбатантів і некомбатантів;

- заборона на використання зброї не вибіркової дії, що виключає напад воюючих сторін на цивільні об’єкти;

- заборона на застосування зброї, що викликає зайві страждання або надмірний шкоду;

- обмеження свободи вибору застосовуваного зброї, методів і засобів ведення війни;

- обмеження права на самооборону вимогою військової необхідності та пропорційності цілей і засобів.

Стосовно до діяльності органів внутрішніх справ щодо захисту прав і свобод громадян в умовах надзвичайного та воєнного стану необхідно відзначити, що в чинному законодавстві відсутні нормативно-правові акти, що регулюють саме правові аспекти діяльності органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів в умовах введення цих режимів.

Існуючі відомчі нормативно-правові акти визначають тільки напрямки службової діяльності своїх підрозділів, не враховуючи її специфіку в правовому аспекті. Взагалі в Україні відомча нормо творчість є пріоритетним в діяльності органів внутрішніх справ. В умовах надзвичайного та воєнного стану це проявляється найбільш яскраво. Звичайно, на державному рівні неможливо передбачити та регламентувати весь комплекс різноманітних питань, що виникають у процесі реалізації режиму надзвичайного і воєнного стану. Саме відомче нормо творчість дозволяє оперативно відгукуватися на будь-які зміни в об’єкті правового регулювання, а значить, дозволяє ефективно вирішити багато завдань по захисту прав і свобод громадян, які стоять, перед органами внутрішніх справ в умовах забезпечення надзвичайного та воєнного стану. Але компетенція органів внутрішніх справ в умовах надзвичайного стану, обов’язки

та відповідальність їх посадових осіб повинні бути передбачені тільки законом, а не відомчим підзаконним актом.

Крім того, у зв'язку з тим, що в даний час загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори України є частиною її правової системи, правове забезпечення діяльності органів внутрішніх справ в умовах надзвичайного та воєнного стану передбачає використання цих норм і принципів. Вони містяться в багатьох міжнародних договорах України та в ряді міжнародних документів.

Стосовно до органів внутрішніх справ необхідно виділити Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (00Н-1979) і Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку (00Н-1990). Торкаючись ролі та місця органів внутрішніх справ в державній системі забезпечення національної безпеки, головне призначення якої - забезпечення безпеки особистості, захист її прав і свобод, необхідно відзначити, що в даний час ця система тільки формується.

У рамках даної системи повинна бути передбачена підготовка на базі Міністерства внутрішніх справ України підрозділів з реагування на надзвичайні ситуації криміногенного характеру, спеціально підготовлених в професійному, а головне в правовому відношенні. Це дозволить уникнути багатьох негативних моментів у діяльності надзвичайних органів державної влади при забезпеченні режиму надзвичайного та воєнного стану, уникнути численних порушень прав людини в умовах цих режимів.

Конституційний інститут надзвичайного та воєнного стану та пов'язані з ним обмеження прав і свобод громадян є у певних випадках єдиним способом, що дозволяє нейтралізувати різного роду негативні наслідки конкретних надзвичайних ситуацій. І хоча, як показує практика, наша держава ще не зовсім навчилося користуватися цим правовим засобом для забезпечення безпеки власних громадян, в певних випадках тільки його використання дозволить державі за рахунок обмеження окремих, передбачених законом прав громадян захищати основоположні невід'ємні права і свободи людини, в тому числі

найважливіше право - право на життя.

Порівняльний аналіз американської і української правової бази забезпечення національної та внутрішньої безпеки та рекомендації щодо вдосконалення національної правової бази забезпечення внутрішньої безпеки показує, що важливою особливістю американського законодавства у сфері безпеки, на відміну від українського, є те, що всі закони США - закони прямої дії, що значно підвищує оперативність їх використання у правозастосовній практиці і загальну ефективність.

Відповідно до положень Національної стратегії внутрішньої безпеки США забезпечення безпеки організовується на чотирьох базових елементах - право, досягнення науки і технології, сучасні інформаційні технології та міжнародне співробітництво. Поєднання цих чотирьох основних факторів дає можливість оцінити реальний рівень безпеки та визначити масштаби необхідних державних асигнувань у цю сферу. Саме право дозволяє уряду вибрати конкретні механізми відповідних дій і в той же час обмежує масштаби цих дій певними рамками.

Федеральні закони не повинні задавити законодавчу ініціативу штатів і в той же час не допустити надмірної федералізації боротьби з тероризмом. У США сформована струнка взаимоув’язана система основних нормативних документів у галузі забезпечення національної та внутрішньої безпеки. У США, поряд з жорсткістю правових норм, прийнятих в останні роки та розширенням повноважень правоохоронних органів, передбачається строгий контроль за дотриманням законодавства з боку громадськості та Конгресу США.

Ураховуючи американський досвід, подальше вдосконалення законодавства у сфері національної безпеки має здійснюватися в напрямку створення єдиної системи правового регулювання всього спектра відносин, що складаються в галузі національної безпеки на всіх рівнях життя держави і суспільства.

З цією метою необхідно визначити пріоритети та перспективи правового забезпечення національної безпеки, удосконалити систему експертних оцінок

прийнятих правових актів на предмет їх відповідності національним інтересам і можливості адекватного реагування на загрози безпеці України.

### 4.2 Правовий режим надзвичайного стану

Інститут надзвичайного стану є необхідним елементом в державно-правовому механізмі більшості країн світу. Надзвичайний стан є особливим правовим режимом діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій та їх посадових осіб, а також громадських об'єднань, що вводиться як тимчасовий захід відповідно до Конституції України на всій території України або в окремих її місцевостях у виняткових випадках, пов'язаних з обставинами внутрішнього для держави характеру - для забезпечення безпеки громадян і захисту конституційного ладу. У цьому полягає його відмінність від воєнного стану, яке також є особливим правовим режимом, але застосовується у виняткових випадках, пов'язаних з обставинами зовнішнього характеру - необхідністю відбиття агресії проти України або запобігання безпосередньої загрози агресії.

Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» визначає зміст правового режиму надзвичайного стану, порядок його введення та припинення дії, особливості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах надзвичайного стану, додержання прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб та відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

Надзвичайний стан необхідно розглядати не тільки як один з видів особливого правового режиму діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування у виняткових для держави обставинах, але і як певний соціальний інститут, який має своєю метою забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, основ конституційного ладу, інтересів суспільства та держави, відновлення законності та правопорядку, нормалізації

обстановки на відповідній території.

Правова регламентація інституту надзвичайного стану здійснюється у відповідності з певними принципами. Аналіз наукових досліджень з даної проблеми, законодавства, а також зарубіжної та вітчизняної практики дозволяє віднести до таких принципам наступні: введення надзвичайного стану може бути виправданим лише дійсним наявністю критичної ситуації для держави; всі норми, що регулюють надзвичайний стан, повинні бути закріплені в законодавстві заздалегідь, до його оголошення; акти, прийняті для забезпечення режиму надзвичайного стану, повинні втрачати силу одночасно з його припиненням; відміна надзвичайного стану тягне за собою автоматичне відновлення всіх прав і свобод, які були обмежені та ін.

Важливе юридичне та практичне значення має класифікація надзвичайних ситуацій, які служать підставою для введення надзвичайного стану. Залежно від джерела виникнення дані ситуації поділяються на дві великі групи:

- по-перше, надзвичайні ситуації соціально-політичного та криміногенного характеру, що виразилися в спробах захоплення або присвоєння влади, насильницької зміни конституційного ладу або його основ; акти тероризму, блокада окремих місцевостей; масові безладдя; міжнаціональні, міжконфесійні та регіональні конфлікти, що супроводжуються насильством, загрожують життю і безпеці громадян, нормальної діяльності державних і громадських інститутів;

- по-друге, надзвичайні ситуації техногенного, екологічного та природного характеру, в тому числі епідемії та епізоотії, що склалися в результаті аварій, небезпечних природних явищ, катастроф, стихійних і інших лих, що спричинили (можуть спричинити) людські жертви, заподіяння шкоди здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу, значні матеріальні збитки та порушення умов життєдіяльності населення, що вимагають масштабних аварійно-рятувальних і інших невідкладних робіт.

Ст. 4 «Умови введення надзвичайного стану» визначає умови введення надзвичайного стану. Надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної

загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим у разі:

- виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;

- здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

- виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;

- спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

- масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

- необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

Процедура введення надзвичайного стану чітко закріплена в Конституції України, а також у спеціальному законі. В умовах децентралізації важливе значення має розмежування повноважень між органами державної влади і місцевими органами влади щодо питань порядку та введення надзвичайного стану. Виключне право на його введення повинно належати Президенту України.

Введення надзвичайного стану на території Автономної Республіки Крим або в окремих її місцевостях може ініціювати Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Водночас введення режиму надзвичайного стану передбачає істотну зміну

повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У період надзвичайного стану не можуть бути відповідно припинені чи обмежені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також судів, органів прокуратури України, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування.

На територіях, де введено надзвичайний стан, може вводитися особливу управління цими територіями шляхом створення:

- тимчасового спеціального органу управління територією надзвичайного стану;

- органу управління територією надзвичайного стану.

Заходи правового режиму надзвичайного стану, що запроваджуються в умовах надзвичайного стану. Указом Президента України про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи:

- встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан;

- обмеження руху транспортних засобів та їх огляд;

- посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства;

- заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом;

- заборона страйків;

- примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб.

Додаткові заходи режиму надзвичайного стану у зв’язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру включають (ст. 17 Закону «Про правовий режим надзвичайного стану»):

- тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання, з обов’язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень;

- встановлення для юридичних осіб квартирної повинності для тимчасового розміщення евакуйованого або тимчасово переселеного населення, аварійно-рятувальних формувань та військових підрозділів, залучених до подолання надзвичайних ситуацій;

- тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об’єктів, діяльність яких не пов’язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань;

- встановлення карантину та проведення інших обов’язкових санітарних та протиепідемічних заходів;

- запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності;

- мобілізація та використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов’язковою компенсацією понесених втрат;

- зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності, переорієнтація їх на виробництво необхідної в умовах надзвичайного стану продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт;

- усунення від роботи на період надзвичайного стану, в разі неналежного виконання своїх обов’язків, керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі надзвичайного стану, та покладення тимчасового виконання обов’язків зазначених керівників на інших осіб.

З метою ліквідації стихійного лиха чи катастроф у мирний час може здійснюватися цільова мобілізація, обсяги і строк проведення якої визначаються в Указі Президента України про введення надзвичайного стану. У виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю проведення невідкладних аварійно-рятувальних робіт, допускається тимчасове переведення або залучення на добровільній основі працездатного населення і транспортних засобів громадян для виконання зазначених робіт за дозволом відповідного керівника аварійно-рятувальних робіт та за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці. Забороняється залучення неповнолітніх, а також вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я.

Додаткові заходи правового режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку (ст. 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану») включають:

- запровадження комендантської години (заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у встановлені години доби);

- перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках - проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян;

- заборона призовникам і військовозобов'язаним змінювати місце проживання без відома відповідного військового комісаріату;

- обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі;

- тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів, а у підприємств, установ і організацій - також навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин;

- заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку;

- регулювання роботи цивільних теле- та радіоцентрів, заборона роботи аматорських радіопередавальних засобів та радіовипромінювальних пристроїв особистого і колективного користування;

- особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі;

- порушення у порядку, визначеному Конституцією і законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Одним із засобів державного забезпечення прав і свобод громадян в різного роду екстремальних ситуаціях є введення режиму надзвичайного стану, який зазвичай виражається в розширенні повноважень органів державної влади та обмеження особистих, політичних, соціально-економічних та інших прав громадян та покладанні на них додаткових обов'язків. Обмеження правового статусу громадян, які проживають або знаходяться в зоні дії режиму надзвичайного стану, є правомірним, безпосередньо випливає з правової природи цього інституту і, в кінцевому підсумку, служить цілям захисту основних прав і свобод громадян.

Передбачені Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» обмеження конституційних прав і свобод громадян, які можуть бути застосовані за умов надзвичайного стану, є вичерпними і розширеному тлумаченню не підлягають. Строк їх застосування не перевищує строку, на який вводиться надзвичайний стан. Введення інших обмежень забороняється.

В умовах надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, зазначені у частині другій ст. 64 Конституції України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції. (Ст. 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; ст. 25.

Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство; ст. 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя; ст. 28. Кожен має право на повагу до його гідності; ст. 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність; ст. 40. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк; ст. 47. Кожен має право на житло; ст. 51.Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї; ст. 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; ст. 55.Права і свободи людини і громадянина захищаються судом; ст. 56.Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень; ст. 57.Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки; ст. 58. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; ст. 59.Кожен має право на правову допомогу; ст. 60. Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; ст. 61. Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; ст. 62.Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; ст. 63. Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом).

Положення Конституції України про неприпустимість обмеження ряду прав і свобод людини і громадянина при введенні надзвичайного стану ґрунтуються на вимогах Міжнародного пакту про громадянські і політичні

права.

Відповідно до пункту 1 статті 4 Пакту під час надзвичайного стану в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, що беруть участь в цьому Пакті держави можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за даним Пактом тільки в такій мірі, в якій це потрібно гостротою становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

При розробці законодавства України про надзвичайний стан доцільно використовувати існуючу в західноєвропейських державах і США практику завчасного правового регулювання основних питань запровадження та підтримання надзвичайного стану.

Так, заслуговує на увагу досвід зарубіжних країн, де прийняті закони щодо підготовки до дій в умовах надзвичайного стану (Канада); визначають компетенцію Президента і Уряду з питань введення надзвичайного стану (Франція); повноважень центральних, федеральних органів влади по керівництву силами і засобами при надзвичайному стані (ФРН, Італія).

Ряд положень надзвичайного законодавства зарубіжних країн (права органів місцевого самоврядування, чітке визначення обмежень в правах населення, підстави введення надзвичайного стану) слід розглядати як перспективні, які повинні враховуватися при подальшому вдосконаленні вітчизняного законодавства у даній сфері.

Інститут надзвичайного стану, будучи важливим елементом державно-правової системи України, є обов'язковий компонент системи забезпечення національної безпеки держави. Будучи засобом і гарантом нейтралізації надзвичайних ситуацій соціального, природного, техногенного і іншого характеру, є інструментом насильства, але в той же час захищає політичні, економічні та соціальні права і свободи громадян в період введення необхідних заборон і тимчасових обмежень.

## 4.3 Правовий режим воєнного стану

У конституційному та військовому праві України військовий стан розглядається як один з видів особливого правового режиму діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та організацій у виняткових для держави обставинах.

У даний час військовий стан є особливим правовим режимом діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та організацій в України у виняткових обставинах, пов'язаних тільки з обставинами зовнішнього характеру - необхідністю відбиття агресії проти України або запобігання безпосередньої загрози агресії . У цьому полягає його відмінність від надзвичайного стану, який може застосовуватися через причини внутрішнього для держави характеру.

Основними принципами правового режиму військового стану є:

- введення його тільки в разі агресії проти України або безпосередньої загрози агресії;

- законність;

- обмеження прав і свобод громадян та інших осіб, діяльності організацій та прав їх посадових осіб, але тільки в тій мірі, в якій це необхідно для забезпечення оборони країни і безпеки держави;

- забезпечення централізованого керівництва виконанням режиму воєнного стану.

Підставами оголошення воєнного стану в України в сучасних умовах, виходячи зі змісту Конституції України, можуть бути тільки причини зовнішнього характеру, які становлять небезпеку для національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, оскільки інші обставини виняткового характеру, обумовлені внутрішніми причинами, можуть розглядатися тільки в якості підстав введення в України надзвичайного стану. Звідси випливає, що основною метою введення воєнного стану в країні повинно бути створення умов для відбиття агресії проти України або запобігання

безпосередньої загрози агресії.

При визначенні законодавством факту агресії або безпосередньої загрози агресії, як підстав введення воєнного стану в України, необхідно врахувати і використовувати положення Резолюції, прийнятої XXIX сесією Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1974 року, а також інші норми міжнародного права.

Правовий режим воєнного стану визначається Конституцією України, Законом України №1647-III «Про правовий режим воєнного стану» прийнятого 06.04.2000 р., іншими законами України і Указом Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затвердженим Верховною Радою України.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає зміст правового режиму воєнного стану (порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб) та відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Повноваження Президента України по оголошенню воєнного стану та забезпечення режиму воєнного стану, як Глави держави та Верховного Головнокомандувача Збройними Силами України, є визначальними в системі владних повноважень органів державної влади і включають широкий спектр

різнопланових функцій.

Режим воєнного стану повинен включати здійснення органами державної влади різних рівнів та органами місцевого самоврядування комплексу всебічних заходів спеціального характеру, спрямованих на створення найбільш оптимальних умов для відбиття агресії проти України або запобігання безпосередньої загрози агресії. Режим воєнного стану повинен включати здійснення наступних заходів:

В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військовому командуванню надається право разом з органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, а якщо це неможливо, - самостійно запроваджувати та здійснювати такі заходи правового режиму воєнного стану:

- запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не забронюваних за підприємствами, установами та організаціями на період мобілізації і воєнного часу з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, які виникли в період дії воєнного стану, і їх наслідків, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб. Працівникам, залученим до виконання суспільно корисних робіт, після закінчення таких робіт надається попередня робота (посада), а в разі її відсутності - інша рівноцінна робота (посада) на тому самому або, за згодою працівника, на іншому підприємстві, в установі, організації. Порядок залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт з визначенням орієнтовного переліку таких робіт та механізму надання компенсації (винагороди) за їх виконання встановлюється Кабінетом Міністрів

України;

- використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їх роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

- вилучати для тимчасового використання необхідне для потреб оборони майно міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад, підприємств, установ і організацій усіх форм власності та громадян, у тому числі згідно з Положенням про військово-транспортний обов'язок - транспортні засоби, споруди, машини, механізми, обладнання та інші об'єкти, пов'язані з обслуговуванням транспорту, та видавати про це відповідні документи встановленого зразка;

- встановлювати охорону важливих об'єктів національної економіки України, які забезпечують життєдіяльність населення;

- запроваджувати комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування;

- встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

- перевіряти документи у громадян, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України

- у порядку, визначеному Конституцією і законами України, порушувати питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій, якщо вона загрожує суверенітету, національній безпеці України, її державній незалежності і територіальній цілісності, життю громадян;

- здійснювати контроль за роботою підприємств зв'язку, поліграфічних

підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, театральних, концертно-видовищних та інших підприємств, установ і організацій культури, використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; регулювати роботу цивільних телерадіоцентрів, забороняти роботу аматорських приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі;

- у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян радіопередавальне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

- забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

- вилучати у громадян вогнепальну зброю та боєприпаси, холодну зброю, а у підприємств, установ і організацій також навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

- забороняти призовникам і військовозобов'язаним змінювати місце проживання без відома військового командування;

- встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців та розміщення військових частин, підрозділів і установ;

- встановлювати порядок використання сховищ, споруд та інших об'єктів для захисту населення, а також для задоволення потреб оборони;

- проводити евакуацію населення з місць і районів, небезпечних для проживання, а також підприємств, установ, організацій та матеріальних цінностей, які мають важливе державне, господарське і культурне значення;

- запроваджувати в разі необхідності нормоване забезпечення населення

основними продовольчими і непродовольчими товарами, ліками;

- усувати з посад керівників державних підприємств, установ і організацій за неналежне виконання ними своїх обов'язків, призначати виконуючих обов'язки керівників зазначених підприємств, установ і організацій;

- примусово відчужувати або вилучати майно у юридичних і фізичних осіб для потреб оборони.

Порядок встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану визначається законами України.

Закон України «Про правовий режим військового стану» можуть бути передбачені обмеження окремих прав громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства та осіб з подвійним громадянством на час військового стану. Одночасно на громадян, а також організації та їх посадових осіб в умовах воєнного стану можуть накладатися додаткові обов'язки оборонного характеру. Проте подібні обмеження допускаються тільки в тій мірі, в якій це необхідно для забезпечення оборони країни і безпеки держави. Вони не можуть зачіпати основоположних прав і свобод громадян, передбачені частиною другою ст. 64 Конституції України.

Діяльність органів державної влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану повинна здійснюватися на основі Конституції України, нормативних правових актів України з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про правовий режим військового стану».

Для забезпечення режиму воєнного стану, введеного на всій території України, одного з суб'єктів України або в окремих її місцевостях, указом Президента України може бути створений спеціальний державний орган, що забезпечує виконання режиму воєнного стану. Цей державний орган підпорядковується Президенту України. На підставі указу Президента України забезпечення режиму воєнного стану можуть бути покладено на органи військового управління з наданням їм повноважень, встановлених законом.

За рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним в дію в установленому порядку указом Президента України, утворені відповідно до законів України військові формування залучаються до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану відповідно до їх призначення та специфіки діяльності.

Основними ознаками воєнного стану є: перехід Збройних Сил України, інших військ, військових формувань і органів (або їх частини) на організацію і склад, передбаченому для військового часу, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування і організацій на роботу в умовах воєнного стану, а також створення і підготовку спеціальних формувань; перехід економіки України, економіки регіонів і муніципальних утворень на роботу в умовах воєнного стану; використання запасів матеріальних засобів мобілізаційного та державного резервів, запасів продовольчих товарів і нафтопродуктів; введення в дію і використання запасних пунктів управління Збройних Сил України, інших військ, військових формувань і органів, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та організацій; посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення; встановлення особливого режиму роботи засобів транспорту і зв'язку; організація цивільної та територіальної оборони; евакуація населення, об'єктів господарського, соціального та культурного призначення, тимчасове переселення громадян та інших осіб з районів, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм жилих приміщень (приміщень) для тимчасового або постійного проживання; встановлення та забезпечення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, на якій введено військовий стан; обмеження окремих прав громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства.

Виходячи з Стратегії національної безпеки України і Закону України «Про оборону України» застосування Збройних Сил України з іншими військами, військовими формуваннями і органами через причини внутрішнього характеру

по відношенню до незаконних збройних формувань, які представляють собою загрозу національним інтересам України, то тобто не за їх прямим призначенням, може здійснюватися на підставі спеціального закону і не в зв'язку з оголошенням військового стану.

Особи, винні у порушенні вимог або невиконанні заходів правового режиму воєнного стану, притягаються до відповідальності згідно з законом. Правосуддя на території, де введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.

Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права у разі введення воєнного стану негайно повідомляє через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення. У повідомленні зазначається також дата припинення дії відповідних відхилень від зобов'язань, передбачених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Про зміни межі відхилень від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права або строку дії обмежень прав і свобод та причин прийняття такого рішення Україна повідомляє Генерального секретаря ООН у порядку, визначеному частинами першою та другою цієї статті.

При удосконаленні законодавства щодо правового режиму воєнного стану доцільно використовувати існуючу в державах Європейського Союзу та США практику завчасного правового регулювання основних питань запровадження та підтримання воєнного стану, включаючи наділення в умовах воєнного стану додатковими повноваженнями державних і правоохоронних органів, а також органів військового управління.

## 4.4 Забезпечення основних прав і свобод людини та громадянина в України в умовах особливих правових режимів

Основоположними ознаками правової держави є зв'язаність її правом і реальне забезпечення прав і свобод її громадян. У цьому зв'язку найважливішими чинниками формування України як правової держави є конституційне закріплення прав і свобод людини і громадянина. Кінцева мета розвитку будь-якого суспільства – це встановлення демократії, утвердження прав людини і гідності особистості. У цьому зв'язку державі, що знаходиться в початковій стадії переходу від тоталітаризму до нового суспільного ладу, доводиться вирішувати різні за характером проблеми політичного, економічного, соціального, духовного характеру, пов'язані з ідеями прав людини. За останні роки Україна у своєму розвитку пройшла серйозні позитивні кроки по шляху формування правової державності. У суспільстві формується розуміння важливості проблем забезпечення прав людини, верховенства прав і свобод людини як основи правової держави.

Держава проголосила, що людина, її права і свободи є найвищою цінністю» і прийняло на себе обов'язки по їх визнання, дотримання і захист (Конституція України). Дані положення складають основи конституційного ладу України, яким не можуть суперечити інші принципи, визначені Основним Законом країни. Права і свободи людини є безпосередньо діючими, визначають зміст, зміст і застосування законів, діяльність законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування і забезпечуються правосуддям, здійснюваним тільки судом (Конституція України).

Україна як демократична правова держава тільки формується. У України тільки стверджується новий підхід у взаємовідносинах держави і громадянина. Конституція України проголошує найвищою цінністю людини, її права і свободи. Вона ж покладає на державу, її органи та посадових осіб обов'язки поважати, захищати і гарантувати невід'ємність права особистості без відмінності національності, мови, релігії, статі, політичних переконань,

соціального стану. Тим самим держава визнає недоторканність прав людини як основу демократичного розвитку суспільства. Але юридичне закріплення, нехай навіть на конституційному рівні, всього комплексу прав і свобод ще не означає, що ці права автоматично будуть реалізовані на практиці і надійно захищені у разі потреби. В даний час найважливішим завданням, що стоїть перед Україною стоїть завдання належного гарантування прав і свобод громадян, передбачених Конституцією України.

Одним із способів захисту і свобод громадян при виникненні різного роду погроз зовнішнього і внутрішнього характеру є введення особливих правових режимів, під якими розуміються засоби, способи і механізми, використовувані державою в разі виникнення загроз зовнішнього і внутрішнього характеру суверенітету і територіальній цілісності України, прав і свободам її громадян, що передбачають спеціальний режим діяльності не тільки органів державної влади та органів місцевого самоврядування, але інших суб'єктів правовідносин: підприємств, установ, організацій, фізичних та юридичних осіб, що передбачає розширення повноважень відповідних органів державної влади, що забезпечує даний правовий режим і необхідні обмеження прав інших суб'єктів в зоні дії даного правового режиму та покладання на них додаткових обов'язків.

Це пов'язано з тим, що в цих умовах відбувається настільки різка деформація соціального середовища, що існуючих звичайних правових механізмів стає недостатньо для адекватного відображення ситуації, що склалася і нейтралізації її негативних наслідків, захисту прав і свобод громадян. До числа цих організаційно-правових заходів належить запровадження особливих правових режимів, які передбачають розширення повноважень відповідних органів державної влади, об'єктивно необхідне в даних надзвичайних умовах і, відповідно, обмеження деяких прав і свобод людини і громадянина. Обмеження правового статусу громадян, які проживають або знаходяться в зоні дії даного правового режиму, є правомірним, безпосередньо випливає з правової природи сутності особливого правового режиму і зрештою, служить цілям захисту прав і свобод громадян.

Використання особливих правових режимів в державній практиці як спеціального способу забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави, захисту прав і свобод її громадян необхідно в тому випадку, коли звичайних заходів для усунення негативних наслідків виниклої загрози зовнішнього або внутрішнього характеру виявляється недостатньо. І держава змушена вжити особливих заходів. Хоча дані заходи передбачають необхідні обмеження прав і свобод громадян інститут особливих правових режимів є необхідним елементом в державно-правовому механізмі більшості країн світу. Адже і відповідні норми міжнародного права, і законодавство практично всіх країн світу містить спеціальні положення, що обмежують певні права і свободи людини в умовах введення спеціальних правових режимів, як би вони не називалися в тій чи іншій державі. Під особливими правовими режимами розуміються способи, засоби і механізми, що застосовуються на всій території держави або його частини, у разі виникнення загроз зовнішнього і внутрішнього характеру її суверенітету і територіальної цілісності, прав і свобод її громадян, що передбачають особливий правовий режим діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів правовідносин, що виникають в даних умовах, які передбачають розширення повноважень відповідних органів державної влади та необхідні обмеження прав інших суб'єктів у зоні дії даного правового режиму та покладання на них додаткових обов'язків.

Обмеження деяких прав і свобод громадян в зоні дії особливих правових режимів та покладання на них додаткових обов'язків об'єктивно необхідно, тому що за рахунок цього відбувається розширення повноважень органів державної влади, що реагують на виникаючі загрози зовнішнього або внутрішнього характеру і захищають недоторканність і територіальну цілісність держави, права і свободи людини і громадянина.

Чітка регламентація правового статусу громадян в умовах надзвичайного стану є найважливішою умовою, що дозволяє всім суб'єктам правовідносин чітко визначати вид і міру можливого правомірної поведінки в даних умовах.

Конституція України не містить прямої згадки про можливість обмеження прав і свобод громадян під час воєнного стану. Однак це зовсім не означає, що при воєнному стані права і свободи громадян взагалі не підлягають будь-якому обмеженню. Введення режиму воєнного стану неминуче пов'язано з обмеженнями прав і свобод громадян в силу екстраординарності характеру зовнішньої загрози недоторканності й територіальної цілісності держави, правам і свободам її громадян.

Використання інституту особливих правових режимів в той же час передбачає існування певного вичерпного переліку прав і свобод громадян, встановленого Конституцією і нормами міжнародного права, які не підлягають обмеженню навіть в умовах їх введення.

Україна в даний час має в своєму розпорядженні правовою базою, в основному, достатньої для регулювання суспільних відносин, що складаються в результаті використання державою особливих правових заходів забезпечення власної безпеки, захисту прав і свобод громадян. Сформоване законодавство України, безсумнівно, відображає завдання, що стоять перед державою на сучасному етапі історичного розвитку. Законодавство України у сфері використання особливих правових режимів, безумовно, відповідає вимогам норм міжнародного права, пов'язаних, в першу чергу, з можливістю адекватного виникає загрозу підходу до обмеження прав і свобод громадян.

Законодавство передбачає можливість для органів державної влади введення особливого правового режиму на території, де ведуться бойові дії між урядовими силами і незаконними озброєними формуваннями. Незалежно від назви даного правового режиму (у тому числі особливе положення) у законодавстві чітко визначений правовий статус усіх учасників збройного конфлікту, у тому числі і цивільного населення, обмеження використання окремих видів озброєння і способів і методів ведення бойових дій, відповідальність за неправомірне і невідповідне застосування збройної сили, відшкодування шкоди, заподіяної в. результаті бойових дій; соціальна реабілітація осіб, які постраждали внаслідок бойових дій правовий і соціальний

захист осіб, беруть участь у бойових діях і багато інших.

В цілому, звичайно введення особливого правового режиму – це «крайня» міра в арсеналі державних засобів забезпечення безпеки держави, захисту прав і свобод його; громадян. Але, тим не менш, в окремих екстраординарних ситуаціях, наприклад, у випадку зовнішньої загрози з боку третьої держави або групи держав, координованих злочинних дій сил міжнародного тероризму, або виникненні надзвичайних ситуацій криміногенного або природно-техногенного характеру всередині країни тільки його застосування дозволяє держава виконати свої найважливіші конституційні обов'язки щодо забезпечення цілісності та недоторканності своєї території, дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина.

У сучасній демократичній правовій державі, будь-яка особа має розуміти, на якій підставі, в яких межах і в яких цілях можуть бути обмежені або припинені його права і свободи. Разом з тим життєві реалії в даний час ще далекі від досконалості.

Очевидно, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є необхідною умовою існування будь-якого демократичного держави. Сенс обмеження міститься в захисті таких прав і свобод, влада обмежує свободу на благо збереження самих інститутів свободи, не маючи при цьому права виходити за дозволені рамки.

Звідси висновок, що суть конституційного права - знаходження балансу влади і свободи. У цьому зв'язку встановлення правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина виступає як баланс між інтересами цивілізованих громадян в державі, і першим кроком у цьому процесі є його правильне розуміння і тлумачення.

В основі особливого правового режиму лежать особливі умови, загальні уявлення про які можна об'єднати в єдиний комплекс. Перш за все, змінюються зовнішні умови функціонування органів держави. Але не завжди зміна зовнішніх умов впливає на правове становище суб'єктів управління і громадян. Зміна зовнішнього середовища функціонування повинно бути такою, щоб для

нормалізації обстановки потрібні були додаткові повноваження суб'єктам управління і обмеження прав фізичних і юридичних осіб. Тому в першому випадку доцільно говорити про особливі умови діяльності, а в другому – про особливий правовий режим діяльності. При цьому специфіка правового аспекту полягає у встановленні особливого правового режиму життєдіяльності для фізичних і юридичних осіб, зміні пріоритетів цілей правозастосування, структурних змінах самої правозастосовної практики, появі нових видів правопорушень і посилених санкцій.

Особливий правовий режим характеризується певними ознаками, такими як: створення спеціальних органів управління; видання і застосування спеціальних нормативних правових актів; посилення заходів охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки.

Все це необхідно для забезпечення стабільного управління державним апаратом в період тих чи інших внутрішніх і зовнішніх загроз, у тому числі природного і техногенного характеру.

У України законодавець розділив особливі правові режими на наступні:

- режим надзвичайного стану;
- режим воєнного стану;
- режим в зоні проведення антитерористичної операції.

В рамках зазначених особливих правових режимів встановлюється спеціальне обмеження конституційних прав і свобод громадян, під яким слід розуміти встановлене на основі Конституції України і згідно з законом зміна змісту або обсягу реалізації прав і свобод громадян, пов'язане із закріпленням у відношенні них додаткових умов, обов'язків або ч заборон, або зміною повноважень органів державної влади, органів місцевого самоврядування, або їх посадових осіб, що приводиться до скорочення допустимих варіантів допустимого поведінки громадян. Законодавство України щодо обмеженнях конституційних прав і свобод громадян тісно пов'язане з міжнародним правом. У світовому співтоваристві, також спостерігається інтеграція норм міжнародного права з національним законодавством різних країн.

На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства доцільно зазначити, що принципи обмеження конституційних прав і свобод громадян в будь-яких режимах повинні базуватися на конституційній основі і можуть мати вигляд конституційних принципів, що визначають вимоги до джерел обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та конституційних принципів, що визначають цілі та умови обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина.

У законодавстві має бути приділена особлива увага порядку і меж обмеження конституційних прав і свобод громадян в умовах режимів військового, надзвичайного положень і антитерористичної операції. При цьому під порядком обмеження конституційних прав і свобод громадян розуміється результат дії цілісної системи державних органів та установ, що реалізують на практиці заходів з ліквідації підстав введення режиму особливого положення, в тому числі шляхом обмеження конституційних прав і свобод громадян. А межами обмежень необхідно вважати рамки, за які державі, у разі введення одного з особливих правових режимів, не можна переступати за жодних умов.

У національному законодавстві межі обмеження конституційних прав і свобод громадян в умовах особливих правових режимів сформульовані на основі принципів пропорційності, законності, гуманізму, рівності при реалізації інституту правового обмеження прав і свобод громадян, принципу слідування змісту того конкретного права, яке підлягає обмеженню.

В умовах особливих правових режимів національним законодавством встановлено порядок відновлення, обмежених конституційних прав і свобод, а також визначити процедури відшкодування заподіяної матеріальної шкоди. Дані правові норми дозволять громадянам, чиї конституційні права і свободи були обмежені, керуючись законодавчо закріпленим порядком, одержувати, відповідні компенсації від органів державної влади, а також звертатися за відновленням своїх прав і законних інтересів в судові органи.

Враховуючи, що особи, які проводять антитерористичну операцію, наділені широкими повноваженнями, для виключення надмірного обмеження

прав і свобод громадян під час проведення антитерористичної операції, встановлено та визначено відповідальність посадових осіб за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Аналіз міжнародного права показав, що міжнародні правові акти містять не тільки набір загальновизнаних конституційних прав і свобод, а й стандарти обмеження конституційних прав і свобод особистості, до яких відносяться:

- підстави обмежень, цілі обмежень, межі обмежень, способи обмежень, принципи обмежень (наприклад, пропорційності, заборона дискримінації за певними ознаками);

- конкретні обмеження, що супроводжують окремі права і свободи.

Законодавства зарубіжних держав дозволяє класифікувати форми правової регламентації у сфері обмеження конституційних прав і свобод в умовах дії особливих режимів на три основні групи:переважно конституційна регламентація; конституційно-правова і законодавча регламентація; законодавча регламентація з переважаючою підзаконної складової.

Проблему обмеження конституційних прав і свобод особистості в, умовах особливих правових режимів, необхідно розглядати як з позиції обмеження здійснення особистістю своїх прав, так і з позиції реалізації органами державної влади своїх повноважень. Справедливий баланс між інтересами державного апарату, суспільства та кожної окремо взятої особистості, є основою державного ладу.

Без чітко визначених меж обмеження прав і свобод громадян в умовах особливих правових режимів, без механізмів відновлення обмежених прав і свобод, без гарантованої компенсації за заподіяну моральну і фізичну шкоду, без встановленої відповідальності посадових осіб, без взаємодії зі світовим співтовариством, неможливий розвиток сучасного правової демократичної держави, якою нині є Україна.

## 4.5 Надзвичайні ситуації як обставини введення надзвичайного стану

У сучасних умовах національна безпека держави, а також життєво важливі інтереси кожної людини нерозривно пов’язані з їх захистом від надзвичайних ситуацій природного, техногенного та воєнного характеру. У Законі України «Про основи національної безпеки» безпеки України відзначається, що однією з найважливіших складових національних інтересів України є захист особи, суспільства і держави від надзвичайних ситуацій природного, техногенного та воєнного характеру.

У зв’язку з агресією Російської Федерації на сході держави намітилася стійка тенденція збільшення виникнення аварій в техногенній сфері, які призвели до зростання кількості та масштабів надзвичайних ситуацій, створили загрозу життю і здоров’ю людей. При цьому погіршення екологічної ситуації в країні знаходиться в прямій залежності від стану військової інтервенції агресора та готовності суспільства усвідомити глобальність і важливість цих проблем.

Для України ця загроза особливо велика через переважного розвитку паливно-енергетичних галузей промисловості на східних теренах держави, невиконання терористичними організаціями ДНР і ЛНР Мінських домовленостей, нехтуванням національної законодавчої основи природоохоронної діяльності на тимчасово окупованих територіях сходу держави, відсутності або обмеженого використання технологій які зберігають природу, низькою екологічною культурою російських військових частин, які приймають участь у бойових діях.

Має місце тенденція до використання території окупованої частини України як місця переробки та захоронення небезпечних для навколишнього середовища матеріалів і речовин. У цих збільшується ризик катастроф техногенного характеру в усіх сферах господарської діяльності. Тому особливого значення набуває функціонування єдиної державної системи цивільного захисту.

Єдина державна система залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, функціонує у режимах (Глава 3 «Функціонування єдиної державної системи цивільного захисту» Кодексу цивільного захисту України):

- повсякденного функціонування;
- підвищеної готовності;
- надзвичайної ситуації;
- надзвичайного стану.

Положенням про єдину державну систему цивільного захисту визначається перелік заходів, що здійснюються у відповідному режимі, завдання та порядок взаємодії суб'єктів забезпечення цивільного захисту під час функціонування зазначеної системи у відповідному режимі.

В особливий період єдина державна система цивільного захисту функціонує відповідно до цього Кодексу та з урахуванням особливостей, що визначаються згідно з вимогами законів України, «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а також інших нормативно-правових актів, утому числі Кодексі цивільного захисту України.

Режим повсякденного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту встановлюється за умов нормальної виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, сейсмічної, гідрогеологічної, гідрометеорологічної, техногенної та пожежної обстановки та за відсутності епідемій, епізоотій, епіфітотій.

У разі загрози виникнення надзвичайної ситуації за рішенням відповідно Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється режим підвищеної готовності.

Прикладом прийняття такого рішення є Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.01.2015 № 47-р «Про встановлення режимів підвищеної

готовності та надзвичайної ситуації».

У разі виникнення надзвичайної ситуації за рішенням відповідно Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється режим надзвичайної ситуації.

Режим надзвичайного стану для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється у межах території, на якій введено правовий режим надзвичайного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

Поняття «правовий режим підвищеної готовності» об'єднує в собі як цілісної системи елементи правового регулювання – принципи, інструментарій та способи його використання стосовно сфері суспільних відносин, що складаються в умовах надзвичайних ситуацій.

Правова регламентація змін порядку життя суспільства і держави, пов'язаних з концентрацією (перерозподілом) влади, обмеженням деяких прав і свобод громадянина (прав організацій), а також покладанням на нього додаткових обов'язків у період дії правового режиму, вимагає встановлення серйозних гарантій, що не дозволяють допустити зловживань з боку будь-яких органів чи посадових осіб.

Режим підвищеної готовності являє собою врегульований нормами права особливий порядок функціонування структур державного управління, спрямований на впорядкування суспільних відносин у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Діяльність щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій відноситься до числа найважливіших у забезпеченні державної (національної) безпеки України і може бути представлена у вигляді комплексу загальнодержавних організаційно-технічних, економічних і правових заходів,

здійснюваних органами державної влади та органами місцевого самоврядування, силами підприємств та установ, громадськими об’єднаннями та громадянами як завчасно, так і при загрозі виникнення та виникненні таких.

Правовий режим підвищеної готовності являє собою найважливіший елемент систем національної безпеки більшості країн світу, соціальне призначення якого полягає в тому, щоб створити можливість в рамках системи правових норм долати ті чи інші конфліктні ситуації, які не можуть бути усунені звичайним конституційним шляхом, і гарантувати неможливість використання, концентрації влади в збиток конституційному правопорядку, а також з метою усунення з життя суспільства державно-правових демократичних інститутів.

Слід зазначити, що останнім часом з урахуванням осмислення власного досвіду і комплексного аналізу законодавчої практики провідних країн світу в науковій літературі висловлюються міркування про необхідність розробки науково обґрунтованої концепції державного управління у сфері забезпечення особливих правових режимів (спеціальних адміністративно-правових) залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуаці. Це пов’язано з тим, що існуючі в даний час процедури введення та здійснення особливих правових режимів регламентовані недостатньо докладно, що вимагає істотного вдосконалення правового регулювання в даній сфері. У цьому зв’язку необхідно відзначити наступні моменти.

По-перше, поняття «правовий режим надзвичайних ситуацій» об’єднує в собі як цілісної системи елементи правового регулювання принципи, інструментарій та способи його використання стосовно певної сфери суспільних відносин.

По-друге, термін «правовий режим підвищеної готовності надзвичайних ситуацій» може застосовуватися не тільки до якого-небудь колу суспільних відносин, а й до певних типів соціальної діяльності, до змісту певних дій, а також до певних суб’єктів і об’єктах. Разом з тим слід враховувати, що це лише скорочене словесне позначення порядку регулювання відповідної сфери

суспільних відносин, виділених за вказаними ознаками.

По-третє, специфіка суспільних відносин (видів діяльності) визначає особливості їх правового регулювання і, в свою чергу, характер правового режиму.

По-четверте, основу правового режиму складають юридичні норми, виділені за сукупністю зазначених вище ознак і у зв'язку з цим володіють особливою цілісністю. Причому в більшості випадків ця сукупність норм не відноситься до якої-небудь однієї галузі права і складається з інститутів, що відносяться до різних галузей права.

По-п'яте, правовий режим має яскраво виражену цільову спрямованість. Даний набір ознак дозволяє індивідуалізувати правове регулювання будь-якого виду суспільних відносин. Саме в цьому і полягає цінність поняття «правовий режим підвищеної готовності».

Правова регламентація змін порядку життя суспільства і держави, пов'язаних з концентрацією (перерозподілом) влади, обмеженням деяких прав і свобод громадянина (прав організацій), а також покладанням на нього додаткових обов'язків у період дії режиму надзвичайної ситуації, вимагає встановлення серйозних гарантій, що не дозволяють допустити зловживань з боку будь-яких, органів чи посадових осіб.

Процес правового регулювання у вирішенні завдань у сфері захисту населення; від надзвичайних ситуацій різного характеру найбільш доцільно проводити за такими напрямками.

По-перше, проведення систематизації нормативно-правових, актів на регіональному та місцевому рівнях, в тій частині що стосуються питань попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій, а також підбиття,\ підсумків нормотворчої діяльності в даній сфері.

По-друге, виявлення та усунення суперечностей у чинному, законодавстві (відомчому) іншими словами, узгодження, гармонізація, чинних нормативно-правових актів на всіх рівнях від державного до місцевого а також ліквідація відставання окремих суб'єктів України у формуванні законодавства про захист:

населення від надзвичайних ситуацій.

По-третє, визначення пріоритетності розробки прийняття та реалізації нових нормативно-правових актів.

По-четверте, координація законотворчої діяльності України та держав-членів Європейського Союзу в розробці нових нормативно-правових актів у даній сфері, узгодження національного законодавства з міжнародним законодавством.

У цьому зв'язку зростає необхідність перегляду існуючих пріоритетів у діяльності державних організацій, включених в систему попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного та воєнного характеру, від «управлінської установки на ліквідацію наслідків» до «установці на профілактику та попередження їх виникнення». Цей крок неможливий без усвідомлення того, що захист населення - це, насамперед, науково обґрунтоване управління соціальними процесами, засноване на принципах конкретності та інформаційної достатності.

Розробка управлінських технологій, спрямованих на соціальне рішення проблем захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, вимагає, як мінімум, всього комплексу знань про закономірності соціального розвитку, явища, методології та методиці як збору та аналізу інформації, так і розробки та впровадження конкретних процедур по організації управління процесом цивільного захисту.

Структурно-організаційний аспект функціонування нині існуючої державної системи попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, вимагає концептуального переосмислення. Існуюча структурно-організаційна система взаємодій може бути розглянута як «кінець першого етапу розвитку системи цивільного захисту», яка дозволяє ефективно реагувати на події надзвичайного характеру і організовувати роботу по ліквідації їх наслідків, але дана система не передбачає вирішення проблем, пов'язаних з попередженням надзвичайних ситуацій, мінімізацією ризику їх виникнення та нанесення збитку.

Аналіз систем реагування в галузі попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в Україні та США, визначив межі використання досвіду в практичній діяльності Державної служби надзвичайних ситуацій (ДСНС) України, так як американські напрацювання організаційного характеру мають певну цінність і можуть бути використані в превентивному управлінні, у запобіганні техногенних аварій і катастроф.

Протидія надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру вимагає комплексного підходу до її вирішення на державному рівні, так як дана проблема носить міжвідомчий і міжрегіональний характер. Суб'єкти правоохоронної системи, що забезпечують безпеку населення і територій України при надзвичайних ситуаціях, є елементами правоохоронної системи, діяльність яких регламентується нормативними правовими актами, що носять міжгалузевий характер і визначальними правові основи та порядок їх взаємодії в умовах надзвичайної ситуації.

Вони є органами виконавчої влади, наділеними певними спеціальними повноваженнями, силами і засобами з метою гарантування прав і свобод людини, юридичних осіб, публічно-правових утворень і володіють правом на застосування передбачених законом заходів впливу.

З урахуванням аналізу чинного законодавства про діяльність тих чи інших правоохоронних органів, можна зробити висновок про те, що основними суб'єктами правоохоронної системи, що забезпечують безпеку населення і територій України при надзвичайних ситуаціях, є ДСНС України і МВС України.

ДСНС України та система його органів є за своєю природою правоохоронними структурами, але де-юре такими вони є тільки в частині пожежного нагляду. На ДСНС України та систему його органів покладено величезну кількість обов'язків, однак способів реалізації даних повноважень, на наш погляд, явно недостатньо.

Так, зокрема, представляється необхідним наділити їх правом на

застосування передбачених законом заходів юридичного впливу. МВС України є державним органом виконавчої влади, що здійснює функції з вироблення і реалізації державної політики та нормативно-правового регулювання у сфері внутрішніх справ.

Характерним для МВС України є те, що основа їх діяльності зосереджена не всередині галузі, а за її межами. Даний аспект накладає відбиток на всі основні сторони організаційно-правового статусу МВС України та її органів, компетенцію, методи діяльності.

Основну роль при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій зберігають спеціально уповноважені, постійно діючі органи управління щодо вирішення завдань у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій - управління у справах цивільного захисту (в умовах воєнного стану – цивільної оборони) і надзвичайних ситуацій, покликані забезпечити належну ефективність ДСНС при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Сили і засоби органів внутрішніх справ України при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій застосовуються відповідно до завдань, покладених на них законами та іншими нормативними правовими актами. У зв’язку з цим співробітників органів внутрішніх справ необхідно забезпечувати матеріально-технічними засобами за спеціальними нормами, які відображали б потреба в озброєнні, речовому майні, засобах зв’язку, транспорті, медичних та інших препаратах з урахуванням можливих надзвичайних ситуацій в конкретному регіоні.

Робота в галузі забезпечення безпеки проведена величезна, і саме в останні роки дані питання вийшли на перший план. Однак, як ми бачимо на сьогоднішній день цього недостатньо. Роботу в даному напрямку потрібно не просто продовжити, а й удосконалити, з урахуванням змін, що відбуваються в суспільстві.

## Контрольні питання

1. Які правові наслідки введення правового режиму надзвичайного стану?
2. Порядок введення правового режиму надзвичайного стану.
3. Назвіть основні обмеження прав і свобод людини у місцевості де введено правовий режим надзвичайного стану.
4. Підстави введення правового режиму воєнного стану?
5. Які правові наслідки ведення правового режиму воєнного стану?
6. Назвіть основні обмеження прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану надзвичайного стану?
7. Порядок введення правового режиму воєнного стану?
8. Якими повноваженнями наділено органи військової адміністрації при введенні правового режиму?
9. Назвіть основні принципи правового режиму воєнного стану?
10. Які відмінності мають правові режими надзвичайного та військового стану?
11. Які права і свободи людини можуть бути обмежені при введенні правового режиму воєнного стану?
12. Чи потребує введення правового режим воєнного стану інформування ООН?
13. В яких режимах функціонує єдина державна система цивільного захисту? 14. У чому полягає функціонує єдина державна система цивільного захисту у режимі повсякденного функціонування?
15. Які особливості функціонування єдина державна система цивільного захисту у режимі підвищеної готовності?
16. Чим відрізняється режими функціонування єдиної державної системи цивільного захисту «підвищена готовність» і «надзвичайна ситуація»?
17. Яка роль правоохоронних органів у діяльності системи забезпечення цивільного захисту.

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Конституція України: Закон України від28.06.1996№ 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws

Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550-III // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 23. – Ст.276.

Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 06.04.2000 № 1647-III // Відомості Верховної Ради. – 2000. –№ 28. – Ст.224.

Про боротьбу з тероризмом: Закон України від20.03.2003 № 638-IV //

Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 25. – Ст.180.

Про Збройні Сили України: Закон від 06.12.1991 № 1934-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 9. – Ст.108.

Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 34-35. – Ст.458.

Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282

Резолюція Генеральної Асамблеї ОО́Н про підтримку територіальної цілісності України. Прийнята 27 березня 2014 р. на 68-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://uk.wikipedia.org/wiki/Резолюція_Генеральної_Асамблеї_ООН_про_підтримку_територіальної_цілісності_України

Про Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних Сил: Указ Президент України від 06.04.2011 № 406/2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/406/201

Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 16.01.2013 № 20/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/2013

Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: Постанова Кабінет Міністрів України від 09.01.2014 № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п

Кузніченко С.О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану / С.О. Кузніченко. –Харків: Право, 2014. – 230 с.

Кузніченко С.О. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану: Наук.-практ. коментар / С.О. Кузніченко, А.В. Басов. – Х.: ХНУВС, 2006. – 380 с.

Правова доктрина України : у 5 т. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, М.П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка. – Х. : Право, 2013. – 864 с.

Бєлєвцева В. В. Організаційно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки України / В.В. Бєлєвцева. – Х. : Право, 2013. – 352 с.

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 9. – Ст.106.

Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334

Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпекиОБСЄ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_116

USA Patriot Act (USAPA). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.politechbot.com/p-02714.html).

Резолюції 3314 ( XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

Розпорядження від 26.01.2015 № 47-р Про встановлення режимів підвищеної готовності та надзвичайної ситуації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/47-2015-р

Современные европейские теории и концепции национальной безопасности Центр стратегических оценок и прогнозов автономная некоммерческая организация. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.csef.ru/index.php/ru/politica-i-geopolitica/project/500-nastoyashchee-i-budushchee-evropy/1-stati/4624-sovremennye-evropejskie-teorii-i-kontseptsii-natsionalnoj-bezopasnosti

Кузніченко С. О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Кузніченко Сергій Олександрович. – Сімферополь, 2010. – 478 с.

*Розділ 5*

# ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

## 5.1 Правові основи діяльності Збройних Сил України

Україна, враховуючи необхідність забезпечення власної воєнної безпеки та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності, як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава має Збройні Сили України із необхідним рівнем їх бойової готовності та боєздатності.

Конституція України, Закони України «Про Збройні Сили України», «Про військовий обов'язок і військову службу» та інші нормативно-правові акти здійснюють правове регулювання сучасних Збройних Сил України. Так, наприклад, Закон України «Про Збройні Сили України» визначає функції, склад Збройних Сил України, правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними.

Отже, правовою основою діяльності Збройних Сил України є Конституція України, Закони України «Про Збройні Сили України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», Статути Збройних Сил України, інші закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародні договори України, що регулюють відносини в оборонній сфері.

В Україні за роки Незалежності в основному сформовано правову базу, яка визначає права та повноваження Верховної Ради України та державних інститутів у здійсненні контролю та регулюванні діяльності Збройних Сил, інших військових формувань.

Парламент не здійснює безпосереднього керівництва збройними формуваннями, але має у своєму розпорядженні достатньо широкий та відносно самодостатній арсенал механізмів впливу, серед яких найбільш вагомий - розгляд та утвердження оборонного бюджету, а також ухвалення

відповідних законів та програм, утвердження структури, чисельності та функцій Збройних Сил, прийняття рішень щодо війни та миру тощо.

Для того, щоб система громадського контролю над Збройними Силами в Україні відповідала стандартам цивілізованих країн, необхідно залучити громадських експертів, компетентних в оборонних питаннях, пресу та академічні інститути до формування дієвої системи громадського контролю, розробити та ухвалити низку нормативно-правових актів, необхідних для забезпечення ефективного громадського контролю у сфері оборони та безпеки.

Серед першочергових завдань можна назвати введення ключових громадянських посад у силових відомствах, чіткий розподіл повноважень між Верховною Радою, Президентом, урядом, міністром фінансів та міністром оборони у сфері оборони та громадського контролю, розвиток функціональної системи оборонного фінансування, розширення прав парламенту та комітету Верховної Ради України щодо питань національної безпеки та оборони, посилення їх конкретної участі у підготовці оборонного бюджету.

Збройні Сили України провадять свою діяльність на засадах:

- вірності конституційному обов’язку та військовій присязі;

- верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод;

- гласності, відкритості для демократичного цивільного контролю;

- поєднання єдиноначальності та колегіального розроблення найбільш важливих рішень;

- комплектування шляхом призову громадян на військову службу та прийняття на військову службу за контрактом;

- постійної бойової та мобілізаційної готовності;

- збереження державної та військової таємниці;

- виховання військовослужбовців на патріотичних, бойових традиціях українського народу, додержання військової дисципліни;

- забезпечення державного соціально-економічного та соціально-правового захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України, а

також членів їх сімей;

- заборони створення і діяльності організаційних структур політичних партій.

З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до Закону «Про Збройні Сили України», в межах, визначених указами Президента України, що затверджуються Верховною Радою України, можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного та надзвичайного стану, посилення охорони державного кордону України і виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу України та їх правового оформлення, ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві та міжнародних миротворчих операціях на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їх діяльності. Ніякі надзвичайні обставини, накази чи розпорядження командирів і начальників не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій по відношенню до цивільного населення, його майна та навколишнього середовища. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу військовослужбовці несуть відповідальність згідно з законом.

Керівництво Збройними Силами України в межах, передбачених Конституцією України, здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України.

В особливий період керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями Президент України може здійснювати через Ставку Верховного Головнокомандувача, робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних Сил України.

Безпосереднє керівництво Збройними Силами України у мирний та воєнний час здійснює Головнокомандувач Збройних Сил України. Головнокомандувачем Збройних Сил України є за посадою Міністр оборони України, якщо він військовослужбовець, а в разі, коли Міністром оборони України призначається цивільна особа, - начальник Генерального штабу Збройних Сил України.

Збройні Сили України призначені для захисту держави від нападів ззовні, а також спільно з іншими військами забезпечують недопущення протиправної діяльності організацій, націленої на дестабілізацію обстановки в країні. Україна вважає правомірним застосування збройних сил і інших військ для відбиття та припинення агресії проти України. Збройні сили та інші війська можуть застосовуватися також для локалізації і нейтралізації антиконституційних дій, протиправного збройного насильства, загрозливого суверенітету, територіальної цілісності і державній єдності України, виконання завдань при проведенні операцій з підтримання миру відповідно до рішень Ради Безпеки ООН і міжнародними зобов'язаннями.

Цілі застосування Збройних Сил та інших військ:

- у звичайній світової (регіональної) війні в разі її розв'язання якою-небудь державою (групою, коаліцією держав). Для захисту незалежності і суверенітету, територіальної цілісності України та її союзників, відображення і, припинення агресії, нанесення поразки агресору, примусу його до припинення воєнних дій на умовах, що відповідають інтересам України та її союзників;

- у локальних війнах і в збройних конфліктах. Для локалізації вогнища напруженості, нейтралізації агресора на можливо більш ранній стадії, запобігання ескалації військових дій, створення передумов для припинення війни (примусу до її припинення), врегулювання конфлікту на умовах, що відповідають інтересам України та її союзників.

- у внутрішніх збройних конфліктах. Для розгрому і ліквідації незаконних збройних формувань, бандитських і терористичних груп і організацій, відновлення законності і правопорядку, забезпечення громадської безпеки та

стабільності, надання необхідної допомоги населенню та створення умов для повномасштабного врегулювання на основі Конституції Україна і чинного законодавства України.

Основні форми застосування збройних сил та інших військ:

- стратегічні операції, операції та бойові дії - у регіональних війнах;

- операції та бойові дії - у локальних війнах і збройних конфліктах;

- операції з підтримання миру.

Завдання Збройних Сил щодо забезпечення воєнної безпеки:

- ефективне і тверде керівництво штабами і військами (силами);

- своєчасне розкриття загрозливого розвитку військово-політичної обстановки, підготовки збройного нападу на Україну;

- підтримання складу, стану, бойової та мобілізаційної готовності засобів і сил, що забезпечують і функціонування та застосування, а також систем управління на рівні, що гарантує нанесення заданого збитку агресору в будь-яких умовах обстановки;

- підтримання бойового потенціалу, бойової та мобілізаційної готовності і підготовки угруповань військ (сил) загального призначення в мирний час на рівні, що забезпечує відбиття агресії локального масштабу;

- утримання озброєння і військової (спеціальної) техніки і запасів матеріальних засобів у готовності до бойового застосування;

- виконання завдань бойового чергування (бойової служби) виділеними (призначеними) військами, силами і засобами;

- повне і якісне виконання планів і програм оперативної, бойової та мобілізаційної підготовки, виховання військ (сил);

- забезпечення готовності до стратегічного розгортання в рамках державних заходів щодо переведення країни з мирного на воєнний стан;

- охорона державного кордону;

- створення та підтримка умов для безпеки економічної діяльності України в територіальному морі та виключній економічній зоні;

- охорона важливих державних об’єктів;

- запобігання та припинення диверсій і терористичних актів;

- попередження та ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій;

- організація цивільної та територіальної оборони; забезпечення технічного прикриття та відбудови комунікацій;

- забезпечення інформаційної безпеки.

З відбиття збройного нападу (агресії), часткове або повне стратегічне розгортання:

- введення стратегічних операцій, операцій і бойових дій (у тому числі спільних з союзними державами) по розгрому вторглися, знищення створених (створюваних) угруповань військ (сил) агресора в районах їх базування, зосередження і на комунікаціях;

- підтримання готовності до застосування і застосування (у передбачених військовою доктриною випадках і в установленому порядку) потенціалу ядерного стримування;

- локалізація і нейтралізація прикордонних збройних конфліктів;

- підтримання режиму воєнного (надзвичайного) стану;

- захист населення, об’єктів економіки інфраструктури від впливу засобів ураження противника;

- виконання союзницьких зобов’язань.

У внутрішніх збройних конфліктах:

- розгром і ліквідація незаконних збройних формувань, бандитських і терористичних груп і організацій, їх баз, центрів підготовки, складів, комунікацій; відновлення законності та правопорядку;

- забезпечення громадської безпеки та стабільності; підтримання правового режиму надзвичайного стану в районах конфлікту;

- локалізація і блокування району конфлікту; припинення збройних зіткнень і роз’єднання протиборчих сторін;

- проведення заходів з роззброєння (вилученню зброї) населення в районах конфлікту;

- посилення охорони громадського порядку та безпеки в районах, що

примикають до району конфлікту.

Сили і засоби збройних сил та інших військ України можуть залучатися для надання допомоги органам державної влади та місцевого самоврядування, населенню при ліквідації наслідків аварій, катастроф та стихійних лих.

Для вирішення поставлених перед Збройними Силами та іншими військами завдань створюються угруповання військ на території України, а також за межами її території в складі спільних угруповань.

Збройні сили складаються з: центральних органів військового управління; об'єднань; з'єднань; військових частин; підрозділів; установ (підприємств, організацій); тилу; військ, що не входять в види і роди Збройних Сил України.

Органи управління призначені для керівництва військами (силами) в різних ланках. До них відносяться командування, штаби, управління, відділи та інші постійні або тимчасово створювані структури. Для розміщення та роботи органів управління в бойових умовах розгортаються пункти управління. До скалу Збройних Сил України входять:

- Сухопутні війська: механізовані та танкові війська;ракетні війська і артилерія; армійська авіація; аеромобільні десантні війська; протиповітряна оборона.

- Повітряні сили: бомбардувальна авіація; штурмова авіація; винищувальна; розвідувальна авіація; військово-транспортна авіація; війська протиповітряної оборони.

- Військово-Морські Сили.

Інші воєнізовані формування: Національна гвардія України; Військова служба правопорядку; Державна прикордонна служба України; Антитерористичний центр при Службі безпеки України; Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту України; Державна спеціальна служба транспорту.

Об'єднання - це військові формування, що включають декілька з'єднань або об'єднань меншого складу, а також частин і установ (наприклад, територіальні загальновійськові об'єднання – оперативні командування;

оперативні об’єднання - армії, флот).

З’єднання є військові формування, що складаються з декількох частин або з’єднань меншого складу, а також частин і підрозділів забезпечення та обслуговування. До з’єднань відносяться корпусу, бригади та інші прирівняні до них військові формування.

Військова частина – це організаційно-самостійна бойова і адміністративно-господарська одиниця у всіх видах Збройних Сил України. До військовим частинам відносяться всі полки, кораблі, окремі батальйони (дивізіони, ескадрильї), а також окремі роти. Полкам, окремим батальйонам, дивізіонам і ескадрильям вручається Бойовий прапор, а кораблям Військово-морського флоту - Військово-морський прапор.

До установ Міністерства оборони України відносяться структури забезпечення життєдіяльності: будинки офіцерів(Типове положення про будинок офіцерів Збройних Сил України), військові музеї, редакції військових видань, військово-медичні заклади, санаторії, будинки відпочинку тощо. (Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України,Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України).

До військово-навчальних закладів належать: військові академії, університети, інститути, курси підготовки та перепідготовки офіцерського складу, які діють на підставі Положення про вищі військові навчальні заклади.

В основі поділу збройних сил на види лежить головним чином специфіка їх стратегічного використання, здатність вести бойові дії в певній сфері (на суші, на морі, в повітрі), можливість самостійно вирішувати стратегічні і оперативні завдання.

Держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців, членів їх сімей, працівників Збройних Сил України та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або постраждали в полоні у ході бойових дій чи під час

участі в міжнародних миротворчих операціях.

Військовослужбовцям гарантується одержання за рахунок держави житла, фінансового, речового, продовольчого, медичного (у тому числі санаторно-курортного) та інших видів забезпечення у розмірах, які визначаються Кабінетом Міністрів України і враховують характер та умови службової діяльності, стимулюють заінтересованість громадян України у військовій службі. Залежно від характеру і умов службової діяльності військовослужбовцям Збройних Сил України можуть встановлюватися затверджені Кабінетом Міністрів України надбавки до видів забезпечення.

Члени сімей військовослужбовців та осіб, звільнених у запас або у відставку, а також військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або постраждали в полоні у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних миротворчих операціях, якщо ці особи прослужили у Збройних Силах України не менш як 20 календарних років, мають право на медичне обслуговування у закладах Міністерства оборони.

Військовослужбовці строкової служби користуються правом безплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі) та автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним, водним та автомобільним транспортом приміського сполучення.

Офіцери, прапорщики, мічмани, військовослужбовці, які проходять службу за контрактом, військовослужбовці-жінки та члени їх сімей мають право на пільгове санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України та на медичне обслуговування.

### 5.2 Організаційно-правові засади управління обороною

В адміністративно-правовій теорії та практиці державного управління до

сфери адміністративно-політичної діяльності належать такі галузі, як оборона, національна безпека, внутрішні справи, закордонні справи, юстиція.

Органи управління (виконавчої влади) цими галузями є складовою частиною єдиної системи органів виконавчої влади й активно здійснюють функції держави. Особливе місце в цій системі посідають оборона та органи, що здійснюють управління нею.

Україна підтримує свою обороноздатність на рівні оборонної достатності для захисту від агресії, прагне до мирного співіснування з усіма державами.

Оборона України – це комплекс політичних, економічних, екологічних, воєнних, соціальних і правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності, захисту інтересів держави й мирного життя народу України. Захист Вітчизни є конституційним обов'язком кожного її громадянина, оскільки оборона країни належить до найважливіших функцій держави та є справою всього народу.

Метою оборони України є створення необхідних умов для запобігання воєнному нападу й збройної відсічі можливій агресії проти України в будь-який час і за будь-яких обставин.

Воєнна доктрина України ґрунтується на тому, що держава: не визнає війну як засіб розв'язання міжнародних проблем; прагне до нейтралітету й додержання неядерних принципів не приймати, не виробляти й не набувати ядерної зброї; не має територіальних претензій до кожної держави й не бачить у жодному народові образ ворога; ніколи першою не розпочне бойових дій проти будь-якої країни, якщо сама не стане об'єктом агресії.

Основи організації оборони України та повноваження державних органів щодо її забезпечення, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб стосовно здійснення обороноздатності країни встановлено Законом України від 6 грудня 1991 р. «Про оборону України» (зі змінами).

Формування й проведення воєнної політики України, законодавче регулювання питань сфери оборони та військового будівництва здійснює виключно Верховна Рада України. Відповідно до ст. 85 Конституції України до

повноважень Верховної Ради належить: оголошення за поданням Президента України стану війни й укладення миру, схвалення рішень Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України; схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України; затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію. Верховною Радою схвалено Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України.

Виключно закони України визначають організацію Збройних Сил України, правовий режим воєнного стану й розв'язують інші питання в сфері оборони.

Важливі функції у сфері оборони покладено на Президента України — гаранта державного суверенітету й територіальної цілісності держави. Президент призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань, здійснює керівництво та приймає рішення в сфері оборони держави, що надалі затверджуються законодавчим органом.

Президент України є головою Ради національної безпеки і оборони України, формує її персональний склад відповідно до Конституції України. Компетенцію та функції Ради національної безпеки і оборони України визначено Законом України від 5 березня 1998 р., Тимчасовим положенням «Про Раду національної безпеки і оборони України», затвердженим Указом Президента України від 30 серпня 1996 р.

Організація оборони, крім формування воєнної політики й воєнної доктрини, включає: розвиток воєнної науки, прогнозування та оцінку воєнної загрози чи загрози воєнного нападу, здійснення відповідних заходів на міжнародній арені для запобігання агресії; підготовку, розвиток, формування

структури й забезпечення необхідної чисельності Збройних Сил України, підтримання їх боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності; вироблення й проведення військово-технічної політики; підготовку населення та території країни до оборони тощо.

Заходи щодо обороноздатності здійснює Кабінет Міністрів України, який керує діяльністю підпорядкованих йому органів і організацій щодо забезпечення оборони, оснащення Збройних Сил України озброєнням, військовою технікою, іншими матеріальними засобами. Кабінет Міністрів України визначає обсяги для потреб оборони й Збройних Сил, чисельність громадян України, які підлягають призову на строкову військову службу, порядок проходження ними військової служби й ведення обліку військовозобов'язаних і призовників та порядок проходження альтернативної служби. Кабінет Міністрів України розробляє нормативно-правові акти, що конкретизують чинне законодавство: «Положення про проходження військової служби громадянами України» та ін., що затверджує Президент України.

Підготовку допризовників і призовників міністерствами й відомствами, які мають навчально-виховні заклади, органами місцевих державних адміністрацій і органами місцевого самоврядування, які використовують кошти, виділені Міноборони України та іншими військовими формуваннями, здійснюють під керівництвом Кабінету Міністрів України. Він визначає джерела й порядок фінансування мобілізаційної підготовки, створення та збереження мобілізаційного резерву, створює й ліквідовує військові навчальні заклади та виконує інші функції в сфері оборони.

Органом державного управління Збройними Силами України є Міністерство оборони України, яке несе повну відповідальність за їх розвиток і підготовку до виконання завдань оборони. Міноборони України оцінює військово-політичну обстановку та визначає рівень воєнної загрози, бере участь у розробці проекту воєнної доктрини й формуванні оборонного бюджету України, розробляє та подає на розгляд Президентові України проекти державних програм будівництва й розвитку Збройних Сил України, розвитку

озброєння та військової техніки, загальної структури й чисельного складу Збройних Сил України, обсягу бюджетних асигнувань на потреби оборони.

Міноборони України здійснює керівництво бойовою, оперативно-технічною та морально-психологічною підготовкою військ, воєнною наукою, проводить військово-наукові дослідження, організовує й забезпечує військово-патріотичне виховання особового складу, здійснює координаційні, контрольні та інші повноваження в сфері оборони.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують: виконання вимог чинного законодавства України з питань оборони посадовими особами, громадянами, підприємствами, установами й організаціями; розв'язують завдання щодо забезпечення потреб оборони та мобілізаційної готовності; організовують призов громадян на дійсну військову службу; сприяють проведенню навчальних зборів, початкової військової підготовки допризовної молоді та виконують інші функції у сфері оборони, передбачені законодавством України.

Підприємства, установи й організації виконують державні замовлення та договори по виробництву й поставці озброєння та іншої продукції для потреб оборони, здійснюють наукові розробки, дослідження, виконують військово-транспортні зобов'язання та інші завдання, визначені чинним законодавством.

Адміністративне та військово-політичне керівництво Збройними Силами України здійснює Міністр Оборони України згідно зі ст. 8 Закону «Про Збройні Сили України». Безпосереднє військове керівництво Збройними силами України в мирний та воєнний час здійснює Головнокомандувач Збройних сил України. Головнокомандувачем Збройних сил України є за посадою начальникГенерального штабу ЗС України, якого призначає і звільняє в установленому порядку Президент України.

Міністерство оборони України, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили України, бере участь у реалізації державної політики з питань оборони і військового будівництва, координує діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування з підготовки держави до оборони. Це

міністерство також має аналізувати військово-політичну обстановку, визначати рівень воєнної загрози національній безпеці України, забезпечувати функціонування Збройних Сил і їх готовність до виконання покладених на них функцій і завдань тощо. Міністерство оборони і Генеральний штаб здійснюють керівництво через низку управлінь: Головне управління особового складу Генерального штабу Збройних Сил України; Департамент Головного управління розвідки; Головне оперативне управління Генерального штабу Збройних Сил України; Головне управління визначення потреб та організації забезпечення; Головне управління оборонного планування; Головне управління зв'язку та інформаційних систем; Головне фінансово-економічне управління; Правове управління; Головне управління виховної та соціально-психологічної роботи; Департамент міжнародного співробітництва; Головна інспекція; Головне управління розквартирування військ і капітального будівництва; Військово-наукове управління; Центр військового співробітництва та верифікації; Військово-оркестрова служба; Центральне управління метрології і стандартизації Міністерства оборони України.

З метою захисту національних інтересів України, утвердження і зміцнення конституційних засад демократичної, правової держави у сфері цивільно-військових відносин, забезпечення прав і свобод людини та відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих Україною, законодавчо визначено правові засади організації і здійснення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, а також над правоохоронними органами держави.

Наша держава взяла на себе відповідні міжнародні зобов'язання, що зафіксовано у низці документів, серед яких «Партнерство заради миру: рамковий документ», «Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки», прийнятий на Будапештському саміті ОБСЄ, «Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО» щодо запровадження і вдосконалення демократичної системи цивільно-військових відносин як

важливу складову євроатлантичної інтеграції.

Головною складовою формування системи цивільно-військових відносин є запровадження цивільного контролю над силовими структурами, що визнається однією з головних ознак стабільного політичного режиму в країні, а також демократичної зрілості самого суспільства.

Одним з основних досягнень України у галузі забезпечення такого контролю є створення принципово нової законодавчої та нормативно-правової бази з військових і оборонних питань, яка, зокрема, забезпечує відповідну координацію зусиль суб'єктів державної влади та суспільства.

Україна має значний досвід взаємин між цивільною владою та силовими структурами, і у нашій державі підпорядкованість військових вищому політичному керівництву та верховенство цивільних у визначенні стратегічних орієнтирів розвитку силових структур не викликає сумніву.

Суспільні відносини у цій галузі врегульовані на найвищому, конституційному, рівні.

Повноваження силових структур досить чітко окреслені в Конституції України. Поряд з цим у Законі України «Про основи національної безпеки України», прийнятому Верховною Радою України 19.07.2003 р., демократичний цивільний контроль над військовою сферою визначено як один з основних принципів забезпечення національної безпеки України, а також одним із основних напрямів державної політики у сфері державної безпеки.

Основна увага як у міжнародних зобов'язаннях, так і у внутрішніх політичних документах акцентується насамперед на запровадженні цивільного контролю над Збройними Силами. Це цілком зрозуміло, оскільки Збройні Сили є найбільш важливою ланкою Воєнної організації держави.

Водночас саме у сфері контролю над Збройними Силами України, порівняно з іншими силовими структурами, ми маємо найбільш значні результати щодо запровадження цивільного контролю як механізму запобігання загрозі демократичним процесам у суспільстві, реалізується вимога статті 17 Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України та інші військові

формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

На законодавчому рівні прийнято понад 120 законодавчих актів, що регламентують діяльність Збройних Сил та інших військових формувань України. Створено органи координації та контролю за діяльністю окремих силових структур з боку Президента України, завдяки яким з'явилися дієві важелі управління та керівництва Воєнною організацією держави.

Втілено в життя принцип департизації Збройних Сил та інших силових структур. Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» забороняє військовослужбовцям бути членами політичних партій та брати участь у діяльності політичних рухів.

На законодавчому рівні розмежовані повноваження між Міністерством оборони і Генеральним штабом, що є головною юридичною передумовою для перетворення Міністерства оборони на орган переважно цивільного управління Збройними Силами України. Введено правову норму, згідно з якою припиняється військова служба військовослужбовців, обраних до парламенту, на час виконання ними депутатських повноважень.

Налагоджується механізм взаємодії між гілками державної влади у вирішенні питань розвитку оборонної сфери. Розгортається мережа неурядових дослідницьких та громадських організацій, які покликані здійснювати громадський контроль над оборонною сферою. В Україні сформовано систему соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас, яка довела свою життєздатність та ефективність.

Сьогодні в Україні є певні здобутки у формуванні демократичних цивільно-військових відносин – створення громадського форуму для відкритого діалогу; підвищення рівня прозорості процесів планування і формування бюджету в сфері оборони.

Разом з тим військова служба в Україні втрачає престижність, що негативно позначається на довірі населення до Збройних Сил. Помітними

стають ознаки відчуження між військовими та суспільством. Бракує цивільних експертів у сфері оборони і безпеки. Відсутня достатня підтримка Збройних Сил політичними партіями, громадськими організаціями, незалежними засобами масової інформації.

Низька довіра і з боку військових щодо компетентності цивільної влади в оборонній сфері. Військові ставляться до політичних лідерів переважно як до тимчасових фігур. Відсутня широка практика публічного обговорення військових проблем як з боку самих військових і політиків, так і з боку суспільства в цілому.

Отже, сьогодні перед Україною постає завдання формування такої системи цивільно-військових відносин, яка б відповідала рівню розвитку демократії та громадянського суспільства у країні. Досягти цього можливо за рахунок:

- залучення представників владних структур та військового керівництва всіх рівнів до вивчення досвіду у сфері цивільно-військових відносин демократичних країн;

- залучення цивільних експертів, компетентних в оборонних питаннях, представників мас-медіа та академічних інститутів до формування дієвої демократичної системи цивільно-військових відносин;

- розробки, прийняття та імплементації пакета нормативно-правових актів, необхідних для забезпечення ефективного цивільного контролю у сфері оборони та безпеки;

- запровадження керівних цивільних посад у структурах Воєнної організації України і призначення на них цивільних осіб;

- розвитку функціональної системи оборонного фінансування, розширення прав парламенту і Комітету з питань національної безпеки і оборони, посилення їх конкретної участі у підготовці оборонного бюджету; створення інституту Уповноважених у справах військових у Верховній Раді України.

Україна розглядає призначення цивільних на ключові міністерські посади у силових структурах і умови їх ефективної роботи як важливий чинник прийняття виважених, обґрунтованих і збалансованих рішень. Але йдеться не

про формальне кадрове призначення, а про створення цілісної системи демократичного контролю у державному апараті у сфері безпеки і оборони.

Цивільно-військові відносини у демократичній державі - це не лише заходи з боку державних органів, а й контроль з боку суспільства через різні інституції, які здійснюють моніторинг ставлення громадян до воєнної політики держави, взаємин між населенням та військовими, умов служби у Збройних Силах.

19 червня 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» (далі - Закон).Закон визначає правові засади організації і здійснення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, а також над правоохоронними органами держави. У Законі дано визначення таким термінам, як:

- цивільно-військові відносини - сукупність правових взаємовідносин між суспільством та складовими частинами Воєнної організації держави, які охоплюють політичні, фінансово-економічні, соціальні та інші процеси у сфері національної безпеки і оборони;

- Воєнна організація держави - охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз;

- правоохоронні органи - державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції;

- демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави (далі - цивільний контроль) - комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного

дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни.

Законом визначено основні завдання, правові основи, принципи здійснення такого контролю, а також предмет, система та суб'єкти цивільного контролю.

Закон встановлює особливості та обмеження щодо здійснення контролю, а саме: суб'єкти цивільного контролю здійснюють свої повноваження у сфері контролю з дотриманням встановленого законодавством України режиму доступу до інформації, яка віднесена до державної таємниці, а також обмежень, встановлених законом для захисту стратегічних інтересів держави, у тому числі в разі введення надзвичайного і воєнного стану.

Оперативні та мобілізаційні плани Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, оперативно-розпорядчі дії їх посадових осіб контролю з боку громадян та громадських організацій не підлягають.

Контроль за діяльністю Служби безпеки України, розвідувальних і контррозвідувальних органів України, оперативних підрозділів, які проводять оперативно-розшукову діяльність, а також підрозділів дізнання та досудового слідства здійснюється з дотриманням вимог законів України «Про Службу безпеки України», «Про розвідувальні органи України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України», інших законів та Кримінального процесуального кодексу України.

У Законі «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» чітко визначені повноваження у сфері демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Верховної Ради України у здійсненні контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави (ст. 8); парламентських комітетів і спеціальних комісій у здійсненні

контролю (ст. 9); народних депутатів України (ст. 10); Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 11); Рахункової палати (ст. 12); Президента України (ст. 13); Ради національної безпеки і оборони України (ст. 14); Кабінету Міністрів України (ст. 15); центральних органів виконавчої влади (ст. 16); Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим (ст. 17), органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій (ст. 18), громадян (ст. 19) та роль засобів масової інформації (ст. 20) у здійсненні контролю. Передбачені також обов'язки органів військового управління, посадових осіб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів щодо сприяння у здійсненні цивільного контролю (ст. 21). Нагляд за дотриманням законності при здійсненні демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави покладено на органи прокуратури України.

### 5.3 Концепція реформування і розвитку Збройних Сил України

Відповідно до законів України «Про організацію оборонного планування» та «Про державні цільові програми» у рамках середньострокового оборонного планування розроблено Концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року, яка визначає основні напрями реформування і розвитку Збройних Сил України відповідно до принципів і пріоритетів державної політики у сфері національної безпеки і оборони.

Метою Концепції є створення боєздатних, мобільних, якісно підготовлених, всебічно забезпечених, професійних Збройних Сил, здатних швидко реагувати на реальні і потенційні загрози національній безпеці у воєнній сфері, ефективно стримати та гарантовано ліквідувати (локалізувати, нейтралізувати) збройний конфлікт на ранній стадії його виникнення, не допускаючи переростання в масштабну агресію, та спроможних брати активну участь у міжнародних заходах з підтримання миру і безпеки.

Заходи реформування і розвитку Збройних Сил передбачається здійснити у два етапи. На першому етапі планується здійснити основні заходи з реформування Збройних Сил, зокрема оптимізацію їх складу та чисельності, завершення формування перспективного складу Збройних Сил, звільнення Збройних Сил від виконання невластивих функцій та вивільнення надлишкового військового майна, укомплектування військових частин, підвищення рівня державних соціальних гарантій військовослужбовців та забезпечення соціального захисту осіб, які звільняються з військової служби у зв'язку з реформуванням.

На другому етапі планується забезпечити здатність військ (сил) до своєчасного реагування на загрозу прикордонного збройного конфлікту, нарощування оперативних можливостей в особливий період для відсічі збройної агресії, перехід до комплектування Збройних Сил виключно військовослужбовцями за контрактом, приведення показників підготовки, технічного оснащення, всебічного забезпечення і рівня грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил до показників збройних сил провідних європейських держав.

Приведення визначених бойових військових частин у постійну готовність до оперативного (швидкого) реагування на загрозу застосування воєнної сили проти України шляхом:

- удосконалення їх організаційно-штатної структури, відновлення повноцінної бойової підготовки з одночасним переходом до комплектування Збройних Сил військовослужбовцями за контрактом, забезпечення, необхідними непорушними запасами матеріальних засобів і військового майна;

- забезпечення поступового збільшення кількості модернізованих і нових зразків озброєння та військової техніки;

- удосконалення систем управління та всебічного забезпечення Збройних Сил, підвищення ефективності і зменшення витрат на їх утримання шляхом інтеграції органів військового управління на стратегічному та оперативному рівні, оптимізація кількості та чисельності військових частин забезпечення,

автоматизації управлінських процесів і процесів обліку та руху матеріальних засобів;

- збереження та посилення кадрового потенціалу, підвищення рівня державних соціальних гарантій військовослужбовців та впровадження дієвого механізму забезпечення житлом військовослужбовців Збройних Сил; удосконалення засад мобілізаційної підготовки та мобілізації, забезпечення здатності Збройних Сил до нарощування бойового потенціалу в особливий період у разі загрози масштабної агресії проти України; приведення бюджетної політики у сфері оборони у відповідність до сучасних потреб оборони та фінансово-економічних можливостей держави, підвищення ефективності використання коштів, які вивільняються для фінансування військової реформи.

З метою підвищення ефективності та оперативності управління військами (силами) планується перерозподілити на законодавчому рівні завдання і функції між органами військового управління та створити трирівневу систему управління Збройних Сил, яка включає: Генеральний штаб Збройних Сил України (далі – Генеральний штаб) як головний військовий орган з планування оборони держави, управління застосуванням Збройних Сил, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, а також правоохоронними органами.

Міжвидові органи військового управління з підпорядкуванням військ, які дислоковані в межах, визначених новим військово-адміністративним поділом території України; управління бригад, інших військових частин і військових навчальних закладів, установ та організацій.

Штаби видів Збройних Сил у складі Генерального штабу відповідатимуть у межах повноважень за розвиток відповідних військ, визначення вимог до підготовки військових частин та розроблення на їх основі керівних документів, організацію підготовки осіб офіцерського та сержантського (старшинського) складу у вищих військових навчальних закладах, а також інспектування військ (сил) видів Збройних Сил.

Штаб Повітряних Сил планується інтегрувати до складу Генерального штабу після набуття оперативних спроможностей міжвидовими органами військового управління, інші штаби видів Збройних Сил України – на першому етапі.

Міжвидові органи військового управління здійснюватимуть планування та управління застосуванням угруповань військ (сил), протиповітряною обороною в інтересах ведення операцій (бойових дій), територіальною обороною держави у визначених зонах відповідальності, підготовку та всебічне забезпечення військ, які дислокуються на їх територіях. Командувачі військ міжвидових органів військового управління нестимуть повну відповідальність за оборону ввіреної їм частини території України.

Підвищення рівня оперативності та якості функціонування системи управління здійснюється за рахунок поетапного створення Єдиної автоматизованої системи управління Збройними Силами України.

Планується переоснастити на цифрові засоби стаціонарний компонент системи зв’язку та розпочати переоснащення її польового компонента, розгорнути систему захисту інформації та кібернетичної безпеки в інформаційно-телекомунікаційних системах, створити інтегровану систему супутникового зв’язку Збройних Сил як підсистему Національної системи супутникового зв’язку України та автоматизовану систему радіозв’язку.

Передбачається перейти від видового до міжвидового принципу побудови Збройних Сил, законодавчо уточнивши їх загальну структуру, чисельність і принципи дислокації.

Структура Збройних Сил за оперативною організацією:

Генеральний штаб як головний орган військового управління; міжвидові угрупування військ, підпорядковані органам військового управління відповідно до адміністративно-територіального поділу території України, зведені за видовою ознакою до сухопутного, повітряного та морського компонентів.

За адміністративною організацією Збройні Сили включатимуть: види Збройних Сил – Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили;

органи військового управління, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації Збройних Сил, що не належать до видів Збройних Сил.

За ступенем бойової готовності бойовий склад Збройних Сил мирного часу поділятиметься на:

- сили постійної готовності, призначені для запобігання та ліквідації в найкоротший строк збройного конфлікту на державному кордоні, охорони повітряного простору та підводного простору в межах територіального моря України, прикриття важливих державних і воєнних об'єктів;

- сили резерву, призначені для нарощування Сил постійної готовності та розгортання військових частин територіальної оборони в разі виникнення загрози збройної агресії.

Сили постійної готовності поділятимуться на:

- сили негайного реагування, основу яких становитимуть військові частини високомобільних (аеромобільних) десантних військ, морської піхоти, військові частини розвідки та спеціального призначення, бригади кораблів. Їх дії підтримуватимуть армійська, тактична та морська авіація, визначений склад артилерії та зенітних ракетних військ;

- сили швидкого реагування, основу яких становитимуть механізовані, артилерійські (реактивні артилерійські) та ракетна бригади (полки), авіаційні та зенітні ракетні військові частини. До складу Сил швидкого реагування також входитимуть військові частини зв'язку, оперативного, матеріально-технічного та інших видів забезпечення.

З метою приведення структури та складу Збройних Сил у відповідність до загальноприйнятих у провідних державах світу показників планується оптимізувати чисельність військових частин, установ та організацій забезпечення життєдіяльності Збройних Сил.

Підвищення мотивації до військової служби передбачається шляхом:

- суттєвого підвищення рівня грошового забезпечення військовослужбовців, удосконалення системи грошового забезпечення та приведення розмірів посадових окладів військовослужбовців у відповідність до

розмірів посадових окладів державних службовців;

- підвищення питомої частки основних видів грошового забезпечення у загальній структурі грошового забезпечення з одночасним впровадженням системи стимулювання військової майстерності, запровадження ефективного механізму преміювання військовослужбовців за досягнення у службі та високі показники підготовки підпорядкованих підрозділів і військових частин; забезпечення військовослужбовців житлом відповідно до потреб Збройних Сил та належних умов для проходження служби, оздоровлення і відпочинку військовослужбовців і членів їх сімей; забезпечення дотримання передбачених законодавством державних соціальних гарантій військовослужбовців, які звільняються з військової служби у зв'язку із скороченням штатів або здійсненням організаційних заходів, за станом здоров'я, створення умов для їх адаптації до цивільного життя, забезпечення гідних пенсій військовим пенсіонерам.

Передбачається впровадження сучасних принципів і підходів у військовій кадровій політиці, забезпечення ефективного управління кар'єрою військовослужбовців, удосконалення структури та оптимізація кількості та чисельності кадрових підрозділів органів військового управління.

Комплектування посад офіцерського складу здійснюється, зокрема, за рахунок осіб, які завершили навчання у вищих навчальних закладах та пройшли військову підготовку за програмою підготовки офіцерів запасу. Планується створити нову систему комплектування первинних посад офіцерів тактичного рівня.

Поступово буде сформовано професійний сержантський склад, який у перспективі виконуватиме частину функцій, пов'язаних із роботою з особовим складом, що сприятиме зміцненню військової дисципліни та викоріненню негативних явищ у військових колективах.

Забезпечення високої мотивації до проходження військової служби, у тому числі підвищення грошового забезпечення, дасть змогу відмовитися від строкової військової служби та перейти до комплектування Збройних Сил

виключно військовослужбовцями за контрактом. Для цього передбачається створити належні умови для проходження військової служби професійними солдатами та сержантами, докорінно змінивши весь уклад військового життя шляхом внесення відповідних змін до статутів Збройних Сил, інших нормативних документів і програм підготовки, а також забезпечити належні соціально-побутові умови військовослужбовцям за контрактом.

З метою підвищення якості укомплектування Збройних Сил професійними військовослужбовцями та уникнення помилок під час відбору кандидатів передбачається запровадити для них інтенсивну (терміном до трьох місяців) початкову військову підготовку, за результатами якої ухвалюватиметься рішення щодо укладення контракту.

Підготовку офіцерських кадрів за основними військовими спеціальностями буде зосереджено в Національному університеті оборони України, вищих військових-навчальних закладах видів Збройних Сил та Військових академіях. Офіцерів окремих високотехнологічних спеціальностей передбачається готувати у військових навчальних підрозділах провідних вищих навчальних закладів.

Підготовку для Збройних Сил медичного персоналу, фінансистів, юристів, перекладачів і інших спеціалістів передбачається здійснювати у вищих навчальних закладах з проходженням відповідного військово-професійного навчання за спеціалізаціями, а військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах зазначених академій.

Пріоритетом навчального процесу буде формування у майбутніх командирів високих лідерських якостей. Планується укомплектувати науково-педагогічний склад військових навчальних закладів найбільш підготовленими офіцерами з практичним досвідом керівництва військовими частинами, з’єднаннями та органами військового управління. Крім того, забезпечити ширше залучення вищого командного склад Збройних Сил до проведення лекцій, збільшити питому вагу практичних занять на бойовій техніці та забезпечити участь слухачів і курсантів у навчаннях, тренуваннях, які

проводяться з військами (силами).

Планується забезпечити виконання державних програм розвитку озброєнь і військової техніки, уточнивши їх показники відповідно до положень Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року.

Для гарантованого виконання Збройними Силами покладених на них функцій передбачається: укомплектувати військові частини постійної готовності боєздатними зразками озброєнь і військової техніки, у тому числі за рахунок проведення модернізації існуючих та закупівлі нових зразків; відновити, подовжити ресурс та закупити ракети і боєприпаси, привести обсяги військових і оперативних непорушних запасів матеріальних засобів у відповідність до потреб, визначених Генеральним штабом

Пріоритети розвитку озброєнь і військової техніки:

- посилення повітряного компонента за рахунок модернізації та подовження ресурсу літаків, вертольотів, закупівлі авіаційного комплексу дальнього радіолокаційного виявлення, закупівлі (спільного виробництва) сучасних безпілотних авіаційних комплексів;

- відновлення з подовженням ресурсу та модернізація зенітних ракетних комплексів і продовження термінів придатності зенітних ракет; посилення військово-морських спроможностей шляхом модернізації корабельного складу та закупівлі новітніх кораблів (катерів);

- нарощування потенціалу стримування за рахунок закупівлі сучасних зразків високоточної зброї повітряного, наземного та морського базування.

Разом з підприємствами оборонно-промислового комплексу планується забезпечити реалізацію військово-технічної політики щодо підвищення темпів технічного оснащення Збройних Сил та інших військових формувань відновленими, модернізованими і новими зразками озброєння, військової та спеціальної техніки.

У результаті виконання зазначених завдань і здійснення відповідних заходів очікується суттєве підвищення рівня технічної готовності озброєнь і

військової техніки у бойовому складі Збройних Сил.

Передбачається створити єдину систему матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил. Забезпечення військ (сил) озброєнням, ракетами та боєприпасами, військовою технікою і військово-технічним майном здійснюватиметься за територіальним принципом з об'єднаних центрів матеріально-технічного забезпечення, арсеналів, баз і складів оперативних командувань шляхом доставки такого майна їх транспортом до військової частини, що дасть змогу зменшити кількість стаціонарних військових частин (установ) матеріально-технічного забезпечення. Буде створено єдиний реєстр озброєння, військової техніки і інших матеріально-технічних засобів Збройних Сил та забезпечено автоматизацію процесів обліку, закупівель і постачання матеріально-технічних засобів у військові частини.

З метою розвитку медичної служби Збройних Сил передбачається: підвищити якість медичного забезпечення військовослужбовців безпосередньо у військових частинах і підрозділах; удосконалити з урахуванням досвіду реформування збройних сил провідних європейських держав разом з Міністерством охорони здоров'я України систему надання кваліфікованої та спеціалізованої медичної допомоги військовими медичними закладами відповідно до потреб Збройних Сил; перетворити військові санаторії Міністерства оборони України на державні підприємства, не допустивши їх перепрофілювання та поклавши на них мобілізаційні завдання з реабілітації військовослужбовців в особливий період.

Для покращення готовності медичної служби до виконання покладених на неї завдань передбачити оновлення обладнання медичних підрозділів військових частин та військово-медичних закладів, забезпечити спроможність військ здійснювати евакуацію поранених осіб з поля бою.

Планується здійснити заходи з відчуження надлишкового та списаного рухомого і нерухомого військового майна, відповідних військових об'єктів зберігання (арсенали, бази, склади) та інших цілісних майнових комплексів, а також відчуження земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого

військового майна, що підлягають реалізації, та земельних ділянок, які вивільняються у процесі реформування.

Реалізація Концепції сприятиме забезпеченню спроможностей Збройних Сил негайно адекватно реагувати на можливі загрози національній безпеці у воєнній сфері; посиленню кадрового потенціалу Збройних Сил, приведенню у відповідність до потреб Збройних Сил систем управління, підвищенню престижності військової служби, довіри суспільства до Збройних Сил, забезпеченню суверенітету та територіальної цілісності держави.

### 5.4 Статут внутрішньої служби Збройних Сил України

Статут визначає загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних Сил України і їх взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб полку і його підрозділів, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах.

Статутом керуються всі військові частини, кораблі, управління, штаби, організації, установи і військові навчальні заклади Збройних Сил України (далі - військові частини).

Обов'язки посадових осіб, не зазначені в цьому Статуті, визначаються відповідними порадниками та положеннями.

Дія Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України поширюється на Державну прикордонну службу України, Службу безпеки України, Національну гвардію України та на інші військові формування, створені відповідно до законів України, Державну спеціальну службу транспорту, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Збройні Сили України - військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Військова служба у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, є державною службою особливого характеру, яка полягає в професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни.

Порядок проходження громадянами України військової служби, їх права та обов'язки визначаються законами України, положеннями про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців, які затверджуються Президентом України, та іншими нормативно-правовими актами.

Повсякденне життя і службова діяльність військовослужбовців регулюються Конституцією України, законами України, Статутом та іншими нормативно-правовими актами.

Внутрішня служба – це система заходів, що вживаються для організації повсякденного життя і діяльності військової частини, підрозділів та військовослужбовців згідно з Статутом та іншими нормативно-правовими актами.

Внутрішня служба здійснюється з метою підтримання у військовій частині порядку та військової дисципліни, належного морально-психологічного стану, які забезпечують постійну бойову готовність та якісне навчання особового складу, збереження здоров'я військовослужбовців, організоване виконання інших завдань.

Вимоги Статуту зобов'язаний знати й сумлінно виконувати кожен військовослужбовець.

Внутрішньою службою у військових частинах і підрозділах керують їх командири. У разі розташування в одному приміщенні кількох підрозділів, командири яких не мають спільного безпосереднього начальника, керівництво внутрішньою службою наказом командира військової частини покладається на командира одного з цих підрозділів. Безпосереднім організатором внутрішньої служби у військовій частині є начальник штабу, а в роті – старшина роти.

Відповідальність за стан внутрішньої служби у військових частинах

покладається на всіх прямих начальників, які повинні подавати допомогу підпорядкованим військовим частинам і підрозділам в організації та забезпеченні виконання вимог внутрішньої служби та систематично перевіряти її стан.

Військовослужбовці Збройних Сил України, якими можуть бути лише громадяни України, мають права й свободи громадян України з урахуванням особливостей, що визначаються Конституцією України, законами України з військових питань, статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами.

На військовослужбовців покладаються обов'язки, що визначаються статутами та порадниками Збройних Сил України.

Кожний військовослужбовець має військове звання відповідно до Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу».

Необхідність виконання завдань оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, а також завдань, визначених міжнародними зобов'язаннями України покладає на військовослужбовців такі обов'язки:

- свято і непорушно додержуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок;

- бути хоробрим, ініціативним і дисциплінованим;

- беззастережно виконувати накази командирів (начальників) і захищати їх у бою, як святиню оберігати Бойовий Прапор своєї частини;

- постійно підвищувати рівень військових професійних знань, \вдосконалювати свою виучку і майстерність, знати та виконувати свої обов'язки та додержуватися вимог статутів Збройних Сил України;

- знати й утримувати в готовності до застосування закріплене \озброєння, бойову та іншу техніку, берегти державне майно;

- дорожити бойовою славою Збройних Сил України та своєї \військової частини, честю і гідністю військовослужбовця Збройних Сил України;

- поважати бойові та військові традиції, допомагати іншим \військовослужбовцям, що перебувають у небезпеці, стримувати їх від \вчинення протиправних дій, поважати честь і гідність кожної людини;

- бути пильним, суворо зберігати державну таємницю;

- вести бойові дії ініціативно, наполегливо, до повного виконання поставленого завдання;

- виявляти повагу до командирів (начальників) і старших за військовим званням, сприяти їм у підтриманні порядку і дисципліни;

- додержуватися правил військового вітання, ввічливості й \поведінки військовослужбовців, завжди бути одягненим за формою, \чисто й охайно.

Про все, що сталося з військовослужбовцем і стосується виконання ним службових обов'язків, та про зроблені йому зауваження військовослужбовець зобов'язаний доповідати своєму безпосередньому начальникові.

Військовослужбовець зобов'язаний додержуватися вимог безпеки, вживати заходів до запобігання захворюванню, травматизму, повсякденно підвищувати фізичну загартованість і тренованість, утримуватися від шкідливих для здоров'я звичок.

Із службових та особистих питань військовослужбовець повинен звертатися до свого безпосереднього начальника, а якщо він не може їх вирішити – до наступного прямого начальника.

Військовослужбовець зобов'язаний знати і неухильно додержуватися прийнятих Україною норм міжнародного гуманітарного права.

Кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою. Ці обов'язки визначаються статутами Збройних Сил України, а також відповідними посібниками, порадниками, положеннями, інструкціями.

На військовослужбовців під час перебування на бойовому чергуванні, у внутрішньому і гарнізонному наряді, а також під час виконання інших завдань покладаються спеціальні обов'язки. Ці обов'язки та порядок їх виконання визначаються законами і статутами Збройних Сил України, а також іншими

нормативно-правовими актами, що приймаються на основі законів і статутів Збройних Сил України.

Військовослужбовці перебувають під захистом держави і мають усю повноту прав і свобод, закріплених Конституцією України.

Держава гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей соціальний і правовий захист відповідно до законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Військовослужбовці під час виконання службових обов'язків мають право застосовувати заходи фізичного впливу, а також носити, зберігати та застосовувати спеціальні засоби, зброю в порядку, встановленому законодавством.

Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї допускається, якщо інші заходи виявилися неефективними або якщо через обставини застосування інших заходів є неможливим. Застосуванню зброї, за винятком випадків раптового нападу, нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів, літальних апаратів, морських і річкових суден, втечі з-під варти зі зброєю або за допомогою транспортних засобів під час руху, повинно передувати попередження про намір застосовувати зброю і постріл угору.

У разі застосування і використання зброї військовослужбовець зобов'язаний вжити всіх заходів для того, щоб не було завдано шкоди стороннім особам.

Військовослужбовці мають право застосовувати спеціальні засоби, засоби фізичного впливу та зброю особисто або у складі підрозділу:

- для захисту свого здоров'я і життя, а також здоров'я і життя інших військовослужбовців і цивільних осіб від нападу, якщо іншими способами й засобами захистити їх у даній ситуації неможливо;

- для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину та яка намагається втекти або яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також для затримання озброєної особи, яка загрожує застосуванням зброї та інших засобів, що становить загрозу для життя і здоров'я

військовослужбовця чи інших осіб;

- для відбиття нападу на об’єкти, що охороняються військовослужбовцями, а також для звільнення цих об’єктів у разі захоплення;

- у разі спроби насильного заволодіння зброєю, бойовою та іншою технікою, якщо іншими способами і засобами неможливо припинити цю спробу.

Посадові особи варти та патруля мають право застосовувати зброю у випадках і в порядку, визначеному Статутом гарнізонної і вартової служб Збройних Сил України.

Про застосування фізичної сили та спеціальних засобів військовослужбовець доповідає своєму безпосередньому командирові (начальникові).

Про поранення або смерть, що сталися внаслідок застосування фізичного впливу і спеціальних засобів, а також про всі випадки застосування зброї військовослужбовець зобов’язаний негайно і письмово повідомити свого командира (начальника), а командир (начальник) військової частини негайно доповідає безпосередньому командирові (начальникові), а також повідомляє відповідного прокурора та начальника органу управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України (далі - Служба правопорядку) в гарнізоні.

Повідомлення начальника органу управління Служби правопорядку про застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї здійснюється в разі їх застосування військовослужбовцями Збройних Сил України.

Військовослужбовець має право використовувати зброю для подання сигналу тривоги або виклику допомоги.

Військовослужбовці залежно від характеру вчиненого правопорушення чи провини несуть дисциплінарну, адміністративну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність згідно із законом.

Військовослужбовці, на яких накладається дисциплінарне стягнення за вчинене правопорушення, не звільняються від матеріальної та цивільно-

правової відповідальності за ці правопорушення. За вчинення злочину військовослужбовці притягаються до кримінальної відповідальності на загальних підставах.

Єдиноначальність є одним із принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України і полягає в:

- наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладенні на нього персональної відповідальності перед державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця;

- наданні командирові (начальникові) права одноособово приймати рішення, віддавати накази;

- забезпеченні виконання зазначених рішень (наказів), виходячи із всебічної оцінки обстановки та керуючись вимогами законів і статутів Збройних Сил України.

За своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути начальниками або підлеглими стосовно інших військовослужбовців.

Начальник має право віддавати підлеглому накази і зобов’язаний перевіряти їх виконання.

Підлеглий зобов’язаний беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу, і ставитися до нього з повагою.

Начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, у тому числі і тимчасово, є прямими начальниками для цих військовослужбовців. Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником.

За своїми військовими званнями начальниками є:

сержанти і старшини - для рядових і матросів однієї з ними військової частини;

прапорщики і мічмани - для сержантів і старшин, рядових і матросів однієї з ними військової частини;

молодші офіцери - для сержантів, прапорщиків і мічманів однієї з ними

військової частини і старшин, рядових і матросів; старші офіцери за військовим званням підполковник, капітан 2 рангу, майор, капітан 3 рангу - для прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, рядових і матросів;

генерал-лейтенанти, віце-адмірали, генерал-майори, контр-адмірали, полковники, капітани 1 рангу – для молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, рядових і матросів;

генерали армії України, генерал-полковники, адмірали – для старших і молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, рядових і матросів.

Військовослужбовці, які за своїм службовим становищем і військовим званням не є стосовно інших військовослужбовців начальниками або підлеглими, можуть бути старшими чи молодшими за військовим званням.

Старші за військовим званням військовослужбовці мають право вимагати від молодших за військовим званням військовослужбовців додержання військової дисципліни, громадського порядку і форми одягу, а також правил поведінки і військового вітання. Молодші за званням військовослужбовці повинні беззастережно виконувати зазначені вимоги старших за військовим званням військовослужбовців.

У разі спільного виконання службових обов’язків військовослужбовцями, що не підпорядковані один одному, якщо їх службові відносини не визначені командиром (начальником), начальником є старший із них за посадою, а за рівних посад - старший за військовим званням.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України затверджує текст Військової Присяги. Я, (прізвище, ім’я та по батькові), вступаю на військову службу і урочисто присягаю Українському народові завжди бути йому вірним і відданим, обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, сумлінно і чесно виконувати військовий обов’язок, накази командирів, неухильно додержуватися Конституції України та законів України, зберігати державну таємницю. Присягаю виконувати свої обов’язки в інтересах співвітчизників. Присягаю ніколи не зрадити Українському народові!

Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України встановлено положення про Бойовий прапор військової частини

Бойовий Прапор військової частини Збройних Сил України є символом честі, доблесті, слави і зобов'язує кожного військовослужбовця Збройних Сил України віддано служити Українському народові, мужньо, вміло і непохитно боронити Українську державу, не шкодуючи свого життя.

Бойовий Прапор військової частини є почесним знаком, що визначає особливості її бойового призначення, історії та заслуг і свідчить про належність військової частини до Збройних Сил України.

Бойовий Прапор після сформування військової частини вручається їй від імені Президента України представником, призначеним Міністром оборони України.

Бойовий Прапор закріплюється за військовою частиною на весь час незалежно від зміни її найменування і номера. Зміни найменування військової частини вносяться до Грамоти Президента України, що видається під час вручення Бойового Прапора.

Бойовий Прапор завжди знаходиться зі своєю військовою частиною, а на полі бою – в районі бойових дій, в яких частина бере участь.

У разі втрати Бойового Прапора командир військової частини і військовослужбовці, що є безпосередніми винуватцями цього, несуть відповідальність згідно із законом.

Бойовий Прапор військової частини є почесним знаком, що визначає особливості її бойового призначення, історії та заслуг і свідчить про належність військової частини до Збройних Сил України.

Бойовий Прапор після сформування військової частини вручається їй від імені Президента України представником, призначеним Міністром оборони України.

Бойовий Прапор закріплюється за військовою частиною на весь час незалежно від зміни її найменування і номера. Зміни найменування військової частини вносяться до Грамоти Президента України, що видається під час

вручення Бойового Прапора.

## 5.5 Статут гарнізонної та вартової служби та Стройовий статут Збройних Сил України

Статут гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України визначає організацію і порядок несення гарнізонної та вартової служб, права і обов'язки посадових осіб гарнізону та військовослужбовців, які залучаються для несення цих служб.

Статут обов'язковий для всіх військових частин, штабів, організацій, установ і військово-навчальних закладів Збройних Сил України.

Дія Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України поширюється на Державну прикордонну службу України, Службу безпеки України, Національну гвардію України та на інші військові формування, створені відповідно до законів України, Державну спеціальну службу транспорту, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Військові частини, штаби, організації, установи та військово-навчальні заклади (далі - військові частини) Збройних Сил України, розташовані постійно чи тимчасово в населеному пункті (пунктах) або поза ним (ними), становлять гарнізон.

До складу гарнізону також входять військові частини Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

У кожному гарнізоні організується гарнізонна і вартова служби.

Гарнізонна служба покликана забезпечувати додержання високої військової дисципліни особовим складом гарнізону, необхідні умови для повсякденного життя та підготовки військових частин, проведення гарнізонних заходів за їх участю.

Вартова служба призначається для надійної охорони та оборони важливих військових об’єктів, Бойових Прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті або в дисциплінарному батальйоні (частині).

Межі гарнізону та зони відповідальності визначаються наказом командувача військ оперативного командування, а в місті Києві – наказом Міністра оборони України. Межі гарнізону мають бути добре відомі всьому особовому складу гарнізону.

Зони діяльності органів управління та підрозділів Військової служби правопорядку Збройних Сил України (далі – Служба правопорядку) визначаються наказом Міністра оборони України.

Керівництво гарнізонною службою та службою гарнізонних варт від військових частин гарнізону здійснює начальник гарнізону.

Керівництво гарнізонною та вартовою службами в межах оперативного командування здійснює командувач військ оперативного командування, який відповідає за її стан.

Відповідальність за стан гарнізонної та вартової служб у підпорядкованих військах (силах) покладається також на всіх прямих начальників. Організація несення служби черговими змінами Служби правопорядку визначається наказами начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України та інструкціями начальника Головного управління Служби правопорядку.

Командувачі військ оперативних командувань і всі прямі начальники зобов’язані систематично перевіряти стан гарнізонної та вартової служб у підлеглих їм військах (силах), а також проводити з начальниками гарнізонів заходи, спрямовані на поліпшення військової дисципліни і порядку в гарнізонах.

Розпорядження командувача військ оперативного командування (начальника гарнізону) з цих питань повинні точно виконуватися військовими частинами, командами у межах даного оперативного командування (гарнізону) і окремими військовослужбовцями Збройних Сил України. Розпорядження

начальника гарнізону з питань гарнізонної служби виконуються військовими частинами, командами Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Національної гвардії України, іншими військовими формуваннями, створеними відповідно до законів України, які розташовані у межах гарнізону, і окремими військовослужбовцями.

Забезпечення військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців гарнізону, організація служби гарнізонних варт, охорона і оборона військових об'єктів покладаються на начальника гарнізону та начальника органу управління Служби правопорядку в гарнізоні.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, військове командування та органи військового управління Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, військовослужбовці та інші особи зобов'язані сприяти Службі правопорядку у виконанні покладених на неї завдань.

До гарнізонної та вартової служб залучаються військові частини Збройних Сил України та підрозділи Служби правопорядку, що входять до складу гарнізону.

Черговість несення гарнізонної служби та служби гарнізонних варт у гарнізоні військовими частинами визначає начальник гарнізону залежно від їх складу та призначення.

Перелік військових частин Збройних Сил України, що не залучаються до несення гарнізонної служби та служби гарнізонних варт у гарнізоні, визначає командувач військ оперативного командування.

У разі спільного розміщення в гарнізоні військових частин Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, вони залучаються до несення служби в гарнізоні, за винятком гарнізонних варт. Від цих військ (військових частин) для вирішення спільних питань з організації гарнізонної служби, протидії диверсійно-терористичним групам, власної безпеки, ліквідації наслідків

стихійного лиха тощо призначаються позаштатні помічники начальника гарнізону.

В окремих випадках, за наказом начальника гарнізону у порядку, визначеному Міністром оборони України, до виконання завдань Служби правопорядку щодо охорони військових об’єктів, забезпечення військової дисципліни серед військовослужбовців на вулицях та в інших громадських місцях, запобігання правопорушенням, які вчиняються військовослужбовцями, та їх припинення можуть тимчасово залучатися військовослужбовці інших військових частин Збройних Сил України. Безпосереднє керівництво під час виконання цих завдань покладається на відповідну військову службову особу Служби правопорядку.

У кожному гарнізоні наказом командувача військ оперативного командування, а в місті Києві та містах розташування штабів видів Збройних Сил України наказом Міністра оборони України призначається начальник гарнізону. До призначення начальника гарнізону його обов’язки виконує старший за посадою командир (начальник), а при рівних посадах - старший за військовим званням.

У гарнізонах, де розташовані військові частини Військово-Морських Сил Збройних Сил України, наказом Командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України призначається старший морський начальник.

У разі розміщення у військовому містечку кількох військових частин Збройних Сил України наказом начальника гарнізону з командирів цих частин призначається старший військового містечка.

У гарнізонах за наявності в їх складі кількох військових частин Збройних Сил України із військових службових осіб, старших за відповідною посадою, наказом начальника гарнізону призначаються)

заступник начальника гарнізону;

заступник начальника гарнізону з виховної роботи;

заступник начальника гарнізону з тилу;

помічник начальника гарнізону з правової роботи;

начальник зв’язку гарнізону;

начальник квартирно-експлуатаційної частини гарнізону;

начальник фінансово-економічної служби гарнізону;

начальник медичної служби гарнізону;

начальник служби ветеринарної медицини гарнізону;

начальник служби радіаційного, хімічного і біологічного захисту - начальник служби екологічної безпеки гарнізону;

начальник служби пожежної безпеки гарнізону;

військовий диригент гарнізону.

Начальником гарнізонної гауптвахти в установленому порядку призначається офіцер. Він одночасно є одним із помічників військового коменданта гарнізону. Усі військові службові особи гарнізону виконують свої обов’язки за сумісництвом. Вказівки військових службових осіб гарнізону з питань їх повноважень є обов’язковими для всього особового складу гарнізону. Керівництво гарнізонною і вартовою службами в гарнізонах, більшість яких складається з військових частин Військово-Морських Сил Збройних Сил України, здійснює Командувач Військово-Морських Сил Збройних Сил України. Перелік таких гарнізонів визначається Генеральним штабом Збройних Сил України.

Начальник гарнізону відповідає за підтримання військової дисципліни, організацію несення гарнізонної та вартової служб, за виконання заходів з бойової та мобілізаційної готовності гарнізону, які пов’язані з виконанням загальногарнізонних заходів, забезпечення необхідних умов для повсякденного життя та підготовки військових частин Збройних Сил України, проведення гарнізонних заходів за їх участю, стан екологічної безпеки та пожежної безпеки гарнізону, взаємодію з представниками центрального органу виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій.

Він має право, у разі потреби, для виконання покладених на нього завдань залучати особовий склад і транспортні засоби військових частин гарнізону.

Начальник гарнізону з питань гарнізонної служби та служби гарнізонних

варт підпорядкований командувачу військ оперативного командування і є прямим начальником з цих питань для всіх військовослужбовців гарнізону, у тому числі командирів з'єднань і військових частин, які входять до складу гарнізону, а також для старшого морського начальника.

Про вступ до виконання своїх обов'язків начальник гарнізону оголошує в наказі по гарнізону, доповідає командувачу військ оперативного командування та своєму безпосередньому начальникові, а також повідомляє про це відповідні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Начальник гарнізону зобов'язаний:

- повсякденно керувати діяльністю військових службових осіб гарнізону; розробляти зусиллями підпорядкованого йому штабу та подавати на затвердження командувачу військ оперативного командування план приведення гарнізону в бойову готовність, план посилення охорони гарнізонних об'єктів, план пожежної безпеки гарнізону та розклад гарнізонних варт;

- організовувати охорону та оборону гарнізонних об'єктів, установлювати порядок допуску осіб, що прибули для розпечатування (запечатування) гарнізонних об'єктів, перевіряти не рідше одного разу на місяць несення служби гарнізонними вартами; щомісячно залучати посадових осіб гарнізону до перевірки стану служби військ і військової дисципліни всіх військових частин гарнізону згідно із затвердженим графіком, незалежно від їх підпорядкування, з виданням наказу по гарнізону;

- розміщувати частини, підрозділи, команди, які прибувають до гарнізону;

- визначати для військових частин гарнізону порядок користування навчальними об'єктами;

- розглядати й затверджувати плани загальногарнізонних заходів;

- підтримувати зв'язок з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, начальником органу управління Служби правопорядку в гарнізоні та погоджувати з ними питання, пов'язані з гарнізонною службою та проведенням спільних заходів;

- керувати роботою квартирно-експлуатаційної частини гарнізону щодо

розквартирування військових частин і затверджувати розподіл житлової площі в гарнізоні;

- щоквартально із залученням відповідного начальника органу управління Служби правопорядку в гарнізоні аналізувати стан військової дисципліни, гарнізонної та вартової служб у гарнізоні і підбивати з командирами військових частин та їх заступниками (помічниками) з виховної роботи підсумки роботи, вживати заходів щодо попередження злочинів і надзвичайних подій, підвищення пильності і збереження державної таємниці;

- організовувати та проводити заходи з участю військ;

- організовувати пожежну безпеку в гарнізоні та спеціальну підготовку начальників служб пожежної безпеки військових частин, проводити не менш як двічі на рік відпрацювання плану пожежної безпеки гарнізону із залученням усіх сил і засобів гарнізону;

- забезпечувати додержання умов екологічної безпеки в гарнізоні;

- встановлювати час переходу військових частин гарнізону на літню чи зимову форму одягу;

- оголошувати початок і кінець опалювального періоду в гарнізоні;

- перевіряти в якому стані тримаються споруди, території військових містечок, військові цвинтарі, братські могили, військові пам’ятники та доглядати їх належним чином;

- організовувати додержання екологічних умов у гарнізоні;

проводити особисто службове розслідування надзвичайних подій та правопорушень, які вчинили в межах гарнізону військовослужбовці, а в разі виявлення ознак злочину негайно повідомляти відповідного прокурора, начальника органу управління Служби правопорядку та орган, який проводить досудове розслідування, і передавати останньому всі матеріали;

- сприяти військовим службовим особам Служби правопорядку у виконанні ними своїх завдань щодо виявлення причин, умов і обставин злочинів та інших правопорушень, вчинених у військових частинах і на військових об’єктах гарнізону;

--вживати заходів до охорони військового транспорту, варта якого відсторонена від несення служби, до її заміни;

- організовувати конвоювання засуджених до місць відбування покарання;

- вести прийом військовослужбовців та членів їх сімей з особистих питань, приймати рішення стосовно заяв, скарг та інших звернень;

- виконувати інші обов'язки, визначені Статутом гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України.

Стройовий статут Збройних Сил України визначає стройові прийоми і рухи без зброї та із зброєю; строї підрозділів та військових частин у пішому порядку і на машинах; порядок виконання військового вітання, проведення стройового огляду; місце Бойового Прапора військової частини у строю, порядок його внесення і винесення; обов'язки військовослужбовців перед шикуванням і в строю та вимоги до їх стройового навчання.

Статут обов'язковий для всіх військових частин, управлінь, штабів, організацій, установ і військових навчальних закладів.

Екіпажі кораблів та інші підрозділи Військово-Морських Сил керуються цим Статутом, якщо інше не визначено корабельним Статутом Військово-Морських Сил України.

Дія Стройового статуту Збройних Сил України поширюється на Державну прикордонну службу України, Службу безпеки України, Національну гвардію України, інші військові формування, створені відповідно до закону, Державну спеціальну службу транспорту, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України та на службу цивільного захисту.

## Контрольні питання

1. Охарактеризуйте основні положення Закону України «Про оборону України»?
2. Яким нормативно-правові актом регламентуються організаційно-правові засади діяльності Збройних Сил України?
3. Назвіть засади на яких приводять діяльність Збройні Сили України?
4. Назвіть основні завдання Міністерства оборони України.

5. Які функції виконує Генеральний штаб Збройних Сил України?

6. Назвіть повноваження Президента України як Головнокомандувача Збройних Сил України?

7. З яких підрозділів складаються Збройні сили України?

8. Які завдання покладаються на Раду національної безпеки і оборони України?

9. Які правові питання регулює Положення про проходження військової служби громадянами України?

10. Зазвіть основні положення Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»?

11. Які суспільні відносини регулює Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»

12. У чому полягає суть Закону України «Про організацію оборонного планування»?

13. Назвіть Пріоритетні напрями реформування і розвитку Збройних Сил України.

14. Які суспільні відносини регулює Статут внутрішньої служби Збройних Сил України?

15. Назвіть основні положення Статуту гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України.

16. Які функції виконує Стройовий статут Збройних Сил України?

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Конституція України: Закон України від28.06.1996№ 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws

Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_002

Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 9. – Ст.108.

Про військовий обов’язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. –Ст.385.

Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон Українивід19.06.2003№975-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. - № 46. – Ст. 366.

Про організацію оборонного планування: Закон Українивід18.11.2004 № 2198-IV // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 4. – Ст.97.

Про державні цільові програми: Закон Українивід 18.03.2004 № 1621-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 25. – Ст.352.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22-23. – Ст. 197.

Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 550-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22-23. – Ст. 196.

Стройовий статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 549-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22-23. – Ст. 195.

Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 32. – Ст.225.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 9-10,11-13. – Ст. 88.

Про Державну спеціальну службу транспорту: 05.02.2004 № 1449-IV// Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 19. – Ст.269.

Про Національну гвардію України: 13.03.2014 № 876-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 17. – Ст.594.

Указ Президента України від 29.12.2012 № 772/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року «Про Концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року». (Виконання заходів тимчасово зупинено у 2014 році згідно з Указом Президента № 468/2014 від 13.05.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/772/2012/paran2#n2

Постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2010 № 568 «Про затвердження прогнозних показників видатків із загального фонду державного бюджету на потреби оборони на період до 2023 року». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/568-2010-п

Наказ Міністра оборони України від 03.06.2014 № 350 «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0671-14

Рябоконь Г.Д. Питання демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави / Г.Д. Рябоконь. Міністерство юстиції України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/954

Кодекс відповідальності військовослужбовців 2-ге вид. Навч. посібник. Збірка нормативно-правових актів / [Автори-укладачі В.В. Забарський, С.П. Пасіка та ін.]; / За ред. В.В. Балабіна. – К. : ВІКНУ, 2014. – 343 с.

Кириленко І.В. Основи оборонної економіки : курс лекцій/ І.В. Кириленко.

– К. : ВІКНУ, 2009. – 135 с.

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 9. – Ст.106.

Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. – Ст.382.

Про розвідувальні органи України: Закон України від 22.03.2001 № 2331-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 19. – Ст.94.

Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 12. – Ст.89.

Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 22. – Ст.303.

Указ Президента України від 02.09.2013 .№ 479/2013 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2013 року «Про Державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року» {Виконання заходів тимчасово зупинено у 2014 році згідно з Указом Президента № 468/2014 від 13.05.2014}.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/479/2013

Наказ Міністра оборони України від 14.05.2012 № 320 «Про затвердження Типового положення про будинок офіцерів Збройних Сил України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0875-12

Наказ Міністра оборони України від 16.07.1997 № 300 «Про затвердження Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0615-97

Наказ Міністра оборони України від 14.08.2008 № 402 «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08

Колпаков В. К. Курс адміністративного права України : підручник / В.К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко [та ін.] − 2-ге вид. , перероб. і допов. − К. : Юрінком Інтер, 2013. − 872 с.

Методичний посібник з основних питань організації і повсякденної діяльності військ (сил). МО України. – К.: Друкарня ДП МОУ «Воєнне видавництво України» «Варта», 2007. – 663 с.

*Розділ 6*

# СПЕЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ ДЕРЖАВИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

## 6.1 Правова політика України у сфері державної безпеки

Визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю стало важливою віхою на шляху розвитку України як держави справді демократичної, правової, що орієнтується на гуманістичні цінності європейської цивілізації. Україна взяла на себе зобов'язання не тільки визнавати, але й дотримуватися та захищати права і свободи людини та громадянина. Ефективне вирішення завдань що стоять перед державою в сфері забезпечення та захисту прав і свобод особистості, основ конституційного ладу, моральності та інших конституційно проголошених інтересів і цінностей настійно диктує необхідність удосконалення правової політики у сфері державної безпеки, яка охоплює своїм змістом ідейно-теоретичні та діяльно-практичні аспекти державного керівництва процесами функціонування, вдосконалення та розвитку системи правозахисного регулювання в країні. Як явище ідейно-теоретичного плану вона являє собою систему концептуально осмислених ідей, цілей, завдань, принципів, програм, що виражають офіційну позицію держави з ключових питань правозахисного регулювання та служить ідейно-теоретичною основою правозахисної діяльності в країні (правозахисна політика в статиці). У той же час правова політика у сфері державної безпеки - це діяльність державних і недержавних інститутів, громадян, що складається у виробленні, коригуванні та реалізації державно-правової стратегії (тактики) в сфері правого регулювання, створення умов, що забезпечують стан правової захищеності основних правових цінностей особистості та суспільства, (правозахисна політика в динаміці).

Важливим завданням для сучасного облаштування політико-правового житті країни, так само як і економічної, культурної, духовно-моральної, стає

вироблення нових перспективних моделей, алгоритмів розвитку суспільства. Піддаються якісної зміни цінності та пріоритети, позначені державою. На зміну економічним критеріям успішності країни, приходять нові умови, що відображають рівень захищеності людини у своїх правах. Разом з такими тенденціям з'являються нові пріоритетні види правової політики держави, такі як «екологічна правова політика», «охоронна правова політика», «правозахисна правова політика», поряд з підвищенням інтересу до таких понять, як «національна безпека», «державна безпека», «механізм правового захисту» тощо. Взаємозв'язок і взаємодія яких дозволяє сконцентрувати зусилля державних органів на реалізації перспективних державних програм або вирішенні найбільш актуальних завдань. Сучасна епоха вимагає нових підходів до правової політики та подальшого її вдосконалення, так як вона повинна відповідати вимогам міжнародного та європейського законодавства.

Визнання правової політики у галузі державної безпеки, досить самостійної та наділеної можливістю застосування заходів державного примусу, що координує діяльність державних органів у сфері захисту основних демократичних цінностей, дозволяє сконцентрувати зусилля в системі найбільш пріоритетних напрямку правової політики.

Роль правозахисної функції щодо правової політики у галузі державної безпеки полягає у виконанні норм позитивного і природного права яка являє собою стратегію розвитку правової системи в цілому, а також її окремих галузей, відповідно з соціальними завданнями держави, забезпеченням соціальних прав і створенням інституціональних гарантій, необхідних для охорони прав і свобод особистості, державного устрою, конституційного ладу. Правозахисна функція правової політики у галузі державної безпеки має власний зміст, свою природу і повинна повноцінно існувати поряд з економічної, соціальної, кримінальної і іншими видами правової політики.

Правова політика має два взаємопов'язаних напрямки:

- окрема, самостійна правова політика, яка має свою суверенність, яка виступає як особливий вид державної політики (існуюча в сфері права);

- правова політика, «присутня» у всіх видах і різновидах державної політики (реалізована за допомогою дії права).

Основним суб'єктом правової політики є держава, оскільки правова політика це частина державної політики. Держава є центральною ланкою в політичній системі суспільства, здійснює внутрішню і зовнішню політику, в тому числі і правову політику. Органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та інші суб'єкти лише сприяють здійсненню правової політики.

Правова політика у сфері державної безпеки - це послідовна діяльність держави, що включає в себе комплекс ідей, цілей, завдань і принципів, що реалізуються за допомогою права і спрямованих на забезпечення захисту державного ладу, державних органів, територіальної цілісності держави, а також його суверенітету від внутрішніх і зовнішніх загроз. Питання державної безпеки нерозривно пов'язані з правом і закріплюються в правовій системі держави.

Суть послідовності правової політики у сфері державної безпеки як однієї з її найважливіших ознак, можна розкрити через послідовність форм реалізації правової політики: доктринальна – правотворча – правозастосовна – доктринальна право навчальна.

Доктринальна форма реалізації завжди первинна з огляду на те, що юридична наука спочатку розробляє головні категорії, принципи, простежує основні взаємозв'язки між тими; або іншими правовими явищами.

Правотворча форма реалізації ґрунтуватися насамперед на доктринальній. На практиці юридична доктрина повинна підживлювати правотворчий процес новими науковими поглядами, ідеями, пропозиціями щодо прийняття чи скасування різних правових норм, прогнозуванням впливу на суспільні відносини різних правотворчих процесів. В ідеалі правотворча діяльність завжди повинна бути науково обґрунтована.

Правозастосовна форма реалізації, безперечно, ґрунтується на правотворчій, бо застосовувати можна лише чинні правові норми, що стали такими допомогою правотворчих процесів. Потім знову вступає в дію

доктринальна форма, завдяки якій відбувається аналіз правотворчої, а також правозастосовної практики, вироблення рекомендацій для нових правотворчих процесів з метою подальшого вдосконалення нормативних правових актів.

Заключною є право навчальна форма реалізації правової політики, яка ґрунтується в свою чергу на доктринальній і тісно з нею взаємодіє, оскільки навчальна дисципліна будується на основі теоретичних розробок науки.

Ознаки правової політики у сфері державної безпеки:

- правова політика - це, насамперед, діяльність;

- правова політика - послідовна діяльність, що говорить про комплекс заходів, про взаємозв’язок форм реалізації правової політики;

- держава - основний суб’єкт правової політики у сфері державної безпеки, тобто мова йде про державну політику;

- правова політика у сфері державної безпеки включає комплекс ідей, завдань і принципів;

- правова політика у сфері державної безпеки здійснюється за допомогою права, тобто за допомогою правових засобів;

- мета правової політики у сфері державної безпеки – забезпечення захисту об’єктів безпеки;

- об’єктами державної безпеки є: державний лад, державні органи, територіальна цілісність і суверенітет;

- правова політика у сфері державної безпеки увазі два аспекти забезпечення безпеки - внутрішній і зовнішній.

Основними формами реалізації правової політики у сфері державної безпеки є: правотворча, правозастосовна, доктринальна, право навчальна.. Правотворча форма реалізації втілюється, насамперед, у діяльності прийняття, зміни або скасування нормативних правових актів, а також нормативних договорів, що регулюють питання державної безпеки.

. Прикладом правотворчої форми реалізації правової політики у сфері державної безпеки є ухвалення у листопаді 2014 року Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 р. «Про

невідкладні заходи із забезпечення державної безпеки», що свідчить про відповідну правотворчу роботу.

Правозастосовна форма реалізується за допомогою застосування права, тобто видання правозастосовних актів у сфері державної безпеки. Як приклад можна навести внесення подання про усунення причин і умов, що сприяють реалізації загроз безпеці Україні.

Доктринальна форма переважно втілюється в проектах правових актів, пропозиції щодо вдосконалення законодавства та інших питаннях, пов’язаних з дослідженням проблем державної безпеки. Право навчальна форма реалізується в основному за допомогою підготовки юристів-фахівців у сфері безпеки в навчальних закладах.

Виходячи з синергетичного підходу, державна безпека може бути визначена як динамічно стійкий стан по відношенню до несприятливих впливів і діяльність по захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, щодо забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують можливість стабільного всебічного прогресу суспільства та громадян. При цьому необхідно зазначити, оскільки система державної безпеки є відкритою - активно взаємодіє із зовнішнім середовищем - стан стійкої (стаціонарного) рівноваги їй не властиво. За природою державній безпеці притаманний стан динамічної (нестійкої) рівноваги, де трансформація параметрів системи, у тому числі з огляду неконтрольованого розвитку загрозо утворюючих факторів, тягне за собою подальші зміни у всій сукупності елементів, що підсилюються з плином часу.

Тому на противагу закритим, статичним системам, де стійкість - стан рівноваги - результат відсутності зовнішніх зв’язків та придушення відхилень системи від свого стаціонарного стану; визначення державної безпеки з позицій динамічно стійкого стану повинно трактуватися як зовні обумовлений розвиток з акцентом на само підтримку та самоорганізацію системи. З системно-синергетичної точки зору принцип забезпечення державної безпеки полягає в тому, що забезпечення безпеки більш широкої системи пріоритетне по

відношенню до безпеки складових її компонентів.

На відміну від традиційних наук замість великого числа факторів, від яких залежить стан системи (компонент вектора стану) синергетика розглядає нечисленні параметри порядку, від яких залежать компоненти вектора стану системи і які, в свою чергу, впливають на параметри порядку.

У переході від компонент вектора стану до нечисленних параметрах порядку полягає сенс одного з основоположних принципів синергетики - принципу підпорядкування (компонент вектора стану параметрам порядку). Зворотна залежність параметрів порядку від компонент вектора стану призводить до виникнення того, що прийнято називати круговою причинністю. Подібними параметрами можуть виступати інституційно оформлені особливості державного управління. Синергетичний потенціал забезпечення державної безпеки концентрується в основному політичному інституті - державі. Держава, як основний політичний інститут і головний суб'єкт управління, завжди виступало силою єднання, об'єднання, кооперації, інтеграції тощо.

У даний час у науковій літературі існує два підходи до взаємин правової політики та державної безпеки. У світлі першого підходу безпека, в тому числі державна, розглядається як мета правової політики.

Так, згідно Законів України «Про основи національної безпеки України», «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» однією із стратегічних, перспективних цілей правової політики в державі є безпека особи, суспільства і держави.

Другий підхід дозволяє розглянути правову політику у сфері державної безпеки як самостійний вид правової політики. Даний підхід і є об'єктом стратегії національної безпеки України.

Під правовою політикою в сфері державної безпеки пропонується розуміти послідовну діяльність держави, що включає в себе комплекс ідей, цілей, завдань і принципів, що реалізуються за допомогою права і спрямованих на забезпечення захисту державного ладу, державних органів, територіальної

цілісності держави, а також його суверенітету від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Основні принципи правової політики у сфері державної безпеки – соціальна обумовленість, наукова обґрунтованість, стійкість і передбачуваність та ін.

Виходячи з напрямків державної безпеки які склалися за роки незалежності в Україні, а також аналізу чинного законодавства, в тому числі Законів України «Про Службу безпеки України», «про Службу зовнішньої розвідки України», «Про державний кордон України», «Про Державну служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» доцільно виділити наступні види правової політики щодо державної безпеки у сфері:

- розвідувальної та контррозвідувальної діяльності;
- протидії тероризму;
- протидії злочинам, які посягають на державну безпеку;
- прикордонної діяльності;
- інформаційної безпеки.

Кожен з перелічених видів є самостійною правовою політикою, проте в цілому вони утворюють правову політику у сфері державної безпеки. Подальше вдосконалення правової політики у сфері державної безпеки має будуватися на глибокому теоретичному дослідженні її видів.

Хоча дані види правової політики і є самостійними, на практиці вони знаходяться в тісній взаємодії. У зв'язку з цим недоцільно досліджувати в теорії і вдосконалювати на практиці лише окремі види правової політики у сфері державної безпеки, так як тільки дослідження всіх цих видів у сукупності і подальше комплексне вдосконалення правової політики (в рамках кожного виду) як результат дадуть високий рівень правової політики у сфері державної безпеки.

Найменш вивченими на сьогоднішній день є правова політика у сфері розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, а також правова політика у сфері прикордонної діяльності.

При забезпеченні державної безпеки не допускається обмеження прав і свобод громадян, за винятком випадків, прямо передбачених законом. Громадяни, громадські та інші організації і об'єднання мають право отримувати роз'яснення з приводу обмеження їх прав і свобод від органів, що забезпечують державну безпеку. На їх вимогу такі роз'яснення даються в письмовій формі у встановлені законодавством терміни. Посадові особи, які перевищили свої повноваження в процесі діяльності щодо забезпечення державної безпеки, зобов'язані нести відповідальність згідно з національним законодавством.

Конституція України забороняє створення та діяльність громадських об'єднань, цілі або дії яких спрямовані на насильницьку зміну основ конституційного ладу та порушення цілісності України, підрив безпеки держави, створення збройних формувань, розпалювання соціальної, расової, національної та релігійної ворожнечі. Права і свободи людини та громадянина можуть бути обмежені законом тільки в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави.

У вузькому сенсі механізм забезпечення державної безпеки розглядається як складова частина державного механізму і являє собою систему державних організацій, органів, установ, а також недержавних інститутів, спеціально створюваних для забезпечення безпеки, або наділяються спеціальною функцією на певний період часу, взяту в їх взаємодії та практичному функціонуванні. При цьому елементами механізму забезпечення безпеки виступають:

- по-перше, державні органи та організації, постійно здійснюють функцію забезпечення безпеки, що є для них основною;

- по-друге, державні органи та організації, для яких функція забезпечення державної безпеки є похідною і реалізується в разі виникнення відповідних загроз;

- по-третє, недержавні організації, що залучаються державою або безпосередньо створювані суспільством для виконання функції забезпечення державної безпеки.

У широкому сенсі механізм забезпечення державної безпеки являє собою систему засобів, за допомогою яких здійснюється результативне вплив на зазнали загрозам суспільні відносини і соціальні процеси з метою захисту життєво важливих інтересів суспільства і держави.

В якості таких засобів крім власне організацій, що здійснюють функцію забезпечення безпеки, виступають: нормативно-правова база, що лежить в основі формування та функціонування відповідних організацій та їх взаємодії з досягнення мети забезпечення безпеки; різні інструменти (методи, способи, прийоми), що використовуються суб'єктами забезпечення безпеки для вирішення поставлених перед ними завдань.

Механізм забезпечення державної безпеки як динамічна система передбачає наступні стадії:

- формулювання інтересів, захист яких забезпечуватиметься;

- виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливим інтересам суспільства і держави;

- вироблення системи заходів з протидії загрозам;

- нейтралізація загроз;

- здійснення заходів з відновлення нормального функціонування об'єктів безпеки.

У сфері державної безпеки найбільш об'ємно виявляється єдність сутності державно-правового впливу в поєднанні з різноманітністю засобів правового регулювання, що обумовлено наявністю в сфері державної безпеки як публічних, так і приватних інтересів, їх взаємопроникненням, а також рухливістю кордонів між ними. В основі публічних інтересів лежать принципи та цінності соціальної правової держави, а також громадська зацікавленість у створенні умов: для гідного життя та вільного розвиткугромадян, їх духовного та інтелектуального розвитку, підтримки високого рівня життєдіяльності та працездатності; формування ефективних механізмів забезпечення безпеки; надійного захисту сфери державної безпеки в довгостроковій перспективі від реальних і потенційних загроз безпеки.

## 6.2 Діяльність Служби безпеки України

Служба безпеки України - державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Служба безпеки України підпорядкована Президенту України. На Службу безпеки України покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп і осіб, забезпечення охорони державної таємниці, попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу інтересам України.

Діяльність Служби безпеки України, її органів і співробітників ґрунтується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України.

В оперативно-службовій діяльності Служба безпеки дотримується принципів поєднання єдиноначальності і колегіальності, гласності і конспірації.

Правову основу діяльності Служби безпеки становлять Конституція України, Закон України «Про Службу безпеки України» і інші акти законодавства, відповідні міжнародні правові акти, визнані Україною.

Діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України.

Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є

неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно з законодавством.

Орган Служби безпеки України у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Служба безпеки України на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби безпеки України.

Служба безпеки інформує про свою діяльність через засоби масової інформації, шляхом надання відповідей на запити на доступ до публічної інформації та в інших формах у визначеному законодавством порядку.

Систему Служби безпеки України складають Центральне управління, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України. Центральне управління, інші органи та установи, що входять у систему Служби безпеки, є юридичними особами, мають печатку із зображенням державного герба України та своїм найменуванням, інші печатки і штампи, рахунки в банках, у тому числі валютні. Для організації і проведення антитерористичних операцій та координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до антитерористичних операцій, при Службі безпеки України функціонує Антитерористичний центр. Положення про Антитерористичний центр затверджується Президентом за поданням Кабінету Міністрів України.

Центральне управління Служби безпеки України відповідає за стан державної безпеки, координує і контролює діяльність інших органів Служби безпеки. До його складу входять апарат Голови Служби безпеки України та функціональні підрозділи: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, боротьби з корупцією і

організованою злочинною діяльністю, інформаційно-аналітичний, оперативно-технічний, оперативного документування, слідчий, зв'язку, по роботі з особовим складом, адміністративно-господарський, фінансовий, військово-медичний та інші згідно з організаційною структурою Служби.

Центральне управління видає положення, накази, розпорядження, інструкції, дає вказівки, обов'язкові для виконання у системі Служби безпеки. Зазначені акти не підлягають виконанню, якщо в них встановлюються не передбачені законодавством додаткові повноваження органів і співробітників Служби безпеки або антиконституційні обмеження прав та свобод громадян.

У межах своєї компетенції Центральне управління вносить Президенту України пропозиції про видання актів з питань збереження державної таємниці, обов'язкових для виконання органами державного управління, підприємствами, установами, організаціями і громадянами.

З метою ефективного виконання своїх завдань Службою безпеки України створюються її регіональні органи: обласні управління Служби безпеки України, їх міжрайонні, районні та міські підрозділи, розміщення і територіальна компетенція яких можуть не збігатися з адміністративно-територіальним поділом України. В інтересах державної безпеки органи і підрозділи Служби безпеки України можуть створюватися на окремих державних стратегічних об'єктах і територіях, у військових формуваннях.

У своїй оперативно-службовій діяльності регіональні органи Служби безпеки України є незалежними від органів місцевої державної адміністрації та місцевого самоврядування, посадових осіб, партій і рухів.

Органи військової контррозвідки створюються для контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України і Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, дислокованих на території України.

Служба безпеки України взаємодіє з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та органами Фіскальної служби у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Служби безпеки і відповідного відомства.

Служба безпеки України відповідно до своїх завдань зобов’язана:

- здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології, питань, пов’язаних з національною безпекою;

- здійснювати заходи контррозвідувального забезпечення дипломатичних представництв, консульських, державних установ, заходи, пов’язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном;

- виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено до компетенції Служби безпеки України, проводити їх досудове розслідування; розшукувати осіб, які переховуються у зв’язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень;

- здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття розвідувально-підривної діяльності;

- забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності від протиправних посягань;

- здійснювати контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил, військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв’язку, важливих об’єктів галузей господарства;

- брати участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону України «Про державну таємницю» та інших актів законодавства заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та здійснення контролю за додержанням порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв, що містять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди інтересам України;

- здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у

сфері державної безпеки;

- у межах визначеної законодавством компетенції забезпечувати захист особистої безпеки громадян і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі надходження від них, членів їх сімей та близьких родичів заяви, звернення керівника державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну;

- сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України;

- сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій;

- подавати наявними силами і засобами, в тому числі і технічними, допомогу органам внутрішніх справ, іншим правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень;

- брати участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил, приймати рішення про заборону в'їзду в іноземцю або особі без громадянства, про скорочення строку тимчасового перебування іноземця та особи без громадянства на території України, про примусове повернення іноземця;

- проводити наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи, впроваджувати їх результати в практику діяльності Служби безпеки України;

- виконувати за дорученням Президента України інші завдання, спрямовані на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави;

- брати участь у розробленні та здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт.

Службі безпеки України, її органам і співробітникам для виконання покладених на них обов'язків надається право:

- вимагати від громадян та посадових осіб припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень Служби, перевіряти у зв'язку з цим документи, які посвідчують їх особу, а також проводити огляд осіб, їх речей і транспортних засобів, якщо є загроза втечі підозрюваного або знищення чи приховання речових доказів злочинної діяльності;

- подавати органам державної влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності обов'язкові для розгляду пропозиції з питань національної безпеки, у тому числі із забезпечення охорони державної таємниці;

- одержувати на письмовий запит керівника відповідного органу Служби безпеки від міністерств, державних комітетів, інших відомств, підприємств, установ, організацій, військових частин, громадян та їх об'єднань дані і відомості, необхідні для забезпечення державної безпеки України, а також користуватись з цією метою службовою документацією і звітністю. Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність». Отримання від Центрального депозитарію цінних паперів, Національного банку України та депозитарних установ інформації, що міститься у системі депозитарного обліку цінних паперів, здійснюється в порядку встановленому Законом «Про депозитарну систему України»;

- входити у порядку, погодженому з адміністрацією підприємств, установ та організацій і командуванням військових частин, на їх територію і в службові приміщення;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення, віднесені до компетенції Служби безпеки, проводити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати передбачені законом заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення;

- використовувати з наступним відшкодуванням витрат та збитків транспортні засоби, які належать підприємствам, установам і організаціям, військовим частинам і громадянам (крім транспорту дипломатичних,

консульських та інших представництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення злочинів, переслідування та затримання осіб, які підозрюються в їх вчиненні, доставки до лікувальних установ осіб, що потребують термінової медичної допомоги;

- виключно при безпосередньому припиненні злочинів, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки, переслідуванні осіб, що підозрюються у їх вчиненні, заходити в жилі, службові, виробничі та інші приміщення;

- проводити гласні і негласні оперативні заходи у порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

- здійснювати співробітництво з громадянами України та іншими особами, в тому числі на договірних засадах, дотримуючись при цьому умов добровільності і конфіденційності цих відносин;

- користуватися на договірних засадах службовими приміщеннями підприємств, установ, організацій, військових частин, а також жилими та іншими приміщеннями громадян;

- направляти військовослужбовців Служби безпеки України для роботи на штатних посадах в інших установах, підприємствах і організаціях на час виконання конкретних завдань в інтересах контррозвідки, боротьби з корупцією та організованою злочинною діяльністю; в окремих випадках у порядку, визначеному колегією Служби безпеки України, допускається направлення на роботу таких військовослужбовців в установи, підприємства і організації за ініціативою їх керівників;

- в інтересах контррозвідки і оперативно-розшукової діяльності створювати інформаційні системи та вести оперативний облік в обсязі і порядку, що визначаються завданнями, покладеними на Службу безпеки;

- морально і матеріально заохочувати співробітників та інших осіб за заслуги по забезпеченню державної безпеки;

- позачергово придбавати квитки на всі види транспорту та поселятися в

готелях при пред’явленні посвідчення про відрядження;

- безплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі), залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів, а також попутним транспортом;

- видавати у разі наявності небезпеки для життя і здоров’я особам, взятим під захист, відповідно до чинного законодавства зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку.

У разі проведення заходів боротьби з тероризмом Служба безпеки, її органи і співробітники мають право:

- одержувати в установленому законом порядку на письмову вимогу керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки від органів Фіскальної служби, фінансових і інших установінформацію і документи про операції, стан рахунків і руху коштів на них за конкретний проміжок часу, вклади, внутрішньо- та зовнішньоекономічні угоди, а також завірені копії документів, на підставі яких було відкрито рахунок конкретної юридичної або фізичної особи. Отримання від банків відомості, яка містить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановлених Законом «Про банки і банківську діяльність». Документи та інформація повинні бути подані негайно, а якщо це неможливо - не пізніш як протягом 10 діб;

- залучати в установленому законодавством порядку до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів;

- одержувати в установленому законодавством порядку за письмовими запитами керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Національним банком України, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- подавати за матеріалами оперативно-розшукової діяльності до суду заяви про скасування реєстрації і припинення діяльності суб'єктів підприємництва, а також за наявності підстав, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством;

- входити за письмовим розпорядженням керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки за службовими посвідченнями на територію, у приміщення, склади та сховища підприємств, організацій і установ (крім іноземних дипломатичних представництв), на пункти пропуску через державний кордон та митниць, а також у виробничі приміщення громадян, які займаються підприємницькою діяльністю;

- за постановою слідчого та з санкції прокурора по нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, а у невідкладних випадках - з наступним повідомленням прокурора протягом доби в разі загрози знищення, приховування або втрати предметів чи документів, які можуть бути використані в розкритті та розслідуванні злочинної діяльності, на строк до 10 діб опечатувати архіви, каси, приміщення (за винятком жилих) чи інші сховища, брати їх під передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України;

- ініціювати питання накладення на невизначений строк арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, зняття арешту з таких активів та надання доступу до них за зверненням особи, яка може документально підтвердити потреби в покритті основних та надзвичайних витрат.

Військовослужбовці Служби безпеки мають право зберігати, носити, використовувати і застосовувати зброю та спеціальні засоби на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про міліцію», військовими статутами Збройних Сил України та іншими актами законодавства.

## 6.3 Основні завдання Державної прикордонну службу України

На Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Основними функціями Державної прикордонної служби України є:

- охорона державного кордону на суші, морі, річках, озерах, водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;

- здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення; охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій;

- ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України згідно із законами України «Про розвідувальні органи України» і «Про оперативно-розшукову діяльність».

- участь у боротьбі з організованою злочинністю та незаконній міграції; у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, припинення діяльності незаконних воєнізованих формувань, організованих груп і злочинних організацій, що порушили порядок перетинання кордону; у здійсненні охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України та посадових осіб, визначених у Законі України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»;

- охорона закордонних дипломатичних установ України;

- координація діяльності військових формувань і правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону та пропуску до тимчасово

окупованої території і з неї, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні кордону або беруть участь у забезпеченні режимів державного кордону, прикордонного, в пунктах пропуску через кордон. Виконання зазначених функцій є оперативно-службовою діяльністю прикордонної служби.

Основними принципами діяльності прикордонної служби є: законність; повага, дотримання прав і свобод людини та громадянина; позапартійність; безперервність; поєднання гласних, негласних і конспіративних форм і методів діяльності; єдиноначальність; колегіальність при розробці важливих рішень; взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями при здійсненні покладених на прикордонну службу завдань; відкритість для демократичного цивільного контролю.

Правовою основою діяльності Державної прикордонної служби України є Конституція України, Закони України«Про державний кордон України», «Про Державну прикордонну службу України», інші закони України, видані на їх виконання акти Президента, Кабінету Міністрів і міжнародні договори.

Органи, військовослужбовці та працівники прикордонної служби зобов’язані поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення.Неправомірне обмеження прав і свобод людини тягне відповідальність.

Державна прикордонна служба є правоохоронним органом спеціального призначення і має таку загальну структуру: центральний орган; територіальні органи; Морська охорона, яка складається із загонів морської охорони; органи охорони державного кордону - прикордонні загони, окремі контрольно-пропускні пункти, авіаційні частини; розвідувальний орган центрального органу.Загальна чисельність прикордонної служби становить 50000 осіб, у тому числі 42000 військовослужбовців.

Центральний орган виконавчої влади у сфері охорони державного кордону, територіальні органи, органи охорони державного кордону, інші органи є юридичними особами, мають печатку із зображенням Державного

Герба України та своїм найменуванням, інші печатки і штампи, рахунки в банках, у тому числі в іноземній валюті. У системі прикордонної служби є навчальні заклади, науково-дослідні установи, підрозділи спеціального призначення і органи забезпечення.

Адміністрація Державної прикордонної служби (центральний орган) здійснює управління прикордонною службою, бере участь у розробленні та реалізації загальних принципів правового оформлення та забезпечення недоторканності державного кордону, охорони суверенних прав в її виключній (морській) економічній зоні, узагальнює практику застосування законодавства щодо компетенції служби, розробляє пропозиції і вносить їх на розгляд Президента або Кабінету Міністрів України.

З метою ефективного виконання покладених на прикордонну службу завдань центральним органом утворюються територіальні органи - регіональні управління, положення про які затверджуються Головою Державної прикордонної служби. Начальники регіональних управлінь призначаються на посади Головою Державної прикордонної служби України.

Керівництво прикордонною службою та діяльністю центрального органу здійснює Голова Державної прикордонної служби який несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на прикордонну службу.

Морська охорона здійснює: охорону державного кордону на морі, річках, озерах та інших водоймах; контроль за плаванням і перебуванням українських та іноземних невійськових суден і військових кораблів у територіальному морі та внутрішніх водах України, заходженням іноземних невійськових суден і військових кораблів у внутрішні води і порти України та перебуванням у них; охорону суверенних прав в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов’язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій. До складу загону морської охорони входять кораблі, катери та судна забезпечення.

Прикордонний загін є основною оперативно-службовою ланкою

прикордонної служби, на яку покладаються охорона ділянки державного кордону самостійно чи у взаємодії з іншими органами охорони та Морською охороною, забезпечення дотримання режиму державного кордону і прикордонного режиму, здійснення прикордонного контролю і пропуску через державний кордон і до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів.

До складу прикордонного загону можуть входити прикордонні комендатури, відділи прикордонної служби, прикордонні застави, контрольно-пропускні пункти, відділення прикордонного контролю.

Окремий контрольно-пропускний пункт є оперативно-службовою ланкою, на яку покладається здійснення прикордонного контролю і пропуску осіб, транспортних засобів, вантажів. До його складу можуть входити інші підпорядковані контрольно-пропускні пункти, відділення прикордонного контролю, контролерські пости.

Авіаційна частина є оперативно-службовою ланкою, на яку покладаються охорона кордону у взаємодії з іншими органами і Морської охорони, забезпечення режимів державного кордону і прикордонного, здійснення охорони суверенних прав в її виключній (морській) економічній зоні. До складу авіаційної частини входять загони літаків і ланки вертольотів.

Розвідувальний орган центрального органу організовує свою діяльність відповідно до Закону «Про розвідувальні органи України». Організаційна структура розвідувального органу визначається Президентом України.

У складі центрального, територіальних і органів охорони кордону функціонують підрозділи спеціального призначення - оперативного документування, оперативно-технічні, забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки Діяльність цих підрозділів регулюється Законом «Про Державну прикордонну службу України» і іншими правовими актами.

Комплектування прикордонної служби військовослужбовцями і проходження ними військової служби здійснюються на підставі Закону «Про військовий обов’язок і військову службу». Уповноважені посадові особи

прикордонної служби здійснюють їх добір у військових комісаріатах.

На Державну прикордонну службу України покладаються:

- припинення спроб незаконної зміни лінії кордону України;

- припинення у взаємодії з відповідними правоохоронними органами збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні України;

- участь у взаємодії із Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями у відбитті вторгнення або нападу на територію України збройних сил іншої держави або групи держав;

- участь у заходах територіальної оборони та додержання правового режиму воєнного і надзвичайного стану;

- організація запобігання кримінальним і адміністративним правопорушенням, їх виявлення та припинення, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно із законами;

- здійснення прикордонного контролю і пропуску осіб, транспортних засобів, вантажів в разі наявності належно оформлених документів після проходження ними митного і інших видів контролю, а також реєстрація іноземців та осіб без громадянства, які прибувають в Україну, та їх паспортних документів у пунктах пропуску, здійснення фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства під час здійснення прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон та у контрольних пунктах в'їзду - виїзду;

- участь в укладанні міжнародних договорів з прикордонних питань та з питань взаємних поїздок громадян, а також забезпечення їх виконання;

- запобігання та недопущення перетинання державного кордону особами, яким не дозволяється в'їзд в Україну або яких тимчасово обмежено у праві виїзду, у тому числі згідно з дорученнями правоохоронних органів; розшук у пунктах пропуску через державний кордон та у контрольних пунктах в'їзду - виїзду осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, ухиляються від відбуття кримінальних покарань; виконання інших доручень правоохоронних органів

- виявлення причин і умов, що призводять до порушень законодавства про державний кордон, вжиття заходів щодо їх усунення;

- здійснення розвідувальної, інформаційно-аналітичної, оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності;

- контроль за дотриманням прикордонного режиму;

- прийняття заяв про визнання осіб біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, у порядку, визначеному Законом «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

- встановлення за погодженням з органами Фіскальної служби та керівниками підприємств, на території яких розміщено пункти пропуску через державний кордон режиму та контроль за його додержанням;

- встановлення режимних правил у контрольних пунктах в'їзду - виїзду;

- контроль за дотриманням невійськовими суднами та військовими кораблями встановленого порядку плавання і перебування в територіальному морі та внутрішніх водах;

- прийняття рішень про примусове повернення в країну походження або третю країну іноземців та осіб без громадянства, затриманих у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України, з подальшим повідомленням протягом 24 годин прокурора про підстави прийняття такого рішення;

- прийняття рішень про розміщення іноземців та осіб без громадянства, затриманих у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону, у пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території, з подальшим повідомленням протягом 24 годин прокурора;

- виконання рішень адміністративного суду про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства, затриманих в межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України;

- здійснення самостійно або у взаємодії з органами внутрішніх справ і

Служби безпеки в межах контрольованих прикордонних районів контролю за дотриманням іноземцями та особами без громадянства, а також біженцями, особами, які потребують додаткового захисту, та особами, яким надано притулок, установлених правил перебування на її території;

- охорона, конвоювання та тримання затриманих осіб і плавзасобів до моменту їх передачі органам прикордонної охорони або уповноваженим органам суміжної держави, іншим правоохоронним органам або суду;

- виконання відповідно до законодавства системи особливих заходів щодо захисту військовослужбовців та працівників Державної прикордонної служби України від зазіхань на життя, здоров'я, честь, майно у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також їхніх близьких родичів

- протидія і запобігання корупційним діянням і злочинам у сфері службової діяльності особового складу Державної прикордонної служби;

- участь у межах своєї компетенції у взаємодії з органами Служби безпеки України, органами внутрішніх справ і правоохоронними органами у боротьбі з тероризмом і виконанні інших покладених на них завдань;

- прикордонно-представницька робота та участь прикордонних представників у роботі спільних міжнародних комісій з розгляду прикордонних спорів, інцидентів, конфліктів;

- здійснення самостійно або разом із спеціально уповноваженими на те органами виконавчої влади і посадовими особами контролю у районах несення служби за збереженням природних ресурсів і підводної культурної та археологічної спадщини, додержанням правил промислової та іншої діяльності, охороною довкілля;

- інформування державних органів і громадян про аварії, пожежі, катастрофи, стихійне лихо та інші надзвичайні події на державному кордоні України, у прикордонній смузі та в контрольованих прикордонних районах;

- надання за запитами Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття,

органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах

трудових відносин, соціального захисту населення, відомостей, що зберігаються в інформаційних системах, у тому числі банках даних, стосовно осіб, які в період одержання допомоги по безробіттю перетинали державний кордон України або перебували за межами України;

- взаємодія під час охорони державного кордону з відповідними органами іноземних держав у порядку, який установлюється міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- забезпечення зберігання документів демаркації державного кордону;

- забезпечення затриманим особам з моменту їх затримання права захищати себе особисто або користуватися правовою допомогою захисника;

- інформування Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги про кожний випадок затримання осіб згідно з дорученням правоохоронних органів України та адміністративного затримання осіб, крім випадків, якщо особа захищає себе особисто чи запросила захисника.

Органам, підрозділам, військовослужбовцям, а також працівникам Державної прикордонної служби, які відповідно до їх службових обов'язків можуть залучатися до оперативно-службової діяльності, для виконання покладених на Державну прикордонну службу завдань надається право:

- розташовувати прикордонні наряди, пересуватися під час виконання службових обов'язків на будь-яких ділянках місцевості, перебувати на земельних ділянках, у житлових та інших приміщеннях громадян за їх згодою або без їх згоди у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, з повідомленням про це протягом двадцяти чотирьох годин прокурора, а також на території і в приміщеннях підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності з повідомленням про це їх адміністрації;

- відповідно до законів та інших нормативно-правових актів виключно в інтересах кримінального судочинства, міжнародного співробітництва в боротьбі з організованою злочинністю, а також з метою забезпечення

національної безпеки здійснювати контрольований пропуск через державний кордон осіб у пунктах пропуску або поза ними. Рішення на такий пропуск приймає Голова Державної прикордонної служби;

- перевіряти в осіб, які прямують через державний кордон, документи на право в'їзду або виїзду з України, робити відповідні відмітки і у випадках, передбачених законодавством, тимчасово їх затримувати або вилучати;

- шляхом опитування осіб з'ясовувати підстави перетинання державного кордону, в'їзду на тимчасово окуповану територію або виїзду з неї, не пропускати через державний кордон, на тимчасово окуповану територію або з неї осіб без дійсних документів на право перетинання кордону або для в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї, осіб, які надали завідомо неправдиві відомості під час одержання зазначених документів, осіб, яким прикордонною службою за порушення законодавства з прикордонних питань та про правовий статус іноземців чи за мотивованим письмовим рішенням суду та правоохоронних органів не дозволяється в'їзд в або обмежено право виїзду з України; робити в документах зазначених осіб відмітки;

- відповідно до законодавства приймати рішення щодо надання дозволу на перетинання державного кордону у спрощеному порядку;

- самостійно, а в разі перебування транспортних засобів, товарів та інших предметів, що переміщуються через державний кордон, під митним контролем - разом з органами фіскальної служби проводити огляд, у разі потреби - і супроводження зазначених транспортних засобів, товарів та предметів;

- здійснювати згідно з дорученнями правоохоронних органів затримання в пунктах пропуску осіб, які прямують через державний кордон, осіб, які розшукуються за підозрою у вчиненні злочину, переховуються від органів досудового розслідування та суду, ухиляються від відбуття кримінального покарання та в інших випадках, передбачених законодавством.

## Контрольні питання

1. Охарактеризуйте основні засади правової політики України у сфері державної безпеки?
2. Яким нормативно-правові актом регламентуються організаційно-правові засади діяльності Збройних Сил України?
3. Назвіть основними формами реалізації правової політики у сфері державної безпеки.
4. Охарактеризуйте Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики».
5. Укажіть основні принципи правової політики у сфері державної безпеки?
6. Назвіть елементи механізму забезпечення державної безпеки?
7. Які нормативно-правові акти становлять правову основу діяльності Служби безпеки України?
8. Які завдання покладаються на Службу безпеки України?
9. Які нормативно-правові акти визначають правову основу діяльності Державної прикордонної служби України?
10. Яким нормативно-правовим актом регулюється правовий режим державного кордону України?

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Конституція України: Закон України від28.06.1996№ 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws

Про Службу безпеки України: Закон Українивід 25.03.1992 № 2229 -XII// Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. – Ст.382.

Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 16. – Ст.93.

Про депозитарну систему України: Закон України від 06.07.2012 № 5178-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 39. –Ст.517.

Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII// Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 22. – Ст.303.

Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

Про розвідувальні органи України: Закон України від 22.03.2001 № 2331-III// Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 19. – Ст.94.

Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 04.03.1998 № 160/98 // Відомості Верховної Ради.– 2003. – № 27. –Ст. 208.

Указ Президента України від 14.04.1999 № 379/99 «Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних

органах Служби безпеки України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/379/99

Указ Президента України від 27.08.2014 № 691/2014 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 серпня 2014 року «Про заходи щодо удосконалення державної військово-технічної політики». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rnbo.gov.ua/documents/365.html

Указ Президента України від 14.11.2014 № 880/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 року «Про невідкладні заходи із забезпечення державної безпеки». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/18450.html

Про Державну фіскальної службу: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-п

Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ. 5 груд. 2012 р.) / За ред. О. М. Руднєвої. – К. : НІСД, 2013. – 160 с.

Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / І.В. Семеніхін. – Х. : ФІНН, 2012. – 88 с.

Адміністративне право. Підручник / За заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – Х. : Право, 2013. – 656 с.

Загальне адміністративне право.Підручник / за заг. ред.І.С. Грищенка. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 568 с.

Конкурентная разведка в компьютерных сетях / А.Г. Додонов, Д.В. Ландэ, В.В. Прищепа, В.Г. Путятин. – К.: ИПРИ НАН Украины, 2013. – 248 с.

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР ІІІ// Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 35. – Ст.236

Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII// Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 2. – Ст. 5.

Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI // Відомості Верховної Ради. – 2011. – № 38. – Ст.385.

Про військовий обов’язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. – Ст.385.

Про біженців та осіб. які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI// Відомості Верховної Ради. – 2012. – № 16. – Ст.146.

Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття Закон України від 02.03.2000№1533-ІІІ// Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 22. – Ст.171.

Лапкін А.В. Організація судових та правоохоронних органів України у схемах Навчальний посібник / А.В. Лапкін – Х. : Право, 2014. – 144 с.

Юридична деонтологія. Підручник / С.П. Погребняк, О.О. Уварова, Г.О. Христова та ін. ; За заг. ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 248 с.

*Розділ 7*

# НОРМАТИВНОЇ ПРАВОВІ ЗАСОБИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

## 7.1 Концепція війни на сході України

Концептуально-доктринальне закріплення військово-теоретичних поглядів на війну і військові конфлікти, форми і способи збройної боротьби виступає загальносвітовою тенденцією, що дається взнаки в змісті та еволюції військової політики, практиці військового будівництва, будівництві і розвитку компонентів військової організації держави і збройних сил. Дана обставина обумовлена кардинальною зміною ситуації в світі і прагненням Російської Федерації забезпечити свою провідну роль в міжнародних відносинах, а також потребами формування структур забезпечення безпеки, здатних адекватно реагувати на загрози та виклики військового характеру.

Послідовно і цілеспрямовано процеси доктринального закріплення військово-теоретичних поглядів і військового будівництва на основі сучасних концепцій війни в Україні здійснюються відповідно до моделей Північноатлантичного альянсу, які не мають мети досягнення військово-політичної переваги над іншими членами міжнародного співтовариства. Відмінною рисою доктринального закріплення військово-теоретичних поглядів і концепцій війни в даних державах є активне використання новітніх досягнень як у сфері виробництва і застосування озброєнь, так і технологій подвійного призначення.

Дослідження результатів військового будівництва та реформування збройних сил в США, Китаї, державах-членах Північноатлантичногодоговору (далі – НАТО), в Російській Федерації свідчить, що зміна загального характеру воєн і збройних конфліктів початку XXI століття, зростаюча ефективність засобів збройної боротьби зумовлюють зміни форм, способів і змісту бойового застосування збройних сил.

При цьому характерною рисою і загальною тенденцією сучасного

військового будівництва стає те, що зміни у складі та структурі збройних сил Російської Федерації виступають факторами, що стимулюють інтерес до концепцій війни і військових конфліктів, розроблений російськими військовими фахівцями на підставі концепцій радянської військової науки про збройне панування.

Військова доктрина Російської Федерації визначає: «Аналіз суперечливої динаміки загроз Росії у військовій сфері, показує, що в сучасних умовах для Росії з'явилися нові військові загрози, які виходять з територій деяких колишніх союзних республік, що впливають на стан і забезпечення військової безпеки Росії та її союзників. Це проявляється у створенні в ближньому зарубіжжі військової інфраструктури блоку НАТО (під керівництвом США) у вигляді мережі військових баз для можливого ведення подальших військово-силових акцій; посиленні різного виду співпраці з колишніми радянськими республіками, аж до прийняття деяких нових незалежних держав до Північноатлантичного альянсу. Посилюється активність Сполучених Штатів щодо встановлення одноосібного контролю над найбільшими нафтогазовими родовищами та транспортними артеріями ближнього зарубіжжя тощо. Наростає загроза агентурного і оперативно-технічного проникнення іноземних розвідок на територію Російської Федерації, в тому числі з країн, що мають з нею спільний кордон. Ведеться активне формування антиросійських настроїв в різних країнах, особливо в колишніх радянських республіках. Активізується діяльність міжнародних і національних радикальних політичних угрупувань міжнародного тероризму на пострадянському просторі».

Силові структури Росії характеризуються потужним фінансовим ресурсом, що постійно розвиваються, який не тільки підтверджує їх політико-інструментальне значення для керівництва держави, але й створює фундамент розвитку їхньої політичного ресурсу (сукупність різноманітних ресурсів (адміністративного, фінансового, інформаційного, електорального, представництва в органах влади,) в суб'єктному вимірі. Аналіз інформаційного ресурсу силових структур (у взаємозв'язку таких елементів, як ресурс іміджу,

ресурс суспільної довіри і ресурс взаємодії із ЗМІ) показав, що незважаючи на всю суперечливість факторів, що впливають на стан інформаційного ресурсу, силові структури мають значний потенціал в цій сфері. Інформаційний ресурсвизначає не тільки кількісні та якісні параметри політичного ресурсу силових структур, але й впливає на відносини по лінії «силовики» – «суспільство». При цьому динаміка інформаційного ресурсу істотно залежить від політики керівництва держави та силових структур в даному напрямку.

У Росії силові структури, як соціально-професійна група володіють, потужним електоральним потенціалом, що дозволяє їм брати участь у політичній боротьбі і відстоювати свої інтереси. Тому силові структури володіють широкими можливостями лобіювання своїх інтересів у державних структурах при прийнятті та реалізації політичних рішень.

Беручи до уваги той факт, що в сучасній Росії, що взяла курс на побудову жорсткої вертикалі влади, федеральний рівень є ключовим виміром державної влади, то розвинена присутність «силовиків» свідчить про їх реальні можливості впливати на політичні процеси в країні.

Реформа Збройних Сил Російської Федерації 2008-2012 рр. є не тільки спробою підвищення їх ефективності та боєготовності, а й інструментом перерозподілу політичного ресурсу між силовими структурами країни що призвело до приватизації військово-поліцейської сфери.

Хід створення та розвитку в сучасній Росії «приватних армій» представляє собою інструмент зміни політичного потенціалу силових структур. Інституалізація «приватних армій» приводить до перерозподілу політичного ресурсу від усіх силових структур до політичних акторів абсолютно іншого роду – для прикладу керівника Чеченської республіки. Їх приватні інтереси істотно відрізняються від корпоративних інтересів російськомовного населення європейської частини Російської Федерації.

У політичній історії пострадянської Росії виразно виділяються два періоди розвитку політичного ресурсу «силовиків», які розділяє 2000 – рік приходу до влади В.В. Путіна. До 2000 р. про розвинену ресурсну базу силових структур

говорити не доводиться. Після 2000 року і по даний момент можна відзначити поступовий, але досить стабільний ріст окремих складових політичного ресурсу силових структур, що свідчить про зростання політичного впливу «силовиків» в Росії в цей період і про створення умов для утримання ними високих позицій у політичній ієрархії країни.

Тенденцією розвитку політичних ресурсів силових структур сучасної Росії є відповідність характеру динаміки розвитку різних її складових (зростання одного політичного ресурсу завжди відбувається разом із зростанням інших політичних ресурсів), що багато в чому обумовлено провідною роллю представництва у владних структурах і високим ступенем централізації влади в Росії, коли контроль над центром є визначальним чинником у розподілі всіляких ресурсів.

Результати аналізу концептуально-доктринальних документів (стратегії національної безпеки та військової доктрини Росії), що визначають основні напрямки воєнної політикина коротко, середньо, і довгострокову перспективу свідчить про подальший розвиток впливу представників військово-поліцейського апарату, значення якого необхідно показувати на фоні військово-політичних перемог.

Військові дії на сході України, а також її основних проявів характеризуються багатоплановістю і неоднозначністю сприйняття цього явища як наслідок російської пострадянської політичної практики. Її визначальною ознакою є військове насильство, тобто застосування технічних засобів (зброї) для фізичного придушення ворога, підпорядкування його своїй волі. Це і складає сутність процесів, які мають місце на сході України, в точному сенсі цього слова та відповідають доктринальним підходам військової стратегії російської держави на XXI століття.

Військові дії проходять у вигляді трьохстороннього збройного зіткнення протилежних сил, який проявляється в масовості та широкомасштабності, несучого за собою людські жертви і втрати.

Як показує аналіз еволюції форм і засобів війни знаходяться в динаміці

розвитку. Специфіку збройного конфлікту визначають такі особливості, як зростання масштабів та інтенсивності застосування засобів збройного насильства; якісна зміна самих засобів ведення війни; локалізація застосування засобів збройної боротьби, скорочення часу підготовки, розв'язування та ведення бойових дійтощо.

Зміни, що відбулися у змісті збройних конфліктів, безпосередньо вплинули на розвиток військово-теоретичних поглядів і підходів до оцінки сучасних військово-політичних процесів. Найважливішим наслідком цього стала активізація розробки та застосування на практиці нових терористичних технологій і застосування їх основних положень на практиці. Крім цього найважливішим напрямком розвитку військово-теоретичної думки є спроба прогнозування розвитку форм збройного протиборства в найближчій перспективі що здійснюється через методи ведення психологічної війни засобами масової інформації

Розвиток військово-теоретичних концепцій, а також практична апробація їх положень у практиці терористичної діяльності, в ході застосування військової сили в ряді районів сходу держави, є основою для доктринального закріплення найбільш значущих військово-теоретичних поглядів в документах військово-політичного планування ДНР та ЛНР, планах і програмах військової допомоги Російської Федераціїсепаратистам шляхом федералізації.

Найбільш послідовно і цілеспрямовано питання закріплення військово-теоретичних поглядів на терористичну діяльність, як засіб ведення бойових дій вирішуються в Російській Федерації на Кавказі (Осетія, Абхазія, Грузія, Дагестан), де не тільки реалізуються масштабні проекти в галузі військового будівництва, а й на практиці апробуються нові форми і способи ведення збройної боротьби, використовуються нові зразки озброєнь і систем управління. Крім цього в практиці військового будівництва все ширше використовуються моделі протиборств, що припускають комплексне використання дипломатичних, економічних, інформаційних, терористичних та інших засобів впливу.

У Російській Федерації в останні роки були прийняті документи, що містять основи стратегічного планування, що визначають стан і перспективи воєнно-політичної ситуації в Співдружності незалежних держав (далі – СНД), а також перспективні напрями військового будівництва та співробітництва. При всій значущості даних документів, очевидно, що ряд положень Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року, та Військової доктрини Російської Федерації зачіпають інтереси і безпеку України, що насамперед стосуються оцінки характеру і змісту воєн і збройних конфліктів, в яких можлива участь Російської Федерації.

У даний час, у військових доктринальних документах Російської Федерації, Україна позиціонується як недостатньо розвинута країна що знаходить своє продовження в оцінках економічної та технологічної сфери. Економіка України, на думку російських військових оглядачів, існує тільки завдяки достатку природних ресурсів і російських енергоносіїв, які експлуатуються вкрай нераціонально. Критиці піддається і сфера бізнесу: Підприємці не вміють ефективно управляти бізнесом і ресурсами, держава заважає розвитку приватного підприємництва. При цьому бізнес змушений функціонувати в корумпованому та неефективному діловому середовищі. Нерозвинена сфера IT-технологій, яка відстала від російських стандартів і тенденцій. Причому мова йде не тільки про побутову техніку, а й про космонавтику. Часто згадується якість функціонування сфери інформаційних технологій, яка за висловами представників космічних військ відстала на десятиліття від країн-лідерів і навряд чи має шанси наздогнати їх, навчитися винаходити, а не копіювати чужі технології та досягнення.

У вказаних умовах ведення бойових дій, озброєними новітніми взірцями військового озброєння, угрупуваннями сепаратистів, навчених російськими військовими інструкторами, підсиленими представниками приватних військово-поліцейських формувань з числа національних меншин, терористична концепція посилення військового впливу є вирішальна, що засвідчує досвід бойових дій у 2008 році на Кавказі.

## 7.2 Вплив російських засобів масової інформації на розвиток терористичної діяльності на сході України

У XXI столітті основні моделі та технології інформаційно-психологічного управління конфліктами, пропонуються представниками чотирьох основних світових цивілізацій: англо-саксонської (США, Великобританія), романо-германської (Західна Європа, насамперед – Німеччина і Франція), близькосхідної (ісламський світ) і східноазіатською (Китай, Японія, В'єтнам і т.д.). Всі ці моделі ефективно працюють в зонах конфліктів, не вступаючи у взаємні суперечності, а багато в чому і доповнюючи один одного.

У цих умовах Російська Федерація, що знаходиться на перетині інтересів англосаксонської, східно-азіатською, близькосхідної та західноєвропейської політики, у формуванні власного політичного світогляду на форми і способи вирішення сучасних конфліктів має дві можливості: або – слідувати однієї з вже існуючих моделей, або – шукати власний шлях, поєднуючи в національній політиці сильні сторони основних моделей і, по можливості, уникаючи їх недоліків.

У політичному керівництві Російської Федерації сьогодні все більш переконливо звучить думка про те, що слідування зарубіжним шаблонам для Росії неприйнятно, що тільки власна модель врегулювання конфліктів дозволить зайняти Російській Федерації гідне місце в світі, що відповідає концепції війни на сході України.

Таким чином, Росія сьогодні стоїть перед проблемою вироблення такої моделі, заснованої на національних технологіях інформаційно-психологічного впливу, елементи якої відпрацьовувалися на теренах Грузії (Південна Осетія, Абхазія), Молдови (Придністров'я), яка би знаходила міжнародне визнання.

Однак, з часів розпаду Союзу радянських соціалістичних республік Російська Федерація у перше відпрацьовує технологію інформаційно-психологічного впливу на країні зі значною чисельністю населення розвинутою промисловою та транспортною інфраструктурою, застосовуючи не тільки

військовий тиск, але й і методи терористичної діяльності.

Інформаційно-комунікативна складова тероризму посилювалася у зв'язку з розвитком засобів масової інформації та комунікації. В якості комунікативного процесу тероризм може бути проаналізований за схемою: джерело повідомлення, канал передачі, аудиторія.

Проведений аналіз дозволив виділити три основних механізми передачі повідомлення з боку терористів (які були закладені в період «традиційних» засобів масової інформації і повний розвиток отримали в епоху «нових»):

- самостійне ініціювання масової комунікації (за допомогою терактів чи власних засобів масової інформації);

- орієнтація виключно на висвітлення в «традиційних» засобів масової інформації (без володіння своїми);

- комбінований підхід.

Можна з упевненістю стверджувати, що терористи використовують саме останню стратегію, домагаючись «реклами» за допомогою освітлення скоєних терактів у провідних засобів масової інформації, тим самим збуджуючи інтерес суспільства звернутися до веб-сайтам терористів.

Для найбільш ефективного здійснення комунікації необхідно виділення основних груп цільової аудиторії повідомлення. Існує значне число підгруп, практично кожній з яких в ідеалі повинно бути адресовано окреме повідомлення, передане від джерела якому довіряє дана група з найбільш впливового каналу.

Подібна градація груп цільової аудиторії на етапі «традиційних» засобів масової інформації не проводилась у зв'язку зі складністю цілеспрямованого здійснення комунікації, проте Інтернет та інші «нові» засоби масової комунікації (далі – ЗМК) дозволили добитися ефективної передачі різних повідомлень, націлених на окремі сегменти аудиторії.

Основною моделлю взаємин терористів і «традиційних» засобів масової інформації залишається «театр тероризму», суть якого полягає в тому, що теракти готуються таким чином, щоб залучити максимальну кількість

освітлення. Поява каналів новин формату 24 години / 7 днів в тиждень, а також все більша їх комерціалізація, привели до ситуації постійної «гонки за сенсацією». Тероризм являє собою надзвичайно «рейтингову» тему для всіх засобів масової інформації, оскільки поєднує в собі всі необхідні драматичні елементи.

Незважаючи на подібні факти, говорити про повне «симбіозі» терористів і російських засобів масової інформації, не зовсім коректно. В силу особливостей формату подачі інформації телебачення має найбільший вплив на громадську думку, проте саме ці особливості призводять до повідомлень про тероризм використовуючи спрощену модель пояснення. У такій ситуації найменша увага приділяється тому контексту проблеми, який і спонукає терористів до застосування насильства і який вони хочуть донести до відома широкої громадськості.

Орієнтація на певну соціальну групу змушує терористів утримуватися від надмірно кривавих терактів, які можуть відібрати в них підтримку соціальної групи. Саме тому теракти груп володіють значним символізмом і, як правило, не приводили до великого числа жертв.

Одним з найважливіших наслідків освітлення тероризму є «ефект зараження», суть якого полягає в тому, що саме засоби масової інформації (в результаті своїх репортажів про теракти і терористів) сприяють поширенню тероризму. Існування даного ефекту спирається на кількісні методи, достатньо обмежені в джерельній базі.

Статистичний аналіз не має велику доказову силу, крім того, статистичні бази даних про тероризм частково ґрунтуються саме на повідомленнях засобів масової інформації, що формує певне «замкнуте коло». Однак, «ефект зараження» в певному виді існує, оскільки в будь-якому випадку терористи отримують інформацію за допомогою засобів масової інформації та можуть дізнаватися про різні події, а ці відомості так чи інакше впливають на їх поведінку.

В умовах інформаційного суспільства і сучасних засобів масової

інформації одна група терористів не може не отримати відомості про діяльність іншої, тому певний рівень впливу освітлення тероризму присутня. І важливий він, на наш погляд, більш в якісному плані (факт того, що він існує), ніж в кількісному вимірі.

Тероризм на сході країни набув рис міжнародного, що відбувається внаслідок необхідності отримання необхідного рівня освітлення для залучення уваги громадськості західних країн з метою примусити її не надати тиск на уряд Російської Федерації та окремих країн Співдружності незалежних держав для зміни їхньої політики щодо того чи іншого питання. Саме розвиток засобів масової інформації дозволило терористам апелювати до зарубіжних аудиторіям і інтернаціоналізувати свої проблеми.

Розвиток комунікаційних технологій, що дозволяють здійснювати мережну взаємодію в рамках глобалізованого світу, змінює структуру простору світової політики. Вона все більш набуває мережевий вимір. Використання нових технологій, в першу чергу, Інтернету вносить мережеву складову у діяльність акторів світової політики, змінюючи їх організаційну структуру. Особливість терористичних груп полягає в тому, що, незважаючи на активне впровадження подібних технологій, вони не можуть стати повністю мережевими рухами, оскільки цьому перешкоджають особливості їх діяльності. Разом з тим, комунікаційні технології, в першу чергу, Інтернет дозволяє сформувати доктринальний рівень організацій, який поєднують в собі як ієрархічні, так і мережеві початку.

Разом з тим, формування глобального виміру терористичної активності в рамках системної протидії західної концепції устрою світу на даному етапі призвело до серйозної протидії з боку локальних організацій, які скоріше можна віднести до міжнародного типом терористичних груп.

Саме в точці контакту цих двох вимірів (глобального і локального) терористичної діяльності найбільш яскравим чином можна простежити взаємодію двох моделей світового порядку: традиційного (західного) і радикально (проросійського), причому подібна конфліктна взаємодія чітко

проявляється в інформаційно-комунікативному просторі світової політики.

Три технології дозволили терористам переформатувати інформаційно-комунікативний вимір своєї діяльності і переключитися на створення і розповсюдження власних медіа-продуктів.

Першою з них з них стала доступність супутникової передачі даних.

Друга – це можливості виробництва, обробки та розповсюдження відеоматеріалів. Дана технологія ув'язана як з супутниковим мовленням, так і з Інтернетом як каналом передачі подібних матеріалів.

Разом з тим, залишається третій спосіб поширення – запис на диски і передача зацікавленим особам (наприклад, в дружні засоби масової інформації) або продаж. Саме можливість виробництва мультимедійного продукту відповідної якості переформатувало характер діяльності багатьох груп – тепер стало важливо не тільки здійснити теракт, але і гідним чином висвітлити його самостійно.

Третя технологія – це Інтернет. Терористи використовують його точно так само, як і решта політично або соціально активні групи: для пошуку інформації, здійснення комунікації, вибудовування ідентичності, інформування громадськості, залучення уваги, ресурсів та потенційних прихильників.

Існує ряд основних форм діяльності терористів в Інтернеті – це сайти і форуми. Інфраструктура інформаційної діяльності, що в даний час складається передбачає певну спеціалізацію різних веб-ресурсів щодо функцій, які виконуються: офіційні джерела інформації, сайти розповсюджувачі, бази даних, засоби здійснення взаємодії (найчастіше, форуми). Сайти терористичних груп ДНР, ЛНР, як правило, функціонують більш-менш в правовому полі «свободи слова» в інтерпретації Російської Федерації з метою привернути увагу публіки, а також уникнути закриття.

Нові засоби масової комунікації крім значного позитивного потенціалу від використання, призводять і до ряду негативних наслідків для терористів. Зокрема, активне функціонування в інформаційно-комунікативному просторі стає обов'язковою вимогою до рівня успішності групи, отже, вона змушена

перемикати частину своїх ресурсів на подібну діяльність.

Особливо велика увага приділяється перспективам використання Інтернету (і нових комунікаційних технологій) терористами не на етапі підготовки до теракту або побудови / отримання освітлення, а в якості зброї.

Всі разом: виробники (джерела) повідомлення, канали розповсюдження і точки доступу до цих повідомлень складають структуру терористичних груп в інформаційно-комунікативному просторі, розгляд якої дозволяє проаналізувати всередині і між групову динаміку тероризму. Реальні процеси і прояви діяльності в інформаційно-комунікативному просторі є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Саме тому, при недостатності даних про функціонування терористичних груп, розгляд їх діяльності в даному просторі, дозволяє отримати великий обсяг інформації.

Діяльність терористичних організацій в інформаційно-комунікативному просторі не може бути повністю припинена внаслідок вільного характеру комунікації в усі більш взаємопов'язаному внаслідок процесів глобалізації світі, водночас необхідно мінімізувати негативні наслідки подібних дій. Існує два комплексу стратегій – за характеристиками використовуваних засобів масової інформації (засоби масової комунікації) – «традиційних» і «нових».

Протидія тероризму в просторі «нових» засобах масової комунікації ще більш проблематично. Саме на даному етапі найбільш чітко (по застосовуваних методів) можуть бути виділені «жорсткі» і «м'які» стратегії.

Жорстка полягає в блокуванні сигналів і знищення передавальної інфраструктури разом з носіями інформації.

При протидії веб-сайтам терористів «жорстка» стратегія полягає в постійних атаках на них з метою змусити постійно міняти адреси, вилучення серверів, примусі інших країн надходити схожим чином. Можна з упевненістю говорити про те, що «жорсткі» стратегії погано працюють. Міжнародне співробітництво поки не налагоджене на належному рівні, не існує загальноприйнятих визначень тероризму і тієї грані, що відокремлює свободу слова від пропаганди тероризму. Фільтрація доступу користувачів утруднена

визначенням «чорних списків» заблокованих ресурсів внаслідок неясності відповідальних за це структур і чітких критеріїв. В даному випадку актуалізується проблема того, що проблемні ресурси можуть розташовуватися за межами юрисдикції держави.

Все це дозволяє говорити про те, що найбільш дієвою стане «м'яка» стратегія – а саме, формулювання дискурсу протидії тероризму, які б включали в себе політичні, соціально-економічні та релігійні складові. В цьому сенсі протидія тероризму також є комунікативним процесом, і до нього застосовні всі теоретичні міркування, зроблені щодо тероризму, зокрема – важливість джерела інформації, носій даних, виділення груп цільової аудиторії.

Комплексну стратегію протидії тероризму (а також взаємопов'язаному з ним процесу радикалізації) необхідно втілювати в життя в основному за допомогою структур громадянського суспільства і локальних громад. Вона повинна включати вплив на різні групи аудиторії із застосуванням різних засобів комунікації: від особистого спілкування і роздачі листівок, до рекламних кампаній на телебаченні і активної діяльності в Інтернеті. Основним джерелом формулювання цієї стратегії мають стати структури суспільного впливу – від священиків до вчителів шкіл і викладачів вузів, від соціальних працівників до письменників і журналістів.

Засоби масової інформації та комунікації роблять серйозний вплив на її розвиток і функціонування. Саме інформаційно-комунікативний простір надає не тільки інформацію по діяльності терористичних груп, а й можливості протидії їм.

### 7.3 Характеристика законодавства, що регламентує протидію проявам тероризму в Україні

Нормативно-правова основа протидії проявам тероризму це система взаємопов'язаних ієрархічно вибудуваних і динамічно розвиваючих у часовому та просторовому розрізах міждержавних і внутрішньодержавних встановлень,

офіційних приписів та рекомендацій громадських організацій, правових позицій вищих судових органів, спрямованих на профілактику та боротьбу з усіма юридично значущими проявами тероризму.

Тому у сучасних умовах початкова основа для розуміння протидії проявам тероризму як об'єкта нормативно-правового регулювання є ідея адміністративного інжинірингу протидії проявам тероризму, згідно з якою держава можна сконструювати у відповідності з обраною Концепцією боротьби з тероризмом належний устрій і організації цієї діяльності. Поняття адміністративного інжинірингу охоплює діяльність з моделювання протидії проявам тероризму, розробці його нормативної моделі, заснованої на Стратегії національної безпеки «Україна у світі, що змінюється» і його формулюванню в правових нормах, а також їх подальшому втіленню в життя

Даний підхід має цілу низку переваг порівняно з традиційним (дослідження адміністративно-правового регулювання) та суб'єктним (протидія проявам тероризмуяк суб'єкт адміністративно-правових відносин), оскільки це суто формальний підхід, обмежений догмою права, чинний в системі координат «об'єкт – регулювання», опис в якому дається виходячи з самого регулювання, слідує його логіці, тому його можна назвати практично-орієнтованим, регулятивним.

Протидія проявам тероризму цікавить право як науку в тій мірі, в якій вона (протидія проявам тероризму) є об'єктом нормативно-правового регулювання (адміністративного права як галузі права). Адміністративне право не може не регулювати організацію управління в сфері протидії проявам тероризму, не ризикуючи при цьому втратити свою галузеву ідентичність, оскільки організація управління - сутнісний об'єкт адміністративного права. Незважаючи на те, що з регулятивної точки зору організація управління у сфері протидії проявам тероризму визначена сутністю адміністративного права, саме адміністративне право творить організацію, і залежно від того, як воно її регулює, визначатиметься сутність самої протидії проявам тероризму. В цьому полягає суть адміністративного інжинірингу протидії проявам тероризму, ідеї,

покладеної в основу нормативно-правового регулювання, згідно з якою держава може сконструювати у відповідності з обраною Концепцією боротьби з тероризмом належну організацію та суб'єктний склад органів, які будуть здійснювати протидію проявам тероризму .

Само адміністративно-правове регулювання протидії проявам тероризму (як регулювання нормативно-правове) являє собою вплив норм адміністративного права, прийнятих суб'єктом нормативно-правового регулювання, на організацію протидії як об'єкт нормативно-правового регулювання. Воно має свою логіку, механізм, принципи, цілі, межі та можливості, класифікацію, особливості методу і норм, за допомогою яких здійснюється регулювання.

Логічні парадокси, що виникають в процесі нормативно-правового регулювання протидії проявам тероризму, легко знімаються засобами самої науки адміністративного права - теорією управління та верховенства права.

Протидія проявам тероризму, будучи цілісним об'єктом нормативно-правового регулювання, може бути проаналізовано як система - сукупність взаємопов'язаних елементів об'єкта - окремих аспектів, сторін організації управління проявам тероризму, регульованих нормами адміністративного права. Ця система і складе зміст нормативно-правового регулювання протидії проявам тероризму.

Історична динаміка (як загальна, так і вітчизняна) адміністративного регулювання протидії проявам тероризмупризводить до висновку про те, що в процесі історичного розвитку, адміністративне регулювання протидії проявам тероризму стає все більш розгорнутим, об'ємним, докладним, експліцитним (зовнішнім, явним). Організація управління як така набуває повноту адміністративної суб'єктності. Однак поряд із збільшенням обсягу регулювання, його характер стає все більш загальним, декларативним, політико-юридичним, знижується інструментальність норм. Саме за рахунок ессенціалізації і телеологізації, а значить і декларативності адміністративних норм про боротьбу з тероризмом (загальних) відбувається збільшення обсягу

адміністративного регулювання протидії тероризму.

Загальнотеоретичний аспект нормативно-правової основи протидії тероризму передбачає системний аналіз не тільки чинного в цій сфері національного законодавства, а й базових міжнародних актів, бо при іншому методологічному підході мова може йти лише про теорію держави і права України, а не про загальну теорію права і держави.

З тієї частини нормативно-правової основи, яка міститься в актах Генеральної Асамблеї ООН, особливо значуща для національного законодавця є Глобальна стратегія протидії тероризму прийнята 8 вересня 2006 р. в формі резолюції 60/288, яка узагальнила динаміку та результати політичної, правотворчої, інтерпретаційної, правозастосовної діяльності Ради Безпеки та визначила дві суперечливі тенденції: посилення небезпеки тероризму; консолідацію досвіду боротьби з ним.

Тенденція до консолідації досвіду протидії тероризму яскраво проявилася в розробці експертами Ради Безпеки «Довідника по передовим міжнародним практикам, кодексам і стандартам» («Directory of International best practices, codes and standards»), де скомпонований передовий досвід придушення тероризму. Перша тенденцій властива зараз України і те, що стосується передового досвіду в сфері протидії та придушення тероризму, узагальненого в структурах ООН, є важливим резервом подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства. З міжнародних правових актів регіонального характеру в сфері протидії тероризму в першу чергу слід орієнтуватися на акти Ради Європи як на ті що містять достовірні, підтверджені «правом ООН» положення. Серед національних законодавчих актів у сфері боротьби з тероризмом закон США про боротьбу з тероризмом відповідає кращим стандартам ООН. Зокрема, визначення поняття тероризму прив’язано до антитерористичним конвенціям ООН.

При всій неоднозначності оцінок реальної політики США у сфері боротьби з тероризмом в науковому відношенні американська «Національна стратегія боротьби з тероризмом», а також «USA Patriot Act of 2001» – це акти

реалізованих на практиці теоретичних ідей не лише представників наукових кіл, політиків, представників спецслужб цієї держави, а й світового співтовариства в цілому, тому досвід законодавців і право застосування в США доцільно більш широко використовувати в процесі вдосконалення антитерористичного законодавства України.

Приступаючи до дослідження законодавства, яке регламентує протидію проявам тероризму в Україні, необхідно розглянути основи адміністративно-правового регулювання у сфері боротьби з тероризмом.

Боротьба з тероризмом в Україні забезпечується в процесі діяльності наявних гілок влади, передбачених Конституцією України – Верховною Радою, Кабінетом Міністрів України, Президентом України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування всіх рівнів, юридичними та фізичними особами.

Адміністративно-правове регулювання як різновид державного регулювання є механізм імперативно-нормативного впорядкування організації і діяльності суб'єктів і об'єктів управління та формування стійкого правового порядку їх функціонування. Законодавство України про боротьбу з тероризмом ґрунтується на Конституції України і включає: Закон України «Про боротьбу з тероризмом», закони та постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування в межах їх компетенції. За соціальною значущістю система нормативно-правових актів репрезентована таким способом: Конституція – закони – укази Президента – підзаконні акти загального характеру – відомчі нормативні акти.

Нормативно-правова база забезпечення боротьби з тероризмом структурно поділяється на три рівня: державний; відомчий; місцевий. До державного рівня належать чинні закони України, які визначають принципові питання щодо боротьби з тероризмом в державі і є її правовою основою.

Найважливіше місце серед них посідає Конституція України. Відповідно

до статті 116 вищий орган виконавчої влади держави «здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю», тобто національну безпеку держава вважає одним із головних завдань. Конституція України гарантує кожній людині невід'ємне право на життя. Обов'язок держави - захищати життя людини (ст. 27). Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50). Права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55) .

Основний Закон держави встановлює лише загальні правові положення, що регламентують протидію проявам тероризму, які згодом деталізуються в інших нормативно-правових актах, як наприклад, в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», Указі Президента України про Стратегію національної безпеки України.

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» визначає загальні правові, економічні та соціальні основи забезпечення боротьби з тероризмом на території України, регулює відносини державних органів, юридичних і фізичних осіб у цій галузі незалежно від виду їх діяльності та форм власності. Забезпечення боротьби з тероризмом є невід'ємною частиною державної діяльності щодо охорони життя та здоров'я людей, національного багатства і навколишнього природного середовища ..

Конституція України наділяє Президента України значною компетенцією в галузі внутрішньої і зовнішньої політики держави. Однією з форм реалізації повноважень Глави держави виступає можливість видання нормативних правових актів. Указом Президента України затверджена Концепція боротьби з тероризмом.

Концепція боротьби з тероризмом - це система теоретичних положень, які фіксують досягнутий рівень правового розвитку та визначають цілі, принципи, перспективи та напрями вдосконалення основоположних механізмів правового

регулювання та правозастосовної практики у визначеній сфері, яка найбільш ефективно функціонує у формі доктринального документа. Іншими словами, Концепція боротьби з тероризмом відображає сукупність уявлень про певний за показниками та тенденціям рівень захисту суспільства, завдання та принципи еволюції системи суб'єктів, основні стратегічні напрямки та тактичні заходи з досягнення намічених цілей.

У структурі Концепції боротьби з тероризмом можна виділити наступні елементи: загальні положення; загальна характеристика стану боротьби з тероризмом; рівні функціонування боротьби з тероризмом; правові основи боротьби з тероризмом; стратегічні цілі та актуальні пріоритети боротьби з тероризмом; форми її здійснення; принципи; механізм реалізації Концепції. У структурі Концепції виділяються наступні компоненти: адміністрування боротьби з тероризмом; її економічне і інформаційне забезпечення.

Структуру Концепції боротьби з тероризмом слід розглядати не як атрибутивний момент формування ефективної боротьби з тероризмом, а як сукупність взаємоузгоджених елементів і зв'язків єдиної системи, що демонструють її логічну несуперечливість і ясність.

Концепція боротьби з тероризмом може ефективно функціонувати у формі доктринального документа. У цій якості Концепції притаманні такі ознаки:

- являє собою теоретичну розробку проблем боротьби з тероризмом;

- в її створенні беруть участь авторитетні вчені та наукові центри;

- спрямована на вдосконалення рівня боротьби з тероризмом шляхом послідовного вирішення стратегічних завдань, забезпечених необхідним юридичним інструментарієм та засобами;

- будується на основі Конституції України і інших правових актів;

- легітимізується указами Президента як гаранта Конституції та визначає основні напрями зовнішньої і внутрішньої політики у визначеній сфері;

- є орієнтиром для органів державної влади та місцевого самоврядування, різних структур громадянського суспільства при формуванні ними планів, програм у сфері протидії тероризму.

Концепція боротьби з тероризмом як доктринальний документ виконує три тісно пов’язані функції:

- є формою реалізації даної концепції в життя, з якої черпаються знання про існуючий рівень правового розвитку і напрямах подальшого вдосконалення правового механізму і до якої слід звертатися при вирішенні конкретних управлінських завдань, застосуванні норм права, усуненні колізій та тлумаченні правових актів або окремих норм;

- втілює в собі рішення глави держави про затвердження певного вектора стратегічного розвитку правової системи суспільства;

- визначає основи змісту і форму всіх інших різнорівневих, галузевих, спеціальних, концептуальних, доктринальних і програмних документів з питань розвитку правового регулювання в цілому або її окремих елементів у сфері протидії тероризму.

Загальне розуміння протидії проявам тероризмуяк певного стану суспільних відносин дозволяє виділити в теоретичному та практичному аспектах різні види (на приклад, на транспорті), де існують відповідні загрози щодо об’єктів цілеспрямованої діяльності направленої на забезпечення безпеки. Звідси випливає необхідність класифікації всієї суми відносин у сфері протидії проявам тероризмуна її певні види, їх відносно самостійний аналіз і своєчасне діагностування небезпек в їх найбільш серйозних і агресивних формах.

Природним наслідком такого підходу є визначення пріоритетів у сфері забезпечення протидії проявам тероризму, що дозволяє оптимізувати розподіл сил і засобів забезпечення безпеки мінімізувати соціально-політичні витрати і втрати, при реалізації функцій забезпечення безпеки. Однак логіка подібного підходу в принципі припускає залучення в сферу протидії проявам тероризмуяк завгодно широкого спектра суспільних відносин. Потенційно це може спричинити за собою ситуацію істотного обмеження демократичних прав і свобод, що допускати, звичайно ж, не можна. Тому влада повинна бути вельми обачною, включаючи ті чи інші відносини в сферу протидії проявам тероризму

.

Забезпечення протидії проявам тероризму- важлива сфера державного управління, яка найбільшою мірою насичена владою і владними повноваженнями діючих тут державних органів і посадових осіб. Ця обставина зумовлює її наповненість адміністративно-правовими режимами. Без них правомірна реалізація наявного тут обсягу влади навряд чи досяжна.

Адміністративно-правові режими у сфері протидії проявам тероризмувідрізняються комплексністю і багатомірністю. Переплітаючись між собою, вони, крім цього, містять у собі значне число інших адміністративно-правових режимів, що поширюють свою дію на інші сфери і галузі транспорту. Адміністративно-правові режими протидії проявам тероризму з повною підставою і досить широко використовують конституційну норму про можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина для вирішення відповідних задач. Останнє взагалі є характерним для адміністративно-політичної сфери державного управління, яка орієнтована в першу чергу на пріоритетне забезпечення інтересів держави. Адміністративно-правові режими у сфері протидії проявам тероризму є комплексними та багатовимірними. Переплітаючись між собою, вони включають в себе значне число інших адміністративно-правових режимів, що поширюють свою дію на інші сфери і галузі державного управління..

Правовий режим протидії проявам тероризму це складний феномен правового життя, який є невід'ємною частиною управлінського процесу. Він розглядається як встановлений законодавством особливий порядок регулювання, представлений специфічним комплексом правових засобів, які за допомогою оптимального поєднання стимулюючих і обмежуючих елементів створюють конкретну ступінь сприятливості або несприятливості в цілях безперешкодної реалізації суб'єктами права своїх інтересів. Являючись самостійною юридичною категорією, зміст якої не поглинається близькими за змістом поняттями: «механізм правового регулювання», «інститут права», «законність», «правове становище суб'єкта права», «юридичний статус об'єкта права» та ін. правові режими є об'єктивно існуючим явищем правового життя,

що виступають в якості важливих елементів протидії проявам тероризму, складаючи основу структури як адміністративно-правового регулювання у сфері боротьби з тероризмом, так і юридичної практики. В поняття «правовий режим протидії проявам тероризму» необхідно включати не тільки сукупність норм права, регулюючих певний порядок поведінки, але і нормативні акти, що містять ці норми, інформаційно-психологічний аспект, регулятивні елементи і механізми правореалізаційної практики, різноманітні форми правомірної поведінки та правореалізаційної діяльності суб'єктів.

Правовий режим протидії проявам тероризму, складаючись із сукупності правових засобів, є єдиним комплексним правовим засобом і характеризує правомочності суб'єктів по відношенню до конкретного об'єкта. Унікальні властивості правових режимів виступають факторами, які безпосередньо впливають на характер правового регулювання визначаючи його результати і ступінь ефективності. Основою мотивуючого впливу правового режиму проявам тероризмувиступає оптимальне поєднання правових стимулів і обмежень, що створює для різних видів діяльності сприятливе або несприятливе середовище, яке дозволяє орієнтувати суб'єктів права на соціально корисні цілі з урахуванням інтересів самих суб'єктів. Зазначений засіб регулювання суспільних відносин є в силу своєї специфіки найбільш перспективним. У зв'язку з цим, роль правових режимів у протидії проявам тероризмунабуває суттєвого значення як найважливішої умови вдосконалення роботи і підвищення результативності суб'єктів протидії тероризму (наприклад, в умовах особливого періоду).

Нормативно-правове регулювання протидії проявам тероризмусуб'єктами правоохоронної діяльності у загальних рисах характеризується законодавчими актами які визначають особливості правого статусу та основні завдання та функції у сфері боротьби з тероризмом. До цієї категорії нормативно-правових актів доцільно віднести Закони України: «Про Службу безпеки України», «Про міліцію», «Про службу зовнішньої розвідки» та інші; Положення: про Міністерство внутрішніх справ України, про Антитерористичний центр та його

координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України та інші..

Водночас необхідно зауважити, що Зводувідомостей, що становлять державну таємницю окремі аспекти протидії проявам тероризмувіднесені до розряду інформації яка становить державну таємницю. Значна частина інформації з питань протидії проявам тероризмувідповідно до Інструкція про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію включена до Переліків відомостей, які затверджуються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями.

Ефективність протидії проявам тероризму у великій мірі залежать від відповідності методологічної та нормативної бази сучасним умовам, а також від ступеня фінансування спеціальних заходів. В даний час існує дисбаланс в цих сферах, який заважає ефективному розвитку. Незважаючи на те, що питаннями розробки наукових основ методологічної та нормативної бази в галузі протидії проявам тероризмузаймалися багато дослідників, проблема її невідповідності сучасним умовам не тільки не зменшилася, а загострилася.

### 7.4 Заходи безпеки в системі протидії тероризму

Уразливість об’єктів інфраструктури, доступність і простота використання сучасних засобів руйнування створюють передумову для екстремістів, які прагнуть до досягнення своїх інтересів, тому у перспективі важко розраховувати на охоплення диверсійно-терористичною діяльністю тільки східних та прилеглих до них регіонів країни..

Тактика терористичної діяльності застосовується якуніверсальний засібпротидії легітимним органам влади використовуючиіндивідуальнітаколективнісуб’єктирізногорівняуправління

(місцеві адміністрації, які перебувають під впливом ДНР, ЛНР, створені ними органи місцевої влади). Додатковим фактором ескалації терористичної діяльності є неприкрито «імперська» зовнішня політика керівництва Росії. З початку бойових дій пошкоджено 131 об'єкт інфраструктури транспорту (канал БТБ 05.08.2014).

В теорії та практиці виділяють наступні види тероризму: в залежності від використовуваних методів (фізичний, психологічний); від характеру застосовуваних засобів (традиційний і технологічний); від наявності ідейної платформи (націоналістичний, релігійний); від суб'єкта та території, які зачіпає терористичний акт (державний, міжнародний – щодо діяльності Головного розвідувального управління Збройних сил Російської Федерації).

Загальний стан тероризму характеризується стабільним зростанням кількості зареєстрованих злочинів, і, разом з тим, набагато меншим числом виявлених осіб, винних у вчиненні таких злочинів. Відмінною особливістю терористичних проявів є їх тісний взаємозв'язок з російських екстремізмом. На сучасному етапі проблема російського екстремізму набуває особливого значення в силу перетворення цього явища у напрям державної політики, зростання масштабів його загрози, що доводить анексія Автономної республіки Крим. Російські екстремісти використовують тероризм як тактику діяльності, яка полягає в систематичному, організованому й ідеологічно обґрунтованому використанні терористичних актів для досягнення цілей.

В умовах ведення бойових дій виділяється чотири основних джерела терористичної діяльності, що представляє загрозу для держави: незаконні збройні формування; підпільна опозиція, тісним чином пов'язана з організованими злочинними формуваннями; зарубіжні військово-політичні та фінансово-економічні центри та групи, які прагнуть дестабілізувати ситуацію з перспективою відторгнення частини України і хоча зазначена проблема не має активної підтримки серед населення, водночас на міжнародному рівні Росією розгорнута активна пропагандистка компанія.

Доцільно відзначити, що особистість терориста, представника збройних

формувань ДНР, ЛНР є різновидом особистості озброєного злочинця, при цьому особливістю особистості є наявність навичок і умінь в поводженні зі зброєю, а особливістю особистості терориста є наявність «ідеї», що обґрунтовує допустимість і корисність скоєних дій. Структуру особистості терориста виражається наступним: особистість злочинця + зброя + ідея.

Детермінація тероризму має багатоплановий і багаторівневий характер. Визначення основних причин, умов і факторів виникнення та розвитку явища дозволяє виділити серед них ті, які важко подолати практично, так як вплив який на них чиниться є не ефективний. Зазначені чинники можна тільки констатувати й відслідковуватися.

Наступна група є предметом запобіжного впливу з боку правоохоронних органів. Причини тероризму діляться на три групи: постійні, тимчасові та поточні, що утворюють піраміду з трьох рівнів, а також поділяються на внутрішні і зовнішні. Кожна група причин включає в себе ряд конкретних криміногенних факторів. Результати досліджень тероризму у Європі, показують, що стати учасником терористичної діяльності здатна практично будь-яка людина при збігу ряду несприятливих обставин, що утілюється у життя керівництвом ДНР, ЛНР за рахунок відсутності соціальних виплат, створення умов, які унеможливлюють від'їзд населення із зони бойових дій.

Контроль над тероризмом можливий тільки при загальнодержавному підході. У плані попереджувальної діяльності, враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід, представляється необхідним продовження роботи по створенню і зміцненню цілісної, структурованої як по вертикалі, так і по горизонталі системи боротьби з тероризмом, що складається з низки суб'єктів, які діють у тісній взаємодії на загальнонаціональному рівні.

Беручи до уваги складний причинний комплекс тероризму, що має трьох рівневу структуру детермінант, правоохоронні органи самостійно можуть ефективно впливати лише на дуже обмежене коло останніх. Враховуючи об'єктивні та суб'єктивні труднощі кризи на сході держави, тероризм характеризуватиметься зміною кількісних і якісних сторін. Однак його

політичний характер істотно не змінюється. Нестабільність соціально-економічної ситуації в зоні проведення антитерористичної операції, втрата підконтрольної території є умовою для подальшого зростання тероризму.

На характер тероризму в цілому впливають добре організовані, законспіровані та розгалужені терористичні організації. Відзначається зміна особистості терориста і механізму злочинної поведінки. В першу чергу це знайшло відображення в професіоналізації. Події, які у даний момент мають місце підтверджують тезу про те, що терористи здатні виробляти і вільно придбати зброю масового ураження. З кожним днем зростає загроза вчинення терористичних акцій на стратегічно важливих об'єктах міст. Головною тактичною метою військових структур ДНР, ЛНР є розширення соціальної бази тероризму; перетворення тероризму в довготривалий фактор впливу; зростання організованості та керованості терористичних формувань, розробка ідеологічної фундаментальності та пропагандистського потенціалу з доступом до глобальної інформаційної мережі; розширення арсеналу технічних засобів діяльності. Зазначене зумовлює зв'язок тероризму із злочинним світом і використання тероризму в державних інтересах Росії.

Чинна Конституція України безпосередньо не регулює відносини у сфері протидії тероризму, однак зумовлює їх конституційно-правові основи своїми окремими положеннями, що регулюють права та свободи людини і громадянина; компетенцію органів державної влади. В умовах зростання загрози тероризму доцільно в перспективі розширити положення Конституції України, що визначають основи безпеки особистості, держави і суспільства та протидії сучасним викликам, в тому числі сепаратизму та тероризму.

Аналіз положень законів і нормативних правових актів, зв'язаних з регулюванням питань протидії тероризму, вказує на цілий ряд проблем. До числа найбільш істотних відносяться: наявність, поряд із Законом Украйни «Про боротьбу з тероризмом», інших законів, підзаконних нормативних правових актів, які в тій чи іншій мірі регулюють питання протидії тероризму, що обумовлює важливість узгодження їх змісту між собою; недосконаліть

законодавства в частині визначення обсягу і меж самостійності органів місцевого самоврядування в здійсненні заходів протидії тероризму і нерозвиненість з цієї причини регіонального нормативного регулювання з цих питань. Положення закону, що регулюють питання обмеження прав в умовах протидії тероризму, відрізняються незавершеністю щодо конституційних норм, які закріплюють правовий статус особистості. Це виражається в наступному.

- по-перше, з закону не ясно, на який період вводяться обмеження;

- по-друге, органи, уповноважені приймати рішення про проведення антитерористичної операції, в умовах якої можливі обмеження прав і свобод, не мають конституційних повноважень вчиняти такі дії;

- по-третє, рівень прийнятих правових актів щодо введення особливого режиму антитерористичної операції не дозволяє вводити обмеження конституційних прав і свобод;

- по-четверте, в законі відсутня вказівка на межі застосування заходів і тимчасових обмежень в умовах режиму антитерористичної операції;

- по-п’яте, закон не містить положень, що передбачають обов’язок інформувати міжнародну спільноту про необхідність обмеження прав при проведенні певних заходів в силу взятих Україною міжнародних зобов’язань.

Весь різноманітний комплекс засобів правового впливу на це негативне явище можна звести до двох основних блоків: стимулюванню і обмеженню. Термін «боротьба з тероризмом», що використовувався раніше діючим законодавством, видається не зовсім коректним, оскільки семантичне тлумачення слова «боротьба» не дозволяє включати до нього не примусові, профілактичні заходи впливу. Для позначення повного комплексу заходів впливу з термінологічної точки зору більш вдало словосполучення протидія тероризму. Це більшою мірою підкреслює попереджувальну, заохочувально-стимулюючу спрямованість цієї діяльності, ніж боротьба з тероризмом, яка етимологічно орієнтує її на припинення вже реальної існуючої терористичної небезпеки, а також на використання переважно примусових заходів впливу.

Для виявлення місця та ролі заходів безпеки в системі протидії тероризму

найбільш продуктивним є розгляд комплексу заходів.

Заохочувально-стимулюючі заходи, роль яких у діяльності з протидії тероризму полягає у створенні різного роду стимулів для законослухняної поведінки та відмови від участі в терористичній діяльності в будь-яких формах. Сукупність подібного роду засобів впливу в комплексі утворює цілісну систему соціальної профілактики тероризму, до числа найбільш істотних елементів якої належать заходи по створенню економічно сприятливих умов життя населення; заходи, спрямовані на формування толерантного ставлення між представниками різних національностей, етнічних груп, релігійних конфесій; просвіта населення; формування стійкого неприйняття суспільством ідеології і практики тероризму та ін.

Обмежувально-примусові заходи:

- заходи соціальної відповідальності, яка включає не тільки юридичну відповідальність (кримінальна, адміністративна), а й інші її різновиди: політичну, економічну, моральну ін. Важливим є включення в систему протидії тероризму заходів міжнародної кримінальної відповідальності;

- компенсаторні заходи щодо відшкодування шкоди, заподіяної різними проявами тероризму яке має здійснюватися за рахунок коштів бюджету;

- заходи безпеки здійснюють свій вплив на тероризм за допомогою примусового обмеження прав і свобод фізичних і юридичних осіб з метою запобігання шкідливого впливу джерел терористичної небезпеки або охорони об’єктів захисту від терористичних посягань.

Джерела терористичної небезпеки являють соціальні явища, процеси і тенденції, характеристики або розвиток яких містять в собі потенційну загрозу вчинення терористичних акцій. Їх основні характеристики, в чому ускладнюють усунення, носять військовий характер і мають антропогенне походження. З позицій теорії діяльності основними джерелами терористичної небезпеки є екстремістська, терористична і сепаратиська діяльність. З точки зору теорії суб’єкта в цій якості виступають влада (суб’єкт управління), терористичні і екстремістські організації, а також окремі особистості.

Основним критерієм характеру та ступеня суспільної небезпеки є вчинення злочинів терористичного характеру або терористичної акції. Разом з тим з урахуванням недоліків у законодавчому визначенні цього виду суспільно-небезпечних діянь до числа злочинів терористичного характеру, вчинення яких може виступати в якості такого критерію, відносяться не всі з перерахованих в Кримінальному кодексі, а лише три з них: тероризм, захоплення заручника і посягання на життя державного чи громадського діяча. Віднесення до числа ознак, що вказують на потенційну терористичну небезпеку особистості, таких її властивостей, як національна або релігійна приналежність видається не зовсім правильним. Замість цього визнати джерелом терористичної небезпеки необхідно конфліктні відносини між певними соціальними групами. які за природою є локально-регіональними.

Визначаючи об’єкти захисту, на які спрямовані заходи безпеки у сфері протидії тероризму, необхідно брати до уваги ще одну ознаку цього негативного явища. Терористичним посяганням в більшості випадків піддаються треті особи, які не є безпосередньою стороною конфліктів, при цьому кінцевим об’єктом впливу виступають переважно органи влади. З урахуванням цієї обставини питання охорони об’єктів підвищеної небезпеки представляє значні труднощі. Разом з тим узагальнення і систематизація основних детермінант, які впливають на вибір конкретних об’єктів терористичних зазіхань, дозволяє виділити певні фактори:

- по-перше, це фактор символічної значимості, який визначає необхідність захисту об’єктів, що уособлюють собою певні цінності держави або соціальної групи, символізують те, проти чого виступають терористи. Посилення заходів безпеки потрібно в дні проведення важливих заходів і святкування значущих дат;

- по-друге, це фактор соціальної цінності, що має двояку дію залежно від цілей, які ставлять перед собою терористи. У тому випадку, коли терористична акція спрямована на створення обстановки страху, посяганню піддаються ті особи, напад на яких викликає в суспільстві найбільше співчуття і готовність на

поступки для їх порятунку. Протилежний варіант дії цього фактора – вибір в якості об’єктів зазіхань тих осіб, напад на яких викликає не настільки негативну реакцію, а іноді і схвалюється частиною населення. Мета полягає в тому, щоб позиціонувати себе в якості борців за справедливість і отримати певне суспільне або міжнародне визнання;

- по-третє, це фактор масовості, який зумовлює потребу підвищеної охорони об’єктів, де традиційно присутня значна кількість людей;

- по-четверте, це фактор масового страху. Для терористів важливо те, щоб частина населення асоціювала себе і своїх близьких з жертвами насильницьких акцій. Для досягнення цієї мети терористичні акти відбуваються в тих місцях, де могла би опинитися випадкова людина;

- по-п’яте, це фактор доступності, відповідно до якого захисту, першими підпадають об’єкти, територіально близькі до місця дислокації терористів.

Крім визначення джерел терористичної небезпеки та об’єктів, які потребують підвищеної охорони, важливим питанням є дослідження принципів і меж заходів безпеки, а також підстав їх використання.

В якості основних принципів, якими необхідно керуватися не тільки при застосуванні конкретних антитерористичних заходів безпеки, але і при розробці та прийнятті нових заходів безпеки, а також при визначенні їх ролі і місця в загальній системі протидії тероризму, визначено наступні:

- принцип стабільності, який полягає в тому, що кризові ситуації (у тому числі і тероризм) не повинні призводити до посягань на демократичні завоювання і свободи. Введення та використання нових (додаткових) право обмежень і заборон можливо тільки в тому випадку, коли вичерпано весь потенціал існуючих заходів безпеки;

- принцип послідовності полягає в тому, що розробка та застосування заходів безпеки повинна здійснюватися з урахуванням конкретної цілісної та стійкої стратегії протидії тероризму і бути до кінця послідовними, відповідно до відведених їм місцем і роллю, у межах визначеної моделі.

- принцип технологічності вимагає, щоб практична діяльність щодо

застосування заходів безпеки була заснована на досягненнях науки і техніки. При раціональному використанні наукового потенціалу у межах правового поля можливе пом’якшення ущемлення прав при застосуванні обмежень.

- принцип селективності встановлює, що обмеження прав і свобод громадян у межах заходів безпеки повинні бути максимально вибірковими, а не всеосяжними з визначенням територіальних і часових меж дії.

Особистісна межа дозволяє встановити, до яких суб’єктів можливе застосування право обмежень і заборон. Перш за все, заходи безпеки повинні використовуватися щодо терористів, проте в ряді випадків існує необхідність їх застосування до суб’єктів, які діють правомірно. До їх числа відносяться родичі терористів і близькі їм особи. При цьому тенденцією останнього часу є те, що заходи, застосовувані до зазначених суб’єктів, за своїми основними ознаками є подібними покаранням. Разом з тим право обмеження і заборони, що застосовуються до родичів терористів і близьким їм особам, повинні носити характер заходів безпеки і не містити в собі карального елементу.

Тимчасову межу визначає термін, протягом якого застосовуються заходи безпеки. Одним з істотних недоліків у діяльності з протидії тероризму є використання заходів безпеки протягом невизначеного періоду часу. Існує також територіальна межа обмеження заходів безпеки, яка визначається в організаційно-процедурній та в нормативно-правовій підставі.

Взагалі ж у правовій теорії заходів безпеки виділяється багаторівнева модель підстав їх використання, що включає в себе соціально-кримінологічні, нормативно-правові, матеріально-фактичні та процедурно-організаційні.. Останні базуються на нормах КУпАП та законодавчих актах, які визначають особливі режими надзвичайного характеру.

Соціально-кримінологічна підстава вимагає співвіднесення користі від введення правових обмежень в рамках заходів безпеки з тією шкодою, яку може бути заподіяно різними проявами тероризму.

Другий рівень моделі – нормативно-правова основа, тобто правові акти, в яких врегульовані антитерористичні заходи безпеки.

Наступним рівнем є матеріально-фактична підстава використання заходів безпеки, в якому визначаються ті юридичні факти, з настанням яких пов'язується можливість використання відповідних право обмежень. Найбільш вдалий термін для позначення матеріально-фактичної підстави антитерористичних заходів безпеки – терористична акція. На відміну від словосполучень терористичний акт і акт тероризму він дозволяє підкреслити, що на момент прийняття рішення про використання заходів безпеки йдеться не про діяння, що містить всі ознаки злочину, а про безпосереднє зазіхання, схоже за своїми основними ознаками на прояв тероризму. Однак визначення поняття терористична акція вимагає суттєвого наукового коригування.

Заключний рівень – організаційно-процедурна підстава. Це усні і письмові акти, якими деталізується використання заходів безпеки. Сучасною тенденцією заходів безпеки є широке використання такого специфічного різновиду організаційного підстави, як списки та переліки де зазначаються особи, організації та держави, причетні до тероризму, і в залежності від виду списку застосовуються різні за своїм характером обмеження прав і заборони.

Іншою специфічною організаційно-правовою підставою заходів безпеки у сфері протидії тероризму є прийняття рішення про зміну рівня терористичної небезпеки. У разі отримання спецслужбами і розвідувальними органами інформації про підготовку терористичних акцій відбувається зміна рівня терористичної загрози, що тягне за собою можливість застосування додаткових право обмежень і використання існуючих заходів безпеки.

Говорячи про безпосереднє використання заходів безпеки в діяльності з протидії тероризму, необхідно вказати на їх види. За ступенем конкретизації заходи безпеки можуть бути класифіковані на спеціальні, альтернативно спеціальні та багатофункціональні (загальні). Спеціальні заходи безпеки регламентуються в законодавстві як заходи, спрямовані саме на боротьбу з різними терористичними проявами. За загальним правилом ці засоби впливу не можуть використовуватися для протидії іншим негативним явищам.

В альтернативно спеціальних заходах безпеки джерела небезпеки, на

запобігання шкідливого впливу яких вони спрямовані, також конкретизовані, однак не всі пов'язані з тероризмом. Більш того, характер джерел небезпеки може бути різноманітним: природні, антропогенні, змішані (природно-антропогенні). Багатофункціональні заходи безпеки спрямовані на захист об'єктів підвищеної небезпеки від потенційних джерел небезпеки, в тому числі терористичних.

Залежно від сфери антитерористичні заходи класифікуються на заходи безпеки щодо повітряного, морського та тероризму на суші. За моментом застосування запобіжного заходу безпеки можна розділити на превентивні, актуальні і пост терористичні. Превентивні спрямовані на запобігання терористичних акцій. Актуальні застосовуються безпосередньо в період вчинення терористичних акцій. Пост терористичні застосовуються після вчинення терористичних акцій і направлені на мінімізацію наслідків.

По галузях законодавства, в рамках якого регламентуються антитерористичні заходи безпеки, їх можна поділити на міжнародно-правові, конституційно-правові, кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, адміністративно-правові, фінансові, цивільно-правові. За територіальною межею заходи безпеки можуть бути класифіковані на загальнодержавні та регіональні. Найважливішим регіональним заходом безпеки у сфері протидії тероризму є примус.

## 7.5 Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України

Розвиток нормативно-правового забезпечення боротьби з тероризмом здійснюється на принципах системного підходу та системного аналізу при розробці спеціального законодавства, в основу якого покладено високий рівень правової культури та юридичної техніки, можливості державних органів - суб'єктів боротьби з тероризмом і врахування міжнародного досвіду протидії тероризму. В Україні згідно закону України «Про боротьбу з тероризмом»

покладено на Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України.

Антитерористичний центр (далі - Центр) є постійно діючим органом при Службі безпеки України, який здійснює координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом у запобіганні терористичним актам щодо державних діячів, критичних об'єктів життєзабезпечення населення, об'єктів підвищеної небезпеки, актам, що загрожують життю і здоров'ю значної кількості людей, та їх припиненні.

У своїй діяльності Центр керується Конституцією України, законами України, указами і розпорядженнями Президента України, актами Кабінету Міністрів України та Положенням про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України.

Основними завданнями Центру є:

- збирання в установленому порядку, узагальнення, аналіз та оцінка інформації про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами; розроблення концептуальних засад та програм боротьби з тероризмом, рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності заходів щодо виявлення і усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою, формування планів запобігання терористичним проявам та їх припинення; організація і проведення антитерористичних операцій та координація діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом;

- організація і проведення командно-штабних і тактико-спеціальних навчань та тренувань; взаємодія зі спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом; участь у підготовці проектів міжнародних договорів України, підготовка і подання в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері боротьби з тероризмом, фінансування проведення суб'єктами, які ведуть боротьбу з тероризмом, антитерористичних операцій, здійснення заходів щодо запобігання, виявлення та припинення

терористичної діяльності. 4. Центр відповідно до покладених на нього завдань:

- розробляє програми і робочі плани з питань запобігання вчиненню терористичних актів, координує їх виконання;

- узгоджує плани заходів органів, представники яких входять до складу міжвідомчої координаційної комісії, щодо запобігання терористичним актам та їх припинення, аналізує їх виконання, складає довгостроковий та оперативний прогнози у цій сфері;

- координує і організовує підготовку і проведення заходів щодо припинення терористичних проявів, а також дії підрозділів і сил, які залучаються до здійснення цих заходів;

- надає методичну допомогу та рекомендації суб'єктам боротьби з тероризмом щодо виявлення і усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою;

- розробляє пропозиції з удосконалення законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері боротьби з тероризмом;

- надає керівні та методичні вказівки координаційним групам при регіональних органах Служби безпеки України;

- подає керівникові Центру пропозиції щодо рішення про проведення заходів із запобігання терористичним актам та їх припинення, а в разі необхідності - про продовження таких заходів;

- встановлює з дозволу Голови Служби безпеки України зв'язки та здійснює взаємодію зі спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом, бере участь у підготовці проектів міжнародних договорів України у сфері боротьби з тероризмом;

- здійснює у встановленому порядку контакти з засобами масової інформації і громадськістю, бере участь у попереджувально-профілактичних заходах антитерористичної спрямованості.

Центр має право:

- одержувати безоплатно в установленому порядку від суб'єктів боротьби з тероризмом, органів державної влади України інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань;

- залучати до проведення заходів боротьби з тероризмом, у тому числі для здійснення аналізу поточних ризиків і загроз у сфері боротьби з тероризмом, фахівців (експертів) суб'єктів боротьби з тероризмом, центральних і місцевих органів виконавчої влади, організацій та установ (за згодою їх керівників);

- створювати та використовувати об'єднану автоматизовану інформаційну систему у сфері боротьби з тероризмом;

- вносити в установленому порядку пропозиції щодо розроблення та виготовлення засобів зв'язку, які використовуватимуться під час здійснення антитерористичних заходів;

- направляти співробітників Центру у службові відрядження, на навчання, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації, проводити стажування відповідних посадових осіб регіональних органів Служби безпеки України, які забезпечують проведення антитерористичних заходів.

Рішення щодо проведення антитерористичної операції, залежно від ступеня суспільної небезпеки, створюваної терористичним актом, може прийматися:

- керівником Центру за письмовим дозволом Голови Служби безпеки;

- керівником координаційної групи при відповідному регіональному органі Служби безпеки України за письмовим дозволом керівника Центру, погодженим із Головою Служби безпеки України.

У всіх випадках про рішення щодо проведення антитерористичної операції негайно інформується Президент України.

Центр складається з Міжвідомчої координаційної комісії та штабу, а також координаційних груп та їх штабів, які створюються при регіональних органах Служби безпеки України.

Центр очолює керівник, який призначається на посаду Президентом України.

Керівник Центру має першого заступника та трьох заступників, один з яких є начальником штабу Центру, призначається на посаду за поданням керівника Центру і звільняється з посади Головою Служби безпеки України. Інші заступники керівника Центру, у тому числі перший заступник керівника Центру, призначаються за поданням керівника Центру і увільняються від виконання обов'язків Головою Служби безпеки України.

Міжвідомча координаційна комісія Центру формується у складі керівника Центру та його заступників; заступників Міністра внутрішніх справ України та Голови Державної служби України з надзвичайних ситуацій; заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України; заступників керівників Адміністрації Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної пенітенціарної служби України; командувача Національної гвардії України; начальника Головного управління Служби безпеки України у м. Києві та Київській області, заступника голови Київської міської державної адміністрації, заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також інших визначених Президентом України посадових осіб.

Міжвідомча координаційна комісія:

- узгоджує концептуальні засади та проекти програм боротьби з тероризмом, рекомендації, спрямовані на вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, підвищення ефективності заходів щодо виявлення і усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою;

- забезпечує координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом, узгоджує між міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади спільні плани запобігання терористичним проявам та їх припинення;

- узгоджує плани координаційних груп Центру при регіональних органах Служби безпеки України щодо запобігання терористичним проявам та їх припинення, опрацьовує рекомендації про поєднання цих планів з планами

Центру;

- розглядає пропозиції штабу Центру про створення міжвідомчих тимчасових робочих, експертних груп тощо.

Основною формою діяльності міжвідомчої координаційної комісії є засідання, які проводяться в міру потреби, але не рідше одного разу на квартал. У разі вчинення терористичного акту або загрози його вчинення проводяться позачергові або надзвичайні засідання. Рішення міжвідомчої координаційної комісії оформляються протоколами.

Засідання міжвідомчої координаційної комісії є правомочним за наявності більше половини її складу.

Рішення міжвідомчої координаційної комісії приймаються більшістю голосів членів комісії, присутніх на засіданні. Рішення міжвідомчої координаційної комісії є обов'язковими для всіх членів комісії і штабу, Центру, координаційних груп при регіональних органах Служби безпеки України та їх штабів.

Штаб є виконавчим робочим органом Центру, формується за рахунок штатної чисельності Служби безпеки України і підпорядковується керівникові Центру.

У складі штабу для аналізу поточних ризиків і загроз у сфері боротьби з тероризмом функціонує інформаційно-аналітична група, до роботи в якій на громадських засадах можуть залучатися в установленому порядку представники суб'єктів боротьби з тероризмом. Штаб організовує поточну роботу з виконання Центром покладених на нього завдань та:

- розробляє концептуальні засади та програми боротьби з тероризмом, рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності заходів щодо виявлення та усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою;

- збирає в установленому порядку, узагальнює, аналізує та оцінює інформацію про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами;

- забезпечує організацію та проведення координаційними групами при регіональних органах Служби безпеки України командно-штабних і тактико-спеціальних навчань та тренувань;

- надає допомогу суб'єктам, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, і координаційним групам при регіональних органах Служби безпеки України та їх оперативним штабам в організаційному забезпеченні заходів боротьби з тероризмом;

- готує і подає в установленому порядку пропозиції керівникові Центру щодо вдосконалення законодавства України у сфері боротьби з тероризмом, фінансування проведення суб'єктами, які ведуть боротьбу з тероризмом, антитерористичних операцій, здійснення заходів щодо запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності;

- готує матеріали на засідання Міжвідомчої координаційної комісії, у межах компетенції бере участь у міжвідомчих нарадах, а також у роботі дорадчих, консультативних органів, груп, комісій тощо;

- готує і подає на основі аналізу та оцінки інформації керівникові Центру пропозиції щодо визначення рівня терористичної загрози, приведення всіх або окремих суб'єктів боротьби з тероризмом і Центру у відповідні ступені готовності, а також щодо сил і засобів, що можуть бути залучені до антитерористичних заходів;

- бере участь у підготовці проектів міжнародних договорів України у сфері боротьби з тероризмом;

- бере участь в організації взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом з відповідними центральними органами виконавчої влади, а також із спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом;

- забезпечує функціонування об'єднаної автоматизованої інформаційної системи у сфері боротьби з тероризмом.

Штаб має право:

- вивчати організацію та стан роботи координаційних груп при

регіональних органах Служби безпеки України та їх штабів, вносити керівникові Центру пропозиції щодо вдосконалення їх діяльності;

- вивчати питання щодо можливостей та стану готовності сил і засобів суб'єктів боротьби з тероризмом, вносити пропозиції щодо їх залучення до проведення конкретних антитерористичних операцій, навчань і тренувань, а також подолання надзвичайних ситуацій у результаті терористичних актів;

- мати та використовувати під час здійснення заходів боротьби з тероризмом засоби зв'язку.

Посади штабу заміщуються військовослужбовцями (особами начальницького складу) та працівниками Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань і правоохоронних органів, які мають значний досвід роботи, морально-ділові якості і стан здоров'я, що передбачають високу працездатність, аналітичний спосіб мислення, і здатні ефективно діяти в екстремальній ситуації.

Склад координаційних груп при регіональних органах Служби безпеки України формується та затверджується, організаційне забезпечення їх діяльності здійснюється відповідно до ст. 7 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Координаційні групи:

- збирають у встановленому порядку, узагальнюють, аналізують та оцінюють інформацію про стан і тенденції поширення тероризму в регіоні;

- розробляють рекомендації, спрямовані на вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, підвищення ефективності заходів щодо виявлення і усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою, превентивні антитерористичні плани стосовно ймовірних об'єктів і напрямів терористичних намагань у регіоні;

- здійснюють завчасні розрахунки сил та засобів, які можуть використовуватись у протидії терористичним проявам;

- організовують і проводять антитерористичні операції та координують діяльність суб'єктів боротьби з тероризмом;

- організовують і проводять командно-штабні і тактико-спеціальні навчання та тренування у регіоні;

- вносять пропозиції щодо оптимізації та вдосконалення діяльності Центру.

Дії керівника Центру та начальника штабу, керівників координаційних груп під час підготовки і координації проведення заходів із запобігання терористичним проявам визначаються інструкціями, які затверджуються Головою Служби безпеки України за погодженням з органами, представники яких входять до складу міжвідомчої координаційної комісії.

Навчально-тренувальний процес органів управління та підрозділів, які братимуть участь у заходах із запобігання терористичним проявам та їх припинення, організовується за єдиною методикою, затвердженою міжвідомчою координаційною комісією.

Центр утримується за рахунок коштів, визначених окремим рядком у Державному бюджеті України.

## Контрольні питання

1. Назвіть основні положення Глобальної стратегії протидії тероризму прийняту Генеральною Асамблеї ООН 08.09.2006. (резолюція 60/288)?
2. На яких нормативних актах України ґрунтується боротьба з тероризмом?
3. Укажіть основні положення Закону України «Про боротьбу з тероризмом».
4. Яку функцію в нормативно-правовому регулюванні боротьби з тероризмом виконує Концепції боротьби з тероризмом?
5. Які функції у сфері боротьби з тероризмом здійснюють органи місцевої влади та місцевого самоврядування?
6. Охарактеризуйте обмежувально-примусові заходи у сфері боротьби з тероризмом?
7. Назвіть основні положення правового режиму антитерористичної операції?
8. Які основні принципи, якими необхіднокеруватисяпризастосуванніантитерористичнихзаходів безпеки?

9. Які нормативно-правові акти регламентують діяльність Антитерористичного центру при Служби безпеки України?

10. Назвіть основні завдання Антитерористичного центру при Служби безпеки України?

11. Які державні органи входять до складу Міжвідомчої координаційної комісії Антитерористичного центру при Служби безпеки України?

12. Яка основна форма діяльності Міжвідомчої координаційної комісії Антитерористичного центру при Служби безпеки України?

13. Які завдання виконує Міжвідомчої координаційної комісії Антитерористичного центру при Служби безпеки України?

14. Які міжнародні нормативно-правові акти регламентують боротьбу з тероризмом?

15. Яка структура Антитерористичного центру при Служби безпеки України визначена Положенням про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України»?

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Протокол о борьбе с незаконными актами насилия в аэропортах. обслуживающих международную гражданскую авиацию. дополняющий Конвенцию о борьбе с незаконными актами. направленными против безопасности гражданской авиации. принятую в Монреале 23 сентября 1971 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/lawshttp://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_269

Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма. Утверждена резолюцией 49/60 Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1994 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_502

Про ратифікацію Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом: Закон України від 17.01.2002 № 2990-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2990-14

Про приєднання України до Міжнародної конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом: Закон України від 29.11.2001 № 2855-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст.72.

Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_087

Про ратифікацію Міжнародної конвенціїпро боротьбу з фінансуванням тероризму 12.09.2002 № 149-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 43. – Ст.316.

Про ратифікацію Міжнародної конвенціїпро боротьбу з актами ядерного

тероризму 15.03.2006 № 3533-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 33. – Ст. 286.

Хартія ОБСЕ про попередження тероризму та боротьби з ним. (Порту 2002 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: erzhava.in.ua:8081/.../Vodyannikov_Three-Di.

Глобальна контртерористичнастратегія ООН Резолюція 60/288 Генеральної Асамблеї від 08.09.2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.un.org/ru/terrorism/strategy-counter-terrorism.shtml

Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України від 20.10.2005 № 3014-IV // Відомості Верховної Ради України . – 2006. – № 4. – Ст. 53.

Про боротьбу з тероризмом: закон України від 20.03.2003 № 638-IV // Відомості Верховної Ради України . – 2003. – № 25. – Ст. 180.

Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073- X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. додаток до № 51. – Ст.1122.

Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02.09.2014 № 1669-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1669-18

Указ Президента України від 25.04.2013 № 230/2013 Про Концепцію боротьби з тероризмом http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/230/2013

Указ Президента України від 14.04.1999 № 379/99 «Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/379/99

Указ Президента України 20.06.2014 № 548/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 червня 2014 року «Про План Президента України з мирного врегулювання ситуації у східних регіонах України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/17823.html

Розпорядження Кабінет Міністрів України від 11.07.2013 № 547-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом». http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/547-2013-%D1%80

Тероризм: теоретико-прикладні аспекти [Текст] : навч. посіб. / [Мовчан А. В. та ін. ; за заг. ред. В.К. Грищука] ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л. : ЛьвДУВС, 2011. – 327 с.

Бєлянська В.В. Ідеологія тероризму: походження і типологічні виміри [Текст] : монографія / Бєлянська Вікторія Василівна. – Луганськ : Віртуальна реальність. 2014. – 143 с.

Пихорович В.Д. Украина между Западом и Востоком: война на Донбассе – М.: ЛЕНЕНД, 2014. – 208 с.

Шевченко О.В. Службово-бойова діяльність правоохоронних органів спеціального призначення: автореф. дис. … канд..юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» /

О.В. Шевченко. – Одеса, 2013. – 20 с.

Розслідування терористичних актів. Навчальний посібник / Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б., Татаров О.Ю., Цуцкірідзе М.С. / За ред. Погорецького М.А. – К.: Дакор, 2014. – 160 с.

Уголовно-правовое противодействие терроризму / В.П. Емельянов, М.Н. Иманли, И.Н. Рыжов. – Х.: Право, 2014. – 88 с.

Боротьба з тероризмом. Навчальний посібник / О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук, В.А. Ліпкап, В.Н. Комарницький та ін. / За ред. В.В. Коваленка. – К.: Скіф, 2013. – 584 с.

Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/ref_notes/424

Военная доктрина Российской Федерации: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.kremlin.ru/ref_notes/461

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_002

Recommended International Practices. Codes and Standards. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/sc/ctc/practices.html

Указ Президента України від 05.05.2014 № 453/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня 2014 року «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у воєнній сфері». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/17588.html?PrintVersion

Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 № 368 «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www.zakon1.rada.gov.ua.

Указ Президента України від 8.06.2012 № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389/2012

Глазов О.В. Національна безпека України у контексті попередження міжнародного тероризму: дис.. д-ра політичних наук; спец. 23.00.04 / Олексій Володимирович Глазов. – К., 2014. – 201 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.chdu.edu.ua/uploads/2014/dis/Glazov.pdf

Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом Российской Федерации 12 февраля 2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scrf.gov.ru/documents/2/25.html

*Розділ 8*

# ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

## 8.1 Загальні поняття інформаційної безпеки

Інформаційна безпека держави – стан збереження інформаційних ресурсів держави і захищеності законних прав особистості і суспільства в інформаційній сфері. У сучасному соціумі інформаційна сфера має дві складові: інформаційно-технічну (штучно створений людиною світ техніки, технологій) і інформаційно-психологічну (природний світ живої природи, що включає і саму людину). Відповідно, в загальному випадку інформаційну безпеку суспільства (держави) можна представити двома складовими частинами: інформаційно-технічної безпекою та інформаційно-психологічної (психофізичної) безпекою.

Інформаційна безпека - це процес забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації.

Конфіденційність: забезпечення доступу до інформації тільки авторизованим користувачам.

Цілісність: забезпечення достовірності та повноти інформації і методів її обробки.

Доступність: забезпечення доступу до інформації і пов’язаним з нею активам авторизованих користувачів по мірі необхідності.

Інформаційна безпека (англ. Information security) це всі аспекти, пов’язані з визначенням, досягненням і підтримкою конфіденційності, цілісності, доступності, неспростовності, підзвітності, автентичності та достовірності інформації або засобів її обробки.

Безпека інформації (даних) (англ. Information (data) security) – стан захищеності інформації (даних), при якому забезпечуються її (їх) конфіденційність, доступність і цілісність.

Безпека інформації (даних) визначається відсутністю неприпустимого ризику, пов’язаного з витоком інформації технічними каналами,

несанкціонованими та ненавмисними діями на дані і (або) на інші ресурси автоматизованої інформаційної системи, що використовуються в автоматизованій системі.

Безпека інформації (при застосуванні інформаційних технологій) (англ. IT security) – стан захищеності інформації (даних), що забезпечує безпеку інформації, для обробки якої вона застосовується, і інформаційну безпеку автоматизованої інформаційної системи, в якій вона реалізована.

Безпека автоматизованої інформаційної системи – стан захищеності автоматизованої системи, при якому забезпечуються конфіденційність, доступність, цілісність, підзвітність і справжність її ресурсів.

Інформаційна безпека це захищеність інформації та підтримуючої інфраструктури від випадкових або навмисних впливів природного або штучного характеру, які можуть завдати неприйнятний збиток суб'єктам інформаційних відносин. (Підтримуюча інфраструктура включає системи електро-, тепло-, водо-, газопостачання, системи кондиціонування тощо, а також обслуговуючий персонал. Неприйнятний збиток - збиток, яким не можна нехтувати.)

У якості стандартної моделі безпеки часто призводять модель з трьох категорій:

- конфіденційність (англ. confidentiality) – стан інформації, при якому доступ до неї здійснюють тільки суб'єкти, що мають на неї право;

- цілісність (англ. integrity) - уникнення несанкціонованої модифікації інформації;

- доступність (англ. availability) - уникнення тимчасового або постійного захування інформації від користувачів, які отримали права доступу.

Виділяють і інші не завжди обов'язкові категорії моделі безпеки: неспростовність або апелірується (англ. non-repudiation) тобто здатність засвідчувати чи мало місце дія чи подія так, що ці події або дії не могли бути пізніше відкинуті;

- підзвітність (англ. accountability), що передбачає забезпечення

ідентифікації суб’єкта доступу та реєстрації його дій;

- достовірність (англ. reliability) зумовлює властивість відповідності передбаченої поведінки чи результату;

- автентичність або справжність (англ. authenticity) це властивість, що гарантує, що суб’єкт або ресурс ідентичні заявленим.

Системний підхід до опису інформаційної безпеки пропонує виділити наступні складові інформаційної безпеки:

- законодавча, нормативно-правова та наукова база;

- структура і завдання органів (підрозділів), що забезпечують безпеку інформаційних технологій (далі –ІТ);

- організаційно-технічні та режимні заходи і методи (політика інформаційної безпеки).

Метою реалізації інформаційної безпеки будь-якого об’єкта є побудова Системи забезпечення інформаційної безпеки даного об’єкту (далі – СЗІБ). Для побудови та ефективної експлуатації СЗІБ необхідно:

- виявити вимоги захисту інформації, специфічні для даного об’єкта захисту;

- врахувати вимоги національного та міжнародного законодавства;

- використовувати напрацьовані практики (стандарти, методології) побудови подібних СОІБ;

- визначити підрозділи, відповідальні за реалізацію та підтримку СЗІБ;

- розподілити між підрозділами сфери відповідальності у здійсненні вимог СЗІБ;

- на базі управління ризиками інформаційної безпеки визначити загальні положення, технічні і організаційні вимоги, складові політики інформаційної безпеки об’єкта захисту; реалізувати вимоги політики інформаційної безпеки, впровадивши відповідні програмно-технічні засоби та способи захисту інформації; реалізувати систему менеджменту (управління) інформаційної безпеки (далі – СМІБ);

- використовуючи СМІБ організувати регулярний контроль ефективності

СОІБ і при необхідності перегляд і коригування СОІБ і СМІБ. Процес реалізації СОІБ безперервний і циклічно (після кожного перегляду) повертається до першого етапу, повторюючи послідовно всі інші. Так СОІБ коригується для ефективного виконання своїх завдань захисту інформації та відповідності новим вимогам постійно оновлюється інформаційної системи.

В Україні до нормативно-правових актів у галузі інформаційної безпеки відносяться:

- законодавство – Конституція України, закони України, міжнародні договори;

- укази Президента України;

- постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;

- нормативно-правові акти центральних міністерств і відомств;

- нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування.

До нормативно-методичних документів можна віднести методичні документи державних органів України:

- Доктрина інформаційної безпеки України (проект);

- керівні документи Державних служб України з питань захисту персональних даних і спеціального зв’язку та захисту інформації;

- накази Служби безпеки України;

- стандарти інформаційної безпеки, з яких виділяють: міжнародні стандарти;

- державні (національні) стандарти України; рекомендації щодо стандартизації; методичні вказівки.

В залежності від програми діяльності в галузі захисту інформації (в державних органах влади або комерційних організацій), сама діяльність організовується спеціальними державними органами (підрозділами), або відділами (службами) підприємства.

Державні органи України, які контролюють діяльність в галузі захисту інформації: Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони; Рада національної безпеки і оборони України; Державна служба

експортного контролю України; Служба безпеки України; Управління державної охорони України; Служба зовнішньої розвідки України; Міністерство оборони України; Міністерство внутрішніх справ України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державний комітет телебачення та радіомовлення України.

Служби, що організують захист інформації на рівні підприємства: служба економічної безпеки; служба безпеки персоналу (режимний відділ); служба інформаційної безпеки.

Для опису технології захисту інформації конкретної інформаційної системи будується політика інформаційної безпеки або політика безпеки інформаційної системи.

Політика безпеки (інформації в організації) (англ. Organizational security policy) це сукупність документованих правил, процедур, практичних прийомів або керівних принципів в галузі безпеки інформації, якими керується організація у своїй діяльності.

Політика безпеки інформаційно-телекомунікаційних технологій (англ. ICT security policy) включає правила, директиви, що склалася у практиці, які визначають, як в межах організації та її інформаційно-телекомунікаційних технологій управляти, захищати та розподіляти активи, у тому числі критичну інформацію. Для побудови політики інформаційної безпеки рекомендується окремо розглядати такі напрями захисту інформаційної системи:

- захист об'єктів інформаційної системи;
- захист процесів, процедур і програм обробки інформації;
- захист каналів зв'язку (акустичні, інфрачервоні, провідні, радіоканали і ін.);
- придушення побічних електромагнітних випромінювань;
- управління системою захисту.

При цьому по кожному з перерахованих вище напрямків політика інформаційної безпеки повинна описувати наступні етапи створення засобів захисту інформації:

- визначення інформаційних і технічних ресурсів, що підлягають захисту;

- виявлення потенційно можливих загроз і каналів витоку інформації;

- проведення оцінки вразливості і ризиків інформації при наявному безлічі загроз і каналів витоку;

- визначення вимог до системи захисту;

- здійснення вибору засобів захисту інформації і їх характеристик; -

- впровадження та організація використання обраних заходів, способів і засобів захисту;

- здійснення контролю цілісності та керування системою захисту.

Політика інформаційної безпеки оформляється у вигляді задокументованих вимог на інформаційну систему. Документи поділяють за рівнями опису (деталізації) процесу захисту.

Документи вищого рівня політики інформаційної безпеки відображають позицію організації до діяльності в галузі захисту інформації, її прагнення відповідати державним, міжнародним вимогам і стандартам у цій галузі. Подібні документи можуть називатися «Концепція інформаційної безпеки», «Регламент управління інформаційною безпекою», «Політика інформаційної безпеки», «Технічний стандарт інформаційної безпеки» тощо.

Сфера поширення документів вищого рівня не обмежується, проте дані документи можуть випускатися в двох редакціях – для зовнішнього та внутрішнього використання. Згідно стандарту ISO / IEC 17799-2005, на вищому рівні політики інформаційної безпеки повинні бути оформлені наступні документи: «Концепція забезпечення інформаційної безпеки», «Правила допустимого використання ресурсів інформаційної системи», «План забезпечення безперервності бізнесу».

До середнього рівня відносять документи, що стосуються окремих аспектів інформаційної безпеки. Це вимоги на створення і експлуатацію засобів захисту інформації, організацію інформаційних і бізнес-процесів організації по конкретному напрямку захисту інформації. Наприклад: безпеки даних, безпеки комунікацій, використання засобів криптографічного захисту, контентная

фільтрація тощо. Подібні документи видаються у вигляді внутрішніх технічних і організаційних політик (стандартів) організації. Всі документи середнього рівня політики інформаційної безпеки конфіденційні.

У політику інформаційної безпеки нижнього рівня входять регламенти робіт, керівництва по адмініструванню, інструкції з експлуатації окремих сервісів інформаційної безпеки.

Важне місце у сфері інформаційної безпеки відіграють програмно-технічні засоби та способи забезпечення інформаційної безпеки. У літературі пропонується наступна класифікація засобів захисту інформації.

Засоби захисту від несанкціонованого доступу (НСД):

- засоби авторизації;
- мандатне управління доступом;
- виборче управління доступом;
- управління доступом на основі ролей;
- аудит (журналювання).

Системи аналізу та моделювання інформаційних потоків (CASE-системи).

Системи моніторингу мереж:

- системи виявлення й запобігання вторгнень (IDS / IPS);
- системи запобігання витоків конфіденційної інформації (DLP-системи);
- аналізатори протоколів;
- антивірусні засоби;
- міжмережеві екрани;
- криптографічні засоби: шифрування, цифровий підпис.

Системи резервного копіювання.

Системи безперебійного живлення: джерела безперебійного живлення; резервування навантаження; генератори напруги.

Системи аутентифікації: пароль; ключ доступу (фізичний або електронний); сертифікат; біометрія.

Засоби запобігання злому корпусів і крадіжок устаткування.

Засоби контролю доступу в приміщення.

Інструментальні засоби аналізу систем захисту:

Антивірус.

Організаційна захист - це регламентація виробничої діяльності та взаємовідносин виконавців на нормативно-правовій основі, що виключає або суттєво ускладнює неправомірне заволодіння конфіденційною інформацією і прояв внутрішніх і зовнішніх загроз. Організаційна захист забезпечує: організацію охорони, режиму, роботу з кадрами, з документами; використання технічних засобів безпеки, інформаційно-аналітичну діяльність з виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз діяльності.

До основних організаційних заходів можна віднести: організацію режиму і охорони. Їх мета –виключення можливості таємного проникнення на територію і в приміщення сторонніх осіб; організацію роботи зі співробітниками, яка передбачає підбір і розстановку персоналу, включаючи ознайомлення зі співробітниками, їх вивчення, навчання правилам роботи з конфіденційною інформацією, ознайомлення з заходами відповідальності за порушення правил захисту інформації та ін.; організацію роботи з документами і документованої інформацією, включаючи організацію розробки і використання документів і носіїв конфіденційної інформації, їх облік, виконання, повернення, зберігання та знищення; організацію використання технічних засобів збору, обробки, накопичення та зберігання конфіденційної інформації; організацію роботи з аналізу внутрішніх і зовнішніх загроз конфіденційної інформації та вироблення заходів щодо забезпечення її захисту; організацію роботи з проведення систематичного контролю за роботою персоналу з конфіденційною інформацією, порядком обліку, зберігання та знищення документів і технічних носіїв.

У кожному конкретному випадку організаційні заходи носять специфічну для даної організації форму і зміст, спрямовані на забезпечення безпеки інформації в конкретних умовах.

## 8.2 Структура правового регулювання відносин у галузі інформаційної безпеки

Інформаційне законодавство являє собою сукупність законів, інших нормативно-правових актів, за допомогою яких держава встановлює, змінює або припиняє дії відповідних інформаційно-правових норм. Інформаційне законодавство виступає формою закріплення норм інформаційного права і є найважливішим право утворюючим фактором. Поява інформаційного законодавства в системі нормативно-правових актів свідчить про підвищення ролі держави в регулюванні інформаційних відносин і надання їм якостей суспільно значущих відносин.

Поряд з законодавством інших галузевих права інформаційне законодавство органічно включено в систему джерел інформаційного права і є основним їх різновидом.

Систему інформаційного законодавства утворюють різні закони і видані відповідно до них інші нормативні правові акти, присвячені прямого або опосередкованого регулюванню відносин, об’єктом яких є інформація, похідні від неї продукти та пов’язана з ними діяльність.

Система інформаційного законодавства включає в себе правові акти державних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Основним документом є Конституція України яка визначає права та обов’язки громадян у тому числі у інформаційній сфері.

Серед правових актів державних органів чільне місце займають закони України. Вони мають вищу юридичну силу, регулюють найбільш важливі, основоположні відносини та містять інформаційно-правові норми вихідного характеру, які розраховані на постійне або тривала дія.

Серед основних законів які регулюють інформаційну сфер є Закон України «Про інформацію» «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про захист інформації в інформаційно-

телекомунікаційних системах», «Про електронний цифровий підпис», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про державну таємницю», «Про науково-технічну інформацію», «Про телекомунікації», «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про Концепцію Національної програми інформатизації»,«Про Національну програму інформатизації».

Для розвитку інформаційного законодавства мають значення постанови Верховної Ради України. До їх числа доцільно віднести Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012-2017 рр., постанову Верховної Ради України від 03.07.2014 «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні».

Нормативні акти, що не відносяться до категорії законів, є підзаконними. У їх число входять нормативні акти Президента країни, Кабінет міністрів України, відомчі нормативні акти. Багато хто з них носять комплексний характер, але включають в себе і правила інформаційно-правового змісту. Акт, виданий на основі та на виконання закону, не може виходити за його рамки і за межі повноважень видав органу. Підзаконні нормативні акти характеризуються також тим, що вони спрямовані на організацію виконання закону.

У нормативно-правовому масиві підзаконного характеру провідну роль відіграють укази Президента України, які є основними актами здійснення компетенції Президента України, безпосередньо закріпленої в Конституції України і випливає з основоположних принципів поділу влади.

До зазначеної категорії нормативних актів доцільно віднести Указ Президента України: від 08.06.2012 № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України», від 06.06.2014 № 504/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року «Про скасування деяких рішень Ради національної безпеки і оборони України» та визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента

України» у частині відміни Указу Президента України від 8 липня 2009 року № 514 «Про Доктрину інформаційної безпеки України».

Серед підзаконних актів в інформаційній сфері чільне місце займають правові акти Кабінет міністрів України. Вони видаються головним чином тоді, коли в законі є прямі вказівки на подібне видання або дано конкретне доручення. Наприклад, постанови: «Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах»,«Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію», «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади», розпорядження: від 13.12.2010 № 2250-р «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні», від 06.02.2013 № 51-р «Про схвалення Концепції Державної цільової правоохоронної програми встановлення сучасних систем безпеки, застосування засобів зовнішнього контролю (спостереження) та швидкого реагування на період до 2016 року» та інші.

Відомчі акти, як підзаконні, видаються на основі законів, указів Президента України і актів Кабінет міністрів України. Вони являють собою управлінські акти органів спеціальної компетенції. Їх юридична сила залежить від функцій видав їх органу та специфіки державного управління інформаційною сферою. Наприклад, Державний комітет телебачення та радіомовлення України розробив проект «Доктрини інформаційної безпеки України».

Поряд з актами законодавства та підзаконними нормативними правовими актами, що видаються для цілей регулювання інформаційних відносин, існують так звані локальні нормативні акти. Вони, як правило, являють собою накази і розпорядження нормативного та індивідуального значення, що приймаються керівниками різних організацій. За допомогою локальних актів регулюються найрізноманітніші інформаційні питання, наприклад порядок конфіденційного

діловодства, порядок допуску співробітників до відомостей, які знаходяться в режимі службової та комерційної таємниці, порядок організації захисту комерційної таємниці в організації тощо.

У систему інформаційного законодавства слід включити і міжнародно-правові акти, предметом регулювання яких є інформаційні відносини. З рахуванням асоціації України до Європейського Союзу значне місце у нормативно-правовому регулюванню в інформаційній сфері відіграють нормативні акти Європейського Союз. До їхньогочисла відносяться:

- Директива 2009/140/ЕС Європейського Парламенту і Ради, з 25 листопада 2009 про внесення змін до Директиви 2002/21/ЕС на загальної нормативної бази для електронних комунікаційних мереж та послуг, 2002/19/ЕС про доступ до і взаємозв'язок, мереж електронних комунікацій та пов'язаних з ними об'єктів, а також 2002/20/ЕС про дозвіл електронного комунікаційних мереж та послуг;

- Директива 2009/136/ЕС Європейського Парламенту і Ради, з 25 листопада 2009 вносить зміни до Директиви 2002/22/ЕС про універсальну послугу та правах користувачів, що стосуються мереж та послуг електронних комунікацій, Директива 2002/58/ЕС щодо обробки персональних даних і захисту приватного життя в секторі електронних комунікацій та Регламенту (ЄС) № 2006/2004 про співпрацю між національними органами, відповідальними за забезпечення дотримання законів про захист прав споживачів та інші.

Суттєву роль у правовому регулюванню інформаційної безпеки відіграють нормативні документи в галузі технічного захисту інформації (НД ТЗІ) та державні стандарти України (ДСТУ) стосовно створення і функціонування КСЗІ: Державний стандарт України «Захист інформації. Технічний захист інформації. Порядок проведення робіт. ДСТУ 3396.1-96»; НД ТЗІ: 3.7-003-05 «Порядок проведення робіт із створення комплексної системи захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційній системі»; 1.4-001-2000 «Типове положення про службу захисту інформації в автоматизованій системі»; 2.5-004-99 Критерії оцінки захищеності інформації в комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу; 2.5-005-99 «Класифікація автоматизованих систем

і стандартні функціональні профілі захищеності оброблюваної інформації від несанкціонованого доступу», 1.1-002-99 Загальні положення щодо захисту інформації в комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу», 2.5-010-03 «Вимоги до захисту інформації WEB-сторінки від несанкціонованого доступу», 3.7-001-99 «Методичні вказівки щодо розробки технічного завдання на створення комплексної системи захисту інформації в автоматизованій системі», 3.6-001-2000 «Технічний захист інформації. Комп'ютерні системи. Порядок створення, впровадження, супроводження та модернізації засобів технічного захисту інформації від несанкціонованого доступу».

Стандарти: «Автоматизовані системи. Вимоги до змісту документів» (Автоматизированные системы. Требования к содержанию документов) РД 50-34.698», «Технічні завдання на створення на створення автоматизованої системи» (Техническое задание на создание автоматизированной системы). ГОСТ 34.602-89».

Галузеві стандарти Національного банку України: ГСТУ СУІБ 1.0/ISO/IEC 27001:2010 «Інформаційні технології. Методи захисту. Система управління інформаційною безпекою. Вимоги». (ISO/IEC 27001:2005, MOD), ГСТУ СУІБ 2.0/ISO/IEC 27002:2010 «Інформаційні технології. Методи захисту. Звід правил для управління інформаційною безпекою». (ISO/IEC 27002:2005, MOD) тощо.

Укладаючи розгляд правових проблем інформаційної безпеки, відзначимо, що інформаційну безпеку можна розглядати як аспект або ракурс вивчення та формування системи інформаційного права, підготовки та вдосконалення норм і нормативних правових актів цієї галузі. Використовуючи результати дослідження в галузі інформаційної безпеки, законодавець і дослідник галузі інформаційного права отримують додаткові можливості вдосконалення засобів і механізмів правового захисту інформаційної безпеки в інформаційній сфері. Тим самим істотно підвищуються якість і ефективність правового регулювання відносин в інформаційній сфері.

У цьому зв'язку структура правового регулювання відносин у галузі інформаційної безпеки як би повторює структуру самого інформаційного

законодавства, акцентуючи увагу на питаннях захищеності об’єктів правового регулювання, виходячи з вимог інформаційної безпеки.

У підсумку можна побудувати модель основних напрямків захисту об’єктів інформаційної сфери та інститутів інформаційного законодавства, за допомогою нормативних приписів яких вирішується проблема правового забезпечення захисту їх інформаційної безпеки (рис.1).

*Рис. 1*

**Основні напрями захисту інформаційної сфери**

| | | |
|---|---|---|
| Захист інтересів особистості, суспільства, держави від впливу шкідливої, небезпечної, недоброякісної інформації | Захист інформаційних прав і свобод | Захист інформації, інформаційних ресурсів та інформаційних систем від неправомірного впливу сторонніх осіб |
| Інститут масової інформації, інститут документованої інформації – норми: Кримінального кодексу України, Кодекс України про адміністративні правопорушення | Інститут документованої інформації, інститут державної таємниці інститут комерційної таємниці, інститут персональних даних, інші види таємницьнорми: Кримінального кодексу України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільного кодексу України | Інститут інтелектуальної власності, інститут документованої інформації норми: Кримінального кодексу України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільного кодексу України |

Правове регулювання інформаційної безпеки формується на базі інформаційних правовідносин, що охоплюють всі напрямки діяльності суб’єктів інформаційної сфери. Вони охоплюють всі галузі інформаційної сфери, всіх суб’єктів і об’єктів правовідносин.

Об’єкти правовідносин у сфері інформаційної безпеки - це духовність,

моральність та інтелектуальність особистості і суспільства, права і свободи особистості в інформаційній сфері; демократичний лад, знання і духовні цінності суспільства; конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність держави.

Суб'єктами правовідносин у сфері інформаційної безпеки виступають особистість, держава, органи законодавчої, виконавчої та судової влади, система забезпечення безпеки, громадяни.

Поведінка суб'єктів у даній галузі визначаються приписами законів та інших нормативних правових актів у порядку здійснення їх прав та обов'язків, спрямованих на забезпечення захищеності об'єктів правовідносин.

Права та обов'язки суб'єктів задаються нормами законів та інших нормативних правових актів, що встановлюють правила поведінки суб'єктів у порядку захисту об'єктів правовідносин, контролю та нагляду за забезпеченням інформаційної безпеки.

Тут же вводяться обмеження інформаційних прав і свобод в порядку захисту інтересів громадян, суспільства, держави. При формуванні норм права, встановлення прав і обов'язків застосовуються методи конституційного, адміністративного та цивільного права.

Відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері встановлюється у порядку:

- захисту моральності та духовності особистості, суспільства, держави від впливу недоброякісної, неправдивої інформації та дезінформації; захисту особистості в умовах інформатизації;

- захисту інформації та інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу (цивільно-правова, адміністративно-правова, кримінально-правова відповідальність).

Особливості встановлення відповідальності за правопорушення у середовищі транскордонних інформаційних мереж, у тому числі в Інтернет ґрунтуються на особливостях та юридичних властивості інформації, інформаційних технологій та засобів їх забезпечення.

Правові механізми захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави повинні розроблятися і впроваджуватися в кожній з галузей інформаційної сфери.

1. Сфера пошуку, отримання та споживання інформації.

Об’єкти правовідносин: духовність і моральність громадянина, суспільства, держави (від впливу недостовірної, помилкової, шкідливої інформації); інформаційні права і свободи людини і громадянина (право на одержання і використання інформації); честь і гідність громадянина (у зв’язку зі створенням і поширенням недостовірної інформації або несанкціонованим розповсюдженням особистої інформації про нього).

Суб’єкти правовідносин: людина і громадянин, споживач інформації, редакція.

2. Сфера створення (виробництво) вихідної і похідної інформації.

Об’єкти правовідносин: інформація як інтелектуальна власність; документована інформація як інтелектуальна і речова власність.

Суб’єкти правовідносин: людина і громадянин, автори, користувачі виключних прав, видавці, споживачі інформації, органи державної влади та місцевого самоврядування, органи і системи забезпечення захисту об’єктів інформаційної безпеки.

3. Сфера формування інформаційних ресурсів, підготовки і надання користувачам інформаційних продуктів, інформаційних послуг.

Об’єкти правовідносин:

- право авторства і власності на інформаційні ресурси;
- - інформаційні ресурси на всіх видах носіїв, у тому числі що містять інформацію обмеженого доступу.

Суб’єкти правовідносин: людина і громадянин, автор, користувач, споживач, учасники самостійного обігу інформації.

4. Сфера створення та застосування інформаційних систем, технологій та засобів їх забезпечення.

Об’єкти правовідносин: автоматизовані інформаційні системи, бази і банки

даних, інші інформаційні технології, засоби забезпечення цих об’єктів. При цьому, перш за все, повинні захищатися:

- права авторів і власників інформаційних систем і технологій, засобів їх забезпечення;

- машинні носії з інформацією, наприклад, засобами електронного цифрового підпису; бази даних (знань) у складі автоматизованих інформаційних систем та їх мереж від несанкціонованого доступу;

- програмні засоби у складі ЕОМ, їх мереж, інформаційні системи та їх мережі від несанкціонованого доступу;

- інформаційні технології та засоби їх забезпечення.

Суб’єкти правовідносин: творці, виробники, замовники, виконавці.

### 8.3 Правові засади захисту персональних даних

Поряд з іншими кардинальними змінами, що відбулися практично у всіх сферах життя наприкінці XX століття, в України почався перехід до інформаційного суспільства, цілями формування і розвитку якого є підвищення якості життя громадян, забезпечення конкурентоспроможності України, розвиток економічної, соціально-політичної, культурної та духовної сфер життя суспільства, вдосконалення системи державного управління на основі використання інформаційних і телекомунікаційних технологій.

В даний час технічні засоби дозволяють проводити збір і обробку істотних обсягів соціально значущих відомостей, необхідних для ефективного функціонування державних механізмів, протікання суспільних процесів, а також реалізації прав людини. Стрімкий розвиток інформаційних технологій дає можливість отримувати доступ і використовувати різні банки даних практично будь-яким суб’єктам інформаційних відносин. Постійно прискорюється інформатизація суспільства та активний розвиток відкритих інформаційних систем значно спрощують витік і інші форми незаконного доступу до особистої інформації, що робить завдання забезпечення необхідної

правової захисту персональної інформації особливо актуальною і значущою.

Сьогодні інформація персонального характеру все частіше розглядається «як економічно вигідний товар і як джерело влади». Тим часом, інформаційна сфера являє собою одне з найважливіших напрямку реалізації інтересів особистості. А інтереси особистості, в свою чергу, в сукупності з інтересами держави та суспільства в інформаційній сфері складають інформаційну безпеку України.

У сучасному світі, в принципі, важко уникнути ідентифікації, але заборонити зберігати інформацію персонального характеру, обробляти її і використовувати в цілях, не узгоджених з її суб'єктом, можливо і, безумовно, необхідно. Заходи щодо забезпечення безпеки та запобігання незаконних дій з персональними даними отримали легальне позначення у вигляді поняття «захист персональних даних». Незважаючи на те, що його основи були закладені зарубіжним правом, Україна сприйняла його досить успішно, врахувавши не тільки накопичений іноземними державами правовий досвід, але й перетворення які відбулися в суспільстві, політичні реалії, а також сучасні тенденції розвитку права.

Сьогодні в рамках національної системи регулювання персональних даних успішно розвиваються три найважливіші напрямки:

- формування законодавчого масиву, спрямованого на регламентацію обороту персональних даних;

- встановлення чітких принципів обороту персональних даних, які отримали послідовне закріплення в нормативних актах різного рівня;

- створення спеціальної інституційної структури, що забезпечує нагляд за дотриманням прав суб'єктів персональних даних.

Однак, процес формування нормативної бази, що регулює оборот персональних даних сьогодні знаходиться на стадії становлення, про що свідчить, перш за все, активна нормотворча діяльність у цьому напрямку.

По-перше, поступово формується нормативна база, що складається зі спеціалізованих правових актів різної юридичної сили, до числа яких слід

віднести: Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних»,Закони України: «Про захист персональних даних», «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, засвідчують особу або її спеціальний статус», Постанова Кабінет Міністрів України «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм, його тимчасового затримання та вилучення», наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014№ 1/02-14 «Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних».

По-друге, в даний час значно зросли темпи нормотворчості державних органів виконавчої влади в даній сфері. Так, практично кожниміністерством і відомством були видані акти, що регулюють обробку персональних даних службовців зазначених органів або їх оборот в цілому. До числа таких актів сліду співвіднести: наказ МВС України 21.08.2013№ 805 «Про затвердження Порядку обробки персональних даних у базі персональних даних «Електронний журнал обліку запитів на публічну інформацію» та ін.

По-третє, інститут персональних даних активно зміцнюється в національній правовій системі за рахунок норм непрофільного законодавства, до якого, зокрема, належать: Кодекс законів про працю України, Закон України «Про державну реєстрацію актівцивільного стануПро акти цивільного стану»,Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», постанова Кабінет Міністрів України від 04.06.1998 № 794 «Про затвердження Положення про

організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» та інші.

По-четверте, інститут персональних даних ґрунтується на нормативних актах Європейського Союзу: Директива Європейського Парламенту і Ради № 95/46/ЄС «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних»;Директива Європейського Парламенту і Ради №97/66/ЄС «Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі»; Директива Європейського Парламенту і Ради № 2002/58/ЄС «Про обробку персональних даних та захист таємниці сектора електронних комунікацій;Рішення Ради Європейського Союзу № 2008/977/JHA від 27 листопада 2008 року «Про захист персональних даних в рамках поліцейського та судового співробітництва у кримінальних справах»;Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) №45/2001 від 18 грудня 2000 року про захист фізичних осіб, що стосується обробки персональних даних установами і органами; Рекомендація № R (97) 5 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо захисту медичних даних; Рекомендація № R (91) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо передачі третім сторонам персональних даних, що знаходяться у віданнідержавних органів; Рекомендація № R (89) 2 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про захист персональних даних, використовуваних для потреб працевлаштування; Рекомендація № R (86) 1 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про захист персональних даних, використовуваних для потреб соціального забезпечення; Рекомендація № R (81) 1 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо автоматизованих баз медичних даних.

Комплексне і повноцінне регулювання обороту персональних даних в України стало можливим за допомогою прийняття Закону України «Про захист персональних даних» яким не обмежується законодавчий масив, що регулює розглянутий інститут. Тенденція нормотворчості в цьому відношенні сьогодні має напрямок на створення великої кількості актів, в тому числі підзаконного

рівня, що, безумовно, не може привести до підвищення ефективності чинного законодавства і ускладнює систему джерел. Недостатня правова визначеність правового режиму інформації обмеженого доступу взагалі і персональних даних зокрема являє собою серйозну проблему інформаційного законодавства.

Закону України «Про захист персональних даних» регулює відносини, пов'язані з обробкою персональних даних, якщо стосовно них не встановлено спеціальний правовий режим. Зміст, що вкладається законом в поняття «персональні дані», дуже широкий, що обумовлено самою правовою природою персональних даних.

Закон також не встановлює чіткої класифікації персональних даних в залежності від будь-якого критерію, але його аналіз дозволяє зробити висновок про наявність трьох категорій персональних даних: звичайні, спеціальні; біометричні.

Для ефективної ідентифікації особистості, як правило, необхідна сукупність персональних даних, які часто ставляться одночасно до різних категорій даних. Особливістю персональних даних як виду інформації обмеженого доступу є також те, що сам суб'єкт даних зацікавлений у здійсненні основної мети існування цього інституту на практиці - ідентифікації. З цим пов'язана можливість додання персональних даних статусу загальнодоступних або розміщення їх у загальнодоступні джерела, а також додання баз персональних даних статусу товару.

Зазначена проблема може бути вирішена шляхом внесення поправок в цивільне законодавство, що регулює оборотоздатність баз даних як складових творів, щодо здійснення укладачами своїх прав лише за умови дотримання прав суб'єктів персональних даних.

Підтримуючи позитивістське розуміння суб'єкта права як однієї з базових категорій, в національному інформаційному законодавстві зроблений акцент на те, що особа не може придбати такий статус самостійно і одноразово, воно визнається таким виключно державою.

Незважаючи на те, що Закон України «Про захист персональних даних» не

виділяє чітких критеріїв правосуб'єктності осіб, які мають право на захист своїх персональних даних, аналіз нормативних актів дозволяє назвати в якості таких вік і обсяг дієздатності. Зазначені критерії впливають не на набуття статусу суб'єкта персональних даних, а на можливість його повної реалізації, в тому числі захисту своїх прав.

На відміну від суб'єкта персональних даних оператори отримую і відповідний статус, незалежно від будь-яких критеріїв і юридичних фактів (крім організації та (або) здійснення обробки персональних даних). Це не виключає диференційованого підходу до окремих з них, обумовленого наявністю легальних критеріїв, що дозволяють говорити про збільшення можливостей того чи іншого оператора брати участь в обороті персональної інформації (форма власності, а також «професійний» критерій).

Суб'єкти правовідносин пов'язані між собою суб'єктивними правами і обов'язками, які виникають в силу врегульоване правом відповідного ставлення. Комплекс прав і обов'язків суб'єктів правовідносин визначає забезпечену законом юридичну модель їх допустимої і належної поведінки. Весь спектр прав, наданих законом суб'єкту персональних даних, виникає у нього одноразово, однак реалізація кожного з них залежить від етапу розвитку правовідносинах з обробки персональних даних.

Одним з провідних напрямків діяльності держави у сфері обігу персональних даних громадян є здійснення контролю за відповідністю процесів їх збору, використання і розпорядження, що здійснюваними як на рівні державних (муніципальних), так і приватних структур, вимогам закону.

Необхідність наявності такої функції обумовлена безліччю причин, серед яких особливе місце займає новизна самого правового інституту персональних даних, що не характерного длясуспільства.

Національний досвід створення спеціальної інституційної структури, що здійснює контроль над законністю операцій, які здійснюються з персональними даними, і здійснює захист прав їх суб'єктів, багато в чому схожий з європейським.

Уповноважений орган із захисту прав суб’єктів персональних даних (з метою забезпечення виконання Уповноваженим функцій контролю за виконанням законодавства в сфері захисту персональних даних в Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини створено Департамент з питань захисту персональних даних) сьогодні, в умовах становлення інституту персональних даних в України і проведення адміністративної реформи, володіє достатньою кількістю ознак, що дозволяють говорити про його інституційну самостійність і можливості ефективного функціонування.

До їх числа відносяться: співпраця та координація діяльності з різними структурами громадянського суспільства, а також з органами державної влади іноземних держав і міжнародними організаціями у встановленій сфері відання; можливість оскарження прийнятих ним рішень не в адміністративному, а в судовому порядку; повноваження органу звертатися до суду з позовними заявами на захист прав суб’єктів персональних даних і представляти їхні інтереси в суді; можливість вносити в Кабінет Міністрів України пропозиції про вдосконалення нормативного правового регулювання захисту прав суб’єктів персональних даних тощо.

Контроль Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту персональних даних здійснюється шляхом проведення перевірок фізичних осіб, фізичних осіб – підприємців, підприємств, установ і організацій усіх форм власності, органів державної влади та місцевого самоврядування, що є володільцями та/або розпорядниками персональних даних. Перевірки можуть бутипланові, позапланові, виїзні та безвиїзні.

Процедура проведення перевірок встановлена Порядком здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних, затвердженимнаказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини №1/02-14 від 08 січня 2014р.

За результатами перевірок складаються акти перевірки додержання вимог законодавства про захист персональних даних, на підставі яких у випадку

виявлення порушень складається припис про їх усунення, або протокол про адміністративне правопорушення.

Порушення законодавства про захист персональних даних тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Зокрема, у разі виявлення під час перевірки передбаченого статтею 188-39 «Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних» чи статтею 188-40 «Невиконання законних вимог Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративного правопорушенняна суб'єкта перевірки у встановленому законом порядку може накладатися штраф від ста до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У випадку виявлення під час перевірки ознак кримінального правопорушення Уповноважений направляє необхідні матеріали до правоохоронних органів.

Окремим аспектам контролю за дотриманням законодавства про захист персональних даних приділено додаткову увагу в Роз'ясненнях до Порядку здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних.

Інститут персональних даних з впровадженням новітніх інформаційних технологій набуває правове оформлення, на відміну від інших видів інформації обмеженого доступу, що, однак, не применшує його значення і не позбавляє повноцінного місця в їхній системі.

З поширенням інформаційних технологій організації стають все більш залежними від інформаційних систем і послуг, а, отже, все більш уразливими по відношенню до погроз безпеки. Особливо це стало чутливим для інформаційних систем, що обробляють персональні дані. В даний час технічні засоби дозволяють проводити збір і обробку великих обсягів соціально значущих відомостей, необхідних для ефективного функціонування державних механізмів, протікання суспільних процесів, а також реалізації прав людини. Стрімкий розвиток інформаційних технологій дає можливість отримувати доступ і використовувати різні банки даних. Постійно прискорюється

інформатизація суспільства і активний розвиток відкритих інформаційних систем значно спрощують витік і інші форми незаконного доступу до персональних даних суб'єктів, що робить завдання забезпечення її захисту особливо актуальною і значущою як для національного, так і зарубіжного законодавства та правової доктрини.

Застосування методу знеособлення персональних даних, тобто дій, в результаті яких неможливо визначити приналежність персональних даних конкретному суб'єкту персональних даних дозволяє знизити вимоги до інформаційних систем персональних даних, що веде до зниження витрат і, з іншого боку, забезпечує безпеку персональних даних і узгоджується вимог Закону України «Про захист персональних даних».

Згідно з вимогами законодавства України по знеособленим персональним даним повинно бути неможливо відновити приналежність персональних даних суб'єкту персональних даних без використання додаткової інформації, до якого вони ставилися до знеособлення. Практика показує, що видалення частини персональних даних недостатньо для того, щоб було неможливо ідентифікувати особу людини. Іноді за рештою даними, що використовуються в сукупності іноді можна повторно визначити людину, тобто при знеособлення даних існує ризик повторної ідентифікації або реідентіфікаціі.

Сучасне суспільство є інформаційним. Кількість, якість і ступінь використання інформації стають факторами, що визначають рівень розвитку держави і суттєво впливають на його статус у світовому співтоваристві. Становлення і розвиток інформаційних основ соціуму передбачає наявність сукупності передумов, що забезпечують його відтворення та розвиток. Неодмінною, базовою умовою такого процесу постає юридично оформлений захист інформаційних прав і свобод людини і громадянина.

Співвідношення свободи і відповідальності, прав і обов'язків у взаєминах громадянина і держави неможливо без інформаційного забезпечення. Інформація стає фактором успішного і стабільного розвитку як суспільства в цілому, так і його членів суб'єктів суспільних відносин, які отримують, що

використовують і поширюють інформацію. Інформаційні права, таким чином, мають як власне юридичну, так і загально соціальну значимість.

### 8.4 Управління інформаційною безпекою в Збройних Силах України

Особливу значущість інформаційне забезпечення набуває для Збройних Сил України – найскладнішої соціальної системи суспільства, функціональне призначення якої полягає в забезпеченні стану захищеності, вільного і безпечного розвитку та функціонування громадян, їх громадських інститутів і самої держави. Специфіка військової організації, особливості соціальної життєдіяльності її елементів, вимагають відповідного підходу до дослідження сутності і структури інформаційних технологій, застосовуваних у її системах управління, визначенню їх ролі та місця в оптимізації соціальних процесів і відносин.

У збройних силах розвинених країн світу триває активний розвиток і використання потенціалу сучасних інформаційних технологій при забезпеченні боєготовності військ. Це підтверджується появою в НАТО спеціальних з'єднань, в США – роду військ.

У Збройних Силах України створюються ідентичні підрозділи з функціями протидії інформаційного впливу противника та забезпечення інформаційної безпеки військовослужбовців. Інформаційні технології що з'явилися в останні роки можуть ініціювати у суспільній поведінцінегативні явища і вести до формування негативного ставлення до державної політики. Аналіз низки військових операцій, проведених за останні 10 років арміями різних держав, довів, що між процесом управління військами і інформаційною безпекою військовослужбовців існує взаємозв'язок: чим вище рівень безпеки, тим вище рівень керованості. При оцінці інформаційного протиборства в ході агресії Російської Федерації проти Грузії (2008), коли проти військовослужбовців Грузії було направлено деструктивний інформаційний вплив, актуалізувалася потреба у приведенні інформаційної безпеки Збройних Сил України до нового

якісного рівня.

Інформаційної глобальної мережі притаманні риси відкритості, вона доступна значної частини населення України. Час, що витрачається на споживання та виробництво медіа контенту, збільшується на порядок щороку. В останні 3-4 роки громадяни України на тиждень витрачають на медіа потреби по 70 годин і більше. Завдяки науково-технічному потенціалу та інтенсивному розвитку інформаційно-комунікативних мереж слово може надавати як позитивний, так і негативний інформаційний вплив не тільки на політичне мислення, спільність, культуру і релігію суспільства, а й на інформаційне середовище військовослужбовців і членів їх сімей.

Так, благо цивілізації поступово почало перетворюється в один із потужних видів інформаційної зброї. У зв'язку з цим, одним з перспективних напрямків досліджень у військовій галузі стають розробки концепцій переходу від керованої зброї до керованих конфліктів з нарощуванням інформаційної складової.

Результати аналізу військово-політичної практики за участю провідних світових центрів військово-політичної сили – США і НАТО вказують, що, тільки опинившись перед небезпекою невідворотного інформаційного впливу, суб'єкт впливу іншого боку починає вживати заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки свого об'єкта.

Питання інформаційної безпеки, і особливо пошук засобів і шляхів управління нею, набувають найважливіше значення.

Управління інформаційною безпекою є динамічно. розвивається тенденцією, що виявляє істотний вплив на функціонування та ефективність діяльності не тільки органів військового управління, але і в цілому військово-соціальних спільнот, що передбачає всебічне врахування соціологічного аспекту систематичного впливу на інформаційне середовище шляхом формування інформаційного поля з метою регулювання якості інформаційних потоків по стабілізації відносин між військовослужбовцями і соціальними спільнотами, що дозволяють успішно вирішувати поставлені завдання,

виходячи з реальної обстановки.

Можливість реалізації управління інформаційною безпекою військовослужбовців зростає переважно в умовах розширення інформатизації суспільства, яка стала атрибутом високорозвинених країн. Діяльності органів управління щодо формування інформаційної безпеки військовослужбовців являє собою розроблену за допомогою структурно-функціонального методу сукупність взаємопов'язаних напрямків, які включають:

- облік і корекцію зовнішньої інформаційного середовища (функція адаптації);

- формування інформаційного поля в Збройних Силах (функція підтримки зразка);

- забезпечення інформаційної безпеки та мінімізація незахищеності військовослужбовців (функція визначення мети);

- створення інституційних можливостей задоволення потреб військовослужбовців (функція інтеграції).

Структура управління інформаційною безпекою в Збройних Силах являє собою комплекс заходів, які спираються на сучасні досягнення теорії управління щодо систематичного внутрішнього та зовнішнього впливу на інформаційну безпеку військовослужбовців з метою задоволення інформаційних потреб завдяки безпосередньої взаємодії об'єкта та суб'єкта управління через інституційне та поза інституційне наповнення інформаційного поля що формуються. Управлінню інформаційною безпекою військовослужбовців притаманне:

- на загально соціальному рівні – ліберальний режим задоволення потреб;

- на інституційно-організаційному– авторитарний;

- на конкретно-соціальному – демократичний.

Функціональність інформаційного середовища в службово-функціональній сфері життєдіяльності військовослужбовців знаходиться на середньому рівні, в пізнавально-розважальній – на високому рівні, у соціально-побутовій – на дуже низькому рівні. Між рівнем функціональності інформаційного середовища і

рівнем задоволення інформаційних потреб є залежність яка впливає на соціальні відносин між військовослужбовцями.

Розвиток Збройних Сил України відображає зростаючі вимоги до військових кадрів, а також військово-кадрових ресурсів. Результати аналізу законодавчих (законів України, постанов Кабінету Міністрів України) і відомчих (наказів, директив Міністра оборони України) актів, а також відкритих документів, що стосуються інформаційного забезпечення та інформаційної безпеки у Збройних Силах довели, що в загальній структурі змістовного аспекту управління інформаційною безпекою в Збройних Силах реальні інформаційні потреби військовослужбовців не знаходять належного відображення. Перешкодами для управління інформаційною безпекою в Збройних Силах є неповне заповнення інформаційного поля, відсутність належної уваги органів управління до даного процесу, консерватизм, як суб'єкта, так і об'єкта управління в інформаційному середовищі.

Підвищення загальноосвітнього рівня військовослужбовців підкріплено готовністю Збройних Сил до підвищення професійного рівня кадрового ресурсу, що зажадає їх організаційне реформування та розвиток соціальних умов в життєдіяльності військовослужбовців, що ініціюють більш якісний рівень соціальних відносин у службово-професійній сфері.

Оптимізації управління інформаційною безпекою в Збройних Силах являє собою регулюючу діяльність органів державного та військового управління щодо підвищення результативності впливів інформаційної макро, мезо, мікросередовища у процесі функціонування суб'єктів управління державного, відомчого та міжособистісного рівня.

Управління інформаційною безпекою являє собою комплекс взаємопов'язаних шляхів середовищного і особистісного напрямків, а також способи їх практичної реалізації, орієнтовані на відтворення умов інформаційної безпеки військовослужбовців які опосередковують їх консенсусний, конструктивний, позитивний характер соціальних відносин.

Ефективне управління інформаційною безпекою військовослужбовців є, з

одного боку, найважливішою умовою захисту від негативного інформаційного впливу, з іншого, – інтегративним критерієм якості інформаційного забезпечення діяльності Збройних Сил.

У мирному стані відбувається відносно достатнє задоволення потреб військовослужбовців, і органів військового управління, в інформації, то в умовах кризи, коли виникають стресові ситуації, відзначається максимальна потреба військовослужбовців у певної інформації, спостерігається зростання недовіри до будь-яких джерел, у тому числі і офіційним. Проявляється дефіцит об'єктивної інформації. Відбувається перерозподіл інформаційних потоків, і рівень задоволення інформаційних потреб падає.

У процесі реалізації пріоритетних напрямів щодо оптимізації управління інформаційною безпекою необхідно враховувати вплив та можливості зворотного зв'язку, без якої немислимий весь процес управління, так як на кожному етапі процесу обміну інформацією відбувається деяке спотворення первинного сенсу. Ця дисфункція може виразитися в нестачі підготовлених кадрів і втрати деперсоналізації діяльності, що зробить неприйнятним прийом фахівців і громадян у військову середу, за принципом схильностей, потреб, переваг.

Удосконалення управління інформаційною безпекою в Збройних Силах вимагає реалізації комплексу заходів щодо оптимізації організаційно-технологічних і нормативно-правових основ управління, наскрізного проникнення інформації в управлінській ланці та всебічного розвитку інформаційного забезпечення. Формування військовослужбовців на необхідному якісному рівні затребує соціологічний підхід до процесу управління інформаційною безпекою, що припускає наповнення формованого інформаційного поля.

Якісне задоволення інформаційних потреб військовослужбовців забезпечує створення передумов до підвищення рівня інформаційної безпеки – ефективного, інституційного, суворо цілеспрямованого, що враховує переваги військовослужбовців, чітко структурованого за напрямками інформаційного

впливу (задоволення), а не безладно широкого екстенсивного електронно-інформаційного валу.

Сучасний функціональний стан управління інформаційною безпекою в Збройних Силах недостатньо забезпечує відтворення необхідних соціальних відносин у Збройних Силах, але при цьому знаходиться у функціональному стані і не допускає ескалації соціальних потрясінь, напруженості, конфліктів.

При оптимізації управління інформаційною безпекою, у Збройних Силах на сучасному етапі їх соціального розвитку і організаційно-штатного реформування необхідна реалізація суб'єктами управління та фахівцями в галузі інформаційної безпеки спеціальних прийомів щодо цілеспрямованого інформаційного впливу, при якому враховуються соціально-професійні та соціально-демографічні характеристики військовослужбовців при задоволенні інформаційних потреб.

Оптимізації управління інформаційною безпекою в Збройних Силах України повинна здійснюватися на підставі:

- підвищення якості інформаційної продукції на медіа-ринку, переданої засобами масової комунікації, продуктів патріотичної та військово-патріотичної спрямованості, забезпечуючи можливість збільшення їх частки від загального обсягу медіа контенту;

- розвитку форм співпраці щодо сприяння органам інформаційного забезпечення Збройних Сил у налагодженні конструктивних відносин з представниками засобів масової інформації, особами, які відповідають за Інтернет контент, що є кращим інформаційним джерелом для військовослужбовців;

- розвиток і повсюдне впровадження сучасних технологій зі створення та передачі військового та військово-патріотичного Інтернет контенту, ведення розумного блогінгу в соціальних мережах загального доступу;

- забезпечення впровадження міжвідомчого підходу в роботі Управління прес-служби Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, командувань видів, родів, оперативних командувань Збройних Сил

при організації спільної діяльності щодо задоволення інформаційних потреб військовослужбовців за допомогою інноваційного використання сучасних засобів масової комунікації;

- розвиток партнерства з представниками недержавних засобів масової інформації як засобу організації консенсусних соціальних відносин між цивільним населенням і військовозобов'язаними, в тому числі цивільними фахівцями і військовослужбовцями, членами їх сім'ї;

- удосконалення взаємодії військовослужбовців з армійською громадськістю у виробництві патріотично орієнтованого медіа контенту;

- поліпшенню якості доступу військовослужбовців до інформаційної продукції, рівного доступу до неї з боку членів їх сімей;

- якісної реалізації інформаційного забезпечення на нижніх рівнях управління (бригада, полк, окремий батальйон, окрема військова частина);

- поряд з моніторингом потоків засобів масової інформації проводити соціологічний моніторинг інформаційних потреб, інформаційних переваг військовослужбовців і особливостей інформаційних продуктів, комплексні дослідження сучасного медіа ринку;

- надання якісної підтримки справі розробки та впровадження ефективних технологій і проектів з управління інформаційною безпекою в Збройних Силах у вигляді адресних інформаційних кампаній;

- ініціювання в бригадах, полках, батальйонах повнофункціональне інформаційне забезпечення військовослужбовців, що відповідає сучасним потребам соціального та технічного розвитку;

- впровадження при прийнятті управлінських рішень органами військового управління досвід у галузі формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців на основі актуалізованої інформації;

- організації роботи та надавати підтримки посадовим особам, які займаються інформаційним забезпеченням, у творчому вирішенні завдань з вибудовування конструктивної взаємодії з представниками засобів масової інформації;

- взаємодії з органами інформаційного забезпечення для мінімізації ескалації негативних матеріалів та повідомлень про Збройні Сили в регіональних і муніципальних засобів масової інформації, особливо, в місцях дислокації частин і з'єднань військ;

- вивчення протиріч і проблем, особливостей управління інформаційною безпекою в військових частинах, дислокованих у різних територіальних і соціальних умовах, а також членів сімей військовослужбовців;

Рішення проблем управління інформаційною безпекою військовослужбовців залежить від розуміння значущості управління, готовності та бажання посадових осіб, які мають статус суб'єкта управління, вийти на новий рівень щодо забезпечення інформаційної безпеки.

Недооцінка її ролі, відмова від цілеспрямованого формування громадської думки, в комплексі з застосуванням інноваційних засобів інформаційного забезпечення, істотно ускладнюють реалізацію Збройними Силами своїх функцій, особливо завдань з підтримки інформаційної безпеки військовослужбовців у кризових ситуаціях та забезпечення їх готовності до виконання поставлених завдань.

Для того, щоб інформація відповідала потребам військового управління і самих об'єктів, потрібен цілеспрямований процес організації, що базується на технологіях, що оновлюються, нових тенденціях розвитку прикладних соціологічних досліджень.

Більшість аналітичних завдань повинні вирішуватися в режимі прямого інформаційного моделювання, спостереження за керованим інформаційним середовищем, не виключаючи традиційну стадію аналізу публікацій. При цьому з боку фахівців, що постачають соціологічну інформацію, і з боку органів військового управління як її споживача потрібні постійні зусилля.

У Збройних Силах України циркулює різноманітна за характеристиками, видам і функціям військово-соціальна інформація, яка активно використовується в процесах управління, навчання і виховання військовослужбовців. Вона об'єктивно володіє широким спектром кількісно-

якісних характеристик і вимог, що пред'являються до них. Чим вище відповідність якості використовуваної військово-соціальної інформації висунутим до неї вимогам, тим вище ефективність військової діяльності. Це одна з найважливіших аксіом інформаційної роботи в Збройних Силах. Духовне обличчя військовослужбовців формується на основі соціальної інформації і під впливом цілеспрямовано проведеної у військах інформаційної роботи. Впливаючи на всі сфери психіки, в тому числі і на почуття військовослужбовців, вона робить вирішальний вплив на поведінку та військову діяльність особового складу.

Такі компоненти духовного світу особистості військовослужбовця, як модель світу (світогляд), соціальні установки, віра, переконання, мотиви, мають складну інформаційну основу. За допомогою військово-соціальної інформації поряд з іншими засобами можна формувати духовний світ, систему моральних цінностей військовослужбовців і впливати на їх активність у справі захисту Вітчизни.

Системне застосування методів інформаційно-аналітичної роботи значно підвищує можливості інформаційного забезпечення і, як наслідок, інформаційної безпеки військовослужбовців усіх категорій. З одного боку, дані методи дозволяють забезпечити високу якість військово-соціальної інформації, а з іншого – здатні служити провідником державної інформаційної політики у військах, здійснюваної органами інформаційного забезпечення. Поряд з методами системи інформаційного забезпечення виступають і нові інформаційні технології. Оптимальне поєднання традиційних, нових, масових і індивідуальних інформаційних технологій в управлінській діяльності посадових осіб, органів військового управління і органів інформаційного забезпечення є важливим чинником підвищення її ефективності.

У зв'язку з активним розвитком за кордоном сил і засобів інформаційно-психологічної боротьби підвищується актуальність проблем інформаційної безпеки військ, інформаційно-психологічної протидії, що вимагає не тільки їх наукового вивчення, а й пошуку адекватних шляхів побудови ефективної

системи інформаційного захисту як важливого компонента сучасної системи інформаційного забезпечення військ в повсякденних умовах. Необхідно особливо виділяти заходи безпеки при роботі в комп'ютерних мережах, які все ширше використовуються в повсякденних умовах органами військового управління, установами та закладами.

У бойовій обстановці своєчасне виявлення та аналіз (моніторинг) форм, методів і засобів інформаційного впливу противника, протидія його ворожим і підривним акціям, підтримання нормального інформаційного режиму діяльності військ, проведення цілеспрямованої інформаційно-виховної роботи з особовим складом поряд з іншими заходами дозволять вирішувати завдання завоювання інформаційної та морально-психологічної переваги над противником, що є важливим чинником перемоги в сучасних бойових діях.

Основний метод роботи органів військового управління і інформаційного забезпечення полягав у вибудовуванні і підтримці постійних комунікацій з об'єктами інформаційного впливу Міністерства оборони.

Без вибудовування стійких комунікацій державна політика в галузі оборони не може ні вироблятися, ні ефективно реалізовуватися. Шляхом постійного наповнення позитивним і одночасно об'єктивним змістом інформаційних комунікацій з різними соціально-політичними інститутами та громадськими групами, військове відомство прагне забезпечити підтримку своїх дій в суспільстві.

У даний час образ Збройних Сил України набуває бажані контури в громадській думці українців і громадян іноземних держав, тому національні електронні та друковані засоби масової інформації повинні більше розповідати про досягнення армії, щоб підтримувати значимість і силу армії.

Сформоване уявлення про Збройні Сили необхідно підтримувати шляхом реалізації сучасних управлінських і інформаційних технологій, що вже неодноразово доведено на прикладах армій інших держав. Вигляд і репутація армії – це, насамперед, інформаційний ресурс їх впливу на якісну зміну, соціальний розвиток Збройних Сил України, найважливіша складова процесу їх

подальшої модернізації та розвитку.

### 8.5 Воєнно-правовий аспект інформаційної безпеки Україна

Сучасні інформаційні технології все більше впроваджуються в різні сфери державного і суспільного життя. В даний час без них вже неможливо уявити собі організацію процесів управління та взаємодії в різних областях діяльності.

Найважливіші системи та інфраструктури від транспортних і енергетичних до фінансових і житлово-комунальних, управляються сьогодні за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем.

В органах державної влади впроваджуються технології електронного документообігу та дистанційної взаємодії з населенням. Все це вказує на необхідність переосмислення стратегічного та військово-прикладного значення інформаційної інфраструктури держави в контексті сучасної міжнародної обстановки і виникаючих щодо України загроз.

Додаткову актуальність даному питанню надає факт не прикритої агресії Російської Федерації на сході України і анексія Криму. Події в Криму у 2014 році показали що Збройні сили Російської Федерації, державний інформаційний механізм дуже серйозно підходять до вирішення питань пов’язаних із забезпеченням своєї інформаційної безпеки. Ще в 2009 р Президент Росії неодноразово говорив про слабку захищеність країни від сучасних кіберзагроз, які виходять з різних країн світу.

У зв’язку з системними порушеннями прав і свобод людини в Російській Федерації, прагнення відтворення нового державного об’єднання на подобу СРСР, у США було прийнято рішення про створення військового підрозділу, метою якого є забезпечення безпеки урядових, військових і цивільних комп’ютерних мереж. Розвитком даної ініціативи став підписаний у червні 2009 р наказ Міністра оборони США Роберта Гейтса про створення кіберкомандування У спеціальному меморандумі було відзначено, що кіберпростір і пов’язані з ним технології відкривають безпрецедентні

можливості для США та їхніх союзників, є «життєво важливим» елементом забезпечення національної безпеки країни та мають пряме відношення «до всіх аспектів ведення бойових дій».

У той же час підкреслювалося, що зростаюча залежність від інформаційних технологій пов'язана із зростанням уразливості всіх життєво важливих для країни структур і виникненням все нових і нових загроз з боку противників Сполучених Штатів. Саме для локалізації цих загроз і необхідно таке командування, яке буде використовувати можливістю управління відповідними технічними і оперативними підрозділами, здатними в повному обсязі вирішувати численні завдання з відбиття атак на інформаційні мережі США, як з боку ворожих держав, так і окремих організацій.

Слід зазначити, що Сполучені Штати не є першими в сфері створення подібних військових структур. У Китаї в 2000 р створені підрозділи які отримали назву «мережеві війська» та статус самостійного роду військ Національної народно-визвольної армії Китайської народної республіки.

Ведення електронної боротьби в ході бойових дій що проводяться в рамках Антитерористичної операції на сході держави всерйоз змушують задуматися про перспективи розвитку та потенційних можливостях подібних підрозділів, а також зміну традиційного погляду на ведення бойових дій, особливо з урахуванням того, що міжнародно-правової основи які регулюють такі способи та форми ведення війни, поки не існує.

Незважаючи на те, що застосування кібернетичної зброї може призвести до наслідків нітрохи не меншим, ніж ядерний удар, механізми міжнародного контролю над його розробкою та розповсюдженням поки відсутні. До того ж перші прецеденти його застосування вже є. Наприклад, у вересні 2010 р вірусній атаці піддалася перша в Ірані атомна електростанція. Після інциденту, ізраїльські експерти протестували вірус на обладнанні, ідентичному тому, яке використовується для збагачення урану на іранському комплексі в Натанзі. Військові фахівці відзначили, що вплив вірусу на центрифуги для збагачення урану в ході тестів було досить ефективним. Вірус під назвою «Stuxnet»

складається з двох основних компонентів: перший компонент змушує центрифуги працювати в позаштатному режимі, а другий – передає неправдиві дані про нормальну роботу. Зазначалося також, що вірус був завантажений в обладнання АЕС одним з фахівців. Проте, видається, що це далеко не єдиний спосіб проникнення шкідливих програм в закриті інфраструктури охоронюваних підприємств. Справа в тому, що в якості засобу доставки вірусу могла бути використана спеціальна робототехніка, якій набагато простіше, ніж людині, проникнути на об'єкт, що охороняється, так як більшість засобів забезпечення безпеки нездатні протистояти керованим механізмам в замкнутій охоронній системі що не має технологічних зв'язків із зовнішніми джерелами впливу.

Ситуацію посилює і той факт, що основні джерела міжнародного права (резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року) не кваліфікують застосування таких сил і засобів як акт агресії. Це обумовлено часовими факторами норм міжнародного права так, як більшість нормативних актів було прийнято в середині XX століття, коли не існувало сучасних телекомунікаційних глобальних систем та інформаційні технології не використовувалися у військовій справі.

Представники Європейського Союзу і командування військ Північноатлантичного договору обґрунтовували пропозиції про необхідність розвитку міжнародно-правового регулювання світових процесів цивільної та військової інформатизації з метою забезпечення міжнародної інформаційної безпеки. Однак, незважаючи на ініціативи Європейського Союзу та США в рамках міжнародного співробітництва та зусилля наукової спільноти ризик реалізації основних загроз у сфері міжнародної інформаційної безпеки зростає, особливо в контексті постійного прагнення Росії у регіональному пануванню і перегляду світового порядку сформованого після розпаду радянської імперії.

Однією з таких загроз є розробка і прийняття державами планів, доктрин, які передбачають можливість ведення інформаційних війн і здатних спровокувати гонку озброєнь, а також викликати напруженість у відносинах

між державами і власне виникненню інформаційних війн, що чітко проявляється в концепціях і стратегіях Російської Федерації військового та інформаційного характеру.

З метою захисту інформаційної інфраструктури в США розроблено ряд нормативних документів у тому числі «Доктрина проведення інформаційних операцій» і на її основі розроблено рекомендації «Інформаційні операції», у якому положення доктрини були приведені у відповідність з можливостями потенційних супротивників, в першу чергу міжнародних терористичних організацій.

У Збройних силах Російської Федерації на початку 2000 років введені настанови щодо проведення інформаційних операцій та радіоелектронної боротьби, які базуються на нормативно-правовій основі інформаційної та військової доктрин. Необхідно відзначити, зазначені настанови багато в чому копіюють основні тенденції американського керівництва. Такі ініціативи в сукупності з доктриною сетецентріческой війни яка активно розвивається в Російській Федерації вже почали робити істотний вплив на міжнародну обстановку, відтісняючи на другий план стратегічні наступальні озброєння і повномасштабне військове вторгнення військ Росії в східні області України.

Масове застосування сучасних видів зброї у військовому конфлікті на сході України не вигідно для Російської Федерації з економічної точки зору. В результаті його застосування будуть знищені не тільки військові об’єкти, але і вся інфраструктура мирного призначення, а сама зона ураження тривалий час буде екологічно небезпечної для проживання, що призведе до масової міграції населення в довколишні райони. Таким чином, військова перемога створить серйозні соціальні наслідки суб’єктом Російської Федерації, які в більшості не мають достатніх фінансових ресурсів для надання допомоги прибулому населенню, що значно загострить міжнаціональні та соціальні проблеми, які далекі від вирішення. Підтвердженням нашої думки є закриття місць концентрації вимушених переселенців.

Як показує практика диверсійно-терористичної діяльності, яка

використовується сепаратистами, більший психологічний ефект можуть забезпечити засоби не масового, а вибіркового ураження, що виводять з ладу тільки спеціальні об’єкти і обслуговуючі їх комунікації.

Видається, що саме з таких міркувань виходить військово-політичне керівництво Російської Федерації, що реалізує новий підхід до побудови та організації своїх сил і засобів забезпечення оборони і підтримки постійного військової присутності на пострадянському просторі.

Такий підхід дозволяє, на думку керівників військового та інформаційного відомств Росії, значно знизити вплив європейських інтеграційних процесів у Грузії, країнах Прибалтики та Молдові.

Завдяки військовим конфліктам на пострадянському просторі збройні сили Росії мають практичний досвід застосування безпілотних літальних апаратів, незаселених підводних апаратів і іншої військової та розвідувальної робототехніки, в тому числі і в бойових умовах.

Не відстає від подібної практики і стратегічна компонента планування та проведення військових і спеціальних операцій на основі інформаційної доктрини. Її суть полягає в організації принципово нової системи взаємодії всіх сил і засобів на полі бою. За допомогою спеціальних захищених локальних мереж і засобів обчислювальної техніки кожен елемент бойового порядку отримує найостаннішу, достовірну та постійно оновлювану інформацію про обстановку, здатний вносити в неї свої корективи і доповнення.

Такий рівень організації взаємодії дозволяє підрозділам діяти як єдине ціле, спираючись на дані безпілотних літальних апаратів, літаків розвідників, супутників, системи глобального позиціонування та іншої доступної інформації. Відомості передаються на полі бою кожному військовослужбовцю і одночасно –органам управління військами.

Таким чином вирішуються і тактичні завдання інформаційного забезпечення підрозділів в ході бойових дій, і стратегічні –

– формування комплексних відомостей про обстановку в районі конфлікту, а також координація в режимі реального часу дій різнорідних сил і засобів.

В даний час подібна концепція комплексних мережевих технологій реалізується і в рамках кавказького регіону (Осетія, Абхазія).

Вона призначена для вирішення питань організації взаємодії (практично – управління) російського військового керівництва і формувань збройних сил сепаратистів у збройних конфліктах, що певною мірою відпрацьовується в Донецькій і Луганській областях і технологічно випробувано в Криму в лютому-березні 2014 року.

Зазначені факти свідчать про те, що інформаційна сфера в цілому, і інформаційна інфраструктура зокрема, давно вже вийшли за вузькі рамки свого чисто формального змісту і являють на сьогоднішній день не тільки інструментарій забезпечення взаємодії та управління військами, а й засоби нанесення превентивних ударів.

Крім того, інформаційні технології відіграють особливу роль у розвитку процесів глобалізації, світова інформаційна мережа містить інформацію, яка розмиває національні цінності і пропагує чужий спосіб життя (наприклад, російський світ).

У сфері військового будівництва та формування нового вигляду Збройних Сил України інформаційним технологіям поки відводиться допоміжна роль. На державному рівні поки немає єдиного підходу до реформування правової основи яка регламентує розвиток і застосування інформаційних технологій у складі Збройних Сил України. Однак, плани співпраці НАТО і України на поточний період охоплюють зазначені технологічні напрямки, причому на основі європейського підходу до тактики застосування, відмінної від російської.

Перехід на новий стандарт означатиме реформування всієї інфраструктури зв’язку і комунікацій. Без освоєння нових частот неможливий подальший розвиток ринку інформаційних послуг в таких його сегментах, як мобільний Інтернет і мобільне телебачення.

Додаткові побоювання викликає технологічна залежність державного сектора України від російського апаратного та програмного забезпечення в

системах озброєння радянського зразка і в більш пізніх моделях створених по кооперації країн СНД. У зв'язку з цим не можна виключати можливості наявності не декларувати можливостей в таких компонентах, а також можливості прихованого несанкціонованого доступу до них з боку спеціальних служб іноземних держав - потенційних супротивників.

Повністю виключати подібну можливість не можна, тим більше, стосовно до вільного програмного забезпечення, яке є особливо привабливим для користувачів.

Подібні обставини вже змусили деякі країни (США, Китай, Індія) піти на розробку власної мікропроцесорної технології, операційних систем і побудова на їх основі високопродуктивних обчислювальних систем і баз даних. Більше того, цими країнами ведеться активне створення власних стандартів інформаційної безпеки та захисту інформації.

Слід зазначити, що відразу наздогнати передові країни у сфері інформаційних технологій Україні досить складно, якщо взагалі можливо. Тому не можна скидати з рахунків значення і важливість саме правового шляху Європейської інтеграції та вступ до НАТО в справі захисту національної інформаційної сфери.

Видається, що особливе значення в цьому питанні повинні мати норми міжнародного права, що приймаються в контексті запобігання глобальних інформаційних воєн.

Певні зрушення в цьому питанні на сьогоднішній день є. Підтвердженням цьому служать неодноразові зустрічі на вищому рівні делегацій України, США та НАТО присвячені питанням боротьби з російською інформаційною агресією в тому числі у військовому секторі.

Незважаючи на те, що підсумкових документів по даному напрямку співпраці поки не вироблено (мається на увазі наявність у відкритому інформаційному просторі), можна з упевненістю говорити про те, що створення міжнародно-правової основи забезпечення інформаційної безпеки України на сучасному етапі отримали новий імпульс.

Однак не варто забувати про вдосконалення правового регулювання інформаційних відносин в Україні.

У цьому зв'язку необхідно враховувати зарубіжний досвід, коли право оперативно реагує на зміни в науці, економіці та політиці, створюючи найбільш сприятливі умови для розвитку національної інформаційної сфери.

Високі темпи розвитку індустрії інформаційних технологій вимагають створення системи перспективного правового регулювання. Тільки завдяки упереджувальному характеру нормотворчої діяльності можливе запобігання безкарного використання інформаційних технологій в цілях нанесення збитку особі, суспільству і державі.

Специфіка інформаційних відносин та їх транскордонний характер вимагають зусиль всього світового співтовариства, у зв'язку з цим особливу увагу необхідно приділити питанням уніфікації норм інформаційного права та розвитку інституту міжнародної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері.

Таким чином, певні позитивні тенденції на національному рівні, у сфері правового регулювання використання нових інформаційних технологій у військових цілях дозволяють розраховувати на запобігання безперешкодної російської інтервенції в інформаційний простір України у тому числі у її воєнний сегмент.

Тим не менш, необхідно приділяти найсерйознішу увагу розвитку вітчизняних засобів інформатизації та правової основи регулювання інформаційних відносин, оскільки без цього неможливо не тільки забезпечення оборони та підтримання безпеки держави, але і його подальший стабільний розвиток держави на основі європейських цінностей, територіальної цілісності та демократії.

## Контрольні питання

1. Які нормативно-правові акти регламентують інформаційну безпеку?
2. Які державні органи займаються питаннями інформаційної безпеки?

3. Охарактеризуйте Закон України про «Про інформацію».

4. Яким нормативним актом визначені основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні?

5. Що таке публічна інформації?

6. Назвіть порядок роботи з персональними даними.

7. Яким нормативно-правовим актом регламентується захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах»?

8. Яки Ви знаєте основні напрямки захисту інформаційної сфери?

9. Назвіть суб'єктів правовідносин у сфері інформаційної безпеки?

10. Який державний орган здійснює контроль у сфері захисту персональних даних?

11. На яких нормативних актах базується інститут захисту персональних даних?

12. Назвіть основні завдання та функції Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

13. Вкажіть основні шляхи оптимізації управління інформаційною безпекою уЗбройних Силах України.

14. Які нормативні акти видано Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту персональних даних?

15. Які нормативні акти Європейського Союзу регламентують захист персональних даних?

16. За якими статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за порушення порядку роботи з персональними даними?

17. Яку роль у забезпеченні інформаційної безпеки відіграють стандарти?

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради. –1992. – № 48. – Ст.650.

Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верховної Ради. – 2007. – № 12. – Ст.102.

Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради. – 994. – № 31. – Ст.286.

Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 16. – Ст.93.

Про науково-технічну інформацію: Закон України від 13.12.1991 № 1977-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 12. – Ст.165.

Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 12. – Ст.155.

Про Суспільне телебачення і радіомовлення України: Закон України від 17.04.2014 № 1227-VI // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 27. – Ст.904.

Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 75/98-ВР// Відомості Верховної Ради. – 998. –№ 27-28. – Ст. 182.

Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98 // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 27-28. –Ст.181.

Про доступ публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // Відомості Верховної Ради. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012-2017 рр.: постанова Верховної Ради України 05.07.2012 № 5096-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 37. –Ст.492.

Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: постанова Верховної Ради України від 03.07.2014 № 1565-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 33. – Ст.1163.

Указ Президента України від 08.06.2012 № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/ru/documents/14823.html

Указ Президента України від 06.06.2014 № 504/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року «Про скасування деяких рішень Ради національної безпеки і оборони України» та визнання такими. що втратили чинність. деяких указів Президента України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/504/2014

Указ Президента України від 08.07.2009 № 514 «Про Доктрину інформаційної безпеки України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/514/2009

Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних. телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах: постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2006 № 373. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-п

Про затвердження Інструкції про порядок обліку. зберігання і використання документів. справ. видань та інших матеріальних носіїв інформації. які містять службову інформацію: постанова Кабінету Міністрів України від 27.11.1998 № 1893. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1893-98-п

Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-п

Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої

влади:ПостановаКабінет Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-п

Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 № 2250-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2250-р

Про схвалення Концепції Державної цільової правоохоронної програми встановлення сучасних систем безпеки, застосування засобів зовнішнього контролю (спостереження) та швидкого реагування на період до 2016 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.02.2013 № 51-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/51-2013-р

Про затвердження плану заходів щодо захисту державних інформаційних ресурсів: розпорядження Кабінет Міністрів України від 05.11.2014 № 1135-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1135-2014-%D1%80

Державний комітет телебачення та радіомовлення України проект від 12.11.2014. «Доктрини інформаційної безпеки України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id.

Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014№ 1/02-14 «Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/v1_02715-14

Наказ МВС України 21.08.2013№ 805 «Про затвердження Порядку обробки персональних даних у базі персональних даних «Електронний журнал обліку запитів на публічну інформацію». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/z1583-13

Директива 2009/140/ЕС Європейського Парламенту і Ради з 25 листопада 2009 про внесення змін до Директиви 2002/21/ЕС на загальної нормативної бази для електронних комунікаційних мереж та послуг. 2002/19/ЕС про доступ до і взаємозв’язок. мереж електронних комунікацій та пов’язаних з ними об’єктів. а також 2002/20/ЕС про дозвіл електронного комунікаційних мереж та послуг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nkrzi.gov.ua/.../26c5c034d22b2045a8ff8f6a61c9ab29.doc

Директива 2009/136/ЕС Європейського Парламенту і Ради. з 25 листопада 2009 вносить зміни до Директиви 2002/22/ЕС про універсальну послугу та правах користувачів. що стосуються мереж та послуг електронних комунікацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nkrzi.gov.ua/.../be7ab73b693c9bf69a6e73db128c7805.doc

Директива 2002/58/ЕС щодо обробки персональних даних і захисту приватного життя в секторі електронних комунікацій та Регламенту (ЄС) № 2006/2004 про співпрацю між національними органами. відповідальними за забезпечення дотримання законів про захист прав споживачів та інші. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.academia.edu/5664719/European_Public_Communication

Державний стандарт України Захист інформації. Технічний захист інформації. Порядок проведення робіт. ДСТУ 3396.1-96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dstszi.gov.ua/dstszi/control/uk/.../article?art..

НД ТЗІ 3.7-003-05 «Порядок проведення робіт із створення комплексної системи захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційній системі». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dstszi.kmu.gov.ua/dstszi/doccatalog/document;...?id...

НД ТЗІ 1.4-001-2000 «Типове положення про службу захисту інформації в автоматизованій системі». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dstszi.gov.ua/dstszi/doccatalog/document?id..

НД ТЗІ 3.7-001-99 «Методичні вказівки щодо розробки технічного завдання на створення комплексної системи захисту інформації в автоматизованій системі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dstszi.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art

НД ТЗІ 3.6-001-2000 «Технічний захист інформації. Комп'ютерні системи. Порядок створення. впровадження. супроводження та модернізації засобів технічного захисту інформації від несанкціонованого доступу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dstszi.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art

Стандарт: РД 50-34.698 «Автоматизовані системи. Вимоги до змісту документів» (Автоматизированные системы. Требования к содержанию документов). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dstszi.kmu.gov.ua/dstszi/doccatalog/document;...?id..

Функції захисту персональних даних покладено на уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/zpd/

Лист Уповноважений Верховної Ради України з прав людини 03.03.2014№ 2/9-227067.14-1/НД-129. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:zakon.rada.gov.ua/go/v7067715-14

Информационные технологии и безопасность. Оценка состояния Материалы международной научной конференции ИТБ-2013. – К.: ИПРИ НАН Украины, 2013. – 120 с.

Теоретико-методологічні засади інформаційного права України: реалізація права на інформацію / Р.А. Калюжний, О.В. Копан, О.Г. Марценюк.– К. : «МП Леся», 2013. – 236 с.

Конкурентная разведка в компьютерных сетях / А.Г. Додонов, Д.В. Ландэ, В.В. Прищепа, В.Г. Путятин. – К.: ИПРИ НАН Украины, 2013. – 248 с.

Організація захисту інформації з обмеженим доступом / Гуз А.М., Довгань О.Д., Марущак А.І. та ін. ; за заг. ред. Є.Д.Скулиша. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. –378 с.

Теоретико-методологічні засади інформаційного права України: реалізація права на інформацію /Р.А. Калюжний, О.В. Копан, О.Г. Марценюк. – К. : «МП Леся», 2013. – 236 с.

Правова інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності Навчальний посібник. – 3 вид., змін. і допов. / За заг. ред. В.Г. Іванова. – Х. :

Право, 2013. – 240 с.

Кодекс України про адміністративні правопорушення. Провадження у справах про адміністративні правопорушення. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 432 с.

Загальне адміністративне право. / За заг. ред.І.С. Грищенка. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 568 с.

Єсін В.І. Безпека інформаційних систем і технологій : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за напрямами підготовки «Безпека інформаційних і комунікаційних систем»] / В.І. Єсін,О.О. Кузнецов, Л.С. Сорока. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – 632 с.

Рибальський О.В. Основи інформаційної безпеки та технічного захисту інформації. Посібник для курсантів ВНЗ МВС України / О.В. Рибальський, В.Г. Хахановський, В.А. Кудінов. – К.: Вид. Нац. акад. внутріш. справ, 2012. – 104 с.

Забезпечення інформаційної безпеки у провідних країнах світу. Навчальний посібник / В.М. Петрик, Д.С. Мельник, О.О. Бакалинський та ін. / За ред. Петрика В.М. – К. НТУУ КПІ, 2014. – 260 с.

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 № 852-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 36. – Ст. 276.

Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 1. – Ст. 1.

Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI // Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних: Закон України від 06.07.2010 № 2438-VI // Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 46. – Ст. 542.

Про державну систему біобезпеки при створенні. випробуванні. транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 № 1103-V // Відомості Верховної Ради. – 2007. – № 35. – Ст. 484.

Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи. що підтверджують громадянство України. засвідчують особу або її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 51. – Ст. 716.

НД ТЗІ 2.5-004-99 Критерії оцінки захищеності інформації в комп’ютерних системах від несанкціонованого доступу. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: www.dstszi.gov.ua/dstszi/doccatalog/document?id..

НД ТЗІ 2.5-010-03 «Вимоги до захисту інформації WEB-сторінки від несанкціонованого доступу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dstszi.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art

Баранов О.А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика / О.А. Баранов. – Київ: Едельвейс, 2014. – 434 с.

Протидія інформаційному тероризму та його фінансуванню в сучасних умовах / В.В. Крутов, М.П.Стрельбицький, О.А. Шевченко (за заг. ред. В.В. Крутова). – К. : Вид-во НАПрНУ, 2014. – 309 с.

*Розділ 9*

# ОСНОВИ ВОЄННОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ

## 9.1 Поняття збройного конфлікту в науковій літературі

Історія світового співтовариства після другої світової війни супроводжувалась великою кількістю збройних конфліктів різного соціального характеру, масштабу та тривалості. Зі зміною їх змісту виникають і затверджуються нові підходи до їх визначення. На сьогоднішній день в науці сформувалося кілька основних концепцій, що дозволяють досліджувати і оцінювати збройні конфлікти. Одна з цих концепцій оформилася в 80-і роки XX століття в США, а потім стала використовуватися військовими фахівцями інших держав НАТО.

Методологічною основою цих поглядів є загальна теорія конфлікту, яка на той час вже досить тривалий час розроблялася багатьма американськими та європейськими вченими. Відповідно до цієї теорії, збройний конфлікт є різновидом конфлікту соціального, в якому одна чи обидві сторони прагнуть до досягнення своїх інтересів за допомогою військової сили.

Виходячи з цього положення, військові фахівці НАТО під збройним конфліктом розуміють будь-яке військове зіткнення, диференціюючи їх залежно від інтенсивності бойових дій. Відповідно до подібної класифікацією, всі війни та військові конфлікти стали розділятися на три типи:

- конфлікти високої інтенсивності - війни між державами та воєнними коаліціями з використанням всіх видів зброї, у тому числі і ядерного (загальна і обмежена ядерна війна), на глибину всієї території противника;

- конфлікти середньої інтенсивності - війни між двома країнами, в яких воюючі сторони використовують наявні сили та засоби і найсучаснішу військову техніку, але не застосовують зброю масового ураження;

- конфлікти низької інтенсивності - особлива форма військово-політичної боротьби в якомусь одному (або декількох) географічному районі з обмеженим

застосуванням військової сили або з їх участю та за допомогою надання різних видів допомоги без прямого використання збройних сил. Виділення конфліктів низької інтенсивності (КНІ) як окремого виду військово-політичного протиборства представляло особливий крок у розвитку військової науки, який докорінно вплинула на всю подальшу еволюцію збройних сил США, Російської Федерації, Великої Британії, Франції.

Під конфліктами низької інтенсивності розуміється обмежена політико-військова боротьба, спрямована на досягнення визначених політичних, соціальних, економічних чи психологічних цілей, що починається з різних видів тиску за допомогою тероризму та сепаратиського руху, обмежена географічним районом і застосованою зброєю, тактикою та ступенем насильства.

У рамках цього поняття, з використанням повного набору критеріїв, додатково виділили три рівня тепер уже самих конфліктів низької інтенсивності (КНІ):

- високий (міжнародний) (міждержавні збройні конфлікти і локальні війни);

- середній (регіональний) (внутрішній збройний конфлікт в одній з країн, який безпосередньо зачіпає сусідні держави та здійснює серйозний вплив на військово-політичну обстановку в регіоні);

- низький (локальний) (внутрішньополітичний конфлікт в одній з країн, що включає елементи збройного протиборства і зачіпає безпеку існуючого режиму).

У міру розвитку та вдосконалення теорії конфліктів низької інтенсивності, трактування внутрішніх конфліктів розширювалася. До них почали відносити народні виступи, партизанські та повстанські дії незалежно від їх соціальної спрямованості. В особливий підвид «специфічних» конфліктів виділено тероризм.

Під тероризмом розуміють навмисне використання насильства чи загрози його застосування для досягнення політичних, релігійних або ідеологічних

цілей.

Наукова робота з зазначеного напряму активно ведеться Військовою академією Генерального штабу Збройних сил Російської Федерації, Інститутом військової історії Міністерства оборони Російської Федерації і рядом інших наукових підрозділів Російської Федерації.

До збройних конфліктів слід, з позиції російської військової науки, відносяться прикордонні конфлікти, військові акції, збройні інциденти, зіткнення між незаконними військовими формуваннями (внутрішні зіткнення), спеціальні операції по локалізації актів насильства та підтримання конституційного порядку, а також миротворчі операції під егідою колективних сил Співдружності незалежних держав (Україна не є членом СНД) з підтримки миру або миротворчих сил ООН і ОБСЄ.

При цьому кожному з складових цих понять можна дати наступні визначення.

Прикордонний конфлікт - обмежене військове зіткнення між групами озброєних осіб (іноді за участю регулярних військ прикриття) і формуваннями прикордонних військ, окремими підрозділами та частинами Збройних Сил поблизу держкордону.

Військова акція - обмежені щодо цілі, масштабу та часу односторонні або коаліційні воєнні дії превентивного, демонстративного або відволікаючого характеру.

Збройний інцидент - одна з форм короткочасних військових дій. Він може бути навмисним або організованим спеціально для загострення обстановки або створення приводу до розв’язування війни.

Внутрішнє збройне зіткнення - форма вирішення протиріч між незаконними військовими формуваннями однієї або декількох протиборчих національних, релігійних чи соціальних угруповань і груп. Як правило, метою зіткнень є зміна конституційного ладу або захоплення місцевими елітами політичної та економічної влади, або порушення територіальної цілісності держави.

Спеціальні операції – бойові (службово-бойові) дії обмеженого контингенту Збройних сил, прикордонних і внутрішніх військ (національної гвардії), сил і засобів органів безпеки, а також спеціально сформованих миротворчих сил з метою роз'єднання ворогуючих сторін, стабілізації обстановки та створення умов для переговорів.

Таким чином, порівняльний аналіз підходів, що склалися в НАТО та Російській Федерації дозволяє помітити різницю в трактуванні поняття «збройний конфлікт».

НАТО розглядає його більш широко, розділяючи всі конфлікти за інтенсивністю військових дій. Російська військова наука дають більш вузьке визначення конфлікту, при цьому виділяючи в якості основного критерію їх масштабність.

Схематично таке порівняння може виглядати наступним чином: російський підхід: підхід НАТО:

- військові акції і конфлікти - конфлікти низької інтенсивності;
- локальні (регіональні) війни - конфлікти середньої інтенсивності;
- війни світові - конфлікти високої інтенсивності

Разом з тим, наявність цих підходів не обмежує погляди та концепції, що існують відносно визначення військового конфлікту.

В основі багатьох з них лежать погляди К. Клаузевіца на природу війни як продовження політики засобами збройного насильства. Проводячи аналогію з цією відомою формулою, можна сказати, що всі збройні конфлікти, незалежно від масштабності, інтенсивності та причин виникнення, зрештою є продовженням політичного конфлікту військовими засобами.

Це положення дозволяє глибше заглянути в сутність цього соціально-політичного явища і досліджувати проблему трансформації політичного конфлікту в військовий.

Дослідження процесу розвитку конфлікту дає можливість встановити багато його суттєві історичні та причинно-наслідкові аспекти, а розгляд його як системи дозволяє виявити функціональні сторони конфлікту. Звідси він

розглядається як єдиний процес з різними, але взаємопов'язаними сторонами – історичною (генетичною), причинно-наслідковою та функціональною.

Основними причинами збройних конфліктів є наступні:

- прагнення окремих держав (коаліцій) до встановлення диктату в регіоні та прихильність до вирішення конфліктних ситуацій військовими засобами через небажання чи нездатності політичних керівників усувати економічні та соціальні протиріччя мирним шляхом;

- провокування радикально налаштованими політичними лідерами, партіями та рухами національно-етнічних, релігійних інших суперечностей, пов'язаних з територіальними претензіями;

- наявність у суспільстві глибинних протиріч, обумовлених розшаруванням його з соціально-економічних, національно-етнічних, релігійних та іншими ознаками;

- порушення загальноприйнятих прав людини;

- розширення загрози міжнародного тероризму,

- розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки.

Історико-теоретичний аналіз війн і збройних конфліктів, їх типологія показують, що в основі виникнення будь-якої військової конфронтації лежать як довготривалі, так і ситуативні (безпосередні) причини.

До числа найбільш істотних довготривалих причин виникнення збройних конфліктів відносяться наступні:

- політичні причини: зіткнення геополітичних інтересів провідних країн; міждержавні територіальні суперечки; не відпрацьованість правових механізмів взаємодії владних структур в державах із складним національно-державним устроєм; протиріччя між статусом найбільш численного етносу і положенням національних меншин; претензії національних елітних груп на участь у владних механізмах країни;

- соціально-економічні причини: нерівномірність економічного розвитку територій, ступеня доступу до джерел природних і енергетичних ресурсів, ринкам; різний рівень життя та загальний рівень розвитку етносів;

- історичні причини: самооцінка етносом свого місця і ролі у світовому еволюційному процесі, яка випливає з історичної пам'яті (національні традиції та легенди, перелік «історичних ворогів», відображає колоніальне минуле, наявність або відсутність досвіду власного державного будівництва тощо);

- етнокультурні та соціально-психологічні причини: утиск національних почуттів (гордості), відсутність національно-культурної автономії, обмеження політичних і економічних прав за расовою, національною або конфесійною ознакою, наявність «поля напруженості» між різними релігійними спільнотами, недовіру та неприязнь до людей іншої національності (віросповідання), видимі відмінності в рівні духовного (культурного) розвитку, прояв побутового націоналізму;

- етнодемографічної причини: порушення (уявне чи реальне) сформованого співвідношення чисельного і якісного складу етносів (національних груп); помітні відмінності в темпах зростання населення іншої національності; насильницька і навіть природна асиміляція; безконтрольна міграція; витіснення осіб некорінних національностей.

Таке різноманіття довготривалих причин, що лежать в основі виникнення збройних конфліктів, говорить про те, що всі вони являють собою складне і багатопланове явище. Разом з тим, аналіз походження збройних конфліктів показує, що при визрівання кожного з них переважаючими (пріоритетними) стають, як правило, лише деякі з перерахованих вище довготривалих причин. В одному випадку пріоритетною може стати політична, в іншому - економічна, в третьому - етнічна причина.

Разом з тим не можна заперечувати значної ролі у виникненні збройних конфліктів і безпосередніх (ситуативних) причин.

Особливий вплив безпосередні причини роблять на характер протікання військово-політичних криз, що передують практично кожному збройного конфлікту.

У цілому безпосередні (ситуативні) причини виникнення збройних конфліктів можуть бути визначені як специфічна подія, дія або ситуаційна

зміна, які носять провокуючий характер і сприймаються іншими державами як виклик їх життєво важливим національним інтересам, що призводить до виникнення військово-політичної кризи з подальшим його переростанням у збройний конфлікт.

Аналіз пріоритетності прояву ситуативних причин при виникненні збройних конфліктів показує, що основними є:

- політичні (вербальні) акти в міждержавних відносинах;

- конкретні політичні дії, що включають підривну діяльність держави проти опонента;

- внутрішньополітичний вербальний або практичний виклик політичному режиму;

- непрямі насильницькі дії;

- насильницькі військові дії;

- ненасильницькі військові дії;

- зовнішні ситуаційні зміни.

Критеріями для встановлення того чи іншого типу збройного конфлікту є: соціально-політична природа і зміст конфлікту; співвідношення та розстановка внутрішніх політичних сил; цілі та стратегія сторін у конфлікті; ступінь використання збройного насильства тощо.

Виходячи з цих критеріїв, можна виділити наступні типи збройних конфліктів:

- міждержавні (між державами та їх коаліціями); внутрішньодержавні (цивільні безлади, масові заворушення тощо);

- територіально-статусні (вимоги зміни кордонів, підвищення статусу тощо);

- сепаратистські (вимоги повної незалежності, виходу зі складу держави тощо; вимоги про приєднання етнічної групи до іншої держави; етнічні (між різними етнічними групами тощо).

Рівень класифікації збройних конфліктів по якісному змісту слід доповнити наступними ознаками:

- за характером участі в конфлікті - пряма участь на боці союзника та непряму участь за допомогою апарату радників, військових поставок, підготовки фахівців для армії і флоту;

- за якістю протиборчих сторін - між регулярними арміями;

- між іррегулярними військовими формуваннями, змішані.

Рівень класифікації конфліктів за кількісним (оперативно-стратегічному) змістом слід подати так:

- по розташуванню району конфлікту - внутрішній, прикордонний, за рівнем відстані від країни;

- щодо способу розв'язання - раптовий напад, ескалація агресії;

- за характером театру військових дій (ТВД) - сухопутний, прибережний, океанічний, морський;

- за кількістю сил - від обмеженого контингенту до оперативно-стратегічного угруповання військ (сил) з обох сторін;

- за способами та формами військових дій - класичні, партизанські, нетрадиційні, обмежені, широкомасштабні, блокадні.

Існує також ряд інших підходів до типологізації збройних конфліктів. Всі вони в тій чи іншій мірі відображають складність і багатогранність цього соціально-політичного явища.

На думку керівництва Російської Федерації, відповідно до Військової доктрини Російської Федерації, застосування військової сили у врегулюванні політичних конфліктів на пострадянському просторі в їх збройної стадії виступає як об'єктивна складова усунення загрози національної та міжнародної безпеки, викликаної агресивним і збройним характером вираження зіткнень політичних інтересів протиборчих сторін. Крім того, застосування військової сили у врегулюванні політичних конфліктів виступає як виконання зобов'язань третіх сторін з підтримання миру і безпеки держав - суб'єктів міжнародного права у відповідному регіоні.

## 9.2 Основні функції та форми участі Збройних сил у конфліктах

Зростання кількості та запеклість конфліктів поставили у військовій доктрині і у військовій політиці задачу запобігання їх крайньої форми - збройних конфліктів, в один ряд із запобіганням війни. Ця суттєве коректування теорії і практики військової політики, є наслідком їх впливу на військово-доктринальні концепції, і відповідно на теорію та практику військового будівництва.

Згідно Військової доктрини НАТО ескалація збройних конфліктів біля кордонів країн-учасників Північно-Атлантичного союзу і на їх території визначили і головну мету застосування військової сили.

Застосування збройних сил полягає в локалізації вогнища напруженості та припинення військових дій на можливо більш ранній стадії в інтересах створення передумов для врегулювання конфлікту мирними засобами на умовах, що відповідають інтересам країни та альянсу у цілому.

З огляду на те, що значну небезпеку становлять внутрішні збройні конфлікти, які загрожують життєво важливим інтересам і можуть бути використані як привід для втручання інших держав у внутрішні справи держави, у військовій доктрині визначається мета, яка ставиться перед військами в ході локалізації цих конфліктів це якнайшвидша нормалізація обстановки, відновлення законності та правопорядку, забезпечення громадської безпеки, надання необхідної допомоги населенню та створення умов для врегулювання конфлікту політичними засобами.

При цьому основні положення Військової доктрини України (розділ V. Застосування воєнної сили у воєнних конфліктах) визначають чіткі обмеження на застосування збройних сил всередині країни.

Необхідно заважити, що більшості військових доктрин європейських країн визначаються положення застосування збройних сил для вирішення внутрішніх конфліктів лише теоретично. За загальними принципами військової стратегії щодо внутрішніх конфліктів по-перше, залучаються до проведення операції

лише окремі формування збройних; по-друге, армія використовується для сприяння військовим формуванням Міністерства внутрішніх справ та органам внутрішніх справ; по-третє, підрозділам Міністерства оборони доручається виконання чітко окреслених чотирьох завдань:

- блокування району конфлікту;
- розведення ворогуючих сил;
- припинення бойових дій;
- охорона стратегічно важливих об’єктів.

Однією з найбільш важливих внутрішньодержавних функцій збройних сил є боротьба з незаконними збройними формуваннями (НВФ). Як показує досвід Російської Федерації, США, Великобританії, Іспанії, Туреччини і інших держав, саме незаконні збройні формування представляють найсерйознішу внутрішню загрозу як для цілісності та стабільності держави, так і для життя окремих його громадян.

Події останнього десятиліття на території Російської Федерації та пострадянського простору дають підставу стверджувати, що завдання боротьби з незаконними збройними формуваннями стає однією з головних для діяльності силових відомств.

Мета, яку переслідують незаконні збройні формування, в кінцевому підсумку зводиться до зміни силовим способом статусу частині території тієї чи іншої держави аж до її відділення, повалення регіональних влад і встановлення іншого політичного режиму. При проведенні операцій бойовики використовують різні форми збройної боротьби, починаючи від окремих терористичних актів до великих збройних акцій із застосуванням різних видів стрілецького і артилерійського озброєння.

Удосконалення форм і методів діяльності незаконних збройних формувань, що стали основним елементом всіх міжнаціональних конфліктів на території пострадянського простору, не могло не відбитися на тактиці боротьби з цим явищем. В останнє десятиліття в Збройні Сили СРСР, а потім і Росії, був накопичений певний досвід протиборства незаконним збройним формуванням.

Узагальнення досвіду Російської Федерації щодо ліквідації незаконних збройних формувань в сферу функцій збройних сил входять як військово-політичні, так і чисто військові завдання. До числа військово-політичних можна віднести роботу з місцевим населенням з метою роз'яснення істинних причин дій військ в цьому районі, встановлення тісних контактів з місцевою адміністрацією та лідерами національних, релігійних та інших рухів, виявлення та ізоляція екстремістські налаштованих озброєних осіб серед місцевих громадян і т. п. До чисто військових – відносяться виявлення, витіснення і блокування незаконних збройних формувань з їх подальшою ліквідацією. Серед спеціальних функцій виділяють «зачистку» території з метою виявлення можливих засідок і диверсійних груп бойовиків.

Таким чином, поява та поширення незаконних збройних формувань на території Росії, поставили військово-політичне керівництво країни перед необхідністю використання збройних сил для внутрішньодержавних цілей.

В умовах зростання активності незаконних збройних формувань у східних областях України проблема участі військових формувань в боротьбі з бойовиками стає першорядною.

У концепції національної безпеки окремих країн на пострадянському просторі підкреслена важливість боротьби силових структур із загрозою поширення незаконних збройних формувань. Зазначене найбільш концентровано у нормативних актах Російської Федерації.

Концепції у правовому відношенні, допускають застосування збройних сил спільно з іншими військами проти незаконних збройних формувань. Зазначене свідчить про те, що положення визначені у розділі II. «Воєнно-політична обстановка та характерні риси сучасних воєнних конфліктів»Воєнної доктрини Українивизначають необхідність збільшення ролі збройних сил у забезпеченні внутрішньої безпеки держави.

Однією з серйозних внутрішніх загроз, з якою останнім часом виникла в країні і з якою стикаються Збройні Сили України є сепаратизм, який все більше зрощується з організованою злочинністю і набуває міжрегіонального розмаху.

Роль збройних сил у боротьбі з цим явищем носить, як правило, допоміжний характер і полягає в наданні допомоги іншим силовим структурам. Разом з тим, в умовах активізації терористичної діяльності в районах потенційно конфліктних ситуацій значення Збройних Сил зростає.

Досвід проведення антитерористичних операцій у Донецькій та Луганській областях показує, що тактика дій терористів, кількість сил і засобів, залучених ними для досягнення своїх цілей, масштаби та інтенсивність терактів значно відрізняються від звичних уявлень.

Мова вже йде не про терористів-одиночках або невеликих групах, а про терористичні підрозділи, які входять до складу незаконних збройних формувань. Метою їх є не просто створення обстановки страху і насильства та пред'явлення будь-яких вимог, а досягнення цілком визначених військово-політичних цілей, обумовлених загальним задумом збройної боротьби.

У цих умовах проведення бойової операції із застосуванням різних видів озброєння і техніки просто неможливо без залучення Збройних Сил.

По суті справи, складається новий вид бойових дій – широкомасштабні антитерористичні операції з елементами загальновійськового бою, в яких приймають участь формування Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Державної прикордонної служби та інших військових формувань. Проведення подібних операцій представляє собою зовсім новий напрямок військового мистецтва та вимагає інших підходів до розробки основ їх підготовки та ведення.

Поряд з традиційно використанням в антитерористичних операціях підрозділів Міністерства внутрішніх справ і Служби безпеки назріла необхідність використання Збройних Сил.

Спеціальною функцією Збройних Сил держави є проведення миротворчих операцій. Відповідно до доктринальних документів багатьох розвинених держав, операції з підтримання миру стали в останні роки одним з головних напрямів їх військової політики. Це пов'язано з тим, що в сучасних умовах все більшого значення набувають операції з підтримання миру (ОПМ), що

проводяться за мандатом Організації об’єднаних націй і в рамках регіональних організацій (Організації з безпеки та співробітництву в Європі та ін.). Обстановка в світі і все зростаюча суперечливість у взаєминах країн і регіонів вимагає не так значних за складом багатонаціональних миротворчих сил, скільки активного та продуманого «підключення» їх до миротворчих зусиль глобальних організацій - Організації об’єднаних націй Організації з безпеки та співробітництву в Європі і ін.

Досвід проведення операції з підтримання миру виявив своєрідну закономірність – коаліційний склад миротворчих сил має найбільший успіх у порівнянні з одно національними формуваннями. У той же час необхідно проводити чітке розмежування між операціями з підтримання миру і військовими операціями в умовах внутрішніх заворушень.

Останнє розуміється як використання військової сили легітимним урядом для відновлення нормальної обстановки в неблагополучному районі. Тому не всі миротворча операція є військовою, і не всяка військова операція є миротворчої.

До числа найбільш складних проблем миротворчості відноситься аналіз ідеологічної та морально-психологічної обстановки в зоні дій протиборчих сил. Надзвичайно важко також уникнути прямої участі угруповання миротворчих сил у збройних діях і тим самим використати метод мирного врегулювання конфлікту. Досить проблематичною є адекватна відповідь на різного роду провокації.

Застосування миротворчих сил (МС) має свої особливості в залежності від фази розвитку конфлікту. На стадії ненасильницьких дій (конфліктна ситуація під контролем влади, акції екстремістів не виходять за рамки дозволеного законом) основну роль грають правоохоронні органи (національна гвардія, внутрішні війська, війська правопорядку), які додатково можуть вводитися в регіон.

Миротворчими силами можуть здійснюватися заходи попереджувального та демонстративного характеру або в обмежених масштабах залучатися для

боротьби з бойовиками, зокрема, в рамках проведення спеціальних пошукових операцій по виявленню незаконних збройних формувань.

Крім цього на миротворчі сили можуть покладатися:

- охорона життєво важливих об’єктів - складів зброї, підприємств які виробляють зброю та військове майно;

- участь у здійсненні заходів адміністративно-режимного характеру (встановлення закритих зон, забезпечення комендантської години, патрулювання);

- охорона і оборона режимних зон, будівель радіо- і телецентрів у містах, АТС, держустанов, підприємств ядерної та хімічної промисловості, об’єктів комунального господарства, аеродромів;

- операції по проводці автоколон з матеріальними засобами, залізничних поїздів через зону конфлікту, евакуація біженців;

- прикриття держкордону.

На стадії збройного протиборства, коли вичерпані всі можливості для мирного врегулювання конфлікту, миротворчі сили виступають безпосередньо в ролі силового фактора і надходять у розпорядженні глави тимчасової адміністрації.

В якості несилових форм використання збройних сил в миротворчих операціях можна виділити:

- попереднє «превентивних» розгортання збройних сил в конфліктному регіоні з метою запобігання ескалації конфлікту;

- створення нейтральних зон в районах конфлікту.

До дій миротворчих сил на силовий стадії вирішення конфлікту можна віднести операції зі встановлення миру («примус до миру») і пост конфліктні дії з відновлення мирної інфраструктури, які можуть включати:

- роззброєння і ліквідацію незаконних збройних формувань в районі конфлікту;

- захист законних цивільних властей в районі конфлікту;

- відновлення порушеного режиму державних або адміністративних

кордонів;

- захист біженців і вимушених переселенців, організацію та охорону таборів для біженців, забезпечення надходження медичної допомоги;

- охорону етнічних меншин, що зазнали тиску, провокацій з боку свого етнічного оточення;

- між позиційне розміщення збройних сил для розділення («екранування») ворогуючих угруповань на час організації та проведення переговорів;

- поетапний поділ ворогуючих сторін (створення та розширення демілітаризованої зони);

- забезпечення умов для проведення вільних виборів цивільної влади по завершенні конфлікту;

- супроводження конвоїв з гуманітарною допомогою, наданою за національними каналами та каналами міжнародних організацій;

- забезпечення захисту основних прав людини в районі конфлікту;

- захист від руйнування або пошкодження стратегічних об’єктів в районі конфлікту (складів зброї масового ураження і звичайних озброєнь, дамб, великих народногосподарських об’єктів тощо);

- захист посередницьких дипломатичних, переговорних місій міжнародних і неурядових організацій, що здійснюють діяльність з вирішення конфлікту.

Україна, починаючи з 1992 р, активно включилася в миротворчий процес на території пострадянського простору та за її межами.

Українські військовослужбовці виконують миротворчі функції як у складі військ Організації об’єднаних націй, так і в складі колективних миротворчих сил (КМС) або самостійно на кордоні Придністров’я та Республіки Молдова.

Характер, умови та форми участі країни в операціях з підтриманню миру Організації об’єднаних націй та інших міжнародних організацій визначаються законодавством України, міжнародними зобов’язаннями та угодами.

Аналіз застосування збройних сил у врегулюванні міжнаціональних конфліктів дозволяє виділить такі форми участі збройних сил в цьому процесі.

По-перше, використання військ без бойової техніки, зброї та боєприпасів,

оточення та блокування місць проведення масово-політичних заходів, будівель і установ протилежної сторони під виглядом «підтримання порядку та попередження провокацій», забезпечення контролю над опонентами, морально-психологічного тиску тощо.

По-друге, війська можуть застосовуватися з бойовою технікою, зброєю і боєприпасами (припасами), але без відкриття вогню, щоб підкреслити рішучість посилити загрозу, поставити опонентів перед небезпекою фізичного подавлення та знищення.

По-третє, використання військ з відкриттям вогню для залякування, з застосуванням бронетехніки.

По-четверте, обмежене застосування може перерости в конфлікт і навіть громадянську війну з широкомасштабним веденням бойових дій.

У перших трьох стадіях немає ознак війни і тому такі дії називаються по іншому: силова акція, насильство без вогню тощо.

Таким чином, розширення функцій Збройних Сил країни у зв’язку з їх участю в локалізації конфліктів і закріплення їх у Військовій доктрині України є реакцією військово-політичного керівництва на зміну геополітичної та геостратегічної обстановки на території держави і в світі, в цілому. У свою чергу, це дає можливість підвести політичну юридичну базу під діями Збройних Сил України, а також легітимізувати внутрішні та миротворчі функції військових формувань том числі Збройних Сил України.

## 9.3 Правові засоби запобігання та врегулювання міждержавних конфліктів

Одним з найбільш потужних засобів попередження міждержавних конфліктів у другій половині XX століття стало міжнародне право. Головне його досягнення - вироблення загальновизнаних принципів міжнародних відносин. Це принципи: незастосування сили або загрози силою; непорушності кордонів; територіальної цілісності держав; суверенної рівності; мирного

врегулювання спорів; невтручання у внутрішні справи; поваги прав і основних свобод людини; рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею; співробітництва між державами; добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

Дані принципи юридично закріплені в Статуті ООН 1945 р., в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (1970 р) і в Заключному акті Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року. Дотримання цих принципів – найважливіший засіб забезпечення безконфліктного міжнародного співіснування.

Одним з найбільш важливих принципів у сфері попередження міждержавних конфліктів є принцип незастосування сили або загрози силою.

Питання про незастосування сили або загрози силою вперше встав в роки Другої світової війни і відбив демократичні устремління і надії народів на справедливий повоєнний устрій міжнародних відносин. Це об'єктивна закономірність вперше була перетворена на принцип міжнародного права і закріплена у Статуті ООН.

Пункт 4 ст. 2 Статуту ООН говорить: «Всі члени ООН утримуються в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних націй». Згодом це положення було конкретизовано і прийнято в одній з резолюцій ООН, а також: в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р.; у визначенні агресії 1974 р.; в Заключному акті НБСЄ 1975 р (Нарада з безпеки і співробітництва в Європі); Декларації про посилення ефективності принципу відмови від загрози силою або її застосування в міжнародних відносинах 1977 р.

Дія принципу поширюється на всі держави-члени ООН (і не тільки їх). Відповідно до Статуту ООН забороняється не тільки застосування збройної сили, а й неозброєного насильства, яке носить характер протиправного

застосування сили (ст. 2 п. 4 Статуту ООН говорить про заборону застосування збройної сили).

В Заключному акті НБСЄ (розділ, що стосується втілення в життя узгоджених принципів) прямо вказується, що держави-учасники будуть «утримуватися від усіх проявів сили з метою примусу іншої держави-учасниці», «утримуватися від будь-якого акту економічного примусу». Це свідчить про те, що сучасне міжнародне право забороняє протиправне застосування сили в будь-якому її застосуванні.

Ст. 42-47 і 51 Статуту ООН трактують випадки застосування збройної сили, а ст. 41 і 50 Статуту ООН передбачають законне застосування неозброєної сили. У цих статтях вказуються заходи, які застосовуються до порушників: повна або часткова перерва економічних відносин; припинення залізничних, повітряних, поштових, телеграфних, радіо та інших засобів сполучення; розрив дипломатичних відносин.

Статут ООН передбачає тільки 2 випадки правомірного застосування збройної сили: в цілях самооборони (ст. 51); за рішенням Ради безпеки ООН у разі загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 39 і 42). Наприклад, рішення Ради Безпеки ООН на застосування багатонаціональних сил для ліквідації агресії Іраку проти Кувейту в 1991 році. Ст. 51 Статуту ООН застосовується, тільки якщо станеться збройний напад на державу.

Ст. 42 використовується Радою безпеки ООН тільки тоді, коли рекомендовані заходи неозброєного характеру недостатні. У цьому випадку уповноважується вдатися до таких дій, які виявляться необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки: демонстрація; блокада; операції повітряних, морських або сухопутних сил членів ООН.

Таким чином, принцип незастосування сили передбачає заборону агресивних воєн.

В останні роки в зміст принципу була включена і обов’язок держав - утримуватися від пропаганди агресивної війни. Згідно з визначенням агресії (1974 р.) застосування державою збройної сили першим може бути

кваліфіковано як агресивна війна, яка є міжнародним злочином і породжує міжнародно-правову відповідальність держав і міжнародну кримінальну відповідальність винних індивідів. У статутах Нюрнберзького і Токійського міжнародних військових трибуналів була дана юридична кваліфікація дій агресорів як міжнародних злочинів.

Починаючи з 70-х років XX століття, в результаті активної зовнішньополітичної діяльності світового співтовариства в нормативному змісті принципу незастосування сили особливо підкреслюється обов'язок держав утримуватися від загрози силою або її застосування з метою порушення кордонів іншої держави або як засобу вирішення територіальних суперечок і питань, що стосуються державних кордонів.

У нормативний зміст принципу незастосування сили включається: заборона окупації території іншої держави в порушення норм міжнародного права; заборона актів репресій, пов'язаних із застосуванням сили; заборона надання державою своєї території іншій державі, яке використовує її для здійснення агресії проти третьої держави; заборона організації, підбурювання, надання допомоги або участі в актах громадянської війни або терористичних актах в іншій державі; заборона організації або заохочення організації збройних банд і регулярних сил, зокрема найманців для вторгнення на територію іншої держави.

Порушенням принципу незастосування сили слід вважати: блокаду міст або берегів держави; будь-які насильницькі дії, що перешкоджають народу здійснювати законне право на самовизначення, та ін.

Іншим, не менш важливим, принципом у справі попередження міждержавних конфліктів можна назвати принцип мирного вирішення міжнародних суперечок. Згідно з п. 3 ст. 2 Статуту ООН «всі члени ООН дозволяють свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість».

Еволюція цього принципу така, що, розробляючи міжнародні договори та угоди, процес йшов від обмеження права звертатися до війни і поступового

розвитку засобів мирного вирішення міжнародних суперечок і встановлення юридичного обов'язку держав використовувати такі засоби (мирні).

Раніше, згідно ст. 2 Приватної конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень (1907 р.) заборонялося звертатися до війни («перш ніж вдатися до зброї»), не зобов'язувалося звертатися до мирних засобів («звертатися, наскільки дозволяють обставини»), і рекомендувався дуже вузьке коло мирних засобів (добрі послуги і посередництво). У той же час ст. 33 Статуту ООН вимагає, щоб сторони, які беруть участь у суперечці, насамперед, намагалися вирішити цей спір шляхом переговорів, обстеження, посередництва, застосування арбітражу судового розгляду, звернення до релігійних орденів або угод чи іншими мирними засобами за своїм вибором.

Пункт 1 ст. 1 Статуту ООН говорить, що міжнародні спори мають вирішуватися відповідно до принципів «справедливості і міжнародного права». Більшість держав вважає, що посилання на справедливість підкреслюють, що мирні засоби обов'язкові для вирішення будь-яких міжнародних суперечок.

Аналіз принципу мирного вирішення спорів (зафіксований в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р, Заключному акті НБСЄ 1975 р) показує, що він розвиває і доповнює Статут ООН. Він вводить такі обов'язки для держав: «докладати зусиль до того, щоб у короткий термін прийти до справедливого рішення, що базується на міжнародному праві»; «Продовжувати шукати взаємно узгоджені шляху мирного врегулювання спорів» в тих випадках, коли спір не вдається вирішити; «Утриматися від будь-яких дій, які можуть погіршити становище в такій мірі, що буде поставлено під загрозу підтримання міжнародного миру і безпеки, і тим самим зробити мирне врегулювання спору більш важким».

Крім Статуту ООН цей загальнообов'язковий принцип фіксується і в інших міжнародно-правових актах: Пакт Ліги арабських держав (ст.5), Хартія Організації африканської єдності (ст.3), Статут Організації американських держав (ст.5), Декларація про принципи міжнародного права (1970 р), Гельсінський Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі

(1975).

Третім, не менш важливим, принципом міжнародного права, що робить істотний вплив на попередження міждержавних конфліктів, можна назвати принцип територіальної цілісності держав. Принцип утвердився з прийняттям Статуту ООН в 1945 р і має варіації: територіальна цілісність; територіальна недоторканність. Призначення принципу - захист території держави від будь-яких посягань.

Статут ООН заборонив погрозу силою або її застосування проти територіальної цілісності (недоторканності) і проти незалежності будь-якої держави. У Декларації про принципи міжнародного права 1970 р при розкритті формулювання п. 4 ст. 2 Статуту ООН були відображені елементи цього принципу, хоча сам він окремо не застосовувався. наприклад:

- встановлювалося, що держава «повинна утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на часткове або повне порушення єдності й територіальної цілісності будь-якої держави»;

- зазначалося, що «територія держави не повинна бути об’єктом військової окупації, що стала результатом застосування сил у порушенні положень Статуту»;

- зазначалося, що «територія держави не повинна бути об’єктом придбання іншою державою в результаті втрати чинності або її застосування»;

зазначалося, що держави не повинні «визнаватися законними які-небудь територіальні придбання, що явилися результатом втрати силою або її застосування».

На Нараді з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р даний принцип також було обговорено і знайшов своє відображення в Заключному акті в наступному формулюванні: «Держави-учасники будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасників. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями і принципами Статуту ООН, проти територіальної цілісності, політичній незалежності або єдності будь-якої держави-учасника і, зокрема, від будь-яких таких дій, що

представляють собою застосування сили або загрози силою. Держави-учасниці будуть рівним чином утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в результаті суспільної окупації або інших прямих або непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт придбання за допомогою таких заходів або загрози їх відсутності. Ніяка окупація або придбання такого роду не буде визнана законною».

Таким чином, виклад даного принципу в Заключному акті НБСЄ зобов'язало держави: поважати територіальну цілісність одна одної; утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями і принципами Статуту ООН. З цього випливає, наприклад, що: транзит через територію будь-якої іноземної держави будь-яких транспортних засобів є порушенням не тільки недоторканності кордонів, а й недоторканності державних територій; всі природні ресурси іноземної держави недоторканні, і розробка їх без дозволу є порушенням територіальної недоторканності; використання державою своєї території не повинно завдавати шкоди природним умовам території іншої держави.

Ця ідея вперше отримала своє правове оформлення в договорі Союзу радянських соціалістичних республік і Федеративною республікою Німеччина від 12 серпня 1970, а потім Польщі (до 1990 р. – Польської народної республіки), Чехії (до 1990 р. – Чехословацької соціалістичної республіки) з Федеративною республікою Німеччина, тобто закріпила юридично повоєнне положення кордонів у Європі. З цього часу непорушність кордонів стала нормою міжнародного права, юридично обов'язковою для держав. У договорах Союзу радянських соціалістичних республік, Польщі, Чехії з Федеративною республікою Німеччина виражено два істотних елементи: визнання існуючих кордонів; відмова від будь-яких територіальних претензій.

Як принцип непорушності кордонів він був сформульований в Заключному акті НБСЄ в 1975 році. «Держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони один з одним, як і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких посягань на ці

кордони».

Визнання цього принципу означає також і відмову, від яких або територіальних домагань, тобто держави «будуть відповідно утримуватися від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на захоплення або узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасника».

Виходячи з цього, основний зміст принципу непорушності кордонів можна звести до трьох основних елементів: визнання існуючих кордонів у якості юридично встановлених відповідно до міжнародного права; відмова від будь-яких територіальних домагань на даний момент або в майбутньому; відмова від будь-яких інших зазіхань на ці кордони, включаючи погрозу силою або її застосування.

При цьому слід зазначити, що існує два поняття відносних меж:

- непорушність кордонів діє тільки відносно держав-учасниць Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) (тобто боку Європи, США і Канади);

- недоторканність кордонів є принципом загального міжнародного права і діє на континентах незалежно від того, існує чи ні спеціальну угоду з цього питання.

Для контролю за діяльністю держав по дотриманню норм міжнародного права у світі створено безліч різних міждержавних організацій. Основний з них є ООН. Діяльність Організації Об’єднаних Націй з підтримання миру є унікальним і динамічним інструментом, розробленим Організацією в якості одного з шляхів для надання допомоги роздирається конфліктами країнам у створенні умов для встановлення міцного миру. Перша місія Організації Об’єднаних Націй з підтримання миру була заснована в 1948 році, коли Рада Безпеки санкціонував розгортання військових спостерігачів Організації Об’єднаних Націй на Близькому Сході з метою здійснення контролю за дотриманням Угоди про перемир’я між Ізраїлем і сусідніми з ним арабськими країнами. З тих пір у всіх куточках світу в цілому було проведено 63 операції Організації Об’єднаних Націй з підтримання миру.

Крім ООН питаннями попередження та врегулювання міждержавних конфліктів займаються такі організації: Близький Схід - Ліга Арабських Держав - ЛАГ; Американський континент - Організація Американських Держав - ОАД; Африка - Організація Африканської Єдності - ОАЕ; Європа - Нарада з безпеки і співробітництва в Європі (з 1994 року - Організація з безпеки і співробітництва в Європі - ОБСЄ); Євразія - Співдружність Незалежних Держав; Шанхайська організація співробітництва та ін.

У ході попередження та врегулювання міждержавних конфліктів широко застосовується т.зв. миротворча діяльність, яка включає в себе комплекс заходів щодо зниження протистояння між конфліктуючими сторонами. Система способів миротворчої діяльності включає в себе наступні структурні елементи: превентивна дипломатія - врегулювання суперечок до спалаху насильства за допомогою дипломатів, політиків, а іноді і превентивним розгортанням військ; будівництво світу - здійснюється в пост конфліктний період з метою запобігання повторних спалахів насильства політиками та дипломатами з реальної фінансової і матеріальною допомогою державним структурам; підтримання миру і примус до миру - покликані зупинити конфлікт і забезпечити збереження миру як політичними, так і військовими засобами.

З метою запобігання або ліквідації загрози миру і безпеки шляхом спільних примусових дій (військова демонстрація, блокада тощо). Якщо заходи економічного і політичного характеру виявляться або виявилися недостатніми згідно зі Статутом ООН створюються миротворчі сили ООН (миротворчий контингент ООН) - збройні контингенти країн - членів ООН.

У даний час в усьому світі налічується 15 діючих місій ООН, в яких задіяно понад 124 тисяч миротворців, що є наочним свідченням усесвітньої пошани, надійності і довіри до миротворчих операцій Організації Об’єднаних Націй.

Міжнародне співтовариство покладає великі надії на «блакитні каски» в питанні захисту беззахисних людей у найнебезпечніших районах світу, але за їх роботу платиться дуже велика ціна - протягом більше 60-річної історії

миротворчої діяльності ООН насильство, нещасні випадки і хвороби забрали життя більше 2700 людей, що працюють в гарячих точках усього світу, від Близького Сходу до Балкан, в Африці і в усьому іншому світі.

Таким чином, після закінчення холодної війни в стратегічному контексті діяльності Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру відбулися різкі зміни, що дозволило Організації трансформувати і розширити свої операції на місцях і забезпечити перехід від «традиційних» місій, пов'язаних з виключно військовими завданнями, до виконання складних багатофункціональних операцій, спрямованих на забезпечення виконання всеосяжних мирних угод і надання допомоги у створенні основ для забезпечення стійкого миру.

Сьогоднішні миротворці здійснюють широке коло складних завдань, включаючи надання допомоги у створенні стійких інститутів управління і контроль за дотриманням прав людини, здійснення реформ сектора безпеки і роззброєння, демобілізацію і реінтеграцію колишніх комбатантів.

## Контрольні питання

1. На які типи поділяються військові конфлікти.
2. Які військові дії охоплює прикордонний конфлікт?
3. Які дії включає військова акція?
4. Охарактеризуйте збройний інцидент.
5. Які особливості характерні для внутрішнього збройного зіткнення?
6. Які дії охоплює спеціальна операція?
7. Назвіть основні причинами збройних конфліктів.
8. Які завдання виконують миротворчі сили?
9. Назвіть загальновизнані принципи міжнародних відносин.
10. У якому міжнародному акті дано визначення агресії.

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 9. – Ст.106.

Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст.351.

Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007

Про воєнну доктрину України: Указ Президента України від 15.06.2004№ 648/2004 (в редакціїУказу Президента Українивід 08.06.2012 № 390/2012).[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/648/2004

Біла книга – 2013. Збройні Сили України / С. Вдовенко, М. Куцин, О. Ліщинський, В. Павленко. – К.: Міністерство оборони України, ФОП Москаленко О.М., 2014. – 75 с.

Цюрупа М.В. Основи загальної та воєнної політології: підручник / [Цюрупа М.В.; Ясинська В.С.]; / Під заг. ред. Телелима В.М. – К.: Кондор, 2013. – 512 с.

Вішняков В.В. Тактика: підручник / В.В. Вішняков, Г.А. Дробаха, А.А. Каленський, Є.Б. Смірнов. – К. : ВПЦ«Київський університет», 2009. –607 с.

Клаузевиц К. О войне. [пер. с нем.]/ К.Клаузевиц; М.: Норма,2007. – 340 с.

Військова адміністрація: Навчальний посібник / М.М. Тищенко, В.В. Богуцький, Є.І. Григоренко. За заг. ред. М.М. Тищенка. 2-ге видання, перероблене та доповнене. – Х. : Право, 2014. – 364 с.

Основи управління та прийняття рішень у військовій справі: Навчальний посібник / В.С. Полікашин, С.Ю. Поляков, Ю. В. Полікашин, Ф. Ф. Мисик. – Х. : Право, 2009. – 112с.

Военная конфликтология: учебное пособие / Под общ. ред. С.В. Смульского. – М.: Изд-во РАГС, 2010. – 208 с.

Миронова О.М. Конфліктологія : навчальний посібник / О.М. Миронова, О.В. Мазоренко. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 168 с.

Конфліктологія: Навчальний посібник / Л.М. Герасіна, М.П. Требін, В.Д. Воднік – Х.: Право, 2012. – 128 с.

Гердеген М. Міжнародне право. Підручник. пер. з нім./ М. Гердеген. – К.: К.І.С., 2011. – 516 с.

Антипенко В.Ф. Международная криминология: опыт исследования терроризма / В.Ф.Антипенко – Saarbucken, Deutschland: Lap Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2012. – 379 с.

Міжнародне право: Підручник / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. – К.: Знання, 2012. – 631 с.**:**

Владимиров А. И. Основы общей теории войны. В 2-х. час./ А.И. Владимиров. – М.: Синергия, 2013. – 975 с.

Военная доктрина Российской Федераци. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня 2014 року «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у воєнній

сфері»: Указ Президента України від 05.05.2014 № 453 / 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/17609.html

Современные европейские теории и концепции национальной безопасности Центр стратегических оценок и прогнозов автономная некоммерческая организация. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.csef.ru/index.php/ru/politica-i-geopolitica/project/500-nastoyashchee-i-budushchee-evropy/1-stati/4624-sovremennye-evropejskie-teorii-i-kontseptsii-natsionalnoj-bezopasnosti

Методичний посібник з основних питань організації і повсякденної діяльності військ (сил). – К.: Друкарня ДП МОУ «Воєнне видавництво України» «Варта», 2007. – 663 с.

Адміністративне право Підручник / За заг. редакцією Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – Х. : Право, 2013. – 656 с.

Міжнародне публічне право: підручник: у 3 т / [В.Ф. Антипенко, Я.Д. Тимченко, О.В. Бєгпий, О.А. Радзівіпл та ін.]; за заг. ред. В.Ф. Антипенка. – К.: :НАУ, 2012. – Т. 2 . – 348 с.

Конфліктологія: Навчальний посібник / Л.М. Герасіна, М.П. Требін, В.Д. Воднік та ін. – Х. : Право, 2012. –128 с.

Курс адміністративного права України. Підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д.Пастух, В.Д.Сущенко [та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 864 с.

*Розділ 10*

# МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ

## 10.1 Сутність і зміст міжнародного права, застосовуваного у збройних конфліктах

Право збройних конфліктів базується на певній системі галузевих принципів міжнародного права. З урахуванням їх змісту вони поділяються на дві групи: загальні та спеціальні. До загальних відносяться принципи гуманізму, рівного поводження з учасниками збройних конфліктів та заборони їх дискримінації. Спеціальну групу складають принципи обмеження воюючих сторін у виборі засобів ведення війни; захисту жертв війни і цивільних об’єктів; доброчесності та законності; відповідальності учасників збройних конфліктів за військові злочини.

Внутрішні та міжнародні збройні конфлікти – реальність сучасного світу. Під час збройних конфліктів найбільше страждають ні в чому неповинні жінки, діти, люди похилого віку. Значення норм права збройних конфліктів та їх застосування стає все актуальнішою, оскільки вони спрямовані на захист жертв війни – цивільного населення, поранених, хворих, осіб, потерпілих корабельну аварію, військовополонених.

Норми права збройних конфліктів зобов’язують воюючі сторони охороняти інтереси жертв війни, поводитися з ними за всіх обставин гуманно та надавати їм в максимально можливій мірі та в найкоротші терміни медичну допомогу та догляд. Між ними не повинно проводитися ніякого розрізнення, незалежно від кольору шкіри, релігії, статі, національного походження, політичних, релігійних і інших переконань. Причому такий захист забезпечується не тільки в разі війни, але і в ході іншого збройного конфлікту між державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни.

Норми про захист жертв війни застосовуються до всіх випадків окупації, навіть якщо ця окупація не зустріне жодного збройного опору. Норми

міжнародного права наказують воюючим сторонам вживати всіх можливих заходів до того, щоб розшукувати та підбирати поранених і хворих, захищати їх від протиправного поводження. При цьому воюючі сторони можуть звертатися до місцевих жителів з проханням підбирати та доглядати за пораненими і хворими, надаючи особам, які виявили бажання виконувати таку роботу, необхідну допомогу та пільги.

Під захистом права збройних конфліктів знаходиться найбільш незахищена та вразлива частина будь-якого суспільства – цивільне населення. До цивільного населення відносяться особи, які не належать ні до однієї категорії учасників бойових дій і безпосередньо не беруть участі у збройному конфлікті.

Ще в Петербурзькій декларації про скасування вживання вибухових і запалювальних куль 1868 року вказувалося на неприпустимість нападу воюючих сторін на мирне населення, і єдина законна мета воюючих полягає в ослабленні військових сил ворога. Це положення отримало подальший розвиток в нормах права збройних конфліктів. Зокрема, ст.51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру закріплює, що цивільне населення і окремі цивільні особи не повинні бути об’єктом нападу.

У сучасних умовах положення Статуту ООН прямо забороняють будь-які форми застосування сили; виключення становлять лише випадки самооборони. Норми Статуту ООН закріплюють вимоги про необхідність вирішення міжнародних суперечок мирними засобами, утримуватися в міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави. Держава, яка для досягнення своїх цілей використовує силу проти іншої держави або держав, порушує чинні норми міжнародного права.

Разом з тим, Статут ООН не обмежує право застосовувати збройну силу по відношенню до іншої держави при здійсненні права на самооборону (право на індивідуальну самооборону). Це ж справедливо і щодо дії третіх країн, які

надають допомогу державі-жертві агресії, наприклад, відповідно до міжнародної угоди про надання взаємної допомоги у випадку агресії (право на колективну самооборону). Рада Безпеки ООН, з дотриманням встановленої процедури, може вжити збройні чи інші акції для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки.

Таким чином, сучасне міжнародне право забороняє ведення війн, крім випадків здійснення права на самооборону, підтримки та відновлення миру, використовуючи при цьому відповідну процедуру прийняття рішень, закріплену в Статуті ООН.

На жаль, і при таких заборонах продовжують мати місце збройні конфлікти як міжнародного, так і внутрішнього характеру. У зв'язку з цим перед юридичною наукою одній з центральних завдань стоїть дослідження сутності сучасних збройних конфліктів, з'ясування змісту теоретико-правових основ їх регулювання. Особливо це відноситься до дослідження сутності та правового регулювання збройних конфліктів внутрішнього характеру (далі – ЗКНХ), що відбувається в межах однієї держави.

Збройний конфлікт внутрішнього характеру відрізняється від міжнародного збройного конфлікту і визначається рядом специфічних ознак:

- конфлікт відбувається в межах території одного суверенної держави, як суб'єкта міжнародного права і не виходить за межі її кордонів;

- територіальна ознака підкреслює його внутрішній характер і відповідно визначає його суб'єктний склад;

- наявність у конфлікті постійних і організованих дій між протиборчими силами.

Усіх осіб, яких торкається збройний конфлікт внутрішнього характеру, залежно від ступеня і характеру причетності до конфлікту, доцільно класифікувати на такі категорії:

- учасники збройного конфлікту внутрішнього характеру (особи, які беруть безпосередню участь в конфлікті);

- особи, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у

конфлікті, цивільне населення, що знаходиться в зоні конфлікту (громадяни держави, на території якого відбувається конфлікт, іноземні громадяни та особи без громадянства).

У свою чергу, до осіб, які беруть безпосередню участь у збройному конфлікті внутрішнього характеру, належать:

- військовослужбовці збройних сил законного уряду;

- особи зі складу організованих збройних формувань;

- населення, яке проживає на території, контрольованій організованими збройними формуваннями, яке взялося за зброю і виступило проти них.

Право збройних конфліктів захищає різні категорії осіб, яких так чи інакше торкається збройний конфлікт. Осіб, яких міжнародне право повністю позбавляло б захисту в процесі збройної боротьби, немає. Різні лише обсяг і зміст наданої захисту. Для визначення обсягу та змісту необхідного захисту важливо правильно визначити характер участі конкретних осіб у збройному конфлікті.

У даному випадку мова йде про правове становище комбатантів і некомбатантів. Головною і визначальною умовою для визнання конкретної особи комбатантом є можливість його цілеспрямованої і законної участі у військових діях в інтересах (і від імені) воюючої сторони, до лав комбатантів якій особа зарахована. Тому необхідно уточнити, що комбатантами можуть бути особи які входять до складу регулярних і іррегулярних сил.

Відповідно до положень Протоколу 1 збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з організованих збройних сил, груп і підрозділів, що знаходяться під командуванням особи, яка є відповідальною за своїх підлеглих. Віднесення до комбатантів особового складу регулярних збройних сил не ставиться в залежність від факту визнання іншої воюючою стороною влади, у підпорядкуванні якої знаходяться збройні сили. Право бути комбатантами і обов’язок визнавати такий статус випливає з міжнародно-правових правил, а не з внутрішньодержавних норм. Комбатанти безпосередньо ведуть бойові дії проти ворога зі зброєю в руках, і тільки до них застосовується військове

насильство аж до фізичного знищення. Потрапивши в руки ворога, вони стають військовополоненими. Добровольці вважаються комбатантами, на них поширюється режим військового полону. Добровольці є військовослужбовцями, вони включені в особовий склад армії конкретної держави, знаходяться під його захистом і виконують накази і розпорядження воєнних начальників.

Сучасне міжнародне право закріплює необхідність воюючих сторін забезпечувати захист цивільного населення. Воюючі по відношенню до цивільного населення керуються двома імперативними вимогами: ні за яких умов не робити напади на цивільне населення; в будь-який час проводити відмінність між комбатантами та цивільним населенням.

Міжнародне право передбачає надання цивільному населенню різних рівнів захисту і відповідно надання певних режимів забезпечення безпеки. Норми міжнародного права регулюють забезпечення як загального, так і спеціального правового захисту від наслідків військових дій. Загальна захист надається всьому цивільному населенню незалежно від віку, політичних поглядів, релігійних переконань, віку, расової приналежності тощо. Надання спеціального захисту пов’язано з підвищеною вразливістю певних категорій заступництвом (діти, жінки) в умовах збройних конфліктів або пояснюється їх особливою роллю в наданні допомоги цивільному населенню та забезпечення його безпеки і виживання в ході бойових дій (персонал медичних формувань).

Важливим і актуальним питанням права збройних конфліктів є регулювання військового полону та відповідного режиму, який визначає знаходження військовополонених у владі ворожої держави (а не окремих польових командирів, керівників тимчасової військової адміністрації і тощо).

Норми права закріплюють, що з військовополоненими завжди слід звертатися гуманно. Вони перебувають під захистом держави від насильства, залякування, образ, застосування репресалій і тощо.

Спеціально виділено заборону на проведення над військовополоненими наукових або медичних дослідів, якщо це не виправдовується станом здоров’я

або інтересами військовополоненого.

Під режимом військового полону слід розуміти сукупність міжнародно-правових норм і внутрішньодержавних приписів, що регулюють правове становище військовополонених. Цей режим включає наступні елементи:

- повага і дотримання прав військовополоненого;

- обов'язки та права військовополоненого;

- відповідальність військовополонених і посадових осіб, які забезпечують дотримання правил поводження з військовополоненими.

Сучасне міжнародне право та національне законодавство, і, зокрема, Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», не містить визначень військового полону та добровільної здачі в полон.

У період збройного конфлікту внутрішнього характеру стан військового полону існувати не може. У військовому протистоянні беруть участь громадяни однієї держави. Їх свобода в районі та в період бойових дій може бути обмежена, вони можуть бути захоплені (позбавлені волі) протиборчими сторонами. Вони вважаються військовополоненими, а є особами, позбавленими волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом. На таких осіб режим воєнного полону не поширюється, а Протокол I закріплює загальні гарантії, пов'язані з безпекою особистості, повагою прав і свобод.

Військовий полон це стан, при якому військовослужбовці та прирівняні до них нормами права особи не можуть виконувати обов'язки військової служби в силу того, що знаходяться у владі іншого воюючого держави. Під добровільною здачею в полон слід розуміти самовільне припинення виконання обов'язків військової служби, керуючись особистими мотивами. Крім того, в сучасному міжнародному та національному праві відсутні норми, що регулюють обмін військовополоненими. Розробка механізму і процедур обміну військовополонених, їх законодавче закріплення усуне правову прогалину у вирішенні цього питання.

Стан збройного конфлікту безпосередньо впливає на правове становище іноземних громадян. Відповідно до норм права збройних конфліктів такі

громадяни можуть бути інтерновані. Більш того, норми права збройних конфліктів крім інтернування закріплюють можливість застосування до іноземних громадян заходів, пов’язаних з примусовим поселенням, але не розкривають їх сутність. Інтернування та примусове поселення – терміни не рівнозначні та припускають вчинення різних організаційно-правових заходів по відношенню до іноземних громадян.

Під інтернуванням слід розуміти санкціоноване державою тимчасове обмеження прав і свобод громадян держави супротивника і його союзників, виходячи з інтересів забезпечення власної безпеки, а також і для забезпечення безпеки самих іноземних громадян.

Інтерновані, можуть бути тільки іноземні громадяни, які перебувають в період збройного конфлікту на території держави противника. Інтернування обмежена в часі і припиняється після закінчення збройного конфлікту. Тимчасове обмеження прав і свобод іноземних громадян пов’язано виключно з війною. Інтернування не може розглядатися в якості покарання (тому відсутні ознаки складу злочину), а є превентивним засобом забезпечення безпеки держави під час війни. Інтернування повинно бути пов’язано із загрозою безпеці держави, що бере участь у війні.

Участь найманців у збройних конфліктах реальна (або потенційна) загроза безпеці та стабільності конкретної держави, що виходить від них, викликали негативне ставлення до них з боку членів світового співтовариства. Закріплення в джерелах права збройних конфліктів положення, що використання найманців – це злочин, означає, що засуджується не тільки дію (поведінку) найманців, а й поведінка відповідної держави. Дія держави, яка посилає найманців в іншу країну або терпимо ставиться до вербування та діяльності найманців-своїх громадян, повинні розглядатися як протиправні. Значне місце в боротьбі та протидію найманству повинно відводитися механізму співпраці держав. Від того, якою буде створений механізм, як він буде врегульований, залежить забезпечення безпеки України, а також ефективність діяльності держав та їх компетентних органів у боротьбі з найманством.

Безумовно, важливим з точки зору наукової та практичної необхідності є можливості цільового використання норм міжнародного права у забезпеченні безпеки України, а також трансформації цих норм в національне право і, насамперед, у виняткові правові режими:

- режим воєнного стану,
- режим надзвичайного стану,
- режим антитерористичної операції.

Ці режими мають, безумовно, велике значення для забезпечення безпеки України в період збройних конфліктів міжнародного та внутрішнього характеру. У силу особливої важливості відносин у забезпеченні національної безпеки України, пов’язаної з регулюванням збройних конфліктів, виникає необхідність супроводжувати прийняті норми міжнародного права збройних конфліктів також особливими національно-правовими гарантіями, що забезпечують порядок їх реалізації. Тому, правові акти, що відносяться до військового і надзвичайного стану, забезпечуються необхідним організаційно-технічним механізмом їх неухильної реалізації (сувора регламентація порядку застосування, спеціальні органи забезпечення конкретного режиму тощо). Мова йде про різні правові режимні норми.

Введення режиму надзвичайного стану не завжди дозволяє ефективно та цілеспрямовано використовувати цей правовий інститут з метою забезпечення безпеки України в боротьбі з незаконними збройними формуваннями.

Новітнє національне законодавство передбачає можливість застосування режиму антитерористичної операції та забезпечення жорсткого правопорядку (з безумовним дотриманням міжнародних зобов’язань) в зоні антитерористичної операції без введення режиму надзвичайного стану.

Режим антитерористичної операції може існувати самостійно, але не можна виключати і того, що в залежності від ситуації його застосування можливе в районі де оголошено надзвичайний стан.

Режим антитерористичної операції відрізняється від режиму надзвичайного стану:

- за статусом органу управління;

- компетенції керівника і органу управління (оперативного штабу);

- правовому становищу території, на якій здійснюється антитерористична операція;

- організаційно-правових умов здійснення режиму.

Війна стан тимчасовий і на зміну приходить мир.

Однак припинення стану війни зазвичай передує припинення військових дій. Формами припинення військових дій можуть бути перемир'я та капітуляція. Перемир'я - призупинення або припинення військових дій між воюючими сторонами. Воно може бути місцевим і загальним. Місцеве перемир'я пов'язано з призупиненням воєнних дій між окремими підрозділами збройних сил на конкретній ділянці театру воєнних дій для вирішення різного роду приватних завдань: підбиранню поранених, евакуації хворих, жінок, дітей, осіб похилого віку тощо. Дане перемир'я може бути укладена командуванням конкретного театру військових дій.

Загальне перемир'я припиняє військові дії. Воно поширюється не на частину театру війни, а на військові дії в цілому. Загальне перемир'я розглядається як політичний і військовий акт і укладається від імені вищих державних органів.

Інша форма припинення військових дій – капітуляція, під якою зазвичай розуміють припинення опору. До різновиду капітуляції слід віднести беззастережну капітуляцію. Вона приймається державою, як правило, після поразки своїх збройних сил без будь-яких умов і застережень. У більшості випадків ні перемир'я, ні капітуляція не припиняють стану війни.

Для юридичної припинення стану війни держави використовують різні форми. Основною формою є укладення мирного договору. Мирні договори охоплюють широке коло питань: припинення стану війни, відновлення мирних відносин, відповідальність військових злочинців, територіальні питання, відшкодування шкоди, дії відносно військовополонених та інтернованих тощо.

## 10.2 Поняття та основні принципи міжнародного гуманітарного права

Норми міжнародного права діють не тільки в мирний, але і у воєнний час, в період збройних конфліктів. Необхідність існування і вдосконалення таких норм диктується реаліями суспільного життя, яка дає нам численні приклади різного роду війн і збройних конфліктів. Незалежно від свого соціального характеру та цілей (міждержавні, громадянські війни), законності (оборонні, національно-визвольні, військові санкції на основі Статуту ООН) чи незаконності (агресивні війни, збройна агресія) всі вони характеризуються застосуванням збройних засобів боротьби, в ході якої воюючі сторони, а також сторони які не беруть участь у військовому конфлікті, повинні дотримуватися існуючі на цей випадок спеціальні норми міжнародного права.

Такі норми часто називаються законами і звичаями війни, або міжнародним гуманітарним правом. Призначення цих специфічних міжнародно-правових норм полягає в обмеженні вибору засобів і методів збройної боротьби, заборону найбільш жорстоких з них.

Вони захищають цивільне населення і культурні цінності, положення нейтральних сторін у разі збройного конфлікту і установлюють кримінальну відповідальність за їх порушення при здійсненні військових злочинів. Тим самим ці норми об’єктивно сприяють гуманізації воєн і обмеженню масштабів і наслідків для народів збройних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право являє сукупність норм, що визначають єдині для міжнародного співтовариства права і свободи людини, встановлюють зобов’язання держав щодо закріпленню, забезпеченню й охороні цих прав і свобод і надають індивідам юридичні можливості реалізації та захисту визнаних за ними прав і свобод.

Ця галузь права включає норми трьох видів:

- норми, які діють в нормальних ситуаціях мирного часу;
- норми, які передбачені для умов збройних конфліктів з метою їх максимально можливої гуманізації;

- норми, застосування яких обов’язково в будь-яких ситуаціях (свобода думки, совісті і релігії, заборона тортур або інших жорстоких видів поводження і покарання).

Основними джерелами міжнародного гуманітарного права є звичай і договір.

Договірні джерела міжнародного гуманітарного права дуже численні і характеризуються предметним різноманітністю.

По-перше, норми, що закріплюють правила ведення війни: Конвенція про відкриття військових дій; Конвенція про права й обов’язки нейтральних держав і осіб у разі сухопутної війни, обидві 1907 р. тощо.

По-друге, угоди, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію зі складу збройних сил на морі, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, та Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного (внутрішнього) характеру.

По-третє, конвенції в галузі обмеження та заборони застосування окремих видів зброї: Конвенція про заборону виробництва, зберігання та накопичення запасів хімічної зброї та її знищення, 1993 р.; Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва та передачі протипіхотних мін і про їхнє знищення, 1997 р. тощо.

По-четверте, угоди, спрямовані на забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права: Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, 1989 р.; Конвенція про попередження злочинів геноциду і покарання за нього, 1948 р.

Принципи міжнародного гуманітарного права можна об’єднати в чотири

групи.

Загальні принципи міжнародного гуманітарного права:

- принцип гуманності, що забороняє застосування такого воєнного насильства, яке не є необхідним для цілей війни. Цей принцип є одним з найстаріших принципів міжнародного гуманітарного права;

- принцип неприпустимість дискримінації, згідно з яким з індивідами, які користуються заступництвом гуманітарних конвенцій, при будь-яких обставин і без будь-якої різниці на основі характеру і походження збройного конфлікту, причин, які воюючі сторони приводять у своє виправдання, або на які посилаються, слід поводитися без будь-якої дискримінації з причин раси, кольору шкіри, релігії, статі, майнового стану;

- принцип відповідальності за порушення норм і принципів міжнародного гуманітарного права, який включає в себе міжнародно-правову відповідальність держав і відповідальність фізичних осіб. Цей принцип є логічним наслідком існування законів і звичаїв війни та базується на ряді конкретних норм, що встановлюють відповідальність учасників збройних конфліктів за порушення відповідних міжнародно-правових приписів.

Принципи, що обмежують воюючих у виборі засобів і методів ведення війни:

- принцип обмеження воюючих у виборі засобів збройної боротьби, тобто, забороняється застосовувати певні види зброї.

- принцип захисту довкілля. При веденні воєнних дій забороняється наносити широкої, довгочасної і суттєвої шкоди природному середовищу.

Принципи, що забезпечують захист прав учасників збройного конфлікту:

- принцип захисту прав, що означає, що держава повинна забезпечити захист осіб (як комбатантів, так і некомбатантів), які опинилися в її владі;

- принцип недоторканності осіб, які припинили брати безпосередню участь у бойових діях;

- принцип недоторканності некомбатантів, який означає, що стосовно особового складу, який надає допомогу своїм збройним силам, але

безпосередньо в бойових діях не приймає участі (медичний персонал, духовенство тощо), не може застосовуватися зброя і він повинен користуватися повагою і заступництвом зі сторони супротивника.

Принципи захисту прав цивільного населення, яке не приймає участь у збройному конфлікті:

- принцип ненападу, що означає, що цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів;

- принцип обмеження по об'єктах. .Цей принцип припускає, що нападу повинні підлягати бути суворо обмежені військовими об'єктами.

Міжнародно-правова регламентація ведення збройної боротьби стосується і питань початку війни, її закінчення, учасників збройних конфліктів, заборони або обмеження певних засобів і методів ведення війни тощо. Початку військових дій має передувати оголошення війни. Однак саме оголошення війни не виправдовує дану державу та не звільняє від відповідальності за акт агресії, так само як і початок воєнних дій без оголошення війни.

З початком збройного конфлікту застосовується система держав-покровительок, якими можуть стати країни які не беруть участь у конфлікті, призначені та визнані воюючими сторонами. Початок війни, як правило, перериває дипломатичні та консульські відносини між державами, які вступили у війну. Відносно громадян ворожого держави, які перебувають на їх території, застосовуються різні обмеження. Майно, що належить безпосередньо ворожій державі (державна власність), конфіскується, за винятком майна дипломатичних і консульських представництв. Приватна власність (власність громадян) в принципі вважається недоторканою.

Війна повинна вестися тільки між збройними силами держав і не повинна завдавати шкоди їх цивільному населенню. Законними учасниками війни є комбатанти. Застосування зброї на війні можливо тільки відносно комбатантів. Відповідно до чинних міжнародних норм до складу збройних сил (регулярних та нерегулярних) входять частини і з'єднання сухопутних, морських, повітряних сил, а також війська міліції (поліції), безпеки, добровольчі загони,

загони ополчення, особовий склад організованого руху опору (партизани). Населення на окупованій території, яке за власним рішенням береться за зброю для боротьби з військами ворога, не встигнувши сформуватися в регулярні частини, також користується правами комбатантів.

Поняттям добровольчих загонів охоплюються особи, які виявили бажання виїхати за межі своєї країни і взяти участь у бойових діях на боці народу іноземної держави, що бореться за свободу і незалежність. Від добровольців принципово відрізняються найманці. Згідно ст. 47 перших Додаткового протоколу 1977 р. «Найманець – це будь-яка особа, яка спеціально завербована битися у збройному конфлікті; фактично бере безпосередню участь у воєнних діях, керуючись бажанням одержати особисту вигоду, не є ні громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, контрольованою стороною, що знаходиться в конфлікті, не входить до особового складу збройних сил сторони, що у конфлікті». Найманець не має права на статус комбатанта або військовополоненого і не перебуває під заступництвом норм міжнародного права.

Багаторічний досвід міжнародно-правового регулювання даної проблеми дозволив сформулювати основні норми, які характеризують методи та засоби ведення війни:

- у разі будь-якого збройного конфлікту право сторін, які знаходяться у конфлікті, вибирати методи або засоби ведення війни не є необмеженими;

- забороняється застосовувати зброю, снаряди, речовини і методи ведення військових дій, здатні заподіяти зайві пошкодження або зайві страждання;

- забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу.

Міжнародно-правові норми про заборону або обмеження застосування окремих видів зброї розвивалися відповідно удосконаленню військового виробництва та з урахуванням досвіду військових дій. Можна назвати такі заходи, як заборона ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) і токсичної

зброї.

Стосовно до звичайного зброї заборони або обмеження піддалися наступні його різновиди:

- будь-яка зброя, основна дія якого полягає в нанесенні ушкоджень осколками, котрі не виявляються в людському тілі за допомогою рентгенівських променів;

- міни, які не є дистанційно встановлюваними мінами, міни-пастки і деякі інші пристрої;

- запальне зброю.

Забороняється руйнування цивільних об’єктів і об’єктів, необхідних для виживання цивільного населення (незахищені міста, житло, лікарні, запаси їжі, джерела води тощо). Особливо регулюється захист гребель, дамб, атомних електростанцій. Ці об’єкти не повинні піддаватися нападу навіть у тих випадках, коли вони є військовими об’єктами, якщо такий напад може визвати вивільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення.

Припинення військових дій здійснюється різними способами і оформляється відповідними офіційними актами, що породжують правові наслідки. Одним з поширених способів припинення військових дій вважається перемир’я, яке призупиняє військові дії за взаємною згодою сторін. Загальне перемир’я є повним і безстроковим. Порушення актів перемир’я є не що інше, як протиправне посягання на закони і звичаї війни, яке тягне міжнародну відповідальність. Угоди про військове перемир’я, поряд з припиненням військових дій, як правило, передбачають взаємне звільнення та повернення всіх військовополонених у встановлені терміни.

Як загальне правило, припинення військових дій у вигляді перемир’я або беззастережна капітуляція являє собою етап на шляху до припинення стану війни. Припинення стану війни – це остаточне врегулювання політичних, економічних, територіальних і інших проблем, зв’язаних зприпиненням військових дій.

Важливі правові наслідки припинення стану війни –встановлення між державами офіційних відносин у повному обсязі, обмін дипломатичними представництвами, відновлення раніше укладених двосторонніх договорів, дія яких було перервано війною. Формою здійснення остаточного мирного врегулювання, припинення стану війни є укладення мирного договору.

Режим поранених і хворих на війні визначено чотирма міжнародними Конвенціями 1949 р. та додатковими протоколами до них 1977 р. Термін «поранені і хворі» включає осіб, як з числа комбатантів, так і цивільних осіб, які потребують медичної допомоги чи догляду. Конвенції забороняють щодо поранених і хворих осіб слідуючи дії: посягання на життя і фізичну недоторканість; взяття заручників; посягання па людське достоїнство;засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином заснованим судом.

Поранені і хворі воюючої армії, що потрапили у владу ворога, вважаються військовополоненими і до них повинен застосовуватися режим військового полону. Режим військового полону представляє сукупність правових норм, що регулюють положення військовополонених. До них відносяться особи з складу регулярних та нерегулярних збройних сил, що потрапили у владу ворога тобто комбатанти.

Військовополонені знаходяться у владі уряду ворожого держави. До військовополоненим не можна застосовувати акти насильства, залякування і образи. Будь які незаконні акти з боку держави яка, тримає в полоні що призводять до смерті військовополоненого або становлять загрозу його здоров'ю, розглядається як серйозне порушення Конвенції. Забороняється дискримінація за ознаками раси, національності, віросповідання політичних переконань. Звільнення військовополонених відбувається негайно після припинення військових дій, крім випадків притягнення до кримінальної відповідальності за військові злочини.

Військова окупація – це тимчасове заняття в ході війни збройними силами однієї держави території іншої держави і прийняття на себе управління цими

територіями. Згідно з нормами міжнародного права, окупована територія юридично продовжує залишатися територією тієї держави, якої вона належала до окупації. У період тимчасового, фактичного переходу влади з рук законного уряду до військовій владі, що зайняла територію, ця влада зобов’язана забезпечити громадський порядок і життя населення, поважаючи існуючі в цій країні закони. Воно має право тільки призупинити дії тих місцевих законів, які не відповідають інтересам безпеки його армії або окупаційної влади, а також може видавати тимчасові адміністративні акти, якщо це необхідно для підтримки громадського порядку. Заборонено руйнування і знищення не тільки приватної, але також громадської та державної власності.

Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. передбачає такі заходи: заборона використання цих цінностей, споруд для їх захисту, а також безпосередньо прилеглих до них ділянок в цілях, які можуть призвести до руйнування або пошкодження цих цінностей у випадку збройного конфлікту; заборона, попередження та припинення будь-яких актів незаконного присвоєння культурних цінностей в якій би то не було формі, а також будь-яких актів вандалізму відносно цих цінностей; заборона реквізиції та прийняття будь-яких репресивних заходів, направлених проти культурних цінностей. Найбільш важливі культурні цінності беруться під спеціальний захист і включаються до Міжнародного реєстру культурних цінностей, який ведеться Генеральним директором ЮНЕСКО. З моменту включення до Міжнародного реєстру цінності отримують військовий імунітет, і воюючі сторони зобов’язані утримуватися від будь-якого ворожого акту, направленого на їх пошкодження.

### 10.3 Міжнародно-правові аспекти запобігання військових конфліктів

В даний час в світі склалися унікальні умови і передумови для ефективної реалізації політики запобігання військових конфліктів. Цьому сприяє сучасна світова економічна та військово-політична обстановка. Більшість політичних

еліт у різних країнах розуміють безглуздість і безперспективність збройного протистояння, у світовій громадській думці переважають пацифістські настрої, постійно створюються нові неурядові та гуманітарні організації антивоєнної спрямованості, активізують свою діяльність такі міжнародні миротворчі інститути, як ООН та ОБСЄ.

Сутність процесу запобігання військових конфліктів полягає в тому, що він являє собою систематичний і всеохоплюючий процес сталого аналізу умов і факторів, здатних сформувати виклики, ризики, небезпеки та загрози індивіду і соціуму, а також діяльність різних інститутів світової спільноти, державних структур і недержавних утворень, спрямовану на їх мінімізацію. Процес запобігання військових конфліктів є результатом колективних дій міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, ін.) політичного, дипломатичного, військового і іншого характеру, спрямованих на недопущення переростання суперечностей або спорів у військовий конфлікт. Такі дії можуть включати інспекції на місці, попередження, перевірки, консультації, моніторинг, посередницьку діяльність, превентивне розгортання військ тощо.

Основними суб’єктами процесу запобігання виступають міжнародні органи проведення політики в галузі безпеки (РБ ООН), регіональні структури політики в галузі безпеки (ОБСЄ), що діють на основі міждержавних угод, національно-державні органи забезпечення національної безпеки країни, органи законодавчої, виконавчої та судової влади, інститути громадянського суспільства. Склад і компетенцію органів та інститутів політики запобігання специфічні для кожної держави.

Об’єктом процесу запобігання виступає сукупність політичних зв’язків, відносин, процесів і механізмів, що спрямовані на пошук мирних способів вирішення протиріч між суб’єктами політичного конфлікту і утворюють систему запобігання.

Процес запобігання військових конфліктів в своєї ґенезі спирається на певні принципи функціонування міжнародних відносин, в числі яких принципи: реагування, превентивності та запобігання.

Інституціоналізацію процесу запобігання військових конфліктів можна розглядати як певну послідовність становлення та функціонування ключових інститутів у цій сфері. До таких інститутів відносяться. Перше – формування політика запобігання. В її зміст входять інститути Генерального секретаря ООН, Ради Безпеки ООН і Генеральної Асамблеї ООН з їх документами та матеріалами, серед яких особливе місце займають річні доповіді Генерального секретаря ООН, який обґрунтовує «запобігання», як основний методологічний і концептуальний феномен міжнародних відносин. Друге –оформлення глобального інституту «політики Миру», що включає Світові конгреси (1899 і 1907 років) в Гаазі, мережу неурядових організацій і рухів на захист миру, Нобелівську премію Миру. Третє – формування інституту «політики довіри», що містить моніторинг балансу довіри в Щорічниках СІПРІ. Четверте - становлення інституту регіональної європейської безпеки, ініційованого всім процесом підготовки і підписання Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі, яка відбулося 02.08.1975 в Гельсінкі. Гельсінський процес поклав початок створенню інституту НБСЄ (Наради з безпеки і співробітництва в Європі), який трансформувався в ОБСЄ (Організації з безпеки і співробітництва в Європі).

Специфіка процесу запобігання військових конфліктів полягає в тому, що тільки на рубежі XX і XXI століть теорія і практика запобігання з розрізнених проектів, регіональних і локальних міжнародних ініціатив стала оформлятися в затребувану всім світовим співтовариством політику запобігання військових конфліктів.

Міжнародно-правові засадиформуються діяльністю держав, пов’язаної з реалізацією владних цілей і інтересів. У результаті такої діяльності створюються і відтворюються різноманітні правові відносини, в тому числі і у військово-політичній сфері. Саме в цій сфері протікає процес запобігання військових конфліктів.

Одним їх таких факторів виступають міжнародно-правові засади, які виробляються у процесі комунікативної взаємодії в політичній сфері

суспільства. Міжнародно-правові засади, ставши елементом діяльності того чи іншого суб'єкта запобігання військових конфліктів, дозволяють оптимізувати цей процес, цілеспрямовано на нього впливати, скорегувати його в інтересах суб'єкта запобігання.

Зміст міжнародно-правових засад запобігання військового конфлікту включає в себе сукупність:

- обґрунтованогопроекту запобігання військового конфлікту;

- заданого алгоритму послідовних дій у процесі виконання завдання виключення збройного насильства, досягнення результату запобігання;

- стандарту діяльності, приписаних процедур дій щодо запобігання, здійснюваних на базі досягнутого раніше досвіду;

- стійких структурних компонентів правового рішення, що включають: конкретний проект запобігання, послідовність кроків по його здійсненню, зразок діяльності та поведінки суб'єктів запобігання, об'єктивні критерії оцінки ходу, процесу та результату рішення завдання запобігання військового конфлікту.

Юридичне оформлення запобігання військового конфлікту, здійснюється за допомогою аналітичного визначення мети, подальшого поділу діяльності на окремі процедури (етапи, стадії, операції, а також відбору адекватних ситуації, ефективних методів), засобів і логіки їх застосування залежно від реалізованої мети запобігання конфлікту. Відповідно до цього, юридичне оформлення запобігання військового конфлікту доцільно здійснювати виходячи з того, що:

- правове оформлення є певний спосіб досягнення цілей запобігання;

- сутність процесу запобігання полягає в послідовній діяльності;

- процедури запобігання розробляються попередньо та планомірно;

- при розробці процедур враховується специфіка військової сфери;

- юридичне оформлення запобігання військового конфлікту виступають у двох формах: як акт, що містить процедури та операції, і як сама діяльність, побудована відповідно з цим актом.

Зрештою, результативність застосування юридичного оформлення

запобігання військових конфліктів безпосереднім чином залежить від вміння використовувати накопичений досвід, здібностей застосувати наявні можливості в конкретних ситуаціях процесу запобігання.

У забезпеченні як глобальної, так і регіональної військово-політичної стабільності, важливу роль відіграє механізм запобігання військового конфлікту, під яким розуміє адміністративно-правовий механізм регулювання запобігання, спрямованого на стримування небажаного розвитку обстановки, створення умов для запобігання конфлікту на ранній стадії розвитку і сприяє встановленню миру в регіоні або окремій державі.

Адміністративно-правовий механізм регулювання запобігання військового конфлікту формується на підставі аналізу і прогнозування міжнародної обстановки, моніторинг і моделювання військової обстановки.

Адміністративно-правовий механізм регулювання запобігання військових конфліктів припускає вміле і творче застосування різних прийомів, способів і засобів. Весь процес регулювання запобігання військових конфліктів пропонує здійснювати в системі запобігання, яка включає три рівні що передбачає найбільш широке охоплення сфери запобігання військових конфліктів.

Мега рівень, який реалізує запобігання на рівні взаємодії держав, міжнародних організацій, неурядових організацій в міжнародній сфері, світової політики і економіки, всієї світової спільноти. На мега рівні процес запобігання повинен включати правові заходи, що вживаються для того, щоб якомога раніше виявити ймовірність виникнення військового конфлікту, допомогти урядам країн, які залучені в конфліктну ситуацію, усунути фактори, що ведуть до загострення обстановки, змусити перейти до конструктивного і ненасильницького вирішення спірних питань.

Алгоритм запобігання військових конфліктів на рівні міждержавних відносин включає в себе кілька областей наукової та практичної діяльності, до яких можна віднести: по-перше, попередження про можливе виникнення конфлікту; по-друге, застосування дипломатії запобігання; по-третє, використання військової сили.

2. Макрорівень, що включає запобігання на рівні окремої держави, її інститутів, дипломатії, силових структур, економічних, правових заходів. На макрорівні системи запобігання військових конфліктів адміністративно-правовий механізм регулювання включає засоби, процедури та методики дій, застосовуваних окремою державою, її інститутами, дипломатією, спецслужбами і силовими структурами з метою виключення участі цієї держави у військовому конфлікті.

Зміст цього процесу має включати прогностичну оцінку умов виникнення і можливостей мирного вирішення потенційних протиріч; визначення сукупності правових заходів щодо попередження та деескалації конфліктів, що реалізуються послідовно, за допомогою військових і невійськових засобів, способів, прийомів і процедур; визначення варіантів і алгоритмів реагування на різних стадіях зародження і розвитку конфлікту; організацію і проведення комплексу заходів щодо попередження застосування зброї, а в разі ескалації – швидкої локалізації та припинення військового конфлікту на ранній стадії його розвитку.

3. Мікрорівень, що припускає запобігання на рівні індивіда, соціальної групи або спільності, організації.

На мікрорівні системи запобігання військових конфліктів в процес реалізації політичних технологій запобігання включені індивіди, соціальні групи, організації.

Цей процес необхідно здійснювати за допомогою: правового виховання індивідів, соціальних груп, всіх членів спільноти в дусі миролюбства, терпимості, відмови від насильства, поваги до прав людини; формування в індивідуальній і масовій свідомості ідей пацифізму.

Ефективність міжнародно-правового регулювання обумовлена: характером вихідних цілей, завдань, ідей, їх реальністю; ступенем втілення ідей, завдань, теоретичних установок пов’язаних з цією сферою в практику, соціальну реальність. У цьому зв’язку виділяються наступні напрямки підвищення ефективності застосування міжнародно-правового регулювання запобігання

військових конфліктів. На мега рівні системи запобігання:

Перший напрямок. Об'єднання міжнародних зусиль з розробки та контролю над дотриманням всіма державами норм поведінки в перед конфліктних ситуаціях. Таке об'єднання має відбуватися: по-перше, в напрямку створення ефективно функціонуючих систем міжнародної безпеки, силами яких можна обмежувати, а в перспективі і повністю виключити військове насильство з практики взаємин між державами; по-друге, шляхом формування умов, що дозволяють забезпечити суворий контроль над якістю дотримання норм поведінки держав у взаєминах один з одним. Глобальна система міжнародної безпеки могла б стати найефективнішим засобом запобігання військових конфліктів між державами, а також дієвим механізмом послідовного обмеження, а потім і повного виключення військового насильства з практики міждержавних відносин.

Необхідність участі України у міжнародній системі безпеки можна пояснити, збудувавши наочний логічний ланцюжок: забезпечення військової безпеки - захист національних інтересів - інтереси України значні (відповідно її геополітичного простору) - нестача ресурсів для захисту своїх інтересів в поодинці. Звідси висновок, як основа для формування стратегії зовнішньої політики - необхідність брати участь у регіональних і глобальних системах міжнародної безпеки.

Другий напрямок. Збільшення числа об'єктів впливу превентивної дипломатії. Превентивна дипломатія отримала велике визнання в міжнародній практиці. В її зміст входить: виявлення фактів для отримання повної і достовірної інформації; раннє попередження про наявність явищ і тенденцій, які чреваті конфліктом або загостренням конфліктів; вжиття заходів щодо зміцнення довіри; проведення переговорів; здійснення посередницької діяльності міжнародних організацій (ООН, ОБСЕ); використання міжнародних правових інститутів (наприклад, Міжнародного суду) для вирішення суперечок; звернення до допоміжних правових інструментів (наприклад, до арбітражному суду).

Третій напрямок. Активне використання миротворчого потенціалу міжнародних контактних груп і неурядових організацій (далі – НУО). Суб'єкти конфлікту найчастіше гостро потребують підтримки ззовні, щоб надійно гарантувати виконання досягнутих угод. Таку підтримку можуть забезпечити міжнародні контактні групи. Контактні групи працюють ефективніше, ніж міжнародні організації саме тому, що в їх складі менше за чисельністю та рішення приймаються без бюрократичних зволікань. У даний час, при ООН постійно акредитовано понад 2000 міжнародних громадських неурядових організацій.

Заходи, що проводяться на мега рівні системи запобігання військових конфліктів повинні органічно включати заходи, які повинні здійснюватися на макрорівні цієї системи. У зв'язку з цим, основним напрямком підвищення ефективності міжнародно-правового запобігання військових конфліктів на макрорівні є створення такої само регульованої політичної та соціальної системи, яка базується на національному законодавстві, в окремо взятій державі, яка б самим своїм існуванням вже запобігала прагнення до вирішення суперечностей за допомогою військової сили. Побудова подібноїправової системи передбачає реалізацію заходів щодо створення такої соціальної, економічної та політичної ситуації в країні, яка виключила б її участь у військовому конфлікті. Сенс формування такої системи полягає у створенні урядами країн довгострокових умов, що сприяють мирному взаємодії людей: безпеки, поліпшенню добробуту громадян і підвищення законності (справедливості) в країні. Мова йде про побудову в країні демократії, правової держави та ринкової економіки.

Як відомо, сучасна людина основну частину інформації отримує із засобів масової комунікації (далі –ЗМК). Електронні ЗМК сьогодні –це центральний механізм впливу на соціально-політичну реальність За приблизними оцінками в світі близько 120 інформаційних телеграфних агентств, 46000 телевізійних станцій, 30 тисяч радіостанцій, 900 млн. телевізорів, 1,9 млрд. радіоприймачів, 86 країн ведуть мовлення на іноземну аудиторію.

Інформація – один з найважливіших джерел живлення миротворчого процесу. Диференційовано спрямована інформація утворює той своєрідний фокус, в якому поєднуються насущні інтереси миротворчого, правового виховання з вимогами суспільного розвитку. Головний сенс інформаційної роботи в тому, щоб всі миротворчі, гуманітарні, соціально-економічні, політичні завдання міжнародного співтовариства пройшли через свідомість і серця людей, стали справою їхнього життя, дозволяючи кожному не загубитися в суєті повсякденності.

Все більшого значення в сучасному світі набуває громадська думка. Світ змінився та відторгає мілітаризм як ідеологію і як форму існування. Обмеження політичних можливостей застосування військової сили стає об'єктивною закономірністю. Але обмеження озброєнь саме по собі не знищує всесилля сили, якщо залишається мілітаризм у свідомості. На нього працюють «механізми агресії» – проти нього «механізми стримування». Людство повинно подолати мілітаризм у свідомості, розлучитися з догматами сили, домогтися загального визнання пріоритету розумної політики над військово-силовими засадами. Але досягти оголошених цілей тільки деклараціями неможливо, необхідні конкретні заходи. Такі заходи можуть бути реалізовані за допомогою ЗМК, які відіграють роль механізму, відповідального за висвітлення загальнозначущих подій, які лягають в основу публічного дискурсу. Система запобігання військових конфліктів зможе якісно функціонувати тільки в тому випадку, якщо в її структурі будуть реалізовані заходи на рівні індивіда, соціальної групи, етносу, організації. Тому, на мікрорівні напрямом підвищення ефективності міжнародно-правового запобігання військових конфліктів можна вважати формування у свідомості індивідів і соціальних груп суспільства культури миру та підготовка фахівців, здатних ефективно працювати в системі запобігання військових конфліктів. Культура миру – миротворча концепція, прийнята ООН і ЮНЕСКО в 90-х р. XX століття з метою сприяти переходу від культури насильства і «культури війни» до культури не насильства та миру в новому тисячолітті.

Основними завданнями для суб'єктів запобігання, у цьому зв'язку є формування цінностей миролюбності, миротворчості, терпимості, неагресивного мислення та поведінки, відмови від ксенофобії та сформувалися за час багатовікової історії стереотипів мілітаристського духу.

Вирішенню цих завдань сприяє: боротьба з бідністю; ліквідація неписьменності населення; надання допомоги колишнім військовослужбовцям в питаннях інтеграції в громадянське суспільство; допомогу інвалідам та сиротам; освіту та працевлаштування жінок. При формуванні культури миру головним адресатом необхідно вважати Людину, в свідомості і поведінці якої повинні глибоко затверджуватися ідеали миру і толерантність, людинолюбство та ненасильство. Це повинно зачіпати людей різного віку, соціальних груп, чоловіків і жінок, представників різних політичних і конфесійних орієнтацій. Основним змістом і значенням при формуванні культури миру необхідно вважати пропаганду ціннісних установок, світоглядних поглядів, традицій, видів поводження та зразків життя, які відображають і заохочують: повага до життя, людей і всім їх прав; відмова від будь-яких форм насильства і прихильність справі попередження насильницьких конфліктів; визнання права кожного на свободу вираження думок і переконань, отримання інформації; прихильність принципам демократії, діалогу і взаєморозуміння між народами, етнічними, релігійними, культурними групами і між окремими людьми.

## Контрольні питання

1. Якими особливостями характеризуються збройний конфлікт внутрішнього характеру?
2. На які категорії поділяються особи яких торкається збройний конфлікт внутрішнього характеру?
3. На які категорії поділяються особи, які беруть безпосередню участь у збройному конфлікті внутрішнього характеру.
4. Охарактеризуйте основні положення міжнародного гуманітарного права.
5. На яких осіб поширюється режим військового полону?
6. Що означає термін «інтернування іноземних громадян під час військових дій».

7. Які права має найманець (особа яка приймає учать у бойових діях за винагороду)під час військового конфлікту?

8. Які військові дії охоплює перемир'я?

9. Які відмінності мір перемир'ям і капітуляцією.

10. Назвіть загальні принципи міжнародного гуманітарного права.

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Суспільство, людина, право: сучасні дослідження актуальних проблем / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.Б. Жданенко та ін. / За ред. Данильяна О.Г. – Х.: Право, 2014. – 392 с.

Закони України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про розвідувальні органи України» (на 17.07.2014): офіційний текст. – К.: Паливода, 2014. – 56 с.

Гербеда С.В Соціальний діалог в Україні: теоретичні питання / С.В. Гербеда. За заг. ред. Нижник Н.Р. – К.: ЦУЛ, 2014. – 152 с.

Кіянка І.Б. Політична конфліктологія. Навчальний посібник / І.Б. Кіянка. – Львів: Новий світ-2000, 2013. – 96 с.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї: офіційний текст / Упор. Паливода Ю.В. – К: Паливода, 2014. – 120 с.

Раянов Ф.М. Теория правового государства / Ф.М. Раянов. – М. Юрлитинформ, 2014. – 272 с.

Герменевтика права: розвиток юриспруденції. Навчальний посібник / В.В. Дудченко, М.Р. Аракелян, В.В. Завальнюк. – Одеса: Фенікс, 2014. – 184 с.

Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку. Монографія / А.П. Гетьман, А.К. Соколова, Г.В. Анісімова та ін. / За ред. Гетьмана А.П. – Х.: Право, 2014. – 784 с.

Соколова І.О. Правовий режим як категорія правової науки / І.О. Соколова. – Х.: Право, 2014. – 152 с.

Український щорічник міжнародного права 2009. – К.: Фенікс, 2014. – 640 с.

Статути Збройних Сил України: збірник законів. Офіційний текст – К.: Паливода, 2014. – 424 с.

Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар (на 12.03.2014 р.) / О.І. Мотлях, Н.В. Малярчук, Ю.В. Корнєєв. – К.: ЦУЛ, 2014. – 696 с.

Міжнародна інформація. Навчальний посібник / М.П. Требін, І.О. Поліщук, Н.П. Осипова та ін. / За ред. Требіна М.П. – Х.: Право, 2014. – 336 с.

Закон України «Про імміграцію», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (на 16.08.2014): офіційний текст. – К.: Паливода, 2014. – 76 с.

Бэрон Р. Агрессия. 2-е изд. / Р. Бэрон, Д. Ричардсон – СПб.: Питер, 2014. – 416 с.

Шейнов В.П. Управление конфликтами / В.П. Шейнов. – СПб.: Питер, 2014. –576 с.

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Орлова Т.В. Історія пострадянських країн. Підручник / Т.В. Орлова. – К.: Знання, 2014. – 502 с.

Севрюков Д.Г. Еволюція соціальної держави в Західній Європі: історико-теоретичні аспекти / Д.Г. Севрюков. –К.: Талком, 2014. – 422 с.

Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. – 7-е вид. / В.С. Макарчук, В.М. Процик. – К.: Атіка, 2013. – 340 с.

Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія / І. Безклубий, С. Боборовник, І. Грищенко та ін. / За заг.ред. Безклубого І.А. – К.: Грамота. – 448 с.

Відповідальність у публічному праві / П. Андрушко, І. Безклубий, А. Берлач та ін. / За заг. ред. Безклубого І.А. – К.: Грамота, 2014. – 496 с.

Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства / Ю.С. Размєтаєва– Х..: Право, 2013. – 196 с.

Щербакова Ю. Цінності об’єднаної Європи / Ю. Щербакова. – К.: Академія, 2013. – 208 с.

История международного права. Монография / Н.Ю. Аношина, У.Э. Батлер и др. Под ред. Дмитриева А.И., Батлер У.Э. – Одеса: Фенікс, 2013. – 574 с.

Ермолович Я.Н. Дифференциация уголовной ответственности военнослужащих / Я.Н. Ермолович. – М. Юрлитинформ. – 288 с.

*Розділ 11*

# ОСНОВНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

## 11.1 Правове забезпечення внутрішньої безпеки України в сучасних умовах: на досвіді Сполучених Штатів Америки

Наукові принципи управління у сфері національної безпеки вимагають твердості, наполегливості в реалізації прийнятих рішень і, перш за все, централізації управління. Раніше в США вкрай мало приділялося уваги внутрішнім питанням і стратегія національної безпеки мала явний пріоритет зовнішньополітичного та військово-політичного підходу. Але після терористичних актів у вересні 2001 року в США почався процес кардинальних змін і в політиці забезпечення внутрішньої безпеки. Після цих терористичних актів американське керівництво не стало докорінно ламати сформовану в країні систему забезпечення національної безпеки, орієнтовану головним чином на реалізацію, як зазначалося, зовнішньої і військової політики. Фактично ця система має федеральний характер і складається з міністерства, відомств і організацій федеральної виконавчої влади.

Адміністрація Д. Буша зуміла усвідомити, що лише федеральними силами новими видами загроз всередині країни впоратися неможливо. Тому було прийнято рішення, перерозподіливши і уточнивши ряд функцій всередині цієї системи, створити нову додаткову систему забезпечення внутрішньої безпеки на принципово інших засадах. Такий цілком розумний підхід дозволив швидко й енергійно здійснити необхідні заходи щодо зміцнення внутрішньої безпеки, не знижуючи загального рівня національної безпеки.

Нова система створювалася з урахуванням федеративного устрою США виходячи з ідеї, що національна стратегія для своєї реалізації вимагає загальнонаціональних зусиль.

У США налічується понад 87 тисяч різних органів виконавчої влади на

федеральному рівні, на рівні штатів і на рівні місцевого самоврядування. При цьому, місцевим органам влади та владі штатів належить найважливіша роль у забезпеченні внутрішньої безпеки, оскільки вони найближче до населення і всі події, в тому числі і терористичні акти, відбуваються в конкретних місцях і насамперед зачіпають місцеві влади. У зв'язку з цим вони повинні нести первинну відповідальність за обладнання та підготовку населення до відбиття терористичних актів та за дії з ліквідації їх наслідків. Крім того, не повинен залишатися осторонь від антитерористичної діяльності приватний сектор, в руках якого в США знаходиться, зокрема, 85% об'єктів інфраструктури країни. З цієї причини він повинен бути ключовим партнером влади всіх рівнів в забезпеченні безпеки.

Не мають права залишатися осторонь від вирішення завдань боротьби з тероризмом і прості громадяни країни, здатні приймати участь у виявленні, запобіганні терактів і їх відображенні, якщо це буде необхідно.

Вже 8 жовтня 2001 р. Президент США Д.Буш крім посади Помічника Президента з національної безпеки заснував нову посаду Помічника Президента з внутрішньої безпеки з масштабним апаратом, у вигляді Управління внутрішньої безпеки (Office of Homeland Security). Завданнями даного управління є розробка і реалізація стратегії внутрішньої безпеки та координація діяльності спецслужб що її забезпечують. Управління внутрішньої безпеки співпрацює з департаментами та підрозділами всіх спецслужб, місцевими органами влади та приватними організаціями для досягнення своїх завдань. В рамках Управління створено Раду внутрішньої безпеки (The Homeland Security Council), яка повинна забезпечити повну координацію всіх відомств, задіяних у забезпеченні внутрішньої безпеки. До Ради увійшли: Президент (голова Ради), віце-президент, міністр фінансів, міністри оборони, юстиції, охорони здоров'я, транспорту, директор Федерального агентства надзвичайних ситуацій, директор Федерального бюро розслідувань (ФБР), директор Центрального розвідувального управління (ЦРУ), помічник Президента з внутрішньої безпеки та інші посадові особи виконавчої гілки

влади, яких президент може час від часу запрошувати до Ради. Керівники Адміністрації Президента і віце-президента, помічник президента з національної безпеки можуть відвідувати будь-які засідання ради.

З питань, що належать до своєї компетенції Раду відвідують: Держсекретар, секретар енергетики, праці і торгівлі, секретар у справах ветеранів, керівник Агентства по захисту навколишнього середовища, помічник Президента з економічної політики і помічник Президента з внутрішньої політики.

У листопаді 2002 року американський конгрес завершив роботу з розгляду законопроекту, що передбачає створення в Сполучених Штатах Міністерства внутрішньої безпеки (МВБ) законопроект був схвалений обома палатами конгресу і після підписання президентом США Дж. Бушем 25 листопада 2002 набув чинності як «Закон 2002 року про внутрішню безпеку» (The Homeland Security Act of 2002).

Це поклало початок найбільш великомасштабного протягом всієї повоєнної історії країни перетворенню структури адміністративної влади після прийняття в 1947 році «Закону про національну безпеку».

Міністерство внутрішньої безпеки включає управління, служби та відділи, що знаходяться в безпосередньому підпорядкуванні Міністра внутрішньої безпеки: апарат міністра і його першого заступника, головне управління інформації та захисту охорони та транспортної безпеки, головне управління з питань готовності до надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків, головне адміністративне управління, управління юридичних служб, управління взаємодії з місцевими органами влади, управління у справах столичного регіону, управління претензій до діяльності імміграційних служб, управління координації імміграційних служб, управління у справах малого бізнесу, управління по боротьбі з наркобізнесом, управління з питань дотримання права особистої таємниці, управління з питань дотримання прав людини та громадянських свобод, управління міжнародних зв’язків, бюро громадянства і імміграційних служб, апарат генерального інспектора, секретна служба,

берегова охорона, апарат спеціального помічника міністра у справах приватного сектора, апарат помічника міністра з питань законодавства, апарат помічника міністра по зв'язках з громадськістю, апарат виконавчого секретаря.

Загальна чисельність співробітників Міністерства внутрішньої безпеки повинна скласти близько 170 тис. Чоловік. При цьому міністру внутрішньої безпеки дано право змінювати структуру свого відомства і чисельність співробітників які входять до його складу підрозділів, не виходячи за загальні рамки, встановлені конгресом.

Законодавчо визначено, що міністр внутрішньої безпеки, його перший заступник, заступники міністра, помічники міністра, директор бюро громадянства та імміграційних служб, генеральний юрисконсульт, генеральний інспектор і комендант берегової охорони при призначенні на посаду президентом повинні отримати схвалення сенату США.

Особливо кардинальної перебудови піддалася система готовності до надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків. Заступник Міністра внутрішньої безпеки з питань готовності до надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків очолює головне управління з питань готовності до надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків (Directorate of Emergency Preparedness and Response) і є радником глави Міністерства внутрішньої безпеки з питань, що стосуються забезпечення готовності до надзвичайних ситуацій, дій в умовах надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків. В рамках своїх повноважень він відповідає за виконання наступних завдань:

- забезпечення готовності сил і засобів реагування на надзвичайні ситуації до дій в умовах загрози терористичних актів, стихійних лих та інших надзвичайних ситуацій;

- розробка та впровадження технологій і засобів зв'язку для управління та координації діяльності підрозділів реагування на надзвичайні ситуації;

- розробка нормативної бази, що регламентує застосування переданої з міністерства енергетики в Міністерстві внутрішньої безпеки групи реагування на ядерні інциденти (Nuclear Incident Response Team), забезпечення підготовки

цієї групи по лінії міністерства енергетики та агентства із захисту навколишнього середовища США та її оснащеності;

- забезпечення діяльності федерального уряду в умовах проведення терористичних атак і виникнення стихійних лих, що включає залучення необхідних федеральних сил і засобів, координацію їх роботи та постачання населення медикаментами в умовах надзвичайних ситуацій;

- надання допомоги місцевим органам влади у ліквідації наслідків терористичних актів та стихійних лих;

- створення механізму взаємодії федеральних і місцевих органів влади в умовах загрози терористичних актів і стихійних лих із залученням необхідних людських ресурсів, використанням можливостей різних відомств і організацій;

- розробка єдиного національного плану дій федерального уряду, який буде реалізований у разі виникнення надзвичайних ситуацій.

Головне управління готовності до надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків відповідає за готовність США до надзвичайних ситуацій, дій в умовах надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків.

Відповідно до прийнятого в США законодавством головному управлінню передані функції:

- федерального управління щодо дій у надзвичайних умовах (ФЕМА); управління внутрішньої готовності (Office for Domestic Preparedness) зі складу ФБР,

- підрозділів для дій в умовах надзвичайної ситуації на території США (Domestic Emergency Support Teams) Міністерства юстиції;

- управління готовності до надзвичайних ситуацій (Office of Emergency Preparedness) Міністерства охорони здоров’я та соціального забезпечення. Під контроль даного підрозділу переходить також функція управління системою інформації про стихійні лиха (Integrated Hazard Information System) Адміністрації досліджень океану і атмосферних явищ, національною системою надання медичної допомоги в умовах катастроф (National Disaster Medical System), системою надання медичної допомоги в столичному регіоні

(Metropolitan Medical Response System) і Національним стратегічно запасом медикаментів (Strategic National Stockpile) Міністерства охорони здоров'я і соціального забезпечення.

Всі ці дії адміністрації Д. Буша свідчать про небачену раніше централізації управління до концентрації зусиль федеральної виконавчої влади, органів влади штатів, муніципалітетів, місцевого самоврядування, приватного сектору та всього суспільства для забезпечення внутрішньої безпеки.

Такий підхід до даної проблеми заслуговує найпильнішої уваги та вивчення, щоб на основі американського досвіду викласти міжвідомчу плутанину і слабку координацію роботи федерального центру і регіонів щодо запобігання та ліквідації наслідків терористичних актів і інших надзвичайних ситуацій.

Відповідно до положень «Національної стратегії внутрішньої безпеки» забезпечення внутрішньої безпеки США організовується на чотирьох базових елементах: право, досягнення науки і технології, сучасні інформаційні технології та міжнародне співробітництво. Поєднання цих чотирьох основних факторів дає можливість оцінити реальний рівень внутрішньої безпеки та визначити масштаби необхідних державних асигнувань у цю сферу.

Саме право дозволяє уряду вибрати конкретні механізми відповідних дій і в той же час обмежує масштаби цих дій певними рамками. Федеральні закони не повинні задавити законодавчу ініціативу штатів і в той же час не допустити надмірної федералізації боротьби з тероризмом. У США вже створені правові основи забезпечення внутрішньої безпеки. Вони закріплені насамперед у Конституції та Зводі законів США. Проте, багато юридичних проблем, пов'язаних з протидією сучасному тероризму, ще чекають свого рішення. Закон «Патріота США» був прийнятий Конгресом США і затверджений Президентом США Д. Бушем 26 жовтня 2001 р., тобто всього через півтора місяці після терористичних актів 11 вересня 2001 р. Цей закон відразу ж став правовою основою кардинальних змін у політиці США в галузі внутрішньої безпеки та формування системи її забезпечення. Уже в самій назві закону чітко

проглядається його ідеологічне навантаження.

У новому законі скориговані, доповнені і уточнені нові положення кримінального та іншого чинного федерального законодавства. Особливо широко доповнені статті кримінального законодавства США (Титул 18 Зводу законів США), що стосуються безпеки на всіх видах транспорту, в портах, системах зв'язку та комп'ютерних мережах. Доповнено визначення поняття «міжнародний тероризм», але головне вперше в американському законодавстві тероризм розділений на міжнародний і внутрішній.

Американська адміністрація особливо підкреслює кримінальний характер сучасного тероризму, різко посилює санкції за злочини терористичного характеру і розширює каральні можливості федерального уряду в боротьбі з тероризмом як частиною організованої злочинності. З цією ж метою в статті 808 Закону значно розширено перелік діянь терористичного характеру, віднесених тепер до категорії «федеральних злочинів», що само по собі відповідно до американського кримінальним законодавством передбачає більш серйозний характер покарання злочинців.

Привертають увагу велика кількість законодавчих нововведень, що значно розширюють повноваження правоохоронних органів США і різко посилюють існуючі раніше норми поведінки громадян. Ці нововведення викликали в американському суспільстві серйозну настороженість і суспільну критику. В першу чергу негативну реакцію викликало значно розширення можливостей різних форм електронного спостереження. Усі ці жорсткі заходи, особливо у сфері режиму контролю та нагляду не тільки за іноземцями, а й своїми громадянами, вперше в історії США, введені в практику даним законом, викликали неоднозначну реакцію з боку американського суспільства. Небувале досі розширення повноважень правоохоронних органів у США і за кордоном стали розглядатися як невиправдане вторгнення в приватне життя громадян і обмеження їх конституційних прав і свобод. У зв'язку з цим, незважаючи на патріотичне забарвлення Закону і обґрунтованість його прийняття, негативну позицію по відношенню до нього зайняв Американський Союз на захист

громадянських свобод. Офіційні американські особи вважають, що незвична жорсткість закону дозволила подолати безпечність і благодушність, що запанували в США за багато десятиліть невразливості американській території.

Законодавча та нормативно-правова база забезпечення національної безпеки в цілому і особливо внутрішньої безпеки в США досить розвинена. Багато американських правових норм у цій галузі покладені в основу законодавства інших країн.

Практика США цікава для нашої країни. В якості важливої особливості американського законодавства у сфері безпеки слід зазначити, насамперед, те, що всі закони США в даній області є законами прямої дії.

У США, як країні з високою правовою культурою, законодавство і правозастосовна практика, незважаючи на жорстокість багатьох правових норм, прийнятих в останні роки, одночасно передбачає необхідність не менше жорсткого контролю за діяльністю правоохоронних органів та інших спецслужб з боку громадськості і, в першу чергу, з боку Конгресу США.

У США, перш ніж почати реформування в системі управління життєдіяльністю країни, у тому числі й у сфері безпеки країни, розробляють необхідну для подібних дій законодавчу базу, яка встановлює конкретні рамки майбутніх нововведень. Завдяки цьому, дії виконавчої влади постійно перебувають під контролем законодавчої влади і проходять, таким чином, громадську експертизу.

Забезпечення внутрішньої безпеки в США оголошено найважливішим завданням, як федерального уряду, так і влади штатів і муніципалітетів, приватного сектору, всього суспільства.

Нормативно-правова база вирішення завдань внутрішньої безпеки формулюється по всіх цих рівнів. У національному законодавстві практично всі завдання забезпечення внутрішньої безпеки покладено на центральні органи виконавчої влади. Особливості устрою держави при цьому фактично не беруться до уваги.

Слід підкреслити, що вкрай жорсткі заходи покарання терористів,

передбачені законодавством США, абсолютно не викликали будь-якої критики з боку як американської, так і світової громадськості. Таким чином, американський досвід розкриває нам ще одне важливе правове напрям підвищення ефективності антитерористичної діяльності.

США розглядають міжнародне співробітництво як важливий фактор протидії глобальному тероризму та зміцнення внутрішньої безпеки. Але характерно, що при визначенні завдань антитерористичної діяльності американці міжнародне співробітництво трактують обмежено.

Фактично, ставиться завдання створення можливостей односторонньої американської відповіді на терористичні загрози силою тільки американські структур та їх найближчих союзників. Ураховуючи сучасні реалії в американському законодавстві не ставитися завдання прийняти Всесвітню конвенцію з боротьби з тероризмом, проект якої вже багато років перебуває на розгляді ООН і блокується в силу політичних розбіжностей ряду держав в оцінці деяких політичних сил і рухів в різних країнах як терористичних (передусім країн з авторитарним режимом як приклад, Російською Федерацією). Аналіз правової бази боротьби з тероризмом в США дозволяє виділити ряд превентивних антитерористичних заходів на міжнародній арені, що мають важливе значення для формування зовнішньої політики України. До них відносяться:

- послідовне виявлення і ліквідація у співпраці з іншими країнами районів у будь-якої точки світу, в яких, в силу слабкої керованості, важкої доступності, потурання влади або інших причин, терористи можуть знайти притулок. Для України така установка в рамках антитерористичної коаліції важлива з точки зору залучення міжнародної уваги до слабо контрольованим прикордонним територіям які межують з Донецькою та Луганською областями, які є притулком для терористів;

- заходи щодо заохочення економічного розвитку, лібералізації та «відкритості» територіальних громад, підвищенню рівня життя населення;

- вироблення в рамках антитерористичної коаліції єдиних принципів

поводження з полоненими терористами, підстав і процедур їх екстрадиції, правил обмеженого застосування до них положень Женевських конвенцій;

- підвищення координації міграційних служб різних країн, у тому числі введення паспортів, що містять біометричні персональні дані;

- використання Програми глобального скорочення загроз (Global Threat Reduction Program) для подальшого підвищення рівня фізичного захисту ядерних матеріалів у різних країнах, запобігання потрапляння зброї масового знищення в руки терористів;

- активна політика в галузі освітніх можливостей для молоді, відкриття нових шкіл, бібліотек, розвиток програм обміну студентами, міжнародних контактів.

Об’єктивна необхідність додання законам України про безпеку форми закону прямої дії. Це пояснюється тим, що практично всі закони про безпеку в правовому відношенні одночасно зачіпають багато галузей права: конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне, митне, податкове, військове право і ін.

З цією метою у законодавстві представляється необхідним: провести кодифікацію законодавчих норм у сфері протидії внутрішнім загрозам безпеки, що дозволить більш ефективно їх застосовувати, своєчасно реагувати на зміни в зарубіжній і міжнародної договірній практиці в цьому напрямку, послідовно відбиваючи всі її позитивні засади; розробити закон про профілактику злочинів в цілому, що вводять в стратегію боротьби зі злочинністю та проявами тероризму положення, що визначають принципи взаємодії всіх зацікавлених у цій роботі державних і недержавних структур; розробити новий закон «Про основи національну безпеку», який би в більш повній мірі відповідав Конституції України і Стратегії національної безпеки, що передбачає та розкриває функції і завдання в галузі забезпечення національної безпеки.

Закон повинен перетворити положення Стратегії в норми права, оскільки тільки за допомогою права держава може реально управляти станом безпеки, залучаючи до цього центральні органи виконавчої влади, органи місцевого

самоврядування, господарюючі суб'єкти, громадські організації і окремих громадян; розробити та затвердити Указом Президента України доповнення до «Стратегії національної безпеки України», щодо включення розділів «Забезпечення зовнішньої безпеки» та «Забезпечення внутрішньої безпеки». Цей документ повинен стати основним нормативним актом, обов'язковим для виконання державними органами та всім суспільством; в структурі Європейської антитерористичної коаліції сформувати власний сектор де домінували б не російські, а і національні інтереси.

## 11.2 Міжнародно-правові питання формування та застосування збройних сил Європейського Союзу

Підвищена увага юристів та інших фахівців у галузі міжнародних відносин і міжнародного права до міжнародно-правових питань формування та застосування збройних сил Європейського Союзу, відповідним відносинам держав-членів Європейського Союзу між собою і з третіми державами пов'язано як із загальною трансформацією основ безпеки у світі, так і зі значним розширенням європейськими державами географічної сфери проведення своїх військових операцій. Це відбувається як безпосередньо, так і через членство в Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО), яке, згідно Вашингтонського договору 1999 р., розширило сферу застосування своїх збройних сил по всьому світу.

Збройні сили Європейського союзу – збірне поняття, що відноситься як до збройних сил власне Союзу, так і до збройних сил держав-членів. Збройні сили держав-членів одночасно виконують або можуть виконувати завдання, що відносяться до забезпечення безпеки своєї держави, що розглядається як складова частина загальної безпеки Європейського Союзу.

Сучасні міжнародні відносини на пострадянському просторі не визначаються такими категоріями, як: зниження конфронтації і значення військової сили, ліквідація загрози ядерного конфлікту, переважна роль

економічних, політичних, науково-технічних, екологічних факторів і їм подібних.

Справа, по-перше, в нових загрозах міжнародної безпеки, які несуть із собою тероризм, екстремізм, сепаратизм, територіальні суперечки, глобальне потепління, фінансово-економічний відносини.

По-друге, проявляють себе такі базові тенденції що утворюють конфлікти, як: «концепція російського світу» та її перенесення на країни, що утворилися в результаті розпаду Радянського союзу, порушення права на самовизначення народів, релігійний та національно-культурний гніт в контексті політики використання національних багатств в територіальних утвореннях заселених корінними (не росіянами) народами.

Базовим документом для Європейського Союзу у цьому плані є Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗБП).

Лісабонський договір від 13 грудня 2007 р. (або «Договір про реформу») вніс зміни в діючі угоди про Європейський Союз з метою реформування системи управління Європейським союзом. Закладені в даному Договорі норми з військових питань відображають відповідні позиції абсолютної більшості держав-членів. Ці позиції склалися до прийняття Лісабонського договору і їх основні пункти такі:

- об’єднання зусиль європейських країн у сфері миротворчості і антикризових операцій;

- військові програми Європейського Союзу;

- питання про створення єдиної європейської армії;

- Європейський корпус швидкого реагування.

Непрямий зв’язок із забезпеченням європейської безпеки та військовою активністю Європейського Союзу мають:

- Європейське оборонне агентство;

- супутниковий центр в Торрехоні (Іспанія) в системі розподілу функцій між Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) і Європейського Союзу;

- перспектива військово-політичної автономії Європейського Союзу від США;

- посилання військ Європейського Союзу і США в «некеровані території»;

- миротворчі та антикризові операції;

- роль Європейського Союзу щодо вирішення протистояння в Сирії та участь Європейського Союзу у діалозі з Іраном з військових і ядерних питань.

Все це дозволило говорити про автономію у вирішенні проблем безпеки європейських держав, але з використанням можливостей Організації Північноатлантичного договору та США, в тому числі – фінансових. Слід зазначити той вплив на військову політику Європейського Союзу, який справила Військова доктрина Російської Федерації.

Європейський Союз в стислі терміни адаптував свої підходи у військовій галузі з урахуванням наступних принципових положень зазначеної доктрини: Російська Федерація може направляти війська за кордон для захисту російських громадян за кордоном, боротьби з піратством, для відбиття нападу на військові бази Російської Федерації за кордоном або запобігання агресії проти дружньої держави.

Зростання озброєнь держав-членів ЄС, їх активне взаємне військове співробітництво і з третіми сторонами, концептуальне розширення воєнної політики та застосування збройних сил Європейського Союзу за його межами визначений імперськими підходами російського керівництва. У цьому процесі важливу роль відіграють як спеціальні норми міжнародного права і європейського права, так і сформовані норми загального міжнародного права, пов’язані, наприклад, з членством в НАТО і численними іншими договорами Європейського Союзу, держав-членів ЄС з військових питань.

Все це відбувається в умовах кардинальних змін військово-політичної та військово-стратегічної обстановки у світі, пов’язаних з новими загрозами міжнародній і державної безпеки.

Політика Російської Федерації спрямована на утриманні країн, на пострадянському просторі в зоні свого політичного та військового впливу, що

виражається в анексії частини території Грузії, України, Молдови. Це викликає необхідність держав-членів ЄС та Європейського Союзу як організації на зміцнення свого військового потенціалу.

Визначальними ж у цьому плані є: Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗБП), Лісабонський договір від 13 грудня 2007 р. (або «Договір про реформу»), активна участь держав-членів ЄС в акціях Організації Північноатлантичного договору, застосування Сил швидкого реагування (СШР) по всьому світу.

Активна військова складова політики Європейського Союзу на противагу мілітаризації Росії реалізується в непростих політико-правових умовах. Це пов'язано з міжнародно-правовими особливостями об'єднання зусиль держав-членів Європейського Союзу у сфері миротворчості і антикризових операцій, тенденціями військово-політичної автономії Європейського Союзу від США і деякими відмінностями в підходах між Європейським Союзом і США з військових питань, співпрацею Європейського Союзу з Україною в даній галузі і іншими факторами. Україна і Європейський Союз ведуть предметну розмову, на основі Договору про асоціацію України в Європейський Союз, щодо об'єднання наявних ресурсів, створення відповідних ланцюжків командування та системи прийняття рішень, яка б дозволила активно взаємодіяти в цій винятково важливій для всіх сфері реагування на надзвичайні ситуації.

Військове співробітництво держав, що належать до одного регіону, не є чимось особливим у міжнародних відносинах. Така співпраця має в цілому типовий характер. Разом з тим у кожному регіоні існує в цьому плані своя правова специфіка. Для європейського регіону вона найбільш «індивідуалізована» і визнана у зв'язку, крім іншого, з дією норм європейського права.

Міжнародно-правові основи Спільної зовнішньої та безпекової політики, як системи колективної безпеки, відображені в Лісабонському договорі і не перешкоджають державам-членам ЄС використовувати спеціальні форми регіонального військового співробітництва та з третіми країнами держав-членів

ЄС (в тому числі – в планах участі третіх країн у зовнішніх операціях збройних сил Європейського Союзу).

У зв'язку з активним впровадженням у військово-політичну доктрину Європейського Союзу концепції гуманітарної інтервенції, методів швидкого військового реагування на кризи, особливого значення набуває аналіз їх відповідності загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права.

Перше. У зв'язку з втратою ООН лідируючої ролі в питанні врегулювання регіональних конфліктів, переходу цієї ролі до регіональних систем безпеки, Європейський Союз у виняткових, надзвичайних ситуаціях вправі застосовувати свої збройні сили за межами Європейського Союзу без згоди ООН. Але обов'язковою умовою при цьому є гранична міжнародно-правова обґрунтованість, адекватність і пропорційність таких акцій надзвичайного характеру. Притому в акції Європейського Союзу мають право брати участь інші міжнародні організації та окремі держави.

Крім того, передбачено попереднє узгодження таких акцій на стадії їх планування та практичної підготовки з Радою Безпеки ООН. Узгодження, яке передбачає, що якщо у випадку дії правила veto (тільки в цьому випадку) відповідна резолюція Ради Безпеки ООН не приймається, а ситуація з переконливістю носить надзвичайний характер, Європейський Союз приймає рішення самостійно. І при цьому така акція робиться не у вузьких інтересах держав-членів ЄС та Європейського Союзу у цілому (або будь-яких третіх держав), а в інтересах і цілях держав конкретного регіону – дестинаторів відповідної акції.

Друге. Лісабонський договір 2007 р. не вирішує військові питання забезпечення колективної безпеки держав-членів ЄС. В результаті членство таких держав в Організації Північноатлантичного договору, даний Альянс продовжує визнаватися в більшості держав-членів ЄС гарантією їх колективної безпеки.

Одночасно на дану проблему впливають два найважливіших чинника в даному питанні: перший – відносини держав-членів ЄС та Європейського

Союзу в цілому, в тому числі і України, другий – України та США.

Відносинам з Україною в даному плані останнім часом приділяється підвищена увага в Європейському Союзі та НАТО (Указ Президента України № 962/2014 «Про персональний склад української частини Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи високого рівня»).

В українських військово-політичних колах даному аспекту відданий пріоритет, в тому числі ретельній розробці міжнародно-правових норм, що регулюють таку співпрацю, з повагою до специфічних норм європейського права, яким керуватися Європейська сторона.

Третє. Дії в надзвичайній ситуації, коли немає часу на роздуми і вибір засобів в принципі не вимагають нового визначення в розглянутому випадку. Разом з тим виникають нові загрози, такі, як наприклад, кібертероризм, передбачають розширення сфери застосування відповідних військових акцій в Європейського Союзу. Їх міжнародна правомірність оцінюється з позицій запобігання або припинення вкрай небажаних, катастрофічних дій, подій, які з очевидністю або за визначенням Ради безпеки Організації Об’єднаних Націй загрожують миру і міжнародної безпеки, прав людини.

Четверте. Поза сумнівом, викличе труднощі перехід в Європейському Союзі від концепції кризового реагування, коли відповідні силові акції обмежені примусом конфліктуючих сторін або сторони-агресора до миру, до концепції супроводу силового реагування заходами щодо вирішення проблем соціального порядку з кінцевим результатом – ліквідація умов соціального, релігійного, цивілізаційного протистояння, які породжують конфлікти. Інститут тимчасової опіки (яка може бути і тривалої) в даному випадку найбільш адекватний. Основні труднощі же тут полягає в матеріальній стороні питання.

П’яте. Стаття 6 Лісабонського Договору «Про солідарність» між державами-членами ЄС у разі терористичної атаки, техногенної або гуманітарної катастрофи, зводить питання про допомогу або взаємодопомоги в розряд юридично зобов’язуючих дій для всіх держав-членів ЄС. У цьому надзвичайно важливому питанні додатково визначені імперативні умови

надання такої допомоги або взаємодопомогу з урахуванням загальновизнаних принципів і норм міжнародного права і прийнятого в Європейському Союзі функціонального підходу: вирішувати проблеми безпосередньо на місці їх виникнення, в тому числі превентивно на території Європейського Союзу.

Стає все більш очевидним, що без військово-силових методів у сучасних міжнародних відносинах на пострадянському просторі не обійтися. Регіональне військове співробітництво в цьому плані сприймається як більш ефективний засіб у досягненні зазначених цілей. Активність Організації з безпеки і співробітництва в Європі в цьому плані в надзвичайних ситуаціях жодною мірою не може підмінити зазначені військово-силові методи.

Оскільки стратегічним завданням Організації з безпеки і співробітництва в Європі є всього лише створення єдиного простору безпеки на основі поділюваних державами-учасницями цінностей і принципів, запобігання появи нових розділових ліній. Безсумнівно, що сама по собі це завдання позитивне. Але дуже обмежене.

На практиці діяльність Організації з безпеки і співробітництва в Європі зводиться, наприклад, до прийнятого Постійним радою Організації з безпеки і співробітництва в Європі (за ініціативою США) рішенням щодо протидії загрозі радіоактивних джерел або (за ініціативою Франції) до заяви міністрів закордонних справ країн-учасниць Організації з безпеки і співробітництва в Європі на підтримку Міжнародної конвенції у боротьбі з актами ядерного тероризму.

Звідси стає зрозумілим помітне ослаблення уваги до Організації з безпеки і співробітництва в Європі з боку її учасників-держав, що утворилися після розпаду Радянського союзу, які вважають, що Організація з безпеки і співробітництва в Європі не здатна вирішувати найбільш гострі проблеми військового порядку, як це, навпаки, демонструють Європейський Союз, Організацію Північноатлантичного договору і Організація Об’єднаних Націй.

У зв’язку з агресією Російської Федерації відносно України відбувається трансформація політики Європейського Союзу щодо застосування збройної

сили і, відповідно, цілей і завдань військового співробітництва. Але цю тенденцію не слід розглядати як перехід Європейського Союзу до застосування збройної сили. У цієї організації спостережні місії, моніторинг залишаються основними у розглянутій області. Точніше сказати, єдиними акціями з числа практичних дій. Решта – резолюції і дослідження.

Єдина зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (перетворена незабаром в Спільну зовнішню та безпекову політику) в цьому плані є більш надійною опорою Європейського Союзу. Відсутня ясність у проблемі створення єдиної європейської армії (Сил швидкого реагування), як часткове рішення, з установою політичного і військового штабу цих сил з місцем знаходження в Брюсселі не вичерпує даної проблематики.

Але очевидна активність Європейського Союзу у прагненні поліпшити розглянутий механізм. У тому плані можна ще раз виділити такі питання:

- постійне структуроване співробітництво, про яке йдеться у спеціальному Протоколі до Лісабонського договору;

- Концепція гуманітарної інтервенції з позицій доктрини (Концепцію «гуманітарної інтервенції» вперше запропонував Генеральний секретар ООНКофі Аннан у 1999 році, виступаючи на засіданні Генеральної Асамблеї ООН. Гуманітарна інтервенція була визначена, як використання однієї держави «військової сили проти іншої держави, коли лідером публічно заявлена мета цієї військової акції, що закінчується порушенням прав людини, скоєних державою, проти якої вона спрямована». Це визначення, можливо, занадто вузьке, оскільки це виключає невійськові форми втручання, такі як гуманітарна допомога та міжнародні санкції. В широкому розумінні, «Гуманітарну інтервенцію слід розуміти, як поняття, що охоплює ненасильницькі методи, а саме втручання в проведення без військової сили, щоб полегшити людські страждання у суверенних кордонах»);

- Концепції превентивної самооборони і упреджуючої самооборони;

- еволюція Організації Північноатлантичного договору з альянсу, спочатку призначеного для забезпечення територіальної оборони Західної Європи, в

інструмент захисту трансатлантичних інтересів безпеки усюди, де вони піддаються ризику. Держави-члени ЄС бачать і свій перспективний інтерес (будучи членами Організації Північноатлантичного договору – більшість з них) у вказаному розширенні фактичної компетенції НАТО за межі північноатлантичного регіону, по всьому світу;

- трансатлантична безпека – реальний фактор, на який мало впливає сплеск «сепаратистських» настроїв у ряді європейських країн;

- здатність європейських збройних сил діяти автономно в різних районах світу є доповненням до дій збройних сил США і Організації Об'єднаних Націй;

- трансатлантичні відносини потребують докорінній зміні, щоб і в майбутньому відповідати фундаментальним інтересам Європи, і створення збройних сил Європи є необхідною умовою для стримування імперської політики «російського світу»;

- серйозною проблемою залишаються розбіжності між учасниками Європейського Союзу з приводу того, якою мірою тут можна спиратися на домовленості з Російською Федерацією. Чи треба створювати свої власні механізми, які дозволяли б учасникам Європейського Союзу формувати самостійне автономне стратегічне бачення на становище на пострадянському просторі.

### 11.3 Система забезпечення внутрішньої безпеки Держави Ізраїль

На сучасному етапі розвитку суспільства проблеми із забезпеченням внутрішньої безпеки країни як і раніше стоять досить гостро. Яка відбувається в даний час реформа державних органів виконавчої влади, що забезпечують внутрішню безпеку України, в тому числі МВС України, це підтверджує. Звичайно, реформування елементів, що входять в систему забезпечення внутрішньої безпеки будь-якої держави, це його внутрішня справа. Однак вивчення і застосування позитивного досвіду діяльності поліцейських і армійських структур зарубіжних держав, у тому числі й Ізраїлю, безсумнівно,

буде сприяти поліпшенню діяльності всіх державних органів виконавчої влади, що забезпечують внутрішню безпеку нашої країни.

Вивчення особливостей функціонування системи забезпечення внутрішньої безпеки сучасних зарубіжних держав, з урахуванням їхніх помилок і досягнень, дає нам можливість по-новому поглянути на вітчизняний досвід діяльності правоохоронних органів, дозволяє визначити правильні пріоритети і намітити найбільш ефективні шляхи розвитку. Незважаючи на відмінності у внутрішньополітичних, економічних та соціальних умовах, як національні, так і іноземні правоохоронні інститути мають, по суті, одні й ті ж завдання: встановлення контролю над злочинністю; забезпечення нормального функціонування всіх державних і громадських інститутів, створених відповідно до конституції і законодавства країни; захист особи, суспільства і держави від будь-яких внутрішніх загроз. Дані завдання вирішуються в чому однаковими способами і під час їх вирішення стикаються з одними і тими ж проблемами. Тим більше в умовах теперішнього часу, коли сепаратизм набув характеру збройного конфлікту, а міжнародний тероризм не знає меж. У даних умовах вивчення практики діяльності органів виконавчої влади зарубіжних держав, що забезпечують його безпеку, дає можливість застосувати їх досвід з урахуванням особливостей національних реалій. Особливе значення має для нас досвід функціонування системи забезпечення внутрішньої безпеки Держави Ізраїль.

Проблема забезпечення внутрішньої безпеки існує в будь-якій країні і при будь-якому режимі, проте в таких демократичних державах, тим більше що перебувають у стані війни або на передньому краї протистояння тероризму, як Ізраїль, вона виникає з особливою силою. Внаслідок цього державні органи цієї країни, відповідальні за забезпечення внутрішньої безпеки, були змушені шукати нові, часто безпрецедентні для інших держав методи і засоби боротьби зі злочинністю та тероризмом.

Становлення 14 травня 1948 р. Ізраїлю як держави, так само як і формування його системи забезпечення внутрішньої безпеки, проходило в складних і специфічних умовах: шість арабо-ізраїльських воєн, численні

терористичні акти, в тому числі вбивство членами палестинського угруповання «Чорний вересень» ізраїльських спортсменів на Мюнхенській олімпіаді в 1972 р, політична нестабільність в самому Ізраїлі тощо. У зв'язку з відмовою сусідніх арабських країн приймати його як легітимне держава, оголошенням ними війни і відкритих заявах про необхідність його знищення (з моменту заснування і понині Ізраїль де-юре перебуває в стані війни з двадцятьма двома оточуючими країнами), проблеми безпеки займали і займають центральне місце у внутрішній і зовнішній політиці Ізраїлю.

Створення та ефективне управління органами, що забезпечують внутрішню та зовнішню безпеку, було необхідно в настільки ворожою обстановці, як в епоху створення Держави Ізраїль, так і в даний час, коли кордони країни досі офіційно не врегульовані, а палестино-ізраїльська конфронтація залишається однією з найбільш істотних проблем в регіоні Близького Сходу і всього світу. Саме тому система забезпечення внутрішньої безпеки Ізраїлю є однією з найефективніших в даний час, так як її виникнення, становлення і розвиток відбувалося і відбувається у вкрай несприятливих умовах.

Практичний досвід в цій області і досягнення Ізраїлю в боротьбі з тероризмом вже давно затребувані у всьому світі. Особливе значення для провідних зарубіжних країн (США, Великобританії, Франції, ФРН, Іспанії, Італії) цей досвід набув після теракту на олімпіаді в Мюнхені в 1972 р. і відомих подій в США 11 вересня 2001 р. Ізраїль одним з перших у світі створив спеціальний підрозділ по боротьбі з терористичною діяльністю.

У 1957 р. в структурі Міністерства оборони Ізраїлю було створено спеціальний підрозділ «Сайерет маткаль», на яке були покладені антитерористичні функції. Приклад наслідували Великобританія (у 1972 р створено спеціальне антитерористичний підрозділ у структурі SAS), ФРН (також у 1972 р. створено антитерористичний підрозділ спеціального призначення Федеральної поліції Німеччини GSG-9), Франція (1974 р. сформовано антитерористичний підрозділ Французької жандармерії GIGN).

Після 11 вересня 2001 р. США практично повністю скопіювали систему організації ізраїльської безпеки польотів на цивільних повітряних судах, створивши Службу авіаційних маршалів в структурі Міністерства внутрішньої безпеки США.

Особливості функціонування ізраїльської Національної поліції, Цивільної Гвардії (організації добровільних помічників поліції, подібних громадським формуванням з охорони громадського порядку, що зародилися після подій на Майдані Незалежності 2013-2014 рр.), МАГАВ (Прикордонна служба Ізраїлю, функціонально схожа з прикордонною службою та Національною гвардією України), Загальної служби безпеки «Шабак» (подоба Службі безпеки України) та інших органів ізраїльської системи забезпечення внутрішньої безпеки, становлять великий практичний інтерес.

Звертає на себе увагу і той факт, що Ізраїль є не тільки багатонаціональною державою, а й країною, де знаходиться м Єрусалим, що є святим місцем для трьох релігій. Разом з тим із семи мільйонного населення Ізраїлю майже 5 його частину складають етнічні араби, тоді як практично для всього арабського світу країна є ворогом номер один. Таким чином, незважаючи на майже двохмільйонне чисельність арабської громади всередині країни, а також на спалахи терору з боку міжнародних і арабських терористів, в Ізраїлі ефективно функціонують органи виконавчої влади, відповідальні за внутрішню безпеку, які дозволяють активно розвиватися державі без шкоди для своїх демократичних інститутів, гарантуючи реальне здійснення політичних прав і свобод своїх громадян незалежно від їх національності та віросповідання.

Переваги функціонування система забезпечення внутрішньої безпеки Держави Ізраїль, такі як сильний акцент на інформатизацію та оптимізацію діяльності правоохоронних органів, оснащення їх усіма необхідними технічними нововведеннями; високий рівень початкової підготовки поліцейських, комплектування поліції на конкурсній основі, висока соціальна захищеність співробітників поліції, жорсткий психологічний відбір кандидатів на службу; детальна правова регламентація діяльності добровільних підрозділів

охорони правопорядку та інші, становлять безсумнівний інтерес і можуть бути використані вітчизняними законодавцями при реформуванні МВС України та Національної гвардії України.

Система забезпечення внутрішньої безпеки Держави Ізраїль – це строго організована сукупність державних органів (кожен з яких, будучи державним інститутом, являє собою складну підсистему, що входить в одну з гілок органів державної влади Ізраїлю), вся діяльність яких спрямована на своєчасне усунення загроз внутрішньої безпеки країни.

Ядром системи забезпечення внутрішньої безпеки Ізраїлю є поліцейська система, що діє в системі органів виконавчої влади. Існуючі в даний час організаційні структури системи забезпечення внутрішньої безпеки Держави Ізраїль є результатом унікального історичного розвитку єврейської держави

Протягом усього часу існування країни, трохи більше 60 років, Ізраїль зазнав безліч труднощів, пов’язаних як із зовнішньою, так і внутрішньою арабською агресією. 6 повномасштабних війн, теракти проти громадян Ізраїлю як усередині країни, так і за кордоном привели до необхідності створення ефективної системи забезпечення внутрішньої безпеки, яка будувалася виходячи з потреб, що складаються в той чи інший історичний період.

Так, наприклад, у зв’язку з посиленням палестинського терору поліція стала готуватися до виконання функції боротьби з екстремістами. Наслідком цього стало створення спеціального антитерористичного підрозділу «Ямах», а також добровільної організації помічників поліції – Цивільної Гвардії.

Таким же чином з’явилися і спеціальні служби, які еволюціонували з підпільних організацій в одні з найефективніших спецслужб у всьому світі.

Внутрішня безпека держави – це багатопланове, комплексне поняття, яке включає в себе ряд взаємопов’язаних елементів. Основними елементами системи забезпечення внутрішньої безпеки Ізраїлю виступають Міністерство громадської безпеки та Національна поліція Ізраїлю. Їх діяльність регламентована законодавством країни і дозволяє ефективно виконувати поставлені перед ними завдання. Основним законом, який регламентує

діяльність поліції Ізраїлю, є закон «Про Поліції» 1971 р.

Закон містить завдання, повноваження та основні функції поліції, права та обов'язки поліцейських, а також співробітників Прикордонної служби (МАГАВ) та Цивільної Гвардії (Мішмар Езрахі). У законі закріплені основні принципи діяльності поліції:

- кожен поліцейський зобов'язаний захищати життя людини, її добробут і майно, проявляючи завзятість, наполегливість, відвагу і мудрість;

- кожен поліцейський зобов'язаний дотримуватися прав людини, діючи на основі рівності, неупередженості та терпимості;

- кожен поліцейський зобов'язаний здійснювати нагляд за дотриманням законності та охорону правопорядку в межах своїх повноважень та інструкцій, з дотриманням вимог законів, діючи справедливо і порядно, стримано і помірно.

Існує чітке розмежування діяльності всіх елементів системи забезпечення внутрішньої безпеки, що дозволяє виключити дублювання функцій, тим самим підвищуючи ефективність роботи правоохоронних органів.

Безумовний пріоритет у забезпеченні внутрішньої безпеки органи правопорядку Ізраїлю віддають попередження злочинності, створюючи особливі програми на державному рівні. Засновано спеціальний орган в системі забезпечення внутрішньої безпеки, функцією якого є створення, розвиток і координація діяльності всіх органів правопорядку з попередження злочинності. Велика увага приділяється підвищенню правосвідомості дітей та підлітків через взаємодію органів поліції з навчальними закладами. Існують програми з протидії насильства в спорті та мережі Інтернет.

Внаслідок безперервної роботи правоохоронних органів щодо поліпшення почуття особистої безпеки громадян був створений проект «муніципальної поліції», його ідея дозволяє рівномірно розподіляти ресурси між усіма групами населення, не ущемляючи в правах жодну з них, і виділяючи кошти виключно в залежності від показників злочинності та соціально-економічного рівня по відношенню до середньостатистичним показникам по країні.

Існуючу модель системи забезпечення внутрішньої безпеки Ізраїлю можна визначити як централізовану (континентальну). Проте, створення муніципальної поліції, яка буде підпорядковуватися місцевій владі, призведе до деякої децентралізації ізраїльської поліції в майбутньому.

Правоохоронні органи Держави Ізраїль, а також його спеціальні служби, відповідальні за внутрішню безпеку, постійно підвищують якість своєї діяльності шляхом впровадження в процес роботи інноваційних тактичних і технічних засобів. У міру еволюційного розвитку науки і техніки, розвиваються і стають все більш витонченими і технологічними способи вчинення злочинів, тому органи правопорядку Ізраїлю все більше вдаються до допомоги нових технологій і розробок в області забезпечення безпеки. Технології забезпечення безпеки, створені в Ізраїлі, користуються великим попитом у всьому світі. У боротьбі з тероризмом Ізраїль застосовує безпрецедентні оборонні засоби.

Створення фізичного бар'єру вздовж всієї сухопутного кордону країни з палестинської територією, істотно знизило активність терористичних атак. Хоча дана міра викликає бурхливий протест з боку палестинців, вона показала свою ефективність у боротьбі з терористами. Чи не ідеалізуючи систему виконавчої влади Ізраїлю, представляється можливим зробити висновок про те, що в основу його побудови складають універсальні демократичні принципи, вона постійно знаходиться в процесі розвитку і вдосконалення.

На прикладі Держави Ізраїль ми бачимо, що складна зовнішньополітична обстановка, а також безперервна багато років загроза терористичних актів всередині країни не є відмовою від демократичних принципів державного управління, більше того, вони допомагають забезпечувати стабільний розвиток держави, а також високий рівень життя населення країни. Аналіз організаційної структури Міністерства громадської безпеки дозволяє зробити висновок про те, що вона побудована за лінійно-функціональним принципом і як орган державного управління являє собою систему взаємодіючих елементів, що мають внутрішню структуру: 4 спеціальні служби, які займаються безпосередньо забезпеченням внутрішньої безпеки країни, у тому числі

охороною і підтримкою громадського порядку; 12 допоміжних відділів, що забезпечують функціональну роботу міністерства; керівництво міністерства, до складу якого входить міністр, його заступник і генеральний директор.

За схожою схемою влаштована структура ізраїльської Національної поліції. Її організаційна структура відповідає юридично закріпленим основним напрямкам діяльності Міністерства громадської безпеки. Залежно від функцій поділяється на центральні (департаменти і управління) та територіальні (окружні і обласні управління поліції, комісаріати) поліцейських органи.

До центральних поліцейським органам, відносяться структурні підрозділи, які складаються з 6 департаментів і 9 штабних підрозділів, що знаходяться в прямому підпорядкуванні у генерального інспектора. Ці підрозділи будуються на галузевий спеціалізації і є складовими елементами Національного штабу поліції. Для виконання своїх функцій поліцейському надані повноваження:

- проведення розслідувань і здійснення затримання правопорушників;
- залучення обвинувачених до судової відповідальності;
- нагляд за рухом на дорогах і дотриманням правил дорожнього руху;
- повноваження у сфері ліцензування та дотримання законності в бізнесі;
- повноваження у сфері ліцензування демонстрацій і публічних зібрань;
- сприяння у виконанні рішень суду і ордерів, виданих відповідними повноважними органами.

Основні завдання поліції Ізраїлю: зниження числа кримінальних справ, пов’язаних з крадіжками автомобілів; зниження кількості кримінальних справ, пов’язаних з крадіжками зі зломом; зниження кількості кримінальних справ, які стосуються «комплексу злочинів із застосуванням насильства»; зниження кількості важких аварій на дорогах (з важкими каліцтвами та людськими жертвами); боротьба зі злочинністю: розслідування злочинів, виявлення злочинців і притягнення їх до судової відповідальності, розкриття незаявлених злочинів і запобігання правопорушенням, таких як використання протизаконних наркотичних засобів.

Територіальні поліцейські сили є найчисленнішими, і їх організаційна

структура відповідає адміністративно-територіальним поділом країни.

На сьогоднішній день в Ізраїлі приділяється особлива увага підвищенню професіоналізму співробітників поліцейських управлінь і служб, підвищенню ефективності оперативної діяльності патрульних нарядів, особливо в найбільших мегаполісах. Проводяться атестаційні перевірки, комісії відповідності та інші заходи пов'язані з підтриманням на високому рівні професійного рівня службовців органів правопорядку.

Також велика увага приділяється методам управління поліцейськими кадрами. На рівні освітніх і наукових установ Міністерства громадської безпеки ведеться постійна робота з дослідження нових підходів щодо оптимізації та вдосконалення управлінської діяльності в сфері правопорядку. Ця робота є постійним, безперервним процесом, що пояснюється частими змінами в криміногенній обстановці країни і зростаючими вимогами суспільства до діяльності поліції.

У практичну діяльність міліції України доцільно внести:

- система оцінки діяльності ізраїльської поліції представляє перспективний інтерес для реалізації завдання формування науково обґрунтованої системи оцінки діяльності органів внутрішніх справ, у тому числі на основі автоматизації процесів управління та впровадження сучасних технологій. У реальному часі будь-який зареєстрований в певному порядку громадянин Ізраїлю може оцінити діяльність поліції за допомогою інтерактивної опитувальної системи в мережі Інтернет. Дана система в достатній мірі дозволяє оцінювати роботу кожного територіального поліцейського органу та аналізувати його діяльність;

- досвід діяльності сил забезпечення внутрішньої безпеки Ізраїлю у сфері превенції злочинів та правопорушень показує про необхідність змін підходів до державної програми профілактики злочинів та правопорушень. Програма повинна включати комплекс заходів, що гарантують ефективне вирішення системних проблем, за допомогою: створення централізованого органу в системі виконавчої влади, що займається безпосередньо попередженням

злочинів та правопорушень; прийняття Закону України «Про засади державної системи профілактики правопорушень», який би регламентував діяльність вищевказаного органу, а також встановлював основні пріоритети в галузі попередження злочинів і правопорушень на державному та регіональному рівнях; реалізації комплексу профілактичних заходів, включаючи повсюдну установку камер відео фіксації (Концепція Державної цільової правоохоронної програми встановлення сучасних систем безпеки, застосування засобів зовнішнього контролю (спостереження) та швидкого реагування на період до 2016 р.), видимої присутності поліцейських на вулицях, активну роботу з правового виховання населення, поширенню роз'яснювальних матеріалів на теми самозахисту та профілактичного поведінки; науково-дослідної роботи, метою якої є визначення завдань, коефіцієнта корисної дії та оцінка результатів роботи у сфері профілактики злочинів та правопорушень;

- історично сформована унікальна організаційна структура та система управління Цивільної Гвардії як важливого елементу поліцейської системи Ізраїлю дозволяє говорити про перспективний інтересі створення схожого суспільного інституту, який надає допомогу державним органам у здійсненні правоохоронної діяльності. Функціонування даного добровольчого освіти регулюється законодавством країни і являє собою численне, добре організоване, універсальне збройне формування, яке здійснює свої функції з охорони правопорядку практично у всіх сферах забезпечення внутрішньої безпеки держави на добровольчої основі, тим самим дозволяючи серйозно підвищити рівень захищеності населення і заощадити фінансові ресурси;

- в Ізраїлі існує інститут Уповноваженого щодо органів поліції і пенітенціарній службі при Міністерстві громадської безпеки, який діє вже більше двадцяти років і успішно справляється із захистом порушених прав співробітників ізраїльської поліції та тюремної служби. Крім того, на нього покладені обов'язки з розгляду скарг засуджених або осіб які перебувають під слідством. Створення подібного органу в Україні, який підпорядковувався б безпосередньо Міністру внутрішніх справ, сприятиме підвищенню

ефективності незалежного правового захисту співробітників органів правопорядку.

## Контрольні питання

1. Основні положення Закону США 2002 року «Про внутрішню безпеку».
2. Основні завдання Міністерство внутрішньої безпеки США.
3. Назвіть базові елементи Національної стратегії внутрішньої безпеки США?
4. Яка роль Конгресу США у забезпеченні внутрішньої безпеки?
5. Яку організаційну структуру мають Збройні сили Європейського союзу?
6. Як називається базовим документом Європейського Союзу який визначає основні напрями зовнішньої та внутрішньої політики у сфері безпеки?
7. Назвіть основні положення концепції гуманітарної інтервенції?
8. Назвіть основні принципи діяльності Національної поліції Ізраїлю?
9. Що є ядром системи забезпечення внутрішньої безпеки Ізраїлю?
10. Які функції виконує Цивільна гвардія Ізраїлю?

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 40. – Ст.2021.

Указ Президента України від 26.12.2014 № 962/2014 «Про персональний склад української частини Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи високого рівня». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/18644.html

Указ Президента України від 24 вересня 2014 р. № 744/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/18125.html

Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Є.М. Моісеєв, Ю.І. Римаренко, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Атіка, 2009. – 1008 с. – Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій.

Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. редактори Є.М. Моісеєв, Ю.І. Римаренко, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. Атіка, 2010. – Т. VI. Розвідувальна діяльність поліції. – 1100 с. – С. 478.

Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. В.В. Коваленко, Ю.І. Римаренко, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Атіка, 2011. – Т. VII. Адміністративно-правове забезпечення поліцейської діяльності. – 1120 с.

Министерство внутренней безопасности США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/

Электронная еврейская энциклопедия. URL: http://www.eleven.co.il; Однако. 2012. № 20 (129). 25 июня. С. 77.

Райан М. Энциклопедия сил специального назначения / М. Райан, К. Мэнн, А. Стилуэлл [ Пер. с англ. А. Гришина; под ред. С. Дробязко.]. – М.: Эксмо, 2004. – 460 с.

Быков А.В. Полицейская система современного демократического государства: / А.В. Быков, Т.В. Кикоть-Глуходедова. – М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2010. – 367 с.

Полиции Израиля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mops.gov.il/Russian/PolicingAndEnforcement/Police/Pages/default.aspx

Полиции Израиля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.police.gov.il/russian_contentpage.aspx?pid=17&menuid=36

Полиции Израиля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://guide-israel.ru/country/4716-policiya-izrailya/

Военная полиция Израильской Армии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jewniverse.ru/biher/AShulman/44.htm

Органы правопорядка в Соединённых Штатах Америки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Органы_правопорядка

Ортинський В.Л. Поліція США: Посібник / В.Л. Ортинський, О.І. Остапенко, О.В. Ряшко. – Львів. – 2003. – 140 с.

Адміністративне право України. Навчальний посібник / І.В. Тетарчук, Т.Є. Дяків. – К.: ЦУЛ, 2014. – 214 с.

### *Додаткові нормативно-правові акти і література*

Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьев, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. І. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1232 с.

Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьев, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім він Юре», 2005. – Т. ІІ. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224 с.

Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьев, Є.М. Моїсеєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. –Т. Ill Поліцейський менеджмент історія та сучасність – 1192 с.

Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Є.М. Моісеєв, Ю.І. Римаренко, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Атіка, 2007. – 968 с. – Т IV. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади

поліцейської діяльності.

Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч.посіб./ В.П. Глиняний. – К.: Істина, 2010. – 768 с.

Рене Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Изд-во: Международные отношения: 2009. – 456 с.

Заросило В.О. Порівняльний аналіз адміністративної діяльності міліції України та поліції зарубіжних країн (Великобританії, США, Канади та Франції) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право» / В.О. Заросило. – К., 2002. – 19 с.

Теоретичні основи безпеки: розвиток і становлення : монографія / В.О. Заросило, Д.О. Беззубов, С.А. Подоляка, О.С. Петренко, М.Я. Сидор; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – Київ : МП Леся, 2013. – 179 с.

*Розділ 12*

# ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

## 12.1 Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану

Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах введення воєнного стану, зводиться до сприяння органам управління, створеним на визначеній території, в безпосередньому вирішенні завдань оборони держави. Органи внутрішніх справ у системі органів держави, що працюють в даній ситуації, займають особливе місце, зумовлене вмістом завдань в розглянутих умовах діяльності. Від ефективності їх роботи у вирішальній мірі залежить безпосереднє забезпечення внутрішньої безпеки.

Саме в цих цілях і необхідно уточнити компетенцію органів внутрішніх справ, бо тільки наявність уточнених повноважень дає юридично обґрунтовані гарантії законності в реалізації функцій служб і підрозділів органів внутрішніх справ. Безсумнівно, що для успішного виконання завдань, поставлених перед органами внутрішніх справ в умовах воєнного стану, їхні обов'язки і права повинні відповідати основному принципу – нові обов'язки кореспондуються новим правам. Надзвичайно важливим є та обставина, що розширення компетенції органів внутрішніх справ при введенні воєнного стану є в системі заходів примусу. Співробітники органів внутрішніх справ не можуть переступити меж дозволеного в методах і засобах своїй діяльності щодо забезпечення безпеки. Їх коло в цих умовах, на наш погляд, має бути розширений, бо застосування їх не завжди пов'язане з правопорушеннями, а може бути результатом оцінки обстановки, що складається. Ускладнення компетенції органів внутрішніх справ проявляється і у внутрішньому управлінні кожним з них.

Особливості організації діяльності органів внутрішніх справ щодо охорони громадського порядку в умовах воєнного стану визначені чинним

законодавством, перш чергу Законом України «Про військовий стан», і залежать від завдань, які повинні бути виконаними та стану оперативної обстановки. З урахуванням оперативної обстановки, наявної інформації, політичних, економічних, соціальних умов, географічного положення, інших обставин розробляються спеціальні плани, відповідно до яких здійснюється розстановка особового складу та матеріально-технічне забезпечення органів внутрішніх справ.

Для того, щоб типові плани охорони громадського порядку відповідали своєму призначенню, їх розробляють під конкретні цілі (наприклад, на випадок захоплення заложників або захоплення особливо важливого об'єкта; з метою розшуку і затримання озброєних, особливо небезпечних злочинців, що можуть з'явитись на території обслуговування). Суміщення різних завдань в одному типовому плані недоцільне.

Можуть бути і інші цільові плани. В таких планах визначаються наявні сили та засоби, склад зведеного загону, додаткові сили та засоби, резерви, варіанти посиленого несення служби, підвищена готовність особового складу, бойова готовність, схеми зв'язку, конкретні виконавці і їх обов'язки, календарний графік виконання заходів на той чи інший варіант розвитку особливих подій. До плану додаються оперативні карти, схеми збору особового складу по тривозі, основні та запасні місця дислокації, порядок взаємодії з іншими правоохоронними органами. В плані вказуються також підстави і порядок введення його в дію.

Заздалегідь розроблені планові заходи, випробувані на практичних заняттях з особовим складом, максимально наближені до реальної оперативної обстановки, є запорукою ефективної діяльності органів внутрішніх справ умовах воєнного стану. Типові плани багаторазового використання дають можливість економити час при розробці управлінських рішень, виборі оптимальних варіантів і порядку дій, попередніх розрахунків сил і засобів, підготувати особовий склад до діяльності в умовах воєнного стану.

Важливого значення набуває психологічна підготовка особового складу,

спеціальна фізична та професійна натренованість та загартованість. При високій загальній підготовленості особового складу до дій в умовах воєнного стану, навіть раптове, не прогнозоване виникнення надзвичайних ситуацій не поставить орган внутрішніх справ в складне становище.

Підготовка типового плану на випадок введення режим воєнного стану, наприклад, організація розшукових заходів при появі озброєної злочинної групи, вимагає певного досвіду від керівника, знання особливостей місцевості, аналізу оперативної обстановки тощо.

Як правило, розробка типового плану проходить чотири етапи: підготовчий; безпосередня розробка плану; його узгодження, коректування, затвердження; доведення його до виконавців.

На підготовчому етапі начальник органу внутрішніх справ з'ясовує цілі і завдання планування, вивчає законодавчі та інші нормативні акти, доручення та рекомендації МВС України, досвід інших органів, інформацію про події яким слід запобігти, їх наслідки, реагування на них.

Начальник органу внутрішніх справ дає доручення зібрати пропозиції керівників підлеглих підрозділів щодо конкретних заходів, маршрутів, контрольних пунктів, місць розташування оперативних груп, закріпленню транспорту, виконавців. Враховуються дії інших органів, якщо план зачіпає їх компетенцію, наприклад, при евакуації населення на територію.

На другому етапі визначається структура плану, перелік його позицій, склад оперативного штабу, його функціональні обов'язки, склад оперативних груп працівників, порядок їх дій, організація контролю, зв'язку, матеріально-технічного постачання, схеми особливо важливих об'єктів, які підлягають охороні, склад і місце розташування резерву.

На третьому етапі проект плану узгоджується з органами виконавчої влади, іншими правоохоронними структурами, зокрема з прокуратурою, Службою безпеки, митними органами, прикордонним військовим гарнізоном, сусідніми органами внутрішніх справ і вищим керівництвом.

В проект плану вносяться зміни і доповнення, проводиться його

коректування, уточнюються спільні дії. Після цього проект плану доопрацьовується в остаточному варіанті і доповідається старшому начальнику (начальнику УМВС України в області, місті, на транспорті) для затвердження, якщо це не належить до компетенції самого розробника типового плану.

На четвертому, заключному, етапі план доводиться до виконавців. Начальник органу внутрішніх справ чи його підрозділу на оперативній нараді, на заняттях, інструктажі чи в іншій формі оголошує типовий план як управлінське рішення, знайомить виконавців з їх функціональними обов'язками, що виникнуть при приведенні плану в дію, ставить додаткові завдання щодо організації виконання планових заходів. План тиражується, якщо це необхідно, надсилається вищому суб'єкту управління, іншим органам, причетним до його виконання. При цьому зберігається режим таємності, якщо того вимагають планові заходи.

У разі введення режиму військового стану начальник органу внутрішніх справ повинен провести заходи визначені планом підготовки до дій цей період, який передбачає комплекс заходів направлених приведення органу внутрішніх справ у стан бойової готовності та забезпечити громадську безпеку і охорону громадського порядку на території оперативної відповідальності.

Одночасно проводиться оповіщення особового складу органу внутрішніх справ, постановка завдань відповідно до плану і наявної ситуації.

Здійснюючи охорону громадського порядку в умовах воєнного стану, органи внутрішніх справ використовують такі методи соціального урегулювання, як переконання і примус, зокрема, адміністративне припинення. Роз'яснювальна робота, як основний метод правоохоронної діяльності, переконання громадян у необхідності свідомого і добровільного виконання правових вимог, припинення антигромадської поведінки, профілактична робота в трудових колективах і з окремими особами, є необхідною умовою сприянню ефективного проведення мобілізації.

Механізм переконання передбачає сукупність різних засобів, форм і методів впливу на свідомість і поведінку людей. Правовим переконанням

повинні займатись працівники органів внутрішніх справ, які самі добре знають законодавство, користуються авторитетом і повагою серед населення.

Роз'яснювальна робота може поєднуватись з примусом, коли необхідно взяти під охорону окремі важливі об'єкти, перекрити шляхи сполучення, забезпечити блокування місцевості знаходження, документування протиправної діяльності, встановлення особи.

Якщо переконання – це система прийомів та засобів впливу з метою втілення в свідомості та реалізації в житті правової та моральної ідеології, принципів правових і моральних норм нашого суспільства, то примус – це такий метод впливу, при якому на передній план виступає примусове нав'язування волі держави, це зовнішній вплив на поведінку в межах закону і моральних вимог, що ґрунтується на організованій силі і відзначається безперечністю та категоричністю.

Заходи адміністративного припинення – найпоширеніша група адміністративного примусу і можуть застосовуватись для переривання як кримінально-правових діянь, так і адміністративних правопорушень. Надаючи міліції право на використання таких заходів адміністративного припинення, як застосування зброї, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, Закон України «Про міліцію» передбачає, що вони використовуються для забезпечення громадського порядку, громадської безпеки і боротьби із злочинністю. Аналіз практики з погляду на історію міліції України, свідчить, що ці заходи в багатьох випадках використовуються також для припинення кримінально-правових дій в умовах воєнного стану.

Заходи припинення, які застосовують органи внутрішніх справ в умовах режим воєнного стану, можна розділити на дві групи. До групи заходів загального характеру (призначення) належать вимоги працівників міліції припинити протиправні дії, адміністративне затримання, вилучення речей та документів, огляд и тощо.

Другу групу складають спеціальні заходи, які застосовуються значно рідше, порівняно із заходами загального призначення і тільки у виняткових

випадках, коли інакше припинити протиправну поведінку неможливо, тобто коли використані і не дали бажаних результатів всі інші засоби впливу. Систему цих заходів складають заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і застосування зброї, тобто такі, що поєднуються із застосуванням сили. Такі заходи можуть застосовуватися, як правило, тільки після попередження про їхнє використання, при суворому дотримати вимог законодавства.

Навіть якщо органи внутрішніх справ здійснюють охорону громадського порядку в умовах воєнного стану, дотримання законності є необхідною умовою їх діяльності. Дотримання законності забезпечується систематичним контролем з боку вищих органів управління, правом адміністративного та судового оскарження, контролем громадськості та засобів масової інформації.

Зважаючи на те, що органи внутрішніх справ діють постійно в складній ситуації, кожен працівник повинен чітко знати свої функціональні обов’язки як в звичайних, так і в умовах воєнного стану і ретельно їх виконувати.

В умовах воєнного стану органи внутрішніх справ широко вживають заходи адміністративного припинення, спеціального призначення, їх застосування є переважно прерогативою міліції, що відрізняє їх від заходів припинення загального призначення, які використовуються в діяльності багатьох суб’єктів адміністративно-правової охорони.

Надзвичайні умови, які викликають необхідність застосування спеціальних заходів – це, як правило, невідкладні випадки, коли необхідно припинити протиправні дії, небезпечні для життя і здоров’я людей. Крім того, заходи спеціального призначення застосовуються тоді, коли були використані і не дали бажаних результатів всі інші можливі в даній ситуації форми попереднього впливу на правопорушників. Застосуванню сили, спеціальних засобів і зброї повинно передувати попередження про намір їх застосування, якщо це дозволяє обстановка. В тих випадках, коли є реальна небезпека для життя та здоров’я людей, міліція може застосовувати спеціальні заходи без попередження.

Особливості діяльності органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану обумовили необхідність організаційного виділення спеціальних підрозділів,

груп чи окремих працівників, які мають підвищену професійну, фізичну чи спеціальну підготовку і здатні успішно виконувати окремі види адміністративної діяльності. До них відносяться підрозділи патрульної служби спеціального призначення, групи застосування спеціальних хімічних речовин, снайпери, спеціалісти з відео документування, зв'язкові та ін. Вогнепальну зброю і спеціальні засоби дозволяється використовувати не всім, а тільки тим працівникам, які пройшли відповідну професійну підготовку, обізнані з нормативними актами, здали заліки і за своїм посадовим станом мають право на їх застосування. Спеціальними ці заходи називаються ще й тому, що всі вони спрямовані безпосередньо на особу правопорушника, здатні завдавати йому певної фізичної шкоди і навіть позбавити життя.

Органи міліція, в необхідних випадках можуть застосувати для виконання покладених на них обов'язків будь-які заходи фізичного впливу, включаючи прийоми рукопашного бою, різних видів єдиноборств (самбо, карате, дзюдо тощо) залежно від ситуації, яка склалася, а також рівня фізичної підготовки працівника. Заходи фізичного впливу можуть застосовуватись для захисту від нападу, що загрожує життю і здоров'ю громадян або працівника міліції, для затримання правопорушника, який чинить опір, подолання фізичного опору особи, яка доставляється до органу внутрішніх справ, фізичного опору при законному здійсненні обшуку, огляду або вилученню речових доказів. Цей перелік не є повним, бо можуть бути і інші ситуації. Застосування заходів фізичного впливу не оформлюється якимось спеціальним документом. В разі завдання тілесних ушкоджень необхідно надати невідкладну медичну допомогу і доповісти письмово начальнику.

Спеціальні засоби становлять різноманітні технічні засоби впливу на правопорушника, а в деяких випадках - також на транспортні засоби та інші речі з метою усунення протиправної ситуації.

Підстави, порядок застосування, а також види спеціальних засобів встановлено, крім Закону України «Про міліцію», Правилами застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Україні,

затвердженими постановою Ради Міністрів УРСР від 27.02.1991 р.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про міліцію» спеціальні засоби застосовуються у випадках, коли були використані і не дали бажаних результатів усі інші форми попереднього впливу на правопорушників. Перелік підстав застосування працівниками міліції спеціальних засобів є вичерпним і розширенню не підлягає.

Всі спеціальні засоби, які застосовуються органами внутрішніх справ в умовах воєнного стану можна поділити на дві групи: засоби активної оборони та засоби забезпечення спеціальних операцій. Засобами активної оборони визнаються гумові кийки, наручники, засоби фіксування (зв'язування), ручні газові гранати, а також патрони з газовими гранатами, балончики та легка зброя із сльозоточивим газом (газові пістолети і револьвери), електрошокові пристрої. До засобів забезпечення спеціальних операцій належать ранцеві апарати, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, патрони з гумовою кулею, водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби, пристрої для примусової зупинки автотранспорту, пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками. Крім цього, при охороні громадського порядку в умовах воєнного стану можуть використовуватись службові собаки. Відомчі нормативні акти та вищезгадані Правила встановлюють особливості застосування спеціальних засобів.

Вогнепальна зброя може застосовуватися працівниками органів внутрішніх справ як крайній захід в чітко визначених випадках. Закон України «Про міліцію» (ст. 15) встановлює детально і вичерпно підстави для застосування вогнепальної зброї.

Враховуючи підстави і порядок застосування органами внутрішніх справ примусових заходів при охороні громадського порядку в умовах воєнного стану, можна виділити їх застосування з метою:

- попередження правопорушень (офіційне попередження, адміністративний нагляд, перевірка документів, конфіскація, реквізиція, карантин, виселення тощо);

- припинення правопорушень (застосування відповідно до закону зброї і інших спеціальних засобів, закриття підприємств, окремих цехів через порушення вимог дозвільної системи, правил пожежної безпеки, санітарних норм);

- особисте затримання, вилучення підготовлений для вчинення злочину різних знарядь і предметів;

- забезпечення притягнення до відповідальності (утримання під вартою, огляд, арешти на майно, його вилучення, підписка про невиїзд).

Працівники органів внутрішніх справ, які виконують обов'язки щодо охорони громадського порядку в умовах воєнного стану мають знати організацію і тактику діяльності органів внутрішніх справ в таких умовах, завдання, функції, форми і методи діяльності міліції, рішення місцевих органів влади з питань охорони громадського порядку, чинне законодавство, зокрема те, яке регламентує діяльність органів внутрішніх справ і інших правоохоронних структур в умовах воєнного стану. Вони повинні також вміти проводити індивідуальну профілактичну роботу з правопорушниками, знати технологію застосування заходів адміністративного примусу, взаємодіяти з громадськими організаціями, і вести довірчі бесіди з громадянами, встановлювати з ними психологічні контакти. Тобто надзвичайна складність забезпечення громадського порядку в умовах воєнного стану вимагає високої професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ.

Дії органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану повинні бути юридичне грамотними, сприйматись громадянами, чиї права та свободи обмежуються, як справедливі і законні. Незаконні дії працівників органів внутрішніх справ можуть завдати значної шкоди.

Органи внутрішніх справ здійснюють багатофункціональну діяльність від імені держави, місце і роль якої в механізмі забезпечення режиму воєнного стану полягає в реалізації національних інтересів (забезпечення конституційних прав і свобод громадян, участь у забезпеченні соціальної стабільності суспільства, екологічної безпеки, огородженні суспільства від тероризму та ін.)

з протидії воєнним загрозам.

Ефективність форм і методів забезпечення режиму воєнного стану багато в чому залежить від гнучкості та динамічності використання сил і засобів органів внутрішніх справ. При цьому важливе значення має приділятися поліпшенню форм і методів взаємодії міліції та громадськості у справі забезпечення режиму воєнного стану. Використання в цій важливій справі можливостей традиційних суб'єктів повинно супроводжуватися появою нових об'єднань і організацій.

Форми та методи забезпечення режиму воєнного стану органами внутрішніх справ (міліції) визначаються організаційною структурою підрозділів, змістом діяльності міліції, а також її функціями. До числа особливостей примусових заходів, що застосовуються в процесі забезпечення режиму воєнного стану, слід віднести їх позасудовий і превентивний характер, який не має відомчих меж застосування.

Об'єктом уваги діяльності органів внутрішніх справ виступають внутрішні загрози військового становища України, особливо такі, як криміналізація суспільства, розвиток «тіньової економіки», різні прояви тероризму, неналежне виконання законів і низький рівень правопорядку та ін. Таким чином, основною функцією органів внутрішніх справ щодо забезпечення режиму воєнного стану є протидія внутрішнім загрозам, що досягається вирішенням таких завдань, як боротьба зі злочинністю, особливо з її організованими формами; протидія різним проявам тероризму; боротьба з незаконним обігом наркотиків; забезпечення громадської безпеки; участь у порятунку населення від техногенних катастроф, стихійних лих; забезпечення екологічної безпеки тощо.

## 12.2 Діяльність прокуратури по забезпеченню режиму воєнного стану

Цілі і завдання, які ставляться перед прокуратурою як суб'єктом забезпечення режиму воєнного стану, є необхідними елементами розвитку та захисту державності країни. Статус прокуратури, обсяг і характер її повноважень, зміст завдань, функцій та основних напрямків діяльності

зумовлюються завданнями та функціями держави і повинні їм відповідати.

В Україні як правовій державі при захисті національних інтересів та забезпеченні режиму воєнного стану одним з найбільш істотних представляється правової компонент, до якого входять норми Конституції України, підзаконних актів, спрямованих на створення надійних правових механізмів забезпечення режиму воєнного стану, а також основоположних політико-правових документів (доктрин, концепцій, стратегій), що створюють основу для їх розвитку. Тому адекватне рішення правових проблем забезпечення режиму воєнного стану на перспективу стають стратегічним завданням життєзабезпечення та розвитку країни.

В ієрархії цілей і завдань прокуратури забезпечення режиму воєнного стану має чільне значення. Йому підпорядковані цілі верховенства закону, єдності і зміцнення законності, оскільки вони не є самоціллю, а служать засобом захисту прав і свобод людини і громадянина, а також охоронюваних законом інтересів суспільства і держави. Відповідні принципи, акценти та пріоритети діяльності прокуратури знайшли відображення в законодавстві, включаючи, насамперед, Закон України «Про прокуратуру» (ст. 1 та ін.).

Прокуратура, являючись багатофункціональним державно-правовим інститутом, в змозі вирішувати широке коло завдань щодо захисту національних інтересів і забезпечення режиму воєнного стану, як невід'ємний елемент сучасної системи забезпечення національної безпеки.

Необґрунтована зміна складу та характеру функцій прокуратури здатна зробити негативний вплив на нормальне функціонування цієї системи, знизити її ефективність.

Обумовлене сукупністю сучасних умов становище прокуратури в системі забезпечення режиму воєнного стану в Україні визначається іманентно властивими їй характеристиками, які полягають у тому, що:

- принцип панування права в сучасній системі забезпечення режиму воєнного стану органічно поєднується з компетенцією прокуратури, предметом і завданнями її діяльності, представляє їх цілісну єдність;

- охоронювані законом інтереси особистості, суспільства та держави, що визначають зміст національних інтересів, забезпечення режиму воєнного стану, виступають постійними пріоритетами правозахисної діяльності прокуратури, утому числі в умовах воєнного стану;

- виявлення, припинення, нейтралізація та попередження загроз національній безпеці становлять органічну частину діяльності прокуратури, посилюють її правозахисний призначення;

- функціональна діяльність прокуратури поширюється на всі сфери правових відносин, у яких зароджуються і розвиваються основні види загроз національній безпеці;

- прокуратура чинить безперервний коригуючий вплив на всі органи забезпечення режиму воєнного стану.

Діяльність органів прокуратури щодо забезпечення режиму воєнного стану носить комплексний характер і включає в себе інтегрований потенціал усіх функцій прокуратури:

- нагляду за виконанням законів;

- кримінального переслідування;

- координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю;

- участі у розгляді справ у судах;

- міжнародно-правового співробітництва;

- участі у правотворчості.

При цьому важлива особливість сучасного статусу прокуратури як державно-правового інституту полягає в тому, що, будучи органічною складовою частиною системи забезпечення режиму воєнного стану, насамперед як орган нагляду за виконанням відповідних законів, прокуратура є системоутворюючим центром контрольної та правоохоронної систем країни, у тому числі, як координатор діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинами, іншими правопорушеннями, включаючи корупцію, що представляють найбільш серйозну загрозу сучасному стану безпеки

особистості, суспільства і держави.

Діяльність прокуратури щодо зміцнення законності та правопорядку, захисті національних інтересів і забезпеченні режиму воєнного стану здійснюється на основі концептуальних положень теорії пріоритетів. Сукупність реалізованих в сучасних умовах пріоритетних напрямків діяльності органів прокуратури у внутрішньополітичній, економічній, соціальній, екологічній та оборонній сферах, їх результати свідчать про невід'ємне призначення прокуратури в механізмі діяльності структур держави щодо вирішення завдань протидії загрозам національній безпеці.

Підтримання належного рівня законності та правопорядку є системною основою забезпечення режиму воєнного стану в країні. Законність відіграє ключову роль у збалансуванні інтересів особистості, суспільства і держави як необхідної умови забезпечення режиму воєнного стану.

Прокурорський нагляд в сучасних умовах виконує значну роль у зміцненні і розвитку правових основ системи забезпечення режиму воєнного стану. В її широкому спектрі нагляд за виконанням законів Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції, Службою безпеки, Військової служби правопорядку в Збройних Силах України, Служби зовнішньої розвідки й іншими правоохоронними органами, спеціальними службами корегуючи впливає на підвищення ефективності їх діяльності щодо забезпечення режиму воєнного стану, в т.ч. за допомогою координації прокуратурою діяльності по боротьбі зі злочинністю в системі загальнодержавних заходів щодо забезпечення режиму воєнного стану України.

Реалії сучасної дійсності посилюють тенденцію підвищення ролі прокуратури в системі забезпечення режиму воєнного стану, особливо, у механізмі реалізації повноважень Президента України як гаранта режиму воєнного стану. Її проявом є включення Генерального прокурора України до складу Ради національної безпеки та оборони України Безпеки, інших структур, а також регулярні доручення Президента України з питань боротьби з конкретними видами загроз у сфері національної безпеки.

В умовах закономірного розвитку різних контрольних державних структур, як прояви зміцнення державності, прокуратура служить системоутворюючою основою сучасної системи соціально-правового контролю України. Тільки взаємозалежне функціонування кожної з її підсистем (елементів національної системи соціально-правового контролю) надає ефективний вплив на зменшення протиправних проявів. У цьому плані істотне профілактичне та регулює значення представляє наглядова діяльність прокуратури у військовій сфері. У необхідних випадках вона організовує і стимулює взаємодію елементів державного контролю з урахуванням актуалізованих пріоритетів зміцнення законності та правопорядку, безпеки в цілому. При цьому йде поступовий процес заміщення «компенсаторної» ролі прокуратури, а наглядові функції наповнюються новим змістом, адекватним завданням, що стоять перед державою.

Діяльність прокуратури є важливим фактором стабілізації правової системи країни, що в умовах масштабних і різноаспектний реформ є однією з ключових умов забезпечення режиму воєнного стану України. Ця діяльність прокуратури органічно пов’язана з основними елементами правової системи:

- правотворчістю, право роз’ясненням і правозастосовною практикою;
- судочинством;
- забезпеченням законності та правопорядку;
- системами профілактики правопорушень та соціально-правового контролю;
- організаційної інфраструктурою захисту прав громадян; правовою ідеологією і правовою культурою.

Здійснюючи міжнародно-правове співробітництво з правоохоронними та іншими органами зарубіжних держав, спеціалізованими міжнародно-правовими структурами з урахуванням постійно виникаючих нових загроз і викликів, прокуратура входить в міжнародний правозахисний механізм боротьби з глобальними загрозами, зміцнення міжнародної законності і безпеки.

Правові засоби, що використовуються прокурорами з метою ефективного

забезпечення інтересів особистості, суспільства та держави є невід'ємним елементом єдиного механізму юридичного забезпечення та захисту національних інтересів України в умовах воєнного стану.

Ефективність впливу прокуратури на забезпечення режиму воєнного стану знаходиться в прямій залежності від рівня адекватності правових, організаційно-структурних і методичних основ такої діяльності. Вплив прокурорського нагляду та інших функцій прокуратури на процес забезпечення режиму воєнного стану створює передумови для здійснення нею правового моніторингу загроз національній безпеці як інтегративної функції прокуратури, що сприяє прийняттю своєчасних заходів по нейтралізації та усунення виникаючих загроз, пом'якшення їх наслідків.

Багатофункціональність прокуратури в умовах України надає їй найбільший превентивний і регулюючий потенціал з метою забезпечення режиму воєнного стану. У такій якості вона здатна адекватно мобілізувати на нейтралізацію і усунення загроз національній безпеці з урахуванням їх масштабу і локалізації не тільки наглядовий і контрольний ресурси держави, а й найширші верстви громадськості, інститутів громадянського суспільства. Невиправдане скорочення наглядових і інших функціональних повноважень прокуратури порушує цілісність її статусу і знижує можливості щодо захисту інтересів держави в умовах правового режиму воєнного стану України.

Аналіз багаторічної діяльності органів прокуратури в різних історичних умовах виявляє чіткій закономірний взаємозв'язок і взаємозалежність між функціями, стратегічними пріоритетами прокуратури та організаційною структурою її органів. Недотримання цих закономірностей, спроби структурування органів прокуратури за іншими критеріями, як це мало місце в 30-х роках 20-го сторіччя, коли підрозділи апаратів прокуратури будувалися за галузями народного господарства, призводило до порушень керованості прокурорської системи, знижувало її вплив на процес зміцнення законності та правопорядку і на забезпечення режиму воєнного стану країни.

Неадекватна зміна структури апаратів органів прокуратури, порушення

принципів структурування та діяльності природоохоронних, транспортних і інших спеціалізованих прокуратур істотно знижують правозахисний потенціал прокуратури, порушують склад і якість інформації, упорядкованість її потоків, необхідних для прийняття управлінських, координаційних, наглядових та інших рішень органами прокуратури, особливо, на центральному рівні.

Серед механізмів вироблення та реалізації правових заходів в умовах правового режиму воєнного стану може бути використано створення в Генеральній прокуратурі України Центру оперативного аналізу та вироблення заходів прокурорського реагування на виклики та загрози стану законності та правопорядку у воєнній сфері.

Одним з головних пріоритетів організації та діяльності органів прокуратури в сучасних умовах виступає нагляд за виконанням законів про військову та державну службу, а також за виконанням законів про боротьбу з корупцією, координація всієї діяльності правоохоронних, контролюючих та інших органів, що спрямовується на усунення корупції, обставин, що сприяють різноманітним корупційним проявам. Корупція, є найбільш небезпечною хворобою, що вразила суспільство. І в цій якості корупція, безумовно, представляє одну з основних загроз національній безпеці, в умовах забезпечення правового режиму воєнного стану, вимагає першорядної уваги прокуратури.

Особливості повсякденної та бойової діяльності військових формувань, що беруть участь у антитерористичній операції на сході України, мають істотний вплив на організацію і ефективність діяльності військової прокуратури з розкриття та розслідування військових злочинів. До числа цих особливостей відносяться наступні:

- військові прокуратури дислоковані і діють безпосередньо в зоні збройного конфлікту, що неминуче тягне їх відрив від інших правоохоронних органів, експертних установ, судів, колегій адвокатів;

- значно звужені можливості проведення оперативно-розшукових заходів у кримінальних справах. Це пов’язано з тим, що органів Військової служби

правопорядку у Збройних Силах України у військових формуваннях немає;

- органи міліції, які уповноважені проводити такі заходи, знаходяться на території проведення антитерористичної операції на тимчасовій основі, в більшості випадків – на віддаленні від військових частин;

- органи військової контррозвідки проводять оперативно-розшукові заходи тільки по певній групі злочинів, віднесених до їх підвідомчості законом і відомчими нормативними актами.

- проведення ряду основних слідчих дій (огляди місця події, слідчі експерименти та ін.) вимагає не тільки криміналістичного та технічного забезпечення, а й організації бойової охорони місць проведення цих дій, прийняття спеціальних заходів безпеки (розмінування місцевості та ін.).

- велике навантаження на слідчих, в тому числі, за рахунок значного зростання частки справ, пов’язаних із загибеллю та травмуванням в ході службово-бойової діяльності військовослужбовців, що беруть участь у збройному конфлікті та ін.

Аналіз здійснення прокурорського нагляду в умовах участі військ у збройному конфлікті (зокрема, антитерористичної операції в Луганській та Донецькій областях), дозволяє зробити висновок про необхідність оперативної розробки спеціальних норм кримінально-процесуального законодавства, що діє в умовах збройних конфліктів.

Відсутність спеціальних процесуальних норм про притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності в умовах участі у збройному конфлікті і, як наслідок цього, зниження оперативності та результативності діяльності з виявлення та розслідування злочинів, веде до погіршення криміногенної ситуації у військах, що беруть участь в бойових діях. Аналіз сучасного стану науки військового права, військово-кримінального (і процесуального) законодавства, як її складової частини, свідчить про те, що при вирішенні проблем удосконалення матеріального права явно недостатньо уваги приділяється питанням розвитку процесуальних норм, пов’язаних з особливостями його застосування в умовах діяльності військ у воєнний час і в

бойовій обстановці.

З метою забезпечення готовності держави та її військової організації до війни необхідна розробка законодавства воєнного стану, що включає пакет законів про перехід держави до функціонування в умовах війни, а також процесуальні норми залучення військовослужбовців до кримінальної відповідальності.

Аналіз систем права сучасних держав показує, що вони з урахуванням галузевої диференціації включають в себе військово-кримінальне право, яке близько межує, з одного боку, з кримінальним і кримінально-процесуальним правом, а з іншого – з військовим законодавством.

За структурою військово-кримінальне право являє собою сукупність яка містяться, як правило, кримінально-правові норми, що регулюють кримінальну відповідальність військовослужбовців і осіб, прирівняних до них, а також кримінально-процесуальні норми, що регулюють порядок притягнення до відповідальності зазначених осіб.

Досвід зарубіжних країн по виділенню спеціальних процесуальних норм щодо притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовців повинен бути прийнятий до уваги при створенні військового кримінально-процесуального права.

### 12.3 Діяльність Служби безпеки України в особливий період

Російська Федерація продовжує кампанію інспірування сепаратистських та проросійських заворушень у регіонах Сходу та Півдня України, в яких приймають участь та відіграють керівну роль добре оснащені розвідувально-диверсійні підрозділи. При цьому у безпосередній близькості від українського кордону на території Російської Федерації та в анклаві Придністров’я сконцентровано значні угруповання Збройних Сил Росії та військової техніки, достатні для повномасштабного військового вторгнення.

Своїми діями Російська Федерація грубо порушила умови Меморандуму

про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум 1994 р.) та цілу низку як двосторонніх, так і багатосторонніх міжнародних угод.

Усі ці дії супроводжуються надзвичайно агресивною риторикою з боку Президента Російської Федерації, російського уряду та депутатів Державної думи Росії, які не визнають легітимності нинішньої української влади та не виключають можливості застосування Збройних Сил для захисту інтересів російськомовного населення України, які, начебто, там порушуються.

При цьому Російська Федерація широко застосовує проти України всі засоби політичного та економічного тиску, як у двосторонніх відносинах, так і на міжнародній арені. Через повністю підконтрольні російській владі ЗМІ проти України ведеться масована інформаційна війна. Все це дає експертам підстави стверджувати: «Операцію, яка проводиться і план якої, очевидно, був підготовлений заздалегідь, слід розглядати як черговий етап реалізації російської довгострокової стратегії стосовно України…» .

Для України питання забезпечення національної безпеки постають особливо гостро, що пояснюється потребою створення сприятливих умов для подальшого розвитку українського суспільства та держави; перебігом перманентної фінансової економічної кризи; випадками порушення прав і свобод людини і громадянина в державі та за її межами; зростанням рівня організованої злочинності та корупції; поширенням загрози сепаратизму та тероризму, неконтрольованого розповсюдження зброї та вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; появою нових видів злочинів (кібертероризм, екстремізм, неофашизм, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та ін.).

Особливий період в Україні введено з оголошенням антитерористичної операції на сході України (квітень 2014 р.).

Діяльність, яку здійснюють військові формування та правоохоронні органи спеціального призначення, в умовах проведення антитерористичної операції називають службово-бойовою. Службово-бойова діяльність є видом

правоохоронної діяльності, який властивий силам (формуванням) безпеки (силам охорони правопорядку); полягає у профілактичних, охоронних, режимних, захисних, ізоляційно-обмежувальних заходах та спеціальних (і навіть бойових) діях, які проводяться за звичайних обставин, за надзвичайних обставин та у воєнний час.

В особливий період діють соціальні зв'язки, які проявляються в умовах службово-бойової діяльності: використання людських ресурсів для службово-бойової діяльності залежить від стану матеріально-технічного забезпечення службово-бойової діяльності, від стану сформованості такого соціального почуття громадян держави як патріотизм тощо.

Указ Президента України № 14/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 грудня 2014 року «Про деякі оборонно-мобілізаційні питання» передбачає збільшення чисельності Служби безпеки України під час мобілізації та в особливий період, передбачивши участь у проведенні антитерористичної операції.

Комплектування військових посад – це забезпечення потреби військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення в особовому складі відповідно до штатних розписів мирного і воєнного часу.

Принципи комплектування військових посад визначаються дислокацією військової частини і місцем проживання громадян, що будуть проходити військову службу у тій частині. Розрізняють три принципи комплектування:

- територіальний, коли війська комплектуються людськими ресурсами з населення тієї місцевості, де розташовані комплектовані військові частини;

- екстериторіальний, коли війська комплектуються особовим складом з числа громадян різних регіонів;

- змішаний, що поєднує перший і другий принципи.

Принципи комплектування військових посад розрізняються за такими ознаками, як:

– дислокація військової частини і місце проживання громадян, що будуть проходити військову службу у тій військовій частині;

– добровільність громадян у прийнятті рішення щодо проходження військової служби.

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 № 607 затверджено структуру військового резерву людських ресурсів. У відповідності з документом, військовий резерв людських ресурсів складається з:

- резервістів, які у добровільному порядку уклали контракт на проходження служби у військовому резерві;

- військовозобов'язаних, які перебувають на військовому обліку у військових комісаріатах та в Центральному управлінні або регіональних органах Служби безпеки;

- громадян і громадських об'єднань, які на добровільних засадах займаються діяльністю щодо підтримання обороноздатності держави.

Військовий резерв людських ресурсів поділяється за призначенням на:

- оперативний резерв;

- резерв посилення;

- громадський резерв.

Оперативний резерв за черговістю залучення поділяється на:

- резерв першої черги. Складовими резерву першої черги є:

- резерв органів управління, військових частин, підрозділів Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту (далі – Збройні Сили і інші військові формування), що включає резервістів, призначених для комплектування Збройних Сил та інших військових формувань, які прибувають для виконання обов'язків служби за викликом їх командирів (начальників) як в мирний час, так і в особливий період;

- територіальний резерв, до якого належать резервісти та військовозобов'язані, призначені для комплектування підрозділів територіальної оборони Збройних Сил;

- резерв другої черги, що включає військовозобов'язаних, призначених для

комплектування Збройних Сил та інших військових формувань, які призиваються в особливий період військовими комісаріатами, Центральним управлінням або регіональними органами Служби безпеки.

Резерв посилення включає військовозобов'язаних, які не ввійшли до оперативного резерву, але можуть бути залучені для комплектування Збройних Сил та інших військових формувань в особливий період.

Громадський резерв включає громадян, які не мають вікових та фізичних обмежень щодо призову на військову службу та можуть бути залучені для комплектування Збройних Сил та інших військових формувань в особливий період.

Військовий резерв людських ресурсів відповідно до військового обліку поділяється за:

- категоріями запасу;
- розрядами за віком військовозобов'язаних;
- військово-обліковою спеціальністю;
- ступенем придатності до проходження військової служби;
- місцем перебування на військовому обліку;
- досвідом проходження військової служби.

Обов'язковою передумовою належного захисту національних інтересів і протидії загрозам сепаратизму є створення і ефективне функціонування системи протидії тероризму та сепаратизму. У цій системі провідну роль відіграють правоохоронні органи спеціального призначення, зокрема Служба безпеки України. У статті 1 Закону України «Про Службу безпеки України» закріплено, що СБУ – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» організація діяльності щодо протидії тероризму і його проявам – сепаратизму та екстремізму в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами і ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України в межах його компетенції. У свою чергу центральні органи виконавчої влади беруть участь у

боротьбі з тероризмом у межах своєї компетенції, визначеної законами та виданими на їх основі іншими нормативно-правовими актами.

Водночас до участі в антитерористичних операціях за рішенням керівництва Антитерористичного центру при Службі безпеки України залучаються з дотриманням вимог Закону України «Про боротьбу з тероризмом» й інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості і форми власності, їх посадові особи, а також громадяни за їх згодою.

В умовах сьогодення суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції, є такі: Служба безпеки України – головний орган у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю; МВС України; Міністерство оборони України; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері цивільного захисту; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань; Управління державної охорони України.

До участі у здійсненні заходів, пов'язаних із попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності, залучаються у разі потреби також центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму; Служба зовнішньої розвідки України; Міністерство закордонних справ України; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в електроенергетичному, вугільно-промисловому та нафтогазовому комплексах; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності; центральні органи виконавчої

влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах транспорту; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну фінансову політику; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну аграрну політику; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної митної справи; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику.

Відтак у особливий період велике значення набуває подальша розбудова діяльності Служби безпеки України, здатної в межах своєї компетенції оперативно та дієво реагувати на загрози національним інтересам і національній безпеці України. Такий процес відбувається не фрагментарно й однобічно, а комплексно та системно.

Організація боротьби з тероризмом (сепаратизмом) здійснюється на підставі комплексного підходу до аналізу причин виникнення та поширення сепаратизм, виявлення суб'єктів терористичної та сепаратизької діяльності, чіткого розмежування функцій і зон відповідальності суб'єктів протидії тероризму, своєчасного визначення пріоритетів у вирішенні поставлених завдань, удосконалення організації та взаємодії оперативних, оперативно-бойових, військових і слідчих підрозділів шляхом упровадження штабного принципу організації управління антитерористичною операцією та забезпечення зазначених суб'єктів інформаційними ресурсами.

На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві, є такі:

– у сфері державної безпеки: розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу

і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об’єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму в окремих регіонах України;

– у внутрішньополітичній сфері: порушення з боку органів державної влади й органів місцевого самоврядування Конституції та законів України, прав і свобод людини та громадянина, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції та виконання законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об’єднань національних меншин і релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;

– в екологічній сфері: небезпека техногенного, зокрема ядерного та біологічного, тероризму;

– в інформаційній сфері: комп’ютерна злочинність та комп’ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу передбачену законом таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб і національних інтересів суспільства та держави.

Усе це створює надзвичайну обстановку з різноманітними за складністю локалізації ситуаціями, що формують особливі умови, вносять відповідні ускладнення та напруженість у діяльність органів і співробітників Служби безпеки України, вимагають використання значних сил і засобів, пошуку їх резервів, удосконалення та значної активізації всієї оперативно-службової діяльності, термінового відпрацювання нових тактичних і організаційних

прийомів і методів управління на всіх відомчих рівнях.

В умовах проведення антитерористичної операції актуальною проблемою є протидія використанню з терористичною та іншою протиправною метою ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження на території України. Тобто йдеться про технологічний тероризм, під яким у чинному законодавстві розуміються злочини, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем і комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру.

Протидія Служби безпеки України використанню з терористичною та іншою протиправною метою ядерної та іншої зброї масового ураження або її компонентів полягає у здійсненні її органами та співробітниками заходів із застосуванням специфічних форм і методів, прийомів і засобів з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття злочинних діянь, предметом яких є зазначені об'єкти (речовини), а також розшуку осіб, які переховуються у зв'язку з учиненням таких злочинів. Здійснення таких заходів реалізується під час виконання повноважень Служби безпеки України. Так, п. 17 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України» передбачено, що цей правоохоронний орган спеціального призначення відповідно до своїх основних завдань зобов'язаний брати участь у розробленні та здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт.

Відтак, діяльність в особливий період Служби безпеки України щодо боротьби з тероризмом залишається актуальною, включаючи оптимізацію з

урахуванням нових реальних і потенційних загроз національній безпеці України та направлена на:

- організацію захисту державного суверенітету, конституційного устрою та територіальної цілісності держави від протиправних посягань;

- удосконалення системи контррозвідувальних, оперативно-розшукових та адміністративно-правових заходів щодо боротьби з тероризмом, своєчасного викриття і припинення терористичних посягань, активізації з цією метою міжнародного співробітництва;

- організацію й удосконалення правового регулювання діяльності підрозділу спеціального призначення Служби безпеки України як основного підрозділу в державі з силового припинення терористичних актів;

- реформування системи матеріального забезпечення реалізації покладених чинним законодавством на Службу безпеки України функцій головного органу в загальнодержавній системі боротьби з тероризмом.

## Контрольні питання

1. Яким нормативним актом регулюється застосування зброї працівниками міліції?
2. Який нормативно-правовий акт визначає перелік спеціальних засобів які використовуються при охороні громадського порядку?
3. Які підстави засновування працівниками міліції спеціальних засобів?
4. Які підстави засновування працівниками міліції вогнепальної зброї?
5. Які функції має прокуратура в умовах правового режиму воєнного часу?
6. Які є принципи комплектування військових посад в системі Служби безпеки України?
7. На які категорії поділяється військовий резерв людських ресурсів?
8. Які основні завдання Служби безпеки України в особливий період?
9. Які реальні загрози національній безпеці України у сфері державної безпеки є у даний час?
10. Які реальні загрози національній безпеці України у внутрішньополітичній сфері є у даний час?
11. Які реальні загрози національній безпеці України в інформаційній сфері є у даний час?

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Про військовий стан: Закон України від 06.04.2000 № 1647-III // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 28. – Ст. 224.

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 44. – Ст.416.

Про міліцію: Закон України 20.12.1990 № 565-XII Відомості Верховної Ради УРСР. –1991. –№ 4. – Ст. 20.

Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 53. – Ст.793.

Указ Президента України від 20.12.2014№ 14/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.12. 2014 «Про деякі оборонно-мобілізаційні питання». [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.president.gov.ua/documents/18713.html

Положення про Антитерористичний центр при Службі безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379/99

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 № 607 затверджено структуру військового резерву людських ресурсів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/607-2014-%D0%BF

Медвідь М.М. Механізм регулювання зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення: / М.М. Медвідь. – Х. : Національна акад. НГУ, 2014. – 346 с.

Кириленко І.В. Основи оборонної економіки : курс лекцій/ І.В. Кириленко. – К. : ВІКНУ, 2009. – 135 с.

Правова робота в Збройних Силах України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.В. Кириленка. – К. : ВІКНУ, 2010. – 408 с.

Юридична психологія: Курс лекцій / уклад.: В.В. Кощинець, Л.Л. Радухівська, Н.О. Рибалка. – К.: Національної академії прокуратури України, 2014. – 232 с.

Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи: наук.-практ. посіб. / Ред. кол.: І.М. Козьяков, В.Т. Маляренко, Г.П. Середа, Є.Д. Скулиш, О.Н. Ярмиш. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 750 с.

Основи організації роботи та управління в органах прокуратури України: підруч. [Є.М. Блажівський, М.К. Якимчук, І.М. Козьяков, І.В. Європіна та ін.]; за заг. ред. В.П. Пшонки, О.М. Литвака. – К.: Алерта, 2013. – 486 с.

***Додаткові нормативно-правові акти і література***

Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

Военно-административное право (военная администрация): ученик / Серия «Право в Вооруженных Силах – консультант». – М.: «За права военнослужащих», 2008. – 496 с.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.voennoepravo.ru/files/ВоенноАдминПраво.pdf

Медвідь М.М. Теорія формування і розвитку людських ресурсів для використання у службово-бойовій діяльності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3676

Навчально-методичний посібник для підготовки до державного комплексного іспиту «Військове адміністрування» / Уклад.: В.Я. Настюк, В.В. Мартиновський. – Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. – 21 с.

Посібник з питань організації роботи з особовим складом у збройних силах України / Упорядники: Безбах В.Г., Клименко В.С.Пацкан О.В., Первак І.О. – К.: Київський національний університет Імені Тараса Шевченка, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.univ.kiev.ua/page/lib/26#sub_25

Проблеми юридичної етики: курс лекцій / М.В. Банчук, Є.М. Блажівський, Н.О. Рибалка, П.В. Шумський, В.В. Кощинець, В.М. Кравчук, В.М. Литовка, В.О. Остапець. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 220 с.

*Розділ 13*

# ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

## 13.1 Правоохоронні органи у Збройних Силах

Досвід багатьох зарубіжних країн свідчить про те, що органи забезпечення правопорядку у Збройних силах відіграють істотну роль у процесі реалізації заходів, спрямованих на підтримку правопорядку у військах.

У даний час військові правоохоронні органи (частини та підрозділи військової поліції) діють в Збройних силах ФРН, США, Великобританії, Італії, Японії, Туреччини та інших держав. При всіх відмінностях в організаційній структурі органів військової поліції зазначених країн вони виконують в цілому однакові функції.

У мирний час військові правоохоронні органи забезпечують дотримання законності і правопорядку в гарнізонах, місцях розміщення військових частин і проживання сімей військовослужбовців, виявлення та припинення правопорушень з боку військовослужбовців і інших осіб, які перебувають на території військових містечок.

До їх повноважень належать проведення дізнання і оперативно-розшукових заходів щодо військовослужбовців-правопорушників, організація спільно з командуванням профілактичної роботи в підрозділах. Крім того, звичайними функціями військової поліції є охорона штабів, командних пунктів і пунктів управління, контроль за рухом військового транспорту, супровід військових вантажів.

На думку керівництва армій США і ФРН, наявність військових правоохоронних органів сприятливо позначається на загальному стані особового складу та підвищенні боєготовності військ, особливо в справі підтримки належного рівня правопорядку в гарнізонах і при проведенні розслідувань фактів протиправної поведінки військовослужбовців.

Військові правоохоронні органи як спеціальні державні структури, призначені для підтримки правопорядку у військовій організації держави, в даний час функціонує в Збройних силах усіх країн які беруть участь у Північноатлантичному договорі.

Найбільш відомою у сучасній практиці будівництва Збройних сил є військова поліція однин із різновидів поліцейських органів; відповідно до законодавства держав, в яких вона створена, військова поліція входить в єдину систему правоохоронних органів і здійснює функції забезпечення правопорядку в Збройних силах відповідної держави. Правоохоронну діяльність військової поліції характеризують такі ознаки:

- здійснюється спеціально уповноваженими на те державними органами (до них належить і військова поліція);

- спрямована на попередження і припинення правопорушень;

- спрямована на охорону прав і свобод людини та забезпечення правопорядку;

- заснована на нормах процесуального та матеріального права.

Суб’єктами правоохоронної діяльності виступають спеціальні уповноважені державні структури. Узагальнюючи їх, можна виділити наступні ознаки, яким повинен відповідати державний орган для того, щоб його можна було вважати правоохоронним:

- правоохоронний орган уповноважується законом для здійснення правоохоронної діяльності. Як правило, це закон, спеціально присвячений завданням організації і діяльності цього органу;

- правоохоронний орган здійснює свою діяльність не в довільній формі, а з дотриманням встановлених законом правил і процедур. Порушення цих правил співробітниками правоохоронних органів тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, матеріальну або кримінальну відповідальність;

- правоохоронні органи в процесі своєї діяльності мають право застосовувати заходи державного примусу до осіб, що допустили правопорушення. Ці заходи розрізняються залежно від компетенції органу та

тяжкості вчиненого правопорушення;

- законні та обґрунтовані рішення, прийняті правоохоронними органами, підлягають обов'язковому виконанню посадовими особами та громадянами.

Невиконання цих рішень утворює самостійне правопорушення, яке тягне додаткову відповідальність. Військова поліція, судячи з законодавством більшості держав, у яких вона створена, повною мірою відповідає зазначеним ознаками. Тому наявний в науковій літературі підхід про розгляд військової поліції як елемента системи правоохоронних органів держави є обґрунтованим і закономірним. Основним змістом діяльності військової поліції є правоохоронна діяльність у збройних силах та інших військах, а мета цієї діяльності становить забезпечення правопорядку в системі військової організації держави (військового правопорядку).

У зв'язку з викладеним, розглянемо далі поняття «правопорядок» і його співвідношення з поняттями «громадський порядок» і «військовий правопорядок». Під правопорядком в науковій літературі розуміється:

- стан фактичної впорядкованості суспільних відносин, що виражає реальне, практичне здійснення вимог законності. Невід'ємною складовою частиною правопорядку є військовий правопорядок, який у наукових та енциклопедичних виданнях трактується як:

- система суспільних відносин, що складаються в Збройних силах на основі норм загального та військового законодавства; невід'ємна частина громадського правопорядку;

- основа життєдіяльності та підтримання високої бойової готовності Збройних сил, що характеризується реальним використанням і реалізацією військовослужбовцями прав і свобод, виконанням обов'язків, передбачених чинним у державі загальним законодавством і військовим законодавством;

- складне правове поняття, що виявляється в певному стані військово-службових правовідносин, що характеризуються високим рівнем дотримання законності, забезпечення реалізації суб'єктивних прав, дотримання юридичних обов'язків усіма суб'єктами: військовослужбовцями; військовозобов'язаними,

військовослужбовцями резерву, громадянами, що проходять військові збори; органами державної влади; посадовими особами органів військового управління тощо;

- підсумковий результат дії механізму правового регулювання військових відносин, стан впорядкованості цих відносин, що складаються на основі правових норм, принципів права і законності та виражається в правомірній поведінці всіх суб'єктів військових відносин;

- порядок військових відносин, який складається в результаті реалізації норм військового права (військового законодавства).

Для військового правопорядку характерно те, що він формується на основі військово-правових норм, які держава спеціально видає для впорядкування військових відносин у сфері будівництва та практичної діяльності збройних сил та інших збройних формувань створених на підставі національного законодавства. Узагальнюючи зазначені визначення, можна стверджувати, що особливості військового правопорядку визначаються специфічним характером суспільних відносин, які складаються в Збройних силах у зв'язку із забезпеченням воєнної безпеки держави.

Дана специфіка полягає в тому, що військова служба – особливий вид державної служби, де уклад життя, побут і діяльність особового складу детально регламентовані положенням про проходження військової служби. Військовослужбовці мають специфічний статусом, реалізація їх прав обумовлена певними обмеженнями. На військовослужбовців покладається підвищена юридична відповідальність, а виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни нерідко пов'язане з ризиком для життя. Складовою частиною військового правопорядку є статутний порядок, під яким розуміється система відносин між військовослужбовцями, яка будується в суворій відповідності з приписами військових статутів і настанов.

Виділяються наступні ознаки військового правопорядку:

- у військовому правопорядок реалізуються принципи військового будівництва;

- суспільні відносини, що відображають військовий правопорядок, відрізняються від інших відносин, врегульованих нормами права, своїм фактичним змістом;

- військовий правопорядок складається в результаті використання спеціальних (військово-правових) норм;

- обов'язковими суб'єктами відносин, які утворюють військовий правопорядок, є військовослужбовець і військова організація;

- військовий правопорядок характеризується посиленим впливом норм моралі на формування військово-правових норм.

- військовий правопорядок є найважливішою умовою, що визначає рівень бойової готовності військ (сил), як стану, що визначає ступінь підготовленості військ до виконання покладених на них бойових завдань і їх боєздатності, тобто стану військ (сил), що дозволяє їм успішно вести бойові дії відповідно з призначенням в будь-яких умовах обстановки і реалізовувати свої бойові можливості.

Таким чином, військовий правопорядок - це об'єктивна необхідність і закономірність розвитку Збройних сил, яка служить зразком для військовослужбовців у виборі ними поведінкових рішень. Військовий правопорядок вимагає, щоб відносини між військовослужбовцями будувалися на засадах соціальної справедливості, товариської взаємодопомоги і дружби. На них покладається підвищена юридична відповідальність, а виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни нерідко пов'язане з ризиком для життя. Він базується на високій свідомості і організованості військовослужбовців, на їх глибокої переконаності в справедливості і доцільності правил, встановлених нормативними правовими актами. Складовою частиною військового правопорядку є статутний порядок, під яким розуміється система відносин між військовослужбовцями, яка будується в суворій відповідності з приписами військових статутів і настанов.

Тому підтримка у Збройних силах військового правопорядку припускає як рішучу боротьбу з правопорушеннями, відступом від вимог законів, військової

присяги, військових статутів, так і постійне правове виховання військовослужбовців.

Військовий правопорядок не встановлюється сам собою; він досягається шляхом постійної цілеспрямованої діяльності органів військового управління, військових посадових осіб, а також спеціально створених для цих цілей органів і структур - органів військової прокуратури, військово-слідчих органів, військових судів (що діяли в Україні до 2012 року), підрозділів юридичної служби, військової поліції.

Враховуючи, що головним призначенням зазначених органів є здійснення правоохоронної діяльності в Збройних силах, інших військах, військових формуваннях і органах, а метою діяльності – забезпечення військового правопорядку, є всі підстави іменувати зазначені структури військовими правоохоронними органами.

Необхідним етапом зміцнення військової дисципліни у військах є створення єдиної системи військових правоохоронних і інших органів, які забезпечують підтримку військової дисципліни та профілактику правопорушень, що базуються на розвинених інститутах юридичної відповідальності, і включають, крім військової прокуратури, військових судів, виховних органів та юридичних служб, дисциплінарні суди, військову поліцію і громадські організації, які взаємодіють з ними, на основі спеціально розробленої системи нормативно-правових актів.

Військова поліція, таким чином, є невід’ємним елементом системи військових правоохоронних органів. У тих державах, де військова поліція як самостійна правоохоронна структура поки відсутня, або знаходиться в стадії становлення, притаманні їй в інших державах повноваження і функції перерозподілені між іншими органами - командирами, як органами дізнання; комендантської службою; підрозділами служби військ та безпеки військової служби та ін.

Основним призначенням військової поліції є реалізація державної функції з охорони правопорядку у Збройних силах України, які беруть активну участь в

антитерористичній операції. Основними напрямками реалізації зазначеної державної функції є:

- боротьба зі злочинами та іншими правопорушеннями у Збройних силах;

- захист прав і законних інтересів центральних органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин та організацій Збройних сил;

- охорона прав і свобод військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їх сімей, а також осіб цивільного персоналу Збройних сил з питань службової діяльності;

- Охорона державної власності, що знаходиться на правах оперативного управління або господарського відання у Збройних сил. Таким чином, військова поліція в системі органів держави виконує найважливішу державну функцію щодо забезпечення військового правопорядку у державній військовій організації, вносячи тим самим істотний внесок у загальний стан законності і правопорядку в державі, в громадський порядок.

Узагальнюючи законодавство різних держав про завдання, повноваження та функції, в яких є військова поліція, можна прийти до висновку, що зміст правоохоронної функції військової поліції складають:

- підтримання військової дисципліни та правопорядку у військових гарнізонах та військових містечках;

- забезпечення безпеки військовослужбовців і військових об'єктів;

- забезпечення безпеки дорожнього руху за участю військового транспорту;

- виробництво дізнання у справах про злочини, вчинені військовослужбовцями;

- охорона військових об'єктів, збереження військового майна.

Можна сформулювати наступне визначення: військова поліція - це функціонуюча в складі збройних сил деяких держав система спеціальних підрозділів, що виконують правоохоронні функції і призначених для забезпечення законності та правопорядку у з'єднаннях, військових частинах і

місцях їх дислокації.

Рада національної безпеки і оборони України у рішенні від 20 грудня 2014 року «Про деякі оборонно-мобілізаційні питання» з метою підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави запропонувала Кабінету Міністрів України у тижневий строк розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про військову поліцію».

Військова поліція в Україні повинна бути створена з метою:

- зміцнення законності та правопорядку в військах;

- здійснення від імені держави контролю за виконанням у Збройних Силах та інших військах країни, які утворені відповідно до законодавства України;

- забезпечення притаманними їй засобами і методами захисту прав і свобод військовослужбовців, членів їх сімей та інших громадян, а також охоронюваних законом інтересів держави.

Завданнями органів військової поліції повинні стати попередження посягань на боєздатність і боєготовність Збройних Сил та інших військ України, а також виявлення, попередження та припинення правопорушень і злочинів у військах, в тому числі порушень прав і законних інтересів військовослужбовців, призваних на збори військовозобов'язаних та членів сімей цих осіб, цивільного персоналу Збройних Сил та інших громадян.

Основними функціями органів військової поліції повинні стати наступні:

- здійснення у військах оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення, припинення, розкриття та попередження злочинів;

- проведення дізнань і розслідування кримінальних справ про злочини;

- охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки у зв'язку з функціонуванням Збройних Сил;

- здійснення правовиховної профілактичної роботи.

## 13.2 Діяльність Військової служби правопорядку у Збройних Силах України

Військова службу правопорядку у Збройних Силах України створюється з метою зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах, забезпечення конституційних прав військовослужбовців визначає статус, основні завдання, організацію та принципи діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, права, обов'язки, заходи соціального і правового захисту та відповідальність її військовослужбовців

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (далі - Служба правопорядку) - спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях (далі - військові частини), військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.

Служба правопорядку у своїй діяльності керується Конституцією України, цим Законом та іншими виданими у відповідності з ними нормативно-правовими актами.

Діяльність Служби правопорядку будується на принципах законності, поваги до особи, її прав і свобод, соціальної справедливості, централізованого керівництва та єдиноначальності, взаємодії з громадськістю.

Основними завданнями Служби правопорядку є:

- виявлення причин, передумов і обставин злочинів та інших

правопорушень, вчинених у військових частинах та на військових об’єктах; розшук осіб, які самовільно залишили військові частини (місця служби);

- запобігання вчиненню і припинення злочинів та інших правопорушень у Збройних Силах України;

- участь в охороні військових об’єктів та забезпеченні громадського порядку і військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях;

- захист майна Збройних Сил від розкрадання та інших злочинних посягань;

- забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів;

- участь у гарнізонних заходах;

- виконання у передбачених законом випадках рішень про тримання військовослужбовців на гауптвахті;

- забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання у дисциплінарному батальйоні;

- сприяння у межах своєї компетенції органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органам досудового розслідування та суду, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління, підприємствам, установам, організаціям у виконанні покладених на них відповідно до законів обов’язків;

- участь у протидії диверсійним проявам та терористичним актам на військових об’єктах.

При прийнятті рішення про введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму воєнного або надзвичайного стану на Службу правопорядку додатково покладаються завдання щодо:

- участі у боротьбі з ворожими диверсійно-розвідувальними групами на території України;

- організації збору, супроводження та охорони військовополонених;

- забезпечення дотримання комендантської години в гарнізонах;

- охорони військових об’єктів, військових містечок та їх населення, сприяння його евакуації;

- відновлення та підтримання порядку і дисципліни у військових частинах;

- контролю за рухом транспортних засобів і перевезенням вантажів Збройних Сил України.

Військове командування та органи військового управління Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування, військовослужбовці та громадяни зобов’язані сприяти Службі правопорядку у виконанні нею своїх завдань.

Чисельний склад органів управління, підрозділів Служби правопорядку, їх дислокація визначаються Міністром оборони України виходячи з умов дислокації військ (сил). Гранична чисельність військовослужбовців і працівників Служби правопорядку не може перевищувати 1,5 відсотка загальної чисельності Збройних Сил. Служба правопорядку складається з:

- органів управління: Головного управління Служби правопорядку Збройних Сил України; Центрального управління Служби правопорядку по місту Києву і Київській області та територіальних управлінь Служби правопорядку; зональних відділів (відділень) Служби правопорядку;

- підрозділів Служби правопорядку: охорони військових об’єктів; патрульно-постової служби; безпеки дорожнього руху; спеціального призначення;

- Навчального центру Служби правопорядку.

Рішення про створення підрозділів Служби правопорядку приймає Міністр оборони Загальне керівництво Службою правопорядку здійснює Міністр оборони України через начальника Генерального штабу - Головнокомандувача Збройних Сил України.

Безпосереднє керівництво Службою правопорядку здійснює Головне управління Служби правопорядку Збройних Сил України. Зони діяльності органів управління та підрозділів Служби правопорядку визначає Міністр

оборони України. Начальник Головного управління Служби правопорядку Збройних Сил України та його заступники, начальники Центрального та територіальних управлінь Служби правопорядку та їх заступники призначаються на посади Міністром оборони України за поданням начальника Генерального штабу - Головнокомандувач Збройних Сил.

В окремих випадках до виконання завдань Служби правопорядку щодо охорони військових об'єктів, забезпечення військової дисципліни серед військовослужбовців на вулицях та в громадських місцях, запобігання правопорушенням, які вчиняються військовослужбовцями, та їх припинення можуть тимчасово залучатися військовослужбовці інших військових частин Збройних Сил України. Під час виконання зазначених завдань на них поширюються права, гарантії соціального і правового захисту, передбачені для військовослужбовців Служби правопорядку. Безпосереднє керівництво під час виконання цих завдань покладається на відповідну посадову особу Служби правопорядку.

Участь військовослужбовців Служби правопорядку та інших військових частин Збройних Сил України у здійсненні заходів правового режиму воєнного та надзвичайного стану регулюється відповідними законами.

Військовослужбовцям Служби правопорядку під час виконання покладених на них завдань надається право:

- вимагати від військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів та від інших осіб у військовій формі одягу, звільнених з військової служби в запас або відставку з правом її носіння, дотримання громадського порядку, правил носіння військової форми одягу, припинення правопорушень, а також дій, що перешкоджають здійсненню завдань і функцій Служби правопорядку, а в разі невиконання зазначених вимог застосовувати заходи примусу;

- перевіряти у військовослужбовців і військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, а на території військових частин (військових об'єктів) також в інших осіб документи, що посвідчують їх особу, та інші

документи, необхідні для з'ясування питань, що належать до компетенції Служби правопорядку, а також у разі підозри їх у вчиненні злочинів чи інших правопорушень;

- викликати осіб для дачі пояснень у справах про правопорушення, що знаходяться в її провадженні;

- затримувати і тримати військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів на гауптвахтах Служби правопорядку з метою застосування тимчасового запобіжного заходу, крім випадків, визначених військовими статутами Збройних Сил України, на строки, встановлені законом: підозрюваних у вчиненні злочину, обвинувачених (підсудних), які переховуються від органів досудового розслідування або суду, засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання; які вчинили дії, що створюють реальну загрозу для оточуючих, або які виявили непокору законній вимозі військовослужбовця Служби правопорядку;

- затримувати осіб у військовій формі одягу, які мають виражені ознаки психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для оточуючих, з негайним повідомленням лікувального закладу або командирів (начальників) військовослужбовців для вирішення питання щодо їх негайного огляду у відповідних лікувальних закладах;

- проводити особистий огляд або обшук затриманих осіб, огляд речей, що знаходяться при них, транспортних засобів і вилучати документи та предмети, що можуть бути речовими доказами або є небезпечними для оточуючих;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення стосовно військовослужбовців у випадку та в порядку, передбачених законами України;

- у випадках та в порядку, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, передавати матеріали про адміністративні правопорушення на розгляд органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про такі адміністративні правопорушення;

- передавати матеріали про дисциплінарні правопорушення, вчинені

військовослужбовцями і військовозобов’язаними під час проходження ними зборів, на розгляд відповідних командирів (начальників) військових частин;

- вести облік кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України та проводити періодичні звірки з даними відповідних прокуратур;

- у невідкладних випадках, пов’язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких застали на місці вчинення злочину, заходити в жилі та інші приміщення, що належать громадянам, на територію і в приміщення державних органів, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності з наступним повідомленням про це прокурора протягом 24 годин;

- в установленому порядку входити на територію та в приміщення військових частин та оглядати їх;

- входити на військові об’єкти та ділянки місцевості, що охороняються вартами, з метою припинення злочинів, переслідування військовослужбовців та інших осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, з дозволу осіб, яким варти підпорядковані, та в присутності чергового військової частини або його помічника;

- перебувати на військових об’єктах, території і в приміщеннях військових частин у встановленому законами порядку для забезпечення безпеки військовослужбовців та інших громадян, попередження чи припинення злочину, виявлення і затримання осіб, які його вчинили;

- отримувати на письмовий запит від військових частин, а також від підприємств, установ і організацій, незалежно від їх підпорядкування і форми власності, у тому числі від громадських організацій, відомості, необхідні у справах про злочини та у зв’язку з матеріалами про правопорушення, що знаходяться у провадженні Служби правопорядку;

- вносити у межах своєї компетенції відповідним органам виконавчої влади, військовому командуванню, органам військового управління, органам місцевого самоврядування, громадським організаціям або посадовим особам підприємств, установ та організацій незалежно від їх підпорядкування і форми

власності подання щодо усунення порушень закону, причин і умов, що їм сприяють. Не пізніш як у місячний строк по поданню має бути вжито необхідних заходів і про результати повідомлено особу, яка його надіслала;

- проводити спеціальну перевірку стосовно осіб, які претендують на зайняття військових посад у Збройних Силах, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків;

- відповідно до своєї компетенції у разі необхідності тимчасово обмежувати або забороняти доступ військовослужбовців та інших осіб на окремі ділянки місцевості чи об'єкти для забезпечення державної таємниці, громадського порядку і безпеки, охорони життя і здоров'я людей, збереження речових доказів;

- під час проведення заходів щодо затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також при обставинах, що загрожують життю і здоров'ю людей, обмежувати або забороняти рух транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць та автомобільних доріг; зупиняти і оглядати з цією метою транспортні засоби, перевіряти у водіїв документи на право користування та керування ними;

- зупиняти військові транспортні засоби Збройних Сил та інших військових формувань у разі порушення їх водіями правил дорожнього руху, за наявності ознак, що свідчать про технічну несправність транспорту або забруднення ним довкілля, а також відомостей про те, що він використовується з протиправною метою чи не за призначенням, з метою їх огляду і перевірки у водіїв документів на право користування та керування транспортними засобами, дорожніх листів, відповідності вантажів, що перевозяться, товарно-транспортним документам. Проводити технічний огляд транспортних засобів Збройних Сил України;

- регулювати дорожній рух на автомобільних дорогах і вулицях під час проходження колон військових транспортних засобів; організовувати і забезпечувати супроводження цих колон та транспортних засобів спеціального призначення;

- направляти у разі необхідності на медичний огляд водіїв військових транспортних засобів. Затримувати та відстороняти від керування військовими транспортними засобами осіб, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, а також тих, які не мають документів на право керування або користування транспортними засобами, вживати щодо водіїв інші заходи, передбачені законодавством;

- використовувати передбачені відповідними нормативно-правовими актами технічні засоби для виявлення та фіксації порушень правил дорожнього руху, забороняти використання військових транспортних засобів, технічний стан яких загрожує безпеці дорожнього руху чи довкілля або номери агрегатів яких не відповідають записам у реєстраційних документах; затримувати і доставляти в установленому законодавством порядку військові транспортні засоби для тимчасового тримання на спеціальних майданчиках чи стоянках;

- перевіряти у військових частинах виконання контрольних і профілактичних заходів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху;

- брати участь у розслідуванні дорожньо-транспортних пригод, вчинених за участю водіїв транспортних засобів Збройних Сил, осіб, які керували транспортними засобами Збройних Сил України під час вчинення дорожньо-транспортної пригоди;

- сприяти командирам військових частин в усуненні порушень правил утримання шляхів, які знаходяться на територіях дислокації військових частин, обмежувати або забороняти проведення ремонтно-будівельних та інших робіт чи заходів на зазначених шляхах, якщо при цьому не дотримуються вимоги правил дорожнього руху;

- вносити відповідним органам внутрішніх справ пропозиції про анулювання дозволів на придбання, зберігання і носіння зброї та боєприпасів, а також спеціальних засобів самооборони, виданих військовослужбовцям та іншим громадянам, які проживають на територіях дислокації військових частин та зловживають спиртними напоями, вживають наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги без призначення лікаря, хворіють на психічні

захворювання, та в інших випадках, передбачених законом. Орган управління Служби правопорядку, який надіслав пропозиції, повідомляється про наслідки їх розгляду не пізніш як у місячний строк;

- у межах своєї компетенції та у встановленому законом порядку вилучати у військовослужбовців та інших осіб, які незаконно перебувають на території військової частини або військового об'єкта чи здійснюють протиправні дії, предмети і речі, заборонені або обмежені в обігу, а також документи з ознаками підробки і передавати їх відповідним органам виконавчої влади;

- використовувати безперешкодно транспортні засоби, що належать військовим частинам (крім транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, доставки в лікувальні заклади осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги, переслідування правопорушників та їх доставки у підрозділ Служби правопорядку чи в орган внутрішніх справ;

- зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби та зброю.

Контроль за діяльністю Служби правопорядку, дотриманням нею законодавства здійснюється Міністром оборони України. Парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини Службою правопорядку здійснюється Верховною Радою відповідно до Конституції та законів України.

## 13.3 Діяльності Військової прокуратури щодо забезпечення законності у сфері військової служби

Військова прокуратура України є єдиною державною централізованою системою органів, що здійснюють від імені України нагляд за дотриманням Конституції України і виконанням законів, що діють на території України, а також інші функції, встановлені законами. Цілі діяльності військової прокуратури України полягають у забезпеченні верховенства закону, єдності і зміцнення законності, а також у захисті прав і свобод людини та громадянина, охоронюваних законом інтересів суспільства і держави.

Конституція України встановлює обов'язок держави забезпечувати цілісність і недоторканність своєї території, і, одночасно, визначає захист Вітчизни обов'язком і обов'язком громадянина України. Забезпечення захисту Вітчизни є, таким чином, як найважливішим обов'язком органів державної влади України, так і обов'язком громадян країни.

Військова служба є одним з найважливіших елементів виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни. При цьому проходження військової служби здійснюється громадянами як за призовом, так і в добровільному порядку, або за контрактом. Органи державної влади України, організовуючи проходження громадянами військової служби, зобов'язані забезпечити реалізацію прав і свобод громадян. При цьому повинні враховуватися, як положення, що містяться у Конституції України, так і вимоги конституційних норм про те, що політика держави повинна бути спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя людини, охорону життя, здоров'я, гідності особистості.

У той же час зміцнення правопорядку і військової дисципліни визнані Військовою доктриною України одним з основних напрямків будівництва та розвитку Збройних Сил і інших військ. Особливе значення у зв'язку з викладеним набуває ефективність діяльності органів військової прокуратури, найважливішими цілями діяльності якої є забезпечення єдності, верховенства і зміцнення законності, а також захист прав і свобод людини і громадянина та охоронюваних законом інтересів держави. Порушення законності у сфері військової служби, призводять до загибелі людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю та інших тяжких наслідків, значною мірою ослабляють обороноздатність країни та ведуть до ескалації соціальної напруженості, свідчать про необхідність розробки заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності прокуратури щодо забезпечення законності у військовій сфері.

Тому проблема ефективної діяльності військової прокуратури щодо забезпечення законності у сфері військової служби актуальна як для громадян України, так і для держави.

Законність у вузькому сенсі являє собою точне, обов’язкове і однакове виконання норм Конституції України, законодавчих та інших нормативних правових актів посадовими особами та органами державної і муніципальної влади, громадськими об’єднаннями і громадянами. Під законністю в широкому сенсі слід розуміти не тільки точне, обов’язкове і однакове виконання норм Конституції України, законодавчих та інших нормативних правових актів посадовими особами та органами державної і місцевої влади, громадськими об’єднаннями та громадянами, а й відповідність самого чинного законодавства сукупності обґрунтованих вимог до змісту закону з боку суспільства, суб’єктів відповідних правових суспільних відносин в певний період суспільного розвитку.

Забезпечення законності у сфері військової служби - це здійснювана на підставі конституційних і законодавчих норм діяльність органів (посадових осіб), в першу чергу, державної влади, військового командування щодо повного та всебічного конституційного і іншого законодавчого та нормативного правового регулювання процесу проходження військової служби; точному, обов’язковому і однаковому виконанню цих законодавчих норм; визнання, дотримання і захист конституційних у інших прав і свобод людини та громадянина під час проходження військової служби, а також з організації у військах ефективної діяльності суду, прокуратури та правоохоронних органів, спрямованої, насамперед, на точне, обов’язкове і однакове виконання законодавчих норм, що регулюють організацію оборони країни, визнання, дотримання і захист конституційних і інших прав і свобод людини і громадянина при проходженні військової служби.

Складовими забезпечення законності у сфері військової служби є:

- повне і всебічне конституційне й інше законодавче та нормативне правове регулювання процесу захисту Вітчизни (організації оборони України) і, зокрема, проходження військової служби;

- постійна, цілеспрямована й ефективна діяльність військового командування по точному, обов’язковому і однаковому виконанню

законодавчих норм, що регулюють організацію оборони країни, підтримці правового порядку у військах;

- постійна, всебічна та повномасштабна діяльність органів державної та муніципальної влади, військового командування за визнання, дотримання та захисту конституційних та інших прав і свобод людини і громадянина під час проходження військової служби;

- організація у військах ефективної діяльності суду, військової прокуратури та правоохоронних органів, спрямованої на точне, обов'язкове і однакове виконання законодавчих норм, що регулюють організацію оборони країни, визнання, дотримання і захист конституційних та інших прав і свобод людини і громадянина при проходженні військової служби.

Сфера військової служби являє собою комплекс особливо значущих для суспільства вчинених державою та громадянином дій, що забезпечують військову безпеку держави, а забезпечення законності відповідно до Закону України «Про прокуратуру» є однією з цілей діяльності військової прокуратури України і займає в ієрархії цілей діяльності прокуратури найважливіше, пріоритетне місце. Ця ціль визначає необхідність постійної, комплексної, ефективної діяльності військової прокуратури щодо реалізації.

Законність є найважливішим засобом захисту прав громадян України при проходженні військової служби. Тому постійно зростаючу кількість порушень законів, особливо що стосуються прав громадян при проходженні військової служби, високий рівень злочинності у військах обумовлюють зростання ролі, особливої актуальності і нагальну необхідність здійснення військовою прокуратурою діяльності щодо забезпечення законності у сфері проходження військової служби.

Завданнями забезпечення законності у сфері військової служби є:

- аналіз та об'єктивне формулювання в законодавстві прав громадянина і повноважень (інтересів) держави при проходженні військової служби;

- постійний моніторинг фактичного стану законності (у тому числі злочинності) при проходженні військової служби;

- розробка, прийняття і реалізація, з урахуванням даних проведеного моніторингу стану законності при проходженні військової служби, таких законодавчих норм, які б могли усунути мають місце проблеми і забезпечити законність при проходженні військової служби.

Спеціальними принципами забезпечення законності у сфері проходження військової служби мають стати, зокрема:

- справедливе врегулювання взаємних прав та обов'язків держави і громадянина під час проходження військової служби в законодавчих нормах і положеннях прийнятих у розвиток законодавчих актів;

- забезпечення стійкості, стабільності чинних законодавчих норм, але, в той же час, швидке і адекватне реагування на фактичний стан правових відносин та внесення відповідних змін до законодавства;

- визначення найближчих і наступних перспектив вдосконалення конституційних і законодавчих норм, що задовольняють взаємні інтереси держави і громадянина; забезпечення постійного переговорного процесу між державою і громадянином при вирішенні питань вдосконалення законодавства про військову службу, застосування можливостей розумного компромісного підходу при прийнятті відповідних рішень.

Об'єктом діяльності військової прокуратури щодо забезпечення законності є сфера суспільних відносин, що виникають між державою та громадянином у зв'язку з організацією державою та проходженням громадянином військової служби.

Предметом діяльності військової прокуратури щодо забезпечення законності у сфері військової служби є сукупність предметів кожної зі складових діяльність прокуратури у даній сфері функцій, що розглядаються, виходячи з пріоритету саме забезпечення законності.

Мети забезпечення законності у сфері військової служби полягають у забезпеченні державою:

- всебічного і повного виконання своїх визначених конституційними та законодавчими нормами завдань і функцій щодо забезпечення оборони країни,

у тому числі організації військової служби;

- законодавчого (конституційного) встановлення в обсязі, що відповідає обґрунтованим інтересам суспільства та громадянина, і реальною, фактичної реалізації прав і свобод громадян при проходженні військової служби (за допомогою чого досягається баланс інтересів держави та громадянина, забезпечує легітимність проведеної державною владою політики – визнання та добровільне виконання інтересів держави громадянами, а інтересів громадянина державою).

Систематизовані та структуровані умови, що сприяють забезпеченню законності у сфері проходження військової служби включають:

- забезпечення достатності потреб держави для організації оборони країни, у тому числі фінансового, правового, людського, інтелектуального і інших ресурсів;

- постійний ефективний контроль з боку суспільства за діяльністю держави у сфері захисту Вітчизни (організації оборони), отримання своєчасної об'єктивної інформації про фактичний стан справ у Збройних Силах і інших військах, а також своєчасне виявлення, регулювання і вирішення виникаючих в них проблем;

- забезпечення державою заходів щодо формування та реалізації державної політики у сфері духовного і морального виховання громадян (у тому числі військовослужбовців);

- проведення державою заходів щодо забезпечення гідного соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Військова прокуратура України наділена особливим конституційно-правовим статусом незалежного державного органу, що здійснює від імені держави нагляд за виконанням законів. Такий статус інституційно позиціонує її як орган державної влади щодо забезпечення законності, включаючи пріоритетну сферу проходження військової служби.

Діяльність військової прокуратури щодо забезпечення законності у сфері проходження військової служби являє собою здійснювану нею на підставі

конституційних і законодавчих норм діяльність, яка має комплексний характер і різноманітні форми (з використанням всіх функцій, в тому числі нагляд за виконанням законів, кримінальне переслідування та інші), спрямовану на точне, обов'язкове і однакове виконання законодавчих норм, що регулюють організацію оборони країни, у тому числі проходження військової служби, а також на захист конституційних і інших прав і свобод людини та громадянина і охоронюваних законом інтересів суспільства і держави у сфері військової служби.

Діяльність військової прокуратури щодо забезпечення законності у сфері військової служби зумовлюється двома основними чинниками:

- інституціональним – статусним становищем військової прокуратури, як органу державної влади, покликаного здійснювати нагляд за дотриманням Конституції України і виконанням законів органами державної влади (за винятком окремих обмежень);

- функціональним, який полягає в наданні прокуратурі законодавством функцій і повноважень щодо захисту прав, свобод громадян і інтересів суспільства та держави, як учасників даних правових відносин.

Законодавець не створює при цьому пріоритету інтересів (преференції) держави або громадянина в спірних ситуаціях і покладає на військову прокуратуру місію (можливість) за їх досудового вирішення.

Цілями діяльності військової прокуратури щодо забезпечення законності у сфері військової служби є:

- забезпечення визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина (в тому числі виконуючого свій конституційний обов'язок по захисту Вітчизни), що є найвищою цінністю в суспільстві;

- захист охоронюваних законом інтересів суспільства і держави, що полягають, насамперед, у забезпеченні встановленими законом засобами належного захисту Вітчизни, в тому числі організації військової служби; забезпечення при проходженні військової служби точного, обов'язкового і однакового виконання норм Конституції, законодавчих і інших нормативно-

правових актів посадовими особами і органами державної та місцевої влади, військовим командуванням, громадськими об’єднаннями та громадянами.

Досягненню військовою прокуратурою цілей щодо забезпечення законності у сфері військової служби має сприяти виконання завдань, які поділяють на загальні та спеціальні, віднісши до числа найважливіших з них:

- повне і всебічне виконання своїх функцій і повноважень; збереження при виконанні своїх функцій і повноважень незалежності від інших підсистем і органів державної і місцевої влади, громадських об’єднань і громадян; забезпечення об’єктивності при виконанні своїх функцій і повноважень, що полягає в неупередженості при захисті як інтересів людини та громадянина, так і охоронюваних законом інтересів суспільства та держави (загальні завдання);

- своєчасне виявлення правопорушень у сфері військової служби та їх припинення, попередження порушень закону у сфері військової служби; встановлення осіб, винних у їх вчиненні та залучення їх до встановленої законом відповідальності; відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина та охоронюваних законом інтересів держави (спеціальні завдання).

Механізм забезпечення військовою прокуратурою законності у сфері військової служби полягає в тому, що:

- повно, всебічно, незалежно і об’єктивно виконуючи свої функції і повноваження, прокуратура:

- своєчасно виявляє у сфері проходження військової служби порушення прав і свобод людини і громадянина, а також охоронюваних законом інтересів держави посадовими особами та органами державної влади та громадянами і попереджає їх;

- встановлює обставини порушень прав і свобод людини та громадянина, охоронюваних законом інтересів держави;

- встановлює осіб, винних у скоєнні зазначених порушень;

- вживає заходів щодо притягнення цих осіб до відповідальності;

- приймає адекватні заходи по відновленню порушених прав і свобод

людини та громадянина, а також охоронюваних законом інтересів суспільства та держави.

Специфіку діяльності військової прокуратури щодо забезпечення законності у сфері військової служби складають:

- наявність двоєдиної правозахисної мети своєї діяльності, що припускає в якості однієї з цілей діяльності як захист прав і свобод людини і громадянина, так і захист охоронюваних законом інтересів держави (суспільства);

- володіння функцією здійснення нагляду за виконанням законів і відповідністю закону правових актів, що видаються посадовими особами державної влади, на яких покладено завдання щодо організації проходження військової служби, до яких в першу чергу відносяться органи військового управління, відсутність серед об'єктів такого нагляду громадянина;

- володіння функцією кримінального переслідування громадян (військовослужбовців), яке від імені держави здійснюється тільки зазначеним органом державної влади;

- володіння незалежністю у своїх діях від інших органів державної влади при здійсненні своїх функцій і повноважень.

До особливостей діяльності самих органів військової прокуратури щодо забезпечення законності саме в сфері військової служби слід віднести:

- підвищену відповідальність діяльності в даній сфері, яка полягає у виключній важливості для всього суспільства як забезпечення державою належного захисту Вітчизни з одного боку (зовнішній фактор), так і дотримання при цьому конституційних прав і свобод громадян, власне і визначають стан цього захисту (внутрішній фактор);

- більш помітну роль в діяльності щодо забезпечення законності у сфері військової служби, що виражається в обґрунтованою відносної непрозорості для суспільства військової структури та відсутності в ній інших органів, наділених у відповідному обсязі функціями та повноваженнями щодо захисту прав і свобод людини та громадянина і охоронюваних законом інтересів держави (суспільства).

- спеціальне створення на основі законодавчих норм в системі прокуратури України здійснюють діяльність щодо забезпечення законності у сфері проходження військової служби військових прокуратур різних ланок (регіонів, гарнізонів, а також Головної військової прокуратури і наділення Головного військового прокурора статусом заступника Генерального прокурора України, необхідність спеціального навчання (підготовки) осіб, які займають посади прокурорських працівників у військових прокуратурах.

Суттєвою особливістю діяльності військової прокуратури щодо забезпечення законності у сфері військової служби є відсутність у прокуратури можливості здійснювати в Збройних Силах та інших піднаглядних військах України належний нагляд за виконанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, в силу того, що законодавством в повному обсязі не покладені на жоден з органів повноваження щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності в Збройних Силах та інших військах України. Тому виключно важливе місце серед заходів щодо забезпечення законності у сфері військової служби слід відвести необхідності створення такого органу, на який були б покладені повноваження по здійсненню оперативно-розшукової діяльності в Збройних Силах та інших військах України.

Такі повноваження могли б бути законом покладено на органи військової поліції. Основними функціями органів військової поліції повинні стати наступні:

- здійснення у військах оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення, припинення, розкриття та попередження злочинів;

- проведення розслідування кримінальних правопорушень;

- охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки у зв’язку з функціонуванням Збройних Сил;

- здійснення правовиховної профілактичної роботи.

Водночас, органи військової юстиції не завжди вільні у прийнятті того чи іншого рішення (не слід забувати, що практично все постачання працівники

військової юстиції отримують в армії, військові звання – теж). Військове командування в міру своїх можливостей також робить негативний тиск на військових прокурорів. Істотний внесок у забезпечення незалежності у діяльності органів військової прокуратури внесе проходження принципу їх структурної відособленості від військових формувань, в яких вони діють, недопущення їх створення при органах виконавчої влади, в родах і видах військ і військових об'єднаннях.

Діяльність військової прокуратури це особливий системний вид державної діяльності прокуратури, яка має комплексний характер і різноманітні функціональні форми, що здійснюється відповідно до норм Конституції та законодавства шляхом нагляду за виконанням конституційних і законодавчих норм; кримінального переслідування; координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю та виконання інших покладених на неї функцій, і спрямованої на забезпечення верховенства закону, єдності і зміцнення законності, захист прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів у сфері військової організації суспільства і держави.

## Контрольні питання

1. Які державні органи відносяться до правоохоронних у Збройних Силах України?
2. Назвіть ознаки військового правопорядку.
3. Яку роль у військовому правопорядку відіграє є статутний порядок?
4. Яким законом регулюється діяльність Військової служби правопорядку у Збройних Силах України?
5. Назвіть основні функції Військової служби правопорядку у Збройних Силах України?
6. Діяльність яких військових формувань підконтрольна Військовій службі правопорядку у Збройних Силах України?
7. На яких принципах базується Військова служба правопорядку у Збройних Силах України?
8. Яку організаційну структуру має Військова служба правопорядку у Збройних Силах України?
9. Який нормативний акт регулює діяльність військової прокуратури України?
10. Назвіть складові забезпечення законності у сфері військової служби.

11. Назвіть завданнями забезпечення законності у сфері військової служби

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 32. – Ст.225.

Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 №1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. –Ст.793.

Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо утворення військових прокуратур Закон України від14.08.2014 № 1642-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – №39. – Ст. 2013.

Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII //Відомості Верховної Ради України.– 1992. – № 9. – Ст. 106.
http://www.president.gov.ua/documents/18713.html

Указ Президента України від 10.12.2008 №1153/2008 «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України».http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008

Указ Президента України від 29.10.2012 №618/2012 «Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України». http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/618/2012

Казанцев О.Ю. Основи управління у військовій справі: Навчальний посібник / О.Ю. Казанцев, В.М. Гап'юк, О.В. Мягков, А.А. Каленський. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 140 с.

Вішняков В.В. Тактика: підручник / В.В. Вішняков, А.А. Каленський, Г.А. Дробаха, Є.Б. Смірнов. – К., ВПЦ «Київський університет», 2009. – 607 с.

Кириленко І.В. Основи оборонної економіки : курс лекцій / І.В. Кириленко. – К. : ВІКНУ, 2009. – 135 с.

Правова робота в Збройних Силах України: Навчальний посібник / За заг. ред. В.І. Кириленка. – К. : ВІКНУ, 2010. – 408 с.

Практичний курс військової психології: Навчальний посібник. Част. 2. / С.П. Калашова, С.П. Васильєв, Г.Р. Дубровинський. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2013. – 172 с.

Прохоренко М.М. Система військового законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М.М. Прохоренко. – К., 2007. – 216 с. http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/244239.html

Богуцький П.П. Військове право у системі права України:дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія

політичних і правових учень» / П.П. Богуцький. – Одеса, 2009. http://disser.com.ua/content/354396.html

***Додаткові нормативно-правові акти і література***

Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 197.

Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію»: Закон України від 15.01.2015№113-VIII. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/113-19/paran2#n2

Указ Президента України від № 14/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 грудня 2014 року «Про деякі оборонно-мобілізаційні питання».

Роз'яснення Генштабу Збройних Сил України щодо четвертої хвилі мобілізації. http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=3804

Указ Президента України від 05.04.1994 №139/94 «Про Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України». http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/139/94

Плахотнік О.В. Основи загальної та військової екології: навчальний посібник. Видання 2-е, доповнене та перероблене / О.В. Плахотнік, В.К. Шваб. – К., Інфодрук, 2012. – 310 с.

Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навч. посібник / О.В. Кривенко, І.І. Качан. – К., 2008. – 182 с.

Кодекс відповідальності військовослужбовців 2-ге видання: Навчальний посібник. Збірка нормативно-правових актів [Текст] / Автори-укладачі В.В. Забарський, С.П. Пасіка та інші // За ред. В.В. Балабіна. – К. : ВІКНУ, 2014.

Зайцев Д.В. Робота командира взводу в основних видах бою / Д.В. Зайцев, С.О. Пахарєв, І.О. Луценко. – К.: ВІКНУ, 2014. – 144 с.

*Розділ 14*

# ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

## 14.1 Законодавче забезпечення юридичної відповідальності військовослужбовців

В умовах сьогодення юридична відповідальність за правопорушення є найбільш гострою темою правозастосовної практики. Досить сказати, що без ефективно діючого механізму юридичної відповідальності норми, що регулюють права і обов'язки членів товариства, носять декларативний характер, що тягне за собою, з одного боку, нездатність правоохоронних органів здійснювати державний примус до виконання обов'язків і покарання порушників правових заборон і, з іншого боку, свавілля держави, оскільки примус застосовується на розсуд можновладців.

Гострота проблеми юридичної відповідальності військовослужбовців визначається особливою винятковістю виконуваних ними завдань із захисту Вітчизни, відповідно, специфікою їх правового статусу та військово-правових норм. Військовий правопорядок складається в результаті реалізації норм військового права, в тому числі і норм про юридичну відповідальність. Залежно від того, наскільки повно і точно реалізовані вимоги правових норм про юридичну відповідальність військовослужбовців (поряд з іншими факторами), визначається ступінь міцності військового правопорядку.

Найменше порушення порядку військово-службових відносин може негативно позначитися на боєздатності військових частин і з'єднань, а значить, завдати шкоди оборонної могутності країни. Цілі і завдання реформування військової складової держави визначають, з одного боку, підвищені вимоги до схоронності систем озброєння, військової та спеціальної техніки і іншого військового майна як матеріальної основи боєздатності та боєготовності військ, а з іншого – невідкладне вирішення правових питань комплектування Збройних Сил, причому переважно на контрактній основі, і створення дієвого механізму

соціального та правового захисту військовослужбовців.

Тим часом кримінальна обстановка у військах залишається досить складною. Зокрема, спостерігається високий рівень злочинів, пов’язаних з перевищенням посадових повноважень. Зростають показники злочинності, спрямованої проти порядку перебування на військовій службі; зберігається високий рівень порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. Продовжують носити масовий характер порушення посадовими особами органів військового управління вимог Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу», орендного, земельного та житлового законодавства що діє у Збройних Силах України.

Однією з основних причин ситуації у військах складної кримінальної обстановки є відсутність з боку командування та виховних органів чіткої й налагодженої системи роботи з профілактики правопорушень. При цьому не слід забувати про те, що профілактичні заходи будуть дієві тільки в тому випадку, якщо буде ефективним механізм юридичної відповідальності військовослужбовців. А ця ефективність, у свою чергу, визначається станом законодавчого забезпечення різних видів юридичної відповідальності.

Законодавче забезпечення юридичної відповідальності військовослужбовців охоплює, зокрема, такі процедури, як тлумачення правових норм, матеріально-технічне забезпечення реалізації правових норм, відомча нормотворча діяльність. Ці процедури покликані створити реальні можливості для ефективної роботи механізму реалізації правових норм, що встановлюють той чи інший вид відповідальності.

Велике значення в цьому процесі набувають власне юридичні процедури, які охоплюють етапи від появи ідей, пропозицій про необхідність розробки закону або змін і доповнень до нього, розробки законопроекту до проведення доктринального та спеціального компетентного тлумачення, заснованого на науковому пізнанні закономірностей військового права і особливостей різних видів юридичної відповідальності військовослужбовців.

Основною проблемою законодавчого забезпечення юридичної

відповідальності військовослужбовців є невирішеність в теорії права концептуальних питань про поняття, зміст, підстави та стадіях юридичної відповідальності в цілому та юридичної відповідальності військовослужбовців зокрема. Концепція юридичної відповідальності військовослужбовців досі недостатньо розроблена, що дозволяє законодавцям і практикам не помічати специфіки такої відповідальності.

Остання обставина зумовлено існуючими в науці протилежними поглядами на питання про існування системи військового права як комплексної галузі права і, відповідно, розподілі військового права на спеціальні галузі – військово-кримінальне, військово-адміністративний та ін.

Тим часом юридична відповідальність військовослужбовців традиційно розглядається стосовно до галузей права і не може існувати поза зазначеної проблематики. Недостатня теоретична розробка цих питань і, відповідно, відсутність їх належного правового регулювання в нормах військового законодавства на практиці призводить до підміни одного виду відповідальності іншим, до невиправданого розширення (а в деяких випадках звуження) повноважень командування. В результаті знижується рівень гарантій правової захищеності військовослужбовців від можливого свавілля, а отже, боєздатність і боєготовність військ. Таким чином, законодавче забезпечення юридичної відповідальності військовослужбовців можливо за умови розробки та встановлення:

- поняття і підстав окремих видів юридичної відповідальності;
- меж застосування різних видів юридичної відповідальності;
- класифікації військових правопорушень;
- порядку погодження ідей, наукових розробок і пропозицій щодо вдосконалення правового механізму реалізації юридичної відповідальності.

У сучасних умовах проведення судової та військової реформи в Україні розвиток законодавства, що встановлює різні види юридичної відповідальності військовослужбовців, повинно здійснюватися на основі принципів:

- системності, тобто прийняття пакетів законодавчих актів, виключення

дублювання правових норм і правових прогалин;

- правовий економії, тобто зменшення кількості нормативно-правових актів та їх кодифікації;

- одночасного створення економічних і соціальних механізмів забезпечення дії законів та інших нормативних правових актів, спрямованих на ефективну реалізацію заходів юридичної відповідальності;

- посилення деталізації приписів військового законодавства, що встановлюють різні види юридичної відповідальності військовослужбовців.

У даний час необхідність створення зводу військових законів України обумовлена проблемами законодавчої систематизації. Нормативні правові акти військового законодавства України розробляються без належної системи і програми, значною мірою підганяються під потреби поточної військової політики, правозастосовної практики. У військово-юридичній літературі висловлюються обґрунтовані пропозиції про створення кодифікованого військово-правового акта, що регулює різні види юридичної відповідальності військовослужбовців. Актуальність розробки такого законодавчого акту обумовлена проблемами сучасної військово-правової дійсності, особливостями військової служби та військово-службових відносин, специфікою статусу військовослужбовців.

У країнах з різними правовими системами є різні варіанти конструювання сучасного військового законодавства, що встановлює юридичну відповідальність військовослужбовців. В узагальненому вигляді можна виділити чотири таких варіанти:

- прийняття спеціальних законів, що регулюють різні види юридичної відповідальності військовослужбовців;

- прийняття Кодексу військової юстиції – комплексного нормативного правового акта, що регулює військові охоронні правовідносини;

- прийняття кількох військово-правових актів, що регулюють відповідальність військовослужбовців у різних військових відомствах;

- змішаний варіант, тобто прийняття військово-правових актів, що

регулюють окремі види відповідальності військовослужбовців, і єдиних джерел права.

Прийняття єдиного кодифікованого законодавчого акта, який встановлює різні види юридичної відповідальності військовослужбовців, не порушить загальновизнане правило про диференціацію національної системи права на складові її частини з урахуванням предмета і методу правового регулювання. Ця пропозиція відповідає сучасному етапу розвитку всієї системи права, в рамках якого ведеться активна робота з кодифікації всіх ємних в правовому відношенні сфер життєдіяльності суспільства і держави.

У ході законодавчого забезпечення юридичної відповідальності військовослужбовців стає актуальною проблема оптимізації напрямків діяльності органів військового управління, військової прокуратури та необхідність створення військових судів.

Головним у контексті цієї проблеми є питання про доцільність відновлення військових судів і збереження військової прокуратури (органів військової юстиції) у системі правоохоронних органів України, що здійснюють свою діяльність у Збройних Силах, інших військах і військових формуваннях України. Слід зауважити, що в ході проведених у країнах Європейського Союзу (до складу якого Україна може інтегруватися в найближчій перспективі) організаційних заходів система органів військової юстиції була практично повністю ліквідована. Тим часом необхідність і доцільність не тільки існування, але й подальшого розвитку системи органів військової юстиції в України обумовлена, зокрема, об’єктивними факторами:

- органи військової юстиції здійснюють свою діяльність з охорони правопорядку в специфічній сфері військово-службової діяльності;

- органи військової юстиції виконують свої функції не тільки в місцевостях, де відсутні органи загальної юрисдикції, а й в умовах воєнного часу, надзвичайного стану, в бойовій обстановці; для здійснення правоохоронної діяльності у військах потрібна спеціальна система підготовки військово-юридичних кадрів, що відображає специфіку життєдіяльності

Збройних Сил, інших військових формувань України;

- навіть у тих країнах, де військові суди скасовані (наприклад, у Франції), вони існують у вигляді армійських військових трибуналів при військах, що базуються або діючих за кордоном.

Більше того, Європейська комісія з прав людини, обговоривши проблему військових судів на предмет їх відповідності вимогам, що пред'являються до належного судового органу, прийшла до висновку, що якщо судді військових судів призначаються на посаду і звільняються з посади в тому ж порядку, як і цивільні судді, і якщо вони не зобов'язані звітувати перед військовим начальством про відправлення правосуддя (що повною мірою відповідає чинному в України законодавству про судову систему), то вони досить незалежні. Це положення в повному обсязі поширюється і на діяльність незалежної від командування військової прокуратури. Між тим, незважаючи на видиму і обґрунтовану доцільність існування системи військових судів і військової прокуратури в України, в останні роки робляться певні дії, спрямовані на нівелювання розглянутої системи військово-юридичних органів, у тому числі і за допомогою законодавчих механізмів.

За чинним законодавством про військову службу на військових слідчих і прокурорських працівників поширюється статус військовослужбовця. Військовослужбовці зазначених правоохоронних органів проходять службу відповідно до контракту про проходження військової служби. Вони вправі змінити місце служби, отримати призначення для проходження військової служби, наприклад, в Міністерстві оборони України, в іншому органі виконавчої влади. Необхідність існування військової прокуратури як відносно відокремленої частини єдиної системи прокуратури України обумовлена специфікою організації та проходження військової служби, яка визначається не тільки законом, а й іншими нормативними актами, зокрема статутами, що діють у Збройних Силах, інших військах і військових формуваннях України. Враховувати цю специфіку можуть тільки особи, безпосередньо проходять військову службу.

Більш того, необхідність збереження військової служби в органах військової прокуратури (як і самої системи військової прокуратури) визначається тією обставиною, що структура військової прокуратури будується стосовно до структури Збройних Сил та інших воєнізованих організацій, законність діяльності яких входить в об'єкт нагляду військової прокуратури. Таким чином забезпечується повсякденна безпосередній зв'язок органів прокуратури з піднаглядними військовими частинами, установами та організаціями, максимальна наближеність до них.

Тому й утворені Військова прокуратура у складі Генеральної прокуратури України, військові прокуратури регіонів і гарнізонів.

За аналогічним принципам функціонувала система військових судів.

Військова прокуратура у своїй діяльності не підзвітна військовому командуванню і іншим органам військового управління. Таким чином, законотворча діяльність, спрямована на ліквідацію діючої системи військової юстиції, є не тільки хибною, але й становить серйозну небезпеку інтересам обороноздатності держави.

Розробка і прийняття кодифікованого військово-правового акта, який встановлює різні види юридичної відповідальності військовослужбовців, може розглядатися як справа довгострокової перспективи, що вимагає проведення комплексу спеціальних військово-правових досліджень, які обґрунтовують функції і роль військового права в загальній системі права, концепцію юридичної відповідальності військовослужбовців і організаційно правові напрями діяльності органів військової юстиції у військах в сучасних умовах, інших військ і військових формувань України.

В якості законодавчого забезпечення юридичної відповідальності військовослужбовців представляється виправданим оптимізувати існуючий механізм реалізації правових норм, що встановлюють різні види відповідальності військовослужбовців, що передбачає вирішення завдань:

- законодавче забезпечення дисциплінарної відповідальності військовослужбовців;

- законодавче забезпечення діяльності військової поліції;

- вдосконалення законодавства про відповідальність за злочини проти військової служби;

- оптимізація законодавства, що встановлює матеріальну відповідальність військовослужбовців;

- розробка міжвидового інституту юридичної відповідальності військових посадових осіб.

У Законі України «Про Дисциплінарної статут Збройних сил України» закріплено: поняття, склад і класифікація дисциплінарних проступків; процесуальний порядок реалізації дисциплінарної відповідальності військовослужбовців; склад і повноваження органів, що здійснюють розслідування та притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності. Крім того, в ньому отримати правове закріплення критерії для розмежування дисциплінарного проступку і злочину, а також критерії розмежування дисциплінарного проступку і військового майнового правопорушення і адміністративного правопорушення. Серед проблем законодавчого забезпечення дисциплінарної відповідальності військовослужбовців слід особливо виділити законність і обґрунтованість застосування до військовослужбовців арешту з утриманням на гауптвахті.

Слід зазначити, що застосування до військовослужбовців дисциплінарного арешту владою командирів передбачено чинними законами або статутами Збройних Сил багатьох європейських держав. Причому в ряді країн встановлено кілька різних режимів арешту. Зокрема, в Італії на військовослужбовців може бути накладено строгий арешт на строк до 15 діб.

У Нідерландах офіцер має право заарештувати молодшого за званням військовослужбовця на строк до 24 годин, якщо обставини вимагають негайного позбавлення волі. Командир підрозділу право заарештувати підлеглого і на більш тривалий термін. Однак після закінчення 14 діб арешту військовослужбовець може звернутися у військовий суд, але не зі скаргою на арешт, а лише з клопотанням про встановлення терміну, протягом якого

командир з’єднання повинен винести рішення про передачу справи до військового суду або про припинення утримання під арештом.

Представляє інтерес і сформована практика Європейського Суду з прав людини про співвідношення прав людини та основних свобод з військово-адміністративними нормами, що регулюють порядок накладення та приведення у виконання дисциплінарного арешту. Так, у рішенні по справі «Енгель та інші проти Нідерландів» Європейський Суд з прав людини зазначив, що «держави - учасниці Конвенції мають відповідну систему військової дисципліни, яка за самою своєю природою передбачає можливість накладення на деякі права і свободи військовослужбовців обмежень, що не можуть бути застосовані до цивільних осіб». Причому застосування до військовослужбовців дисциплінарних заходів, які не можуть бути застосовані до цивільних осіб, на думку суду, «не призводить до будь-якої дискримінації, несумісної з Конвенцією, оскільки умови та вимоги армійського і цивільного життя різні за своєю природою».

Розв’язати проблему реалізації дисциплінарної відповідальності військовослужбовців у вигляді дисциплінарного арешту можна одним з таких способів:

- створенням системи дисциплінарних (адміністративних) судів у Збройних Силах, інших військах, військових формуваннях і органах, де передбачена військова служба, і, відповідно, внесенням змін до Конституції і закону про судову систему;

- розробкою комплексу правових (у тому числі і судових) гарантій законності та обґрунтованості застосування командирами (начальниками) дисциплінарного стягнення у вигляді арешту у триманням на гауптвахті;

- розробкою правового механізму передачі відповідними командирами (начальниками) матеріалів про дисциплінарні проступки військовослужбовців, за якими можливе накладення дисциплінарного стягнення у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті, до суду та судової процедури по даних справах.

## 14.2 Основні положення Дисциплінарного статуту Збройних Сил України

Дисциплінарний статут Збройних Сил України визначає сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців щодо її додержання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг. Усі військовослужбовці Збройних Сил України незалежно від своїх військових звань, службового становища та заслуг повинні неухильно керуватися вимогами цього Статуту. Положення Статуту поширюються на громадян, звільнених з військової служби у відставку або у запас з правом носіння військової форми одягу, під час носіння ними військової форми одягу. Дія Дисциплінарного статуту Збройних Сил України поширюється на Державну прикордонну службу України, Службу безпеки України, Національну гвардію України та інші військові формування, створені відповідно до законів України, Державну спеціальну службу транспорту, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Військова дисципліна - це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України. Військова дисципліна ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі.

Військова дисципліна досягається шляхом:

- виховання високих бойових і морально-психологічних якостей військовослужбовців на національно-історичних традиціях українського народу та традиціях Збройних Сил України, патріотизму, свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, вірності Військовій присязі;

- особистої відповідальності кожного військовослужбовця за дотримання Військової присяги, виконання своїх обов'язків, вимог військових статутів;

- формування правової культури військовослужбовців;

- умілого поєднання повсякденної вимогливості командирів і начальників (далі - командири) до підлеглих без приниження їх особистої гідності, з дотриманням прав і свобод, постійної турботи про них та правильного застосування засобів переконання, примусу й громадського впливу колективу;

- зразкового виконання командирами військового обов'язку, їх справедливого ставлення до підлеглих;

- підтримання у військових з'єднаннях, частинах (підрозділах), закладах та установах необхідних матеріально-побутових умов, статутного порядку;

- своєчасного і повного постачання військовослужбовців встановленими видами забезпечення;

- чіткої організації і повного залучення особового складу до бойового навчання.

Військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця: додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги військових статутів, накази командирів; бути пильним, зберігати державну та військову таємницю; додержуватися визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство; виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків.

За стан дисципліни у військовому з'єднанні, частині (підрозділі), закладі та установі відповідає командир. Інтереси захисту Вітчизни зобов'язують командира постійно підтримувати військову дисципліну, вимагати її додержання від підлеглих, не залишати поза увагою жодного дисциплінарного правопорушення. Стан військової дисципліни у військовій частині визначається здатністю особового складу виконувати в повному обсязі та в строк поставлені завдання, морально-психологічним станом особового складу, спроможністю командирів підтримувати на належному рівні військову дисципліну.

Стосовно кожного випадку правопорушення командир зобов’язаний прийняти рішення щодо необхідності притягнення винного до відповідальності залежно від обставин скоєння правопорушення, ступеня вини, попередньої поведінки порушника та розміру завданих державі та іншим особам збитків. Діяльність командира щодо підтримання військової дисципліни оцінюється не кількістю накладених ним дисциплінарних стягнень, а виконанням обов’язків з додержанням вимог законів і статутів Збройних Сил України, повним використанням дисциплінарної влади для наведення порядку і запобігання порушенням військової дисципліни.

Кожний військовослужбовець зобов’язаний сприяти командирові у відновленні та постійному підтриманні порядку й дисципліни. Командир, який не забезпечив додержання військової дисципліни та не вжив заходів для її відновлення, несе встановлену законом відповідальність.

Право командира - віддавати накази і розпорядження, а обов’язок підлеглого - їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження. Наказ має бути виконаний сумлінно, точно та у встановлений строк. Відповідальність за наказ несе командир, який його віддав.

У разі непокори чи опору підлеглого командир зобов’язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених законами та військовими статутами заходів примусу аж до арешту винного й притягнення його до кримінальної відповідальності.

Застосування зброї допускається лише в бойовій обстановці, а в мирний час – у виняткових випадках, відповідно до вимог Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України.

Застосовувати заохочення та накладати дисциплінарні стягнення можуть тільки прямі командири та командири, визначені в Статуті.

Заохочення є важливим засобом виховання військовослужбовців і зміцнення військової дисципліни. Кожний командир у межах прав, наданих йому Статутом, зобов’язаний заохочувати підлеглих військовослужбовців за

старанність, розумну ініціативу та сумлінне виконання службових обов’язків.

У разі коли командир вважає, що наданих йому прав недостатньо для заохочення військовослужбовців, які відзначилися, він може клопотати про заохочення перед старшим командиром. Заохочення має бути заслуженим. При визначенні виду заохочення враховується характер заслуг військовослужбовця та його ставлення до служби за попередній час.

За мужність і відвагу, проявлені під час виконання військового обов’язку, зразкове управління військами, високі показники в бойовій підготовці, оволодінні військовою технікою та озброєнням, інші заслуги перед Вітчизною, Збройними Силами України начальники мають право висувати підлеглих військовослужбовців для відзначення державними нагородами України.

До особового складу застосовуються заохочення:

- оголошення подяки;

- зняття раніше накладеного дисциплінарного стягнення;

- надання одного додаткового звільнення з розташування військової частини чи корабля на берег поза чергою військовослужбовцям строкової служби;

- надання додаткової відпустки військовослужбовцям строкової служби строком до 5 діб;

- повідомлення батьків або колективу за місцем роботи чи навчання військовослужбовця до його призову на службу про зразкове виконання ним військового обов’язку та про отримані заохочення;

- нагородження грамотою, цінним подарунком або грошовою премією;

- нагородження військовослужбовця його фотокарткою, в якій він знятий біля розгорнутого Бойового Прапора військової частини;

- присвоєння військового звання старший солдат (старший матрос);

- занесення прізвища військовослужбовця до Книги пошани військової частини (корабля); і нагородження заохочувальними відзнаками Міністра оборони України.

У разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх

службових обов’язків порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир повинен нагадати йому про обов’язки служби, а за необхідності - накласти дисциплінарне стягнення.

За вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за Статутом, за винятком випадків, передбачених статтею 15 «Відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень»Кодексом України про адміністративні правопорушення. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення корупційних правопорушень, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. До зазначених осіб не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт.

За вчинення корупційних діянь чи інших правопорушень, пов’язаних із корупцією, військовослужбовці несуть відповідальність згідно з Главою 13-А «Адміністративні корупційні правопорушення»Кодексу України про адміністративні правопорушення

У разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовець притягається до кримінальної відповідальності.

Командири, які у разі виявлення ознак кримінального правопорушення не повідомили про це орган досудового розслідування, несуть відповідальність згідно із законом.

З метою громадського впливу на порушників військової дисципліни та громадського порядку до накладення стягнення за порушення військовослужбовців за рішенням командира можна обговорювати:

рядових (матросів) - на зборах особового складу;

сержантів (старшин) - на зборах сержантів (старшин);

прапорщиків (мічманів) - на зборах прапорщиків (мічманів);

військовослужбовців-жінок - на зборах військовослужбовців-жінок із військовими званнями (посадами), не нижчими за військове звання (посаду) військовослужбовця-жінки, правопорушення якої обговорюють;

офіцерів - на зборах офіцерів, які мають військові звання (обіймають посади) не нижче за військове звання (посаду) офіцера, правопорушення якого обговорюють.

Рішення зборів є рекомендаційними для командирів.

Невиконання (неналежне виконання) службових обов'язків, що призвело до людських жертв чи інших тяжких наслідків або створило загрозу настання таких наслідків, є підставою для усунення військовослужбовців від виконання службових обов'язків. Рішення про усунення військовослужбовця від виконання службових обов'язків приймається прямим командиром (начальником) та оформляється наказом, про що негайно доповідається в порядку підпорядкованості із зазначенням причин і обставин усунення. Тривалість усунення від виконання службових обов'язків не повинна перевищувати тривалості службового розслідування та часу, необхідного для прийняття відповідного рішення командиром (начальником), які визначені Статутом. Наказ про усунення військовослужбовця від виконання службових обов'язків скасовується, якщо за результатами службового розслідування підстави прийняття такого рішення не підтверджуються або прийнято рішення про притягнення військовослужбовця, який вчинив правопорушення, до дисциплінарної відповідальності.

Командир, який усунув підлеглого від виконання службових обов'язків без достатніх на те підстав, несе за це відповідальність.

На військовослужбовців можуть бути накладені такі стягнення: зауваження; догана; сувора догана; позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи корабля на берег; призначення поза чергою в наряд на роботу - до 5 нарядів; попередження про неповну службову відповідність; пониження в посаді; позбавлення військового звання; звільнення з військової служби за контрактом за службовою невідповідністю.

Якщо військовослужбовець порушує військову дисципліну чи громадський порядок у стані сп’яніння, або якщо особу затриманого військовослужбовця не можна встановити через відсутність у нього документів, начальник органу управління Служби правопорядку в гарнізоні має право затримати його і тримати на гауптвахті Служби правопорядку до однієї доби з моменту затримання до встановлення особи, а того, хто перебуває у стані сп’яніння, - до протвереження.

Військовослужбовця, який вчинив діяння з ознаками злочину, можна тримати на гауптвахті Служби правопорядку строком до 3 діб із сповіщенням протягом доби органів досудового розслідування, прокуратури, начальника гарнізону і відповідного органу управління Служби правопорядку.

На військовослужбовця, який порушує військову дисципліну або громадський порядок, можуть бути накладені лише ті дисциплінарні стягнення, які визначені цим Статутом і відповідають військовому званню військовослужбовця та дисциплінарній владі командира, що вирішив накласти на винну особу дисциплінарне стягнення. Прийняттю рішення командиром про накладення на підлеглого дисциплінарного стягнення може передувати службове розслідування. Воно проводиться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, та ступеня вини.

У кожному випадку вчинення корупційного правопорушення або невиконання військовими посадовими особами вимог Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» з метою виявлення причин та умов, що сприяли його вчиненню, службове розслідування призначається командиром самостійно або проводиться за його рішенням за поданням спеціально

уповноваженого суб’єкта у сфері протидії корупції.

Службове розслідування призначається письмовим наказом командира, який вирішив притягти військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності. Воно може бути проведено особисто командиром, доручено офіцерові чи прапорщикові (мічманові), а у разі вчинення правопорушення рядовим (матросом) чи сержантом (старшиною) - також сержантові (старшині). Заборонено проводити службове розслідування особам, які є підлеглими військовослужбовця, чиє правопорушення підлягає розслідуванню, а також особам - співучасникам правопорушення або зацікавленим у наслідках розслідування. Розслідування проводиться за участю безпосереднього начальника військовослужбовця, який вчинив дисциплінарне правопорушення.

Службове розслідування має бути завершене протягом одного місяця з дня його призначення командиром (начальником). У необхідних випадках цей термін може бути продовжено командиром (начальником), який призначив службове розслідування, або старшим командиром (начальником), але не більш як на один місяць.

Якщо під час службового розслідування буде з’ясовано, що правопорушення військовослужбовця містить ознаки кримінального правопорушення, командир військової частини письмово повідомляє про це орган досудового розслідування.

Якщо під час службового розслідування буде з’ясовано, що правопорушення військовослужбовця містить ознаки адміністративного корупційного правопорушення, чи одержано інформацію про вчинення такого правопорушення військовослужбовцем, командир військової частини зобов’язаний у межах своїх повноважень вжити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення відповідному прокуророві та спеціально уповноваженому суб’єктові у сфері протидії корупції.

У разі якщо ознаки адміністративного корупційного правопорушення встановлено під час проведення службового розслідування стосовно

військовослужбовця Збройних Сил України чи одержано інформацію про вчинення ним такого правопорушення, командир військової частини зобов'язаний у межах своїх повноважень вжити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення відповідному прокуророві та начальникові відповідного органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Після розгляду письмової доповіді про проведення службового розслідування командир проводить бесіду з військовослужбовцем, який вчинив правопорушення. Якщо вину військовослужбовця повністю доведено, командир приймає рішення про накладення дисциплінарного стягнення.

Під час накладення дисциплінарного стягнення та обрання його виду враховується: характер та обставини вчинення правопорушення, його наслідки, попередня поведінка військовослужбовця, а також тривалість військової служби та рівень знань про порядок служби.

Дисциплінарне стягнення має бути накладене не пізніше ніж за 10 діб від дня, коли командирові (начальникові) стало відомо про правопорушення, а у разі провадження службового розслідування - протягом місяця від дня його закінчення. Під час накладення дисциплінарного стягнення командир не має права принижувати гідність підлеглого.

Усі військовослужбовці мають право надсилати письмові звернення або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління, органів управління Служби правопорядку, органів досудового розслідування та інших державних органів у разі:

- незаконних рішень, дій (бездіяльності) щодо них командирів чи інших військовослужбовців, порушення їх прав, законних інтересів та свобод;

- незаконного покладення на них обов'язків або незаконного притягнення до відповідальності.

З інших питань службової діяльності скарга подається безпосередньому командирові тієї особи, чиї дії оскаржуються, а якщо ті, хто подають скаргу, не знають, з чиєї вини порушені їх права, скарга подається у порядку

підпорядкованості. Військовослужбовці, які подали заяву чи скаргу, мають право: особисто викласти свої аргументи особі, яка перевіряє заяву чи скаргу, звернутися за допомогою до свідків; подати додаткові матеріали, що стосуються справи, чи клопотати, щоб їх вимагав командир або орган, який розглядає заяву або скаргу; бути присутнім під час розгляду заяви чи скарги; одержати письмову відповідь про результати розгляду заяви чи скарги; ознайомитися з матеріалами перевірки заяви чи скарги; оскаржити прийняте за їхньою заявою чи скаргою рішення в суді; вимагати відшкодування збитків у встановленому законом порядку.

Ніхто не може бути скривджений на службі чи покараний за те, що він подає пропозицію, заяву чи скаргу. Подання скарги військовослужбовцями не звільняє їх від виконання своїх службових обов'язків і наказів командирів.

Заборонено подавати скаргу під час бойового чергування, перебування в строю (за винятком скарг, поданих під час опитування військовослужбовців), на варті (вахті), а також у добовому наряді, під час занять.

Якщо військовослужбовець виявить факти розкрадання чи псування військового майна, незаконного витрачання коштів, зловживання у постачанні військ, недоліки у стані озброєння та бойової техніки чи інші факти, які завдають шкоди Збройним Силам України, він повинен доповісти про це безпосередньому командирові, а також може надіслати письмову заяву старшому командирові, до Міністра оборони України включно, або до органів військового управління, органів управління Служби правопорядку, органів досудового розслідування прокуратури та інших державних органів.

Пропозиція, заява чи скарга, подані в письмовій формі, мають бути підписаними. Пропозиція, заява чи скарга, що не містять даних про заявника, визнаються анонімними і не підлягають розгляду.

Пропозиція, заява чи скарга вважаються вирішеними, якщо розглянуто всі порушені в них питання і з приводу їх вжито необхідних заходів або дано вичерпні відповіді. Відмова в задоволенні питань, викладених у пропозиції, заяві чи скарзі, доводиться до відома військовослужбовців, які їх подали, у

письмовій формі з посиланням на закон або військові статути із зазначенням мотивів відмови та роз'ясненням порядку скарження прийнятого рішення.

Усі пропозиції, заяви чи скарги розглядаються і вирішуються у строк не більше одного місяця з часу їх отримання, а ті, що не потребують додаткового вивчення й перевірки, - невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів з часу їх надходження. Якщо у місячний строк вирішити порушені у зверненні питання неможливо, командир встановлює новий строк, про що сповіщається військовослужбовець, який подав звернення. При цьому загальний строк розгляду пропозиції, заяви чи скарги не може перевищувати сорока п'яти днів. Під час розгляду пропозиції, заяви чи скарги не допускається розголошення командиром чи іншою особою, яка бере участь у розгляді, відомостей про особисте життя військовослужбовця без його згоди, а також розголошення іншої інформації, якщо це зачіпає його права і свободи, законні інтереси. Командир, який допустив несправедливість або незаконні дії ї щодо підлеглих за подання пропозиції, заяви чи скарги, несе відповідальність згідно із законами України.

Командири та начальники органів військового управління зобов'язані проводити особистий прийом військовослужбовців, членів їх сімей, а також інших громадян з питань, що стосуються їх діяльності. Прийом проводиться регулярно у встановлені дні та години. Усі звернення на особистому прийомі реєструються, і якщо вирішити їх безпосередньо на особистому прийомі неможливо, вони розглядаються у такому ж порядку, що й письмові.

## 14.3 Відповідальність військовослужбовців за адміністративні правопорушення

Збройні Сили України – опора держави, гарантія стабільності суспільного розвитку, основа обороноздатності країни, реальний інструмент владного впливу державної влади на суспільні відносини. Спільно з правоохоронними органами Збройні сили, з одного боку, покликані гарантувати дотримання прав

і законних інтересів громадян, а з іншого –уособлюють собою державний примус як один з основних методів державного управління.

У зв'язку з цим все більш серйозне значення набувають проблеми нормативно-правового регулювання питань, пов'язаних з оптимізацією правового статусу військовослужбовців і регулюванням їх адміністративної відповідальності, залучення до якої можливо у разі порушення військовослужбовцями військової дисципліни.

Правовий статус особистості визначає обсяг її юридичних прав і обов'язків, гарантії їх забезпечення і способи захисту, межі відповідальності, принципи взаємини з іншими членами суспільства, їх об'єднаннями та з державою.

Подальший аналіз дозволяє виділити три спеціальних статусу в залежності від домінування того чи іншого елемента загального конституційного статусу:

- спеціальний статус, який випливає переважно з конституційних прав і свобод громадян (наприклад, статус учня або студента);

- спеціальний статус, який випливає переважно з конституційних обов'язків громадян (наприклад, статус платника податків);

- спеціальний статус, який випливає з поєднання конституційних прав, свобод і обов'язків громадян (наприклад, статус військовослужбовця).

При визначенні поняття «статус військовослужбовців» враховувалися три обставини.

По-перше, положення Конституції України.

По-друге, чинне законодавство розмежовує: військовий облік; обов'язкову підготовку до військової служби; перебування в запасі; призов на військову службу; проходження військової служби за призовом; призов на військові збори і проходження військових зборів у період перебування в запасі та резерві. Виконання військового обов'язку не тотожне проходження військової служби і співвідносяться як ціле і частина.

По-третє, проходження військової служби здійснюється громадянами України по призову і в добровільному порядку.

Внаслідок цього статус військовослужбовця визначений як спеціальний правовий статус, який випливає з поєднання конституційних прав, свобод і обов'язків громадян, який може бути придбаний при проходженні громадянами України військової служби за призовом, включаючи призов на військові збори і проходження військових зборів у період перебування у резерві, виходячи з закріпленого в Конституції України обов'язку громадянина України захищати Вітчизну, або при проходженні громадянами України військової служби за контрактом, в результаті виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни шляхом добровільного вступу на військову службу.

Права і обов'язки військовослужбовців можна розділити на дві групи: загальногромадянські і військово-службові:

- загальногромадянські права військовослужбовців, що представляють встановлені Конституцією України і поточним законодавством права, якими військовослужбовці користуються нарівні з іншими громадянами країни. Разом з тим реалізація військовослужбовцями конституційних прав і свобод має певні особливості, встановлені законодавством і іншими нормативними правовими актами;

- військово-службові права, що охоплюють права, що виникають у військовослужбовців у зв'язку з проходженням військової служби, в тому числі: загальні військово-службові права, якими користуються всі військовослужбовці, включаючи право на матеріальне забезпечення; право на пільги; право на підставах, передбачених законодавством, на державне забезпечення при звільненні з військової служби; право на зберігання, носіння, застосування та використання зброї; спеціальні військово-службові права, пов'язані із здійсненням військовослужбовцями внутрішньої, вартової, гарнізонної та патрульної служб і встановлювані відповідними статутами; посадові військово-службові права, які закріплені у статутах, положеннях, інструкціях, інструкціях і визначаються посадою, займаною військовослужбовцям;

- загальногромадянські обов'язки, що представляють встановлені

Конституцією України і поточним законодавством обов'язки, які покладаються на військовослужбовців нарівні з іншими громадянами країни;

- військово-службові обов'язки, що охоплюють обов'язки, покладені на військовослужбовців у зв'язку з проходженням військової служби підрозділяються на: загальні, посадові і спеціальні.

З урахуванням особливого характеру обов'язків, покладених на військовослужбовців, специфіка правового статусу військовослужбовців визначається також пакетом надаються їм соціальних гарантій (організаційних, матеріальних і юридичних), пільг і компенсацій, а також особливостями адміністративної відповідальності, які обумовлені наявністю:

- спеціального суб'єкта адміністративної відповідальності;

- обмежень підстав притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців і громадян, призваних на військові збори;

- обмежень при призначенні окремих видів адміністративних покарань.

Відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, військова дисципліна являє собою суворе та точне дотримання усіма військовослужбовцями порядку та правил, встановлених законодавством, статутами Збройних Сил і наказами командирів (начальників).

Винятковість взаємовідносин між військовослужбовцями (прирівняними до них особами) і державою в особі її органів, установ і формувань обумовлює виникнення особливих державно-службових правовідносин, заснованих на принципі «все, що не встановлено, то заборонено».

Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами.

В якості об'єктивного критерію розмежування випадків застосування до військовослужбовців і громадянам, покликаних на військові збори, адміністративній відповідальності на загальних підставах або дисциплінарної відповідальності може бути запропонований критерій виконання військовослужбовцям, а також громадянином, який проходить військові збори,

обов’язків військової служби.

Матеріально-правовою передумовою настання адміністративної відповідальності на загальних підставах для військовослужбовців і громадян, призваних на військові збори, є вчинення ними адміністративних правопорушень у результаті невиконання або неправомірного виконання загальногромадянських обов’язків.

Вчинення адміністративних правопорушень при виконанні військово-службових обов’язків (загальних, посадових і спеціальних) є підставою настання дисциплінарної відповідальності.

Поряд з цим питання настання адміністративної відповідальності належить пов’язувати не з місцем військової служби або проходження військових зборів, а з випадками виконання обов’язків військової служби.

Адміністративна відповідальність військовослужбовців являє собою особливий вид адміністративної відповідальності, який характеризується застосуванням особливих видів правового державного примусу щодо обмеженого (визначеного законодавством про військову службу) кола суб’єктів залежно від характеру та тяжкості вчиненого правопорушення.

Адміністративна відповідальність військовослужбовців характеризується трьома ознаками:

- спеціальним суб’єктним складом (військовослужбовці або громадяни, покликані на військові збори);

- скороченим переліком фактичних підстав притягнення до адміністративної відповідальності, в якості яких виступають: адміністративні правопорушення, пов’язані з невиконанням законних вимог прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, або посадової особи, яка здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення; порушення норм окремих видів законодавства, зазначених у ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП);

- обмеженням можливості застосування щодо військовослужбовців окремих видів адміністративних покарань (громадські роботи, виправні роботи

і адміністративний арешт).

Цілями застосування адміністративної відповідальності щодо військовослужбовців є:

- превентивна: попередження вчинення військовослужбовцями та особами, покликаними на військові збори, адміністративних правопорушень;

- охоронна: забезпечення прав і свобод суб'єктів військово-службових правовідносин, охорона і захист громадського порядку; забезпечення порядку проходження військової служби військовослужбовцями та громадянами, покликаними на військові збори.

Підстави застосування адміністративної відповідальності щодо військовослужбовців поділяються на три види:

- матеріально-правові, під якими розуміється система адміністративно-деліктних законів, що встановлюють адміністративну відповідальність і регулюють провадження у справах про адміністративні правопорушення військовослужбовців;

- фактичні, під якими слід розуміти вчинення військовослужбовцями адміністративних правопорушень - протиправних, винних діянь, за які Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність;

- процесуально-правові, під якими розуміється система норм процесуального законодавства, що регулює порядок судового залучення військовослужбовців до адміністративної відповідальності і є наслідком наявності нормативного та фактичного підстав.

За порушення:

- правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху;

- санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм;

- правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів;

- митних правил;

- вчинення корупційних правопорушень;

- порушення тиші в громадських місцях;

- неправомірне використання державного майна;

- незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації;

- невжиття заходів щодо окремої ухвали суду;

- ухилення від виконання законних вимог прокурора;

- порушення законодавства про державну таємницю;

- порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію.

Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах.

При порушенні правил дорожнього руху водіями транспортних засобів Збройних Сил України або інших утворених відповідно до законів України військових формувань - військовослужбовцями строкової служби штраф як адміністративне стягнення до них не застосовується. У випадках, зазначених у цій статті, органи (посадові особи), яким надано право накладати адміністративні стягнення, передають матеріали про правопорушення відповідним органам для вирішення питання про притягнення винних до дисциплінарної відповідальності.

Особливості юридичної відповідальності військовослужбовців за адміністративні правопорушення пов'язані з розглядом адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності. Це пов'язано зі сформованими поглядами щодо галузевої єдності норм, що встановлюють дисциплінарну і адміністративну відповідальність, використанням адміністративно-правового методу регулювання даних правовідносин.

Аналіз адміністративних покарань та дисциплінарних стягнень, що накладаються за вчинення адміністративних правопорушень, показує безперспективність порівняння їх з яких-небудь критеріями, виключає рівноцінну заміну при залученні до юридичної відповідальності. Єдиний шлях,

що забезпечує рівність військовослужбовців як суб'єктів, які залучаються до адміністративної відповідальності на загальних підставах, і військовослужбовців, які залучаються до дисциплінарної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаний з відтворенням в нормативних правових актах, що встановлюють дисциплінарну відповідальність, процесуальних норм, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, з урахуванням специфіки, обумовленої військовою службою і статусом військовослужбовців.

Пояснення причини залучення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності за вчинення ними адміністративного правопорушення пов'язане з особливостями взаємодії адміністративної та дисциплінарної відповідальності, зумовленими адміністративно-правовою природою регульованих цими видами відповідальності суспільних відносин, а також з специфікою правового статусу цих суб'єктів.

Дослідження сутності того чи іншого виду юридичної відповідальності неможливо поза зв'язку її з правовим статусом суб'єкта відповідальності. Правовий статус – це об'єктивно існуюча (хоча й абстрактна) категорія, що відображає правовий стан особи, обумовлене комплексом нормативно закріплених прав і обов'язків.

Правовий статус військовослужбовця розглядається як складне утворення, що складається з декількох взаємопов'язаних елементів: цільового блоку, компетенції, організаційного блоку, відповідальності.

Специфіка правового статусу військовослужбовців обумовлена військовою службою – особливим видом державної служби. Особливістю її порівняно з цивільної державною службою є те, що вона регламентується нормами права значно повніше й ґрунтовніше.

Військовій службі властиві високий ступінь централізації, жорстка дисципліна, більш сувора ієрархічність побудови, підвищені вимоги до стану здоров'я та фізичної підготовки. Особливість завдань, які виконують військовослужбовці, передбачає велику згуртованість і значимість думки

колективу. У зв'язку з цим застосування до військовослужбовців дисциплінарних стягнень за вчинення адміністративних правопорушень має більше превентивне значення, ніж призначення адміністративних покарань.

Виділення військовослужбовців у якості спеціальних суб'єктів відповідальності обумовлено специфікою їх спільного, а в ряді випадків і спеціального правового статусу.

Військовослужбовець як спеціальний суб'єкт адміністративної відповідальності має спеціальну адміністративну деліктоздатність, яка виступає в обмеженому вигляді. Такий характер деліктоздаьності пов'язаний з встановленими законом вилученнями із загального порядку притягнення до адміністративної відповідальності і накладення адміністративних покарань. Також ж обмеженим обсягом характеризується і спеціальна дисциплінарна деліктоздатність військовослужбовця, оскільки система дисциплінарних стягнень суворо диференційована стосовно до різних категорій військовослужбовців.

Обмежений обсяг деліктоздатності військовослужбовця знаходиться в прямій залежності від його спеціального правового статусу.

Класифікацію суб'єктів, уповноважених здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями доцільно здійснювати за обсягом предметної компетенції суб'єктів. Відповідно до якої слід відрізняти суб'єкти: загальної (міжгалузевої) компетенції; галузевої компетенції.

Військових прокурорів доцільно виділити в окрему групу суб'єктів з особливим статусом.

На основі аналізу діяльності даної системи суб'єктів формулюється висновок про необхідність створення органів військової поліції - правоохоронної структури, яка повинна володіти всією повнотою інформації про стан правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях, могла б виступити як координуючого органу в діяльності по боротьбі з військовими правопорушеннями .

Діяльність щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовців за вчинення ними адміністративних правопорушень повинна розглядатися як специфічний вид адміністративно-процесуальної діяльності, що представляє систему послідовно здійснюваних уповноваженими суб'єктами дій.

Коло суб'єктів, які здійснюють провадження щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовців за вчинення ними адміністративних правопорушень, можна визначити відповідно до характеру їхньої функціональної компетенції на різних стадіях дисциплінарного провадження. Систему зазначених суб'єктів доцільно представити таким чином:

- суб'єкти, що здійснюють функцію розгляду і вирішення справи про адміністративне правопорушення;

- суб'єкти, що здійснюють перегляд рішень про накладення дисциплінарних стягнень;

- суб'єкти, що здійснюють виконання прийнятих рішень про накладення дисциплінарних стягнень чи інших заходів дисциплінарного впливу.

Виділяються наступні стадії розглянутого дисциплінарного провадження:

- порушення справи про адміністративне правопорушення;

- розгляд справи про адміністративне правопорушення;

- перегляд рішень про накладення дисциплінарних стягнень;

- виконання рішень про накладення дисциплінарних стягнень.

Відмінність дисциплінарної відповідальності від адміністративної відповідальності військовослужбовців полягає в наступних особливостях дисциплінарної відповідальності:

- застосовується до членів організаційно оформленого колективу (зокрема, військовослужбовців певного військового підрозділу) в рамках військово-службових правовідносин за порушення військової дисципліни;

- фактичною підставою дисциплінарної відповідальності військовослужбовців виступає дисциплінарний проступок;

- мірою дисциплінарної відповідальності військовослужбовців виступає дисциплінарне стягнення, яке у наданні психічного (морального, матеріального, організаційного) впливу на військовослужбовця-правопорушника, пов'язаного з позбавленням (обмеженням) певних прав військовослужбовця), обумовлених здійсненням відповідної військово-службової діяльності;

- дисциплінарне провадження щодо військовослужбовців носить виключно внутрішній характер, тобто дисциплінарна відповідальність застосовується лише за рішенням командирів (начальників).

У зв'язку з реформуванням нашого суспільства перелік адміністративних правопорушень, за вчинення яких у військовослужбовців настає відповідальність на загальних підставах, буде розширюватися. Відносна незмінність і специфіка правового статусу військовослужбовця обумовлюють встановлену сучасним законодавством необхідність застосування заходів дисциплінарної відповідальності за скоєні ним адміністративні правопорушення. Реформування військового будівництва призведе до зміни правового статусу військовослужбовця, що, можливо, відіб'ється на характері його відповідальності за адміністративні правопорушення.

### 14.4 Матеріальна відповідальність військовослужбовців

Одним з найважливіших напрямків військової реформи в даний час є підтримання на високому рівні бойової та мобілізаційної готовності Збройних Сил України. Це визначає, з одного боку, підвищені вимоги до схоронності систем озброєння, військової та спеціальної техніки і іншого військового майна як матеріальної основи боєздатності та боєготовності військ, а з іншого боку, необхідність першочергового вирішення правових питань комплектування Збройних Сил та проходження військової служби, створення механізму соціального та правового захисту військовослужбовців.

У цьому зв'язку правове регулювання матеріальної відповідальності військовослужбовців за заподіяну ними матеріальної шкоди державі набуває

особливої значущості, надаючи вплив на матеріальне забезпечення боєздатності і боєготовності військ.

Матеріальна відповідальність військовослужбовців – це вид юридичної відповідальності, що передбачає застосування заходів державного примусу у вигляді відшкодування в грошовій формі у передбачених випадках і розмірах винне заподіяної шкоди державі при порушенні встановлених законом та покладених компетентними державними органами на військовослужбовців обов'язків щодо збереження державного майна.

Правова оформлення матеріальної відповідальності військовослужбовців у відносно самостійний правовий інститут відбулося в другій половині XIX століття. Однак військово-службові відносини, пов'язані із заподіянням шкоди державі, повною мірою не були піддані спеціальному правовому регулюванню. Згодом, аж до початку Великої Вітчизняної війни, розмір відшкодування збитку був повним, в матеріальну відповідальність переважали ознаки спочатку цивільно-правової відповідальності, а потім – матеріальної відповідальності по трудовому праву. У воєнний період у Збройних Силах була введена підвищена (кратна) матеріальна відповідальність. У післявоєнний період законодавство про матеріальну відповідальність військовослужбовців було схильне до частих змін, у зв'язку з чим мало місце ігнорування специфіки умов заподіяння шкоди, зменшення розмірів відшкодування і необґрунтоване звільнення від матеріальної відповідальності деяких категорій військовослужбовців. З 1966 р. і по даний час правовий інститут матеріальної відповідальності військовослужбовців має самостійний характер, його норми істотно відрізняються від правового регулювання інших видів юридичної відповідальності.

Аналіз законодавства про матеріальну відповідальність військовослужбовців і практики його застосування дозволяє виділити ряд принципових особливостей, що відрізняють цей правовий інститут від інших видів юридичної відповідальності.

Правова природа матеріальної відповідальності військовослужбовців

поєднує, поряд зі специфічними елементами, також окремі елементи цивільно-правової відповідальності, матеріальної відповідальності працівників по трудовому праву і адміністративної відповідальності в рамках військово-адміністративного процесу.

Матеріальна відповідальність військовослужбовців має на меті відшкодування збитків, заподіяних державі. Її караний вплив проявляється через відшкодування збитку. За ознакою відшкодувальній спрямованості матеріальна відповідальність як вид юридичної відповідальності відрізняється від дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, які переслідують мети покарання. б).

Фактор підвищеного ризику заподіяння шкоди, який постійно має місце у військово-службової діяльності визначає відмінність матеріальної відповідальності військовослужбовців від цивільно-правової відповідальності, що полягає в диференціації розмірів відшкодування залежно від обстановки заподіяння шкоди та ступеня вини його заподіювача. Наявність ризику у військовій діяльності визначає зменшений обсяг матеріальної відповідальності військовослужбовців у порівнянні з цивільно-правовою відповідальністю. Виправданість службового ризику виключає не тільки вину військовослужбовця і протиправність його діяння, а й майнову відповідальність військової частини.

Велике розмаїття військових відносин, пов’язаних, в тому числі, і з веденням бойових дій не дозволяє законодавчо врегулювати критерії виправданості службового ризику. Встановлення умов виправданості такого ризику слід віднести до компетенції військового командування, яке з урахуванням обстановки заподіяння шкоди може зробити висновок про дотримання військовослужбовцям нормативно-правових приписів.

Під повною матеріальною відповідальністю військовослужбовців розуміється відшкодування тільки прямої дійсної (реального) шкоди; упущена вигода (неодержані доходи) при відшкодуванні не враховується.

Матеріальна відповідальність військовослужбовців має риси, тільки їй

характерними. Специфіка військово-службових відносин визначає необхідність правового регулювання матеріальної відповідальності командирів (начальників) за шкоду, завдану державі їх підлеглими при наявності певних умов. Особливості військового майна, яке як правило, не має ходіння в цивільному обігу, підлягає специфічному обліку та представляє особливу значимість для держави незалежно від собівартості, впливають на правове регулювання підвищеної матеріальної відповідальності, яка встановлюється із застосуванням коефіцієнтів кратності.

Матеріальна відповідальність військовослужбовців настає, на відміну від аналогічної відповідальності працівників по трудовому праву, не тільки за шкоду, заподіяну військовому майну, іншому державному майну, а й за шкоду, заподіяну державі незалежно від знаходження в чиєїсь власності предмета посягання.

Регресні позови та регресні вимоги, пропоновані військовими організаціями до військовослужбовців, характеризуються обов'язковою наявністю вини військовослужбовця у заподіянні шкоди.

Розмір обмеженої матеріальної відповідальності для всіх категорій військовослужбовців, а також резервістів, які проходять військові збори, незалежно від складу (командний, інженерний, медичний тощо) і військових звань, має бути встановлений в межах відповідного місячного окладу грошового утримання. Розмір обмеженої матеріальної відповідальності курсантів військово-навчальних закладів знаходиться в залежності від зміни їх правового положення.

Відшкодування військовослужбовцями вартості матеріальних засобів, виданих їм для користування в період проходження служби, а також відшкодування державі понесених на них витрат за період навчання у військово-навчальних закладах розглядається як відшкодування завданих державі збитків у вигляді упущеної вигоди. Ці заходи відповідальності не підлягають правовому регулюванню за нормами законодавства про матеріальну відповідальність військовослужбовців, оскільки в даному правовому інституті

відшкодовується тільки прямий дійсний (реальний) збиток, заподіяний державі.

Правові норми про матеріальну відповідальність військовослужбовців діють в період від початкового до кінцевого моментів проходження військовослужбовцями військової служби та в ряді випадків продовжують діяти і після звільнення особи з військової служби (закінчення військових зборів). При цьому правовому регулюванню підлягають лише ті правовідносини, які виникли в період військової служби (військових зборів).

Підстави матеріальної відповідальності військовослужбовців являють собою правову категорію, що визначає позитивну діяльність військовослужбовців за збереження державного майна та передбачає заходи відшкодувального характеру, що встановлюються та застосовуються в особливому процесуальному порядку при заподіянні правопорушенням матеріального збитків державі. Фактичні правові та процесуальні підстави матеріальної відповідальності військовослужбовців виступають в сутнісній єдності Ця єдність проявляється на стадіях встановлення, покладання і реалізації матеріальної відповідальності військовослужбовців. Підстави матеріальної відповідальності військовослужбовців мають специфіку, яка визначається правовою природою матеріальної відповідальності.

Оскільки матеріальна відповідальність має майновий характер, а принцип диференціації розмірів відшкодування збитків який лежить в основі її реалізації визначає особливі, відмінні від загальних вимоги до об’єктивних і суб’єктивних елементів складу правопорушення, в діянні військовослужбовця, обов’язково має бути присутнім шкідливий наслідок у вигляді матеріального збитку, заподіяного державі.

Специфіка правових підстав матеріальної відповідальності військовослужбовців визначається тим, що сукупність норм, що регулюють правовідносини, пов’язані з збереженням державного, в тому числі і військового майна, знаходяться в різних галузях права – конституційному, адміністративному, цивільному, кримінальному.

Особливості військово-службових відносин визначають специфіку

процесуального порядку притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності.

Під фактичною підставою притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності розуміється посягає на встановлений порядок користування та збереження державного майна військове правопорушення, у результаті якого військовослужбовцям (резервістом, який проходить військові збори) при виконанні або у зв'язку з виконанням службових обов'язків винувато заподіює пряму реальну шкоду державі.

Поняття військового майнового правопорушення, що полягає у заподіянні військовослужбовцям державі за певних умов матеріального збитку і передбачає його відновлення шляхом застосування заходів відшкодування, підлягає закріпленню в законодавстві про матеріальну відповідальність військовослужбовців.

Склад військового майнового правопорушення завжди є матеріальним і включає в себе такі обов'язкові елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону. Об'єктивна та суб'єктивна сторони складу в законодавстві про матеріальну відповідальність військовослужбовців визначаються також як необхідні умови притягнення до такої відповідальності.

Об'єктом військового майнового правопорушення є ті майнові суспільні відносини, які складаються у військовослужбовця з державою при виконанні обов'язків військової служби. Об'єкт такого правопорушення ширше, ніж аналогічний об'єкт військового злочину, оскільки включає в себе не тільки порядок користування та заощадження військового майна, встановлений законами, військовими статутами, настановами, інструкціями та наказами, а й порядок схоронності іншого державного майна.

Предметом військового майнового правопорушення є державне, в тому числі, військове майно, закріплене на праві господарського відання або оперативного управління за військовою організацією, а також будь-яке інше державне майно.

Об'єктивна сторона військового майнового правопорушення

характеризується вчиненням військовослужбовцем протиправного діяння – дії (бездіяльності), яка заподіяла пряму реальну шкоду державі при виконанні службових обов'язків. Військове майнове правопорушення володіє тільки йому притаманною специфікою, що не дозволяє в принципі стягувати з військовослужбовців збиток у вигляді упущеної вигоди.

Ця специфіка обумовлена особливим характером правовідносин, пов'язаних з невиробничим і некомерційним цільовим використанням матеріальних засобів; відмінностями військового праці від виробничої діяльності; оцінкою службової діяльності військовослужбовців не в вартісному відношенні в залежності від виробничих результатів, а шляхом грошового винагороди за військовий працю і виконання певних обов'язків по військовій службі.

Під прямо реальним (дійсним) збитком в інституті матеріальної відповідальність військовослужбовців слід розуміти втрату, пошкодження державного майна, а також матеріальні витрати і зайві виплати, які зробило або обов'язково повинна буде зробити держава в особі військової частини (установи, організації) на відновлення, придбання майна, інших цінностей, а також для відновлення порушених прав громадян і юридичних осіб з вини військовослужбовців.

У разі заподіяння матеріальних збитків державі злочинними діями військовослужбовця, а також в інших випадках настання повної матеріальної відповідальності, упущена вигода в розмір сум, що стягуються включатися не повинна, а може розглядатися як обставина, що враховується при призначенні покарання, якщо вона охоплювалася виною суб'єкта.

У правових нормах, що визначають умови настання повної та підвищеної (кратної) матеріальної відповідальності, слід закріпити термін «втрата». У ході розслідування по встановленню матеріального збитку і винних осіб необхідно давати ціннісну оцінку збитку, перевіряючи не тільки документальне оформлення наявності того або іншого майна, а й відповідність цих даних його фактичній наявності.

У правових нормах закріплено обов’язок командирів зі стадії відкриття кримінального провадження вживати заходів до повного відшкодування винною особою завданих збитків, а у разі неможливості відшкодування та передачі справи в суд – подавати цивільний позов на всю суму невідшкодованого збитку. Загальна сума, що підлягає відшкодуванню з винної особи і командира (начальника), не повинна перевищувати суми заподіяної державі прямої дійсної шкоди.

Командир (начальник) з письмового дозволу вищого командира (начальника) вправі нарівні з судом зменшити суму стягнення в рахунок відшкодування збитку в залежності від обставин заподіяння шкоди, ступеня вини та матеріального становища винної особи, за винятком випадків заподіяння шкоди злочинами, вчиненими з корисливою цілях. На командирів (начальників) поширюється вимога, що визначає їх обов’язок вирішувати питання про залучення до участі у справі та покладанні матеріальної відповідальності в частині збитку, невідшкодованого його безпосередніми заподіювача ми. на посадових осіб, винних у неправильній постановці обліку і зберігання матеріальних цінностей, неприйняття заходів до запобігання розкрадань, знищення, псування майна, якщо в ході розгляду буде встановлено, що шкода виникла не тільки з вини його безпосереднього заподіювача, а й з вини цих посадових осіб.

Розмір завданих державі збитків слід визначається за фактичними втратами на підставі даних обліку, виходячи з вільних оптових і роздрібних (договірних) цін, що діють в даній місцевості на день заподіяння шкоди з урахуванням індексації, а за відсутності таких цін і у встановлених законодавством випадках виходячи з державних регульованих цін (тарифів), що встановлюються Кабінетом Міністрів України. Розмір шкоди у випадках необхідності (щодо дослідних екземплярів військової техніки та в інших аналогічних випадках) належить встановлювати на підставі спеціальної експертизи. Норми фактичних втрат, встановлені законодавством, є обставинами, що підлягають обов’язковому з’ясуванню в ході розслідування і

враховуються при обчисленні розмірів шкоди.

Відшкодування шкоди натуральним рівноцінним майном не повинно допускатися в разі втрати або пошкодження зброї, боєприпасів, спеціальної техніки і інших предметів військового майна, які не можуть бути у власності громадян. Перелік військового майна, що підлягає відшкодуванню в кратному розмірі його вартості, повинен встановлюватися стосовно до тих предметів, реалізація яких у цивільному обороті заборонена або обмежена.

.Елементами складу виключення матеріальної відповідальності військовослужбовців є наступні обставини: сумлінне виконання наказу командира (начальника); виправданий в даних конкретних умовах службовий ризик; знищення майна щодо військових обставин на театрі військових дій; загибель (смерть) боржника, якщо після нього не залишилося майна; не встановлення винної особи; необхідна оборона; крайня необхідність: затримання злочинця; знаходження особи у стані неосудності; заподіяння шкоди внаслідок непереборної сили.

Обов’язковим елементом об’єктивної сторони військового майнового правопорушення є протиправність. Протиправними повинні визнаватися лише ті винні дії (бездіяльність) військовослужбовців, які заподіяли матеріальної шкоди державі, які виражаються в порушенні тільки конкретних правил, вимог і норм, що містяться в законах, військових статутах, настановах, інструкціях і інших актах. Під «іншими актами» розуміються відповідні законам розпорядження, інструкції, настанови та накази командирів (начальників), що містять правила поведінки і адресовані конкретному військовослужбовцю або колу осіб.

Безпосередній причинний зв’язок між протиправною поведінкою винного військовослужбовця та шкодою є необхідним елементом об’єктивної сторони складу військового майнового правопорушення

В інституті матеріальної відповідальності військовослужбовців правове значення визнається не тільки за прямим безпосереднім причинним зв’язком, але і за непрямим, коли порушення обов’язку посадової особи було

передумовою заподіяння шкоди іншою особою. Командир (начальник) притягується до матеріальної відповідальності за свій незаконний наказ, сумлінне виконання якого з боку підлеглого спричинило заподіяння збитку. Під терміном «сумлінність» слід розуміти не тільки старанність при виконанні наказу, але і правильну психічну оцінку військовослужбовцям своїх обов'язків і способів їх реалізації.

Необхідною умовою настання матеріальної відповідальності військовослужбовців є заподіяння винною особою збитку при виконанні службових обов'язків, а також у зв'язку з їх виконанням і для виконання військової служби. Визначальним критерієм знаходження військовослужбовця при виконанні службових обов'язків є зв'язок військовослужбовця з матеріальними цінностями та майнові відносини між ним і державою в особі військової частини.

Вина військовослужбовця у заподіянні збитків державі розглядається як основний елемент суб'єктивної сторони складу військового майнового правопорушення і як необхідна умова притягнення до матеріальної відповідальності. Діючий в інституті матеріальної відповідальності військовослужбовців принцип презумпції невинності носить специфічний характер, оскільки винним особа визнається не тільки за рішенням суду, а й правомочним командиром (начальником) за результатами адміністративного розслідування, ревізії, перевірки, дізнання, слідства або судового розгляду.

Винятком із загального принципу презумпції невинності є презумпція вини матеріально-відповідальних осіб. Однак, на відміну від властивої цивільно-правової відповідальності презумпції винності, в інституті матеріальної відповідальності військовослужбовців, тягар доведення форми вини у вигляді умислу або необережності в діянні правопорушника лежить на компетентному органі. Мета і мотив, як обов'язкові елементи складу військового майнового правопорушення, безпосередньо впливають на визначення спрямованості протиправної поведінки військовослужбовця, ступеня суспільної небезпеки діяння і, в цілому, на вирішення питань про

індивідуалізацію матеріальної відповідальності.

Суб'єктом матеріальної відповідальності військовослужбовців є індивідуально визначена, фізична особа (військовослужбовець; резервіст, який проходить військові збори) з властивим йому індивідуальним обсягом відповідальності. Взаємозв'язок суб'єкта військового майнового правопорушення з виконанням обов'язків по військовій службі визначає відповідний обсяг матеріальної відповідальності. Тому при розслідуванні обставин заподіяння матеріальної шкоди і виявлення винних осіб необхідно з'ясовувати належність військовослужбовця до того чи іншого складу (категорії), його службове та посадове становище, а також які обов'язки з військової служби були покладені на військовослужбовця в момент заподіяння їм матеріального збитку.

При спільному заподіянні шкоди військовослужбовцями і цивільними особами правові підстави покладення матеріальної відповідальності на співучасників збитку різні: військовослужбовець притягується за нормами законодавства про матеріальну відповідальність військовослужбовців, інші громадяни – за нормами трудового права, якщо вони є службовцями військової частини (установи, організації), або відповідно до норм цивільного законодавства, якщо вони у правовідносинах з військовою організацією не перебувають. Їх солідарна відповідальність настає лише за умови наявності в діянні ознак злочину, за винятком випадків засудження хоча і по одному кримінальному правопорушенню, але за самостійні злочини, не пов'язані спільним наміром, а також засудження одних осіб за корисливі злочини, а інших – за халатність.

Правова підстава матеріальної відповідальності військовослужбовців являє собою сукупність норм, на основі яких здійснюється регулювання військових майнових відносин, включення особи до системи цих відносин і залучення до матеріальної відповідальності при заподіянні матеріальної шкоди державі.

Процесуальним підставою матеріальної відповідальності військовослужбовців виступають норми права, що визначають діяльність

компетентних органів щодо встановлення винних осіб і відшкодування ними матеріальних збитків державі. Адміністративне розслідування за фактами заподіяння військовослужбовцями матеріальних збитків державі являє собою самостійне процесуальне провадження в рамках військово-адміністративного процесу. Адміністративне розслідування проводитися тільки незацікавленим в його результатах посадовою особою, компетентною у питаннях обліку, збереження та використання військового майна.

Особа, призначена командиром (начальником) для проведення адміністративного розслідування, має володіти встановленими в законодавстві повноваженнями. У першу чергу, ці повноваження поширюються на документальне оформлення тих чи інших дій по розслідуваних фактів заподіяння шкоди. У нормах законодавства про матеріальну відповідальність військовослужбовців передбачено певні права і обов'язки військовослужбовців, які залучаються до такої відповідальності: надавати докази, заявляти клопотання, знайомитися після закінчення адміністративного розслідування з усіма матеріалами, давати пояснення, не перешкоджати встановленню фактичних даних шляхом вчинення протиправних дій.

Регресні вимоги до військовослужбовців, винних у заподіянні шкоди при виконанні службових обов'язків, повинні пред'являтися в адміністративному порядку у формі наказу командира (начальника) військової частини, установи, організації відповідно до Положення про матеріальну відповідальності військовослужбовців. У випадках, коли військовослужбовець до моменту відшкодування військовою частиною заподіяної з його вини шкоди третім особам уже звільнений з військової служби в запас або відставку, збиток з нього повинен стягуватися по регресному позову військової частини, висунутій в порядку цивільного судочинства, або в кримінальному провадженні. Регресні позови також підлягають пред'явленню до суду до військовослужбовців, що заподіяла шкоду третім особам, якщо стосовно них вже відкрито кримінальне провадження за умови, що втрачено можливість з боку командира (начальника) стягнути збиток в адміністративному порядку.

Судовий порядок оскарження рішення, прийнятого командиром (начальником) за результатами адміністративного розслідування про притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності дозволяє призупинити виконання дій, зокрема, про стягнення сум в рахунок відшкодування збитку і, в разі встановлення обґрунтованості скарги, – визнати незаконними та скасувати застосовувані заходи матеріальної відповідальності.

Стягнення заборгованості у безспірному порядку судовим виконавцем має здійснюватися у випадках, коли винна особа до дня звільнення в запас або відставку (закінчення зборів) за наказом командира (начальника) не відшкодувала завдані державі збитки. Для стягнення заборгованості в безспірному порядку командуванню військових частин належить представляти в нотаріальні органи документ, що свідчить про згоду винної особи відшкодувати заподіяну ним матеріальну шкоду. У разі подання скарги військовослужбовцям на рішення командира (начальника) про притягнення його до матеріальної відповідальності, виконавче провадження повинно бути припинено судом до набрання законної сили рішення або ухвали суду про відмову в задоволенні скарги. У разі ж скасування судом рішення командира (начальника), на підставі якого видано виконавчий напис, виконавче провадження підлягає припиненню.

Специфіка відшкодувальної спрямованості матеріальної відповідальності військовослужбовців і особливі умови диференціації відшкодування збитку в Збройних Силах визначають необхідність встановлення в законодавстві строків позовної давності даного правового інституту.

Законодавством про матеріальну відповідальність військовослужбовців судовий порядок відшкодування шкоди повинен передбачатися в наступних випадках:

- при пропуску командуванням термінів з дня закінчення адміністративного розслідування, протягом яких повинен бути видано наказ про покладання на військовослужбовця обов’язку відшкодувати збиток;

- при пропуску з поважних причин строку позовної давності по стягненню

заборгованості нотаріальними органами в безспірному порядку;

- при звільнення в запас або відставку військовослужбовця або вибуття військовозобов'язаного (резервіста) після закінчення зборів до моменту прийняття командуванням рішення про відшкодування ними завданих збитків;

- при винному заподіянні матеріальної шкоди державі військовослужбовцями спільно з цивільними особами;

- при втрати з боку командування можливості пред'явлення до винного військовослужбовцю регресної вимоги в адміністративному порядку.

### 14.5 Кримінальна відповідальність військовослужбовців

Зміна пріоритетів у внутрішній і зовнішній політиці України, яка відбулася з 2010-2014 рр., зумовила зміни економічного, політичного та державного устрою, негативно вплинули на стан Збройних Сил України. Відсутність єдиної державної ідеології, зростання частки нової категорії військовослужбовців – військовослужбовців контрактної служби, в числі яких значна частка жінок, відсутність належної військової науки, зміна ціннісних орієнтацій у молоді, погіршення якісного складу призовників, падіння престижу військової служби, зниження інтелектуального, морального та фізичного потенціалу Збройних Сил, зажадали після революції гідності перегляду багатьох підходів до організації забезпечення правопорядку, створення в частинах і підрозділах виховних систем, відповідних об'єктивно сформованим умовам.

Військова служба це особливий вид державної служби, що забезпечує військову безпеку держави і призначений для відбиття військової агресії. З метою вирішення цього завдання Збройні Сили України будуються на основі принципу єдиноначальності. Суть цього принципу полягає в наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладенні на нього персональної відповідальності перед державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця. Єдиноначальність виражається в праві командира

виходячи з всебічної оцінки обстановки одноосібно приймати рішення, віддавати накази в суворій відповідності з вимогами законів і військових статутів та забезпечувати їх виконання. Командир (начальник) несе відповідальність за відданий наказ і його наслідки.

Принцип єдиноначальності у Збройних Силах передбачає беззаперечну покора підлеглих начальникам, точне і своєчасне виконання підлеглими наказів своїх командирів. У тих випадках, коли підлеглі не виконують віддані по службі накази командирів, чинять опір або примушують їх до порушення службових обов'язків, а також застосовують фізичне чи психічне насильство над ними, безпосередній шкода наноситься інтересам забезпечення постійній бойовій готовності військ і сил флоту, військовій дисципліні.Кримінальне законодавство та практика його застосування є одним із загальновизнаних і реально діючих засобів впливу на злочинні прояви у сфері порядку підлеглості і військових статутних взаємовідносин.

Військовими злочинами визнаються передбачені розділом XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) Кримінального кодексу України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

За відповідними статтями розділу XIX Кримінального кодексу України несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом.

Особи, не зазначені у цій статті, за співучасть у військових злочинах підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу.

Особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями розділу XIX

Кримінального кодексу України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 44 Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

Стаття 402. Непокора

1. Непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу - караються службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, якщо вони вчинені групою осіб або спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Непокора, вчинена в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, -

карається позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

Стаття 403. Невиконання наказу

1. Невиконання наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у частині першій статті 402 Кодексу, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, -

карається службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, - карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Стаття 404. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов’язків

1. Опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов’язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов’язків - караються службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п’яти років.

2. Ті самі дії, вчинені групою осіб або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від трьох

до восьми років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, - караються позбавленням волі на строк від трьох до дванадцяти років.

4. Дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, якщо вони були пов’язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов’язки з військової служби, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Стаття 405. Погроза або насильство щодо начальника

1. Погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або знищенням чи пошкодженням його майна у зв’язку з виконанням ним обов’язків з військової служби - карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв’язку з виконанням ним обов’язків з військової служби - карається позбавленням волі на строк від двох до семи років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, - караються позбавленням волі від п’яти до десяти років.

Стаття 406. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості

1. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилося в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства, - карається арештом на строк до шести місяців або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, якщо воно вчинене щодо кількох осіб або заподіяло легкі

чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також таке, що має характер знущання або глумлення над військовослужбовцем, - карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк від двох до п’яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби

1. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез’явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез’явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця, - караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез’явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року, - караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез’явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, - караються позбавленням волі на строк від двох до п’яти років.

4. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез’явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

Стаття 408. Дезертирство

1. Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу - караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб - карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Стаття 409. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом.

1. Ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману - карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Відмова від несення обов'язків військової служби - карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Стаття 410. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем.

1. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна або заволодіння

ними шляхом шахрайства - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Ті самі дії, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотну шкоду, - караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, розбій з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров’я потерпілого, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років.

Стаття 411. Умисне знищення або пошкодження військового майна.

1. Умисне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна - караються службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

Стаття 412. Необережне знищення або пошкодження військового майна.

1. Необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової і спеціальної техніки чи іншого військового майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, - караються штрафом до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим

обмеженням на строк до двох років, або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, - караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

Стаття 413. Втрата військового майна.

Втрата або зіпсування ввірених для службового користування зброї, бойових припасів, засобів пересування, предметів технічного постачання або іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання - караються арештом на строк до шести місяців або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - караються позбавленням волі на строк від двох до п’яти років.

Стаття 414. Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

1. Порушення правил поводження зі зброєю, а також із боєприпасами, вибуховими, іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а так само з радіоактивними матеріалами, якщо це заподіяло потерпілому тілесні ушкодження або створило небезпеку для довкілля, - карається службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, що заподіяло тілесні ушкодження кільком особам або смерть потерпілого, - карається позбавленням волі на строк від двох до десяти років.

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки, - карається позбавленням волі на строк від трьох до дванадцяти років.

Стаття 415. Порушення правил водіння або експлуатації машин.

1. Порушення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, що спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або загибель потерпілого, - карається позбавленням волі на строк від двох до п’яти років.

2. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило загибель кількох осіб, - карається позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

Стаття 416. Порушення правил польотів або підготовки до них

Порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки, - карається позбавленням волі на строк від п’яти до п’ятнадцяти років.

Стаття 417. Порушення правил кораблеводіння.

Порушення правил кораблеводіння, що спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки, - карається позбавленням волі на строк від п’яти до п’ятнадцяти років.

Стаття 418. Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання.

1. Порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання, - карається обмеженням волі на строк від двох до п’яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Стаття 419. Порушення правил несення прикордонної служби.

1. Порушення правил несення прикордонної служби особою, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України, якщо це спричинило тяжкі наслідки, - карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Стаття 420. Порушення правил несення бойового чергування.

1. Порушення правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України, якщо це спричинило тяжкі наслідки, - карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - карається позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

Стаття 421. Порушення статутних правил внутрішньої служби

1. Порушення особою, яка входить у добовий наряд частини (крім варти і вахти), статутних правил внутрішньої служби, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, запобігання яким входило в обов’язки даної особи, - карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - карається позбавленням волі на строк до п’яти років.

Стаття 422. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості.

1. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради - карається позбавленням волі на строк від двох до п’яти років.

2. Втрата документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановлених правил поводження із зазначеними документами, матеріалами або предметами, - карається позбавленням волі на строк від двох до п’яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

Стаття 425. Недбале ставлення до військової служби.

1. Недбале ставлення військової службової особи до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду, - карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, - карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - караються позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років.

Примітка. 1. Під військовими службовими особами розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов’язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов’язків, або виконують такі обов’язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

2. У статтях 425-426 Кодексу істотною шкодою, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в двісті п’ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка у п’ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Стаття 426. Бездіяльність військової влади.

1. Умисне неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим, або ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, а також інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов’язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду, - караються штрафом від п’ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Стаття 427. Здача або залишення ворогові засобів ведення війни.

Здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові, - караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Стаття 428. Залишення гинучого військового корабля.

1. Залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов’язків, а також особою із складу команди корабля без належного на те розпорядження командира - карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, - карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Стаття 429. Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю.

Самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю - караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

Стаття 430. Добровільна здача в полон. Добровільна здача в полон через боягузтво або легкодухість - карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Стаття 431. Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні

1. Добровільна участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради - карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

2. Насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого, - карається позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років.

3. Вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога карається позбавленням волі на строк до трьох років.

Стаття 432. Мародерство.

Викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (мародерство), - карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Стаття 433. Насильство над населенням у районі воєнних дій.

1. Насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій, - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій, - карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Стаття 434. Погане поводження з військовополоненими.

Погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов’язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов’язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину - караються позбавленням волі на строк до трьох років.

Стаття 435. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними.

Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного

Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам, - караються позбавленням волі на строк до двох років.

## 14.6 Соціальна відповідальність військовослужбовців в умовах соціальної трансформації в Україні

Розрив між соціальними очікуваннями суспільства і соціальною роллю військовослужбовця щодо забезпечення обороноздатності, який утворився у наслідок антиукраїнського керування державою на протязі 2010 та початку 2014 рр. викликав стурбованість політичного керівництва країни та зажадав розробки програми модернізації. Одним з основних завдань є забезпечення високого соціального статусу військовослужбовців, щоб їх самосвідомість і соціальна ідентичність перетворили Збройні Сили України в цілісний соціальний механізм, який виконує певні соціальні функції щодо захисту територіальної цілісності та забезпечення Європейської інтеграції держави.

Найважливіше значення для вирішення соціально-психологічних проблем у військовому середовищі та зміцнення дисципліни є підвищення соціальної відповідальності військовослужбовців. В умовах глибоких системних трансформаційних процесів в українському суспільстві, зростають вимоги до соціальної відповідальності основних суб’єктів соціальної взаємодії. У даному випадку Збройні Сили розглядаються як особливий соціальний інститут, який реалізує доступ до різних благ і в цьому сенсі задає ієрархію статусів в соціумі, соціально-професійного статусу, регульованого зовнішніми нормами, і суб’єктивної мотивації виконання накладених статусом функцій.

Саме поняття «соціальна відповідальність» має філософсько-соціологічне походження, що відбиває об’єктивний характер взаємин між особистістю, колективом і суспільством з погляду свідомого здійснення пред’явлених до них взаємних вимог. Соціальна відповідальність, з одного боку, існує в якості об’єктивної якості соціального статусу, регульованого зовнішніми правовими

нормами (обов'язок), з іншого – заломлюється в суб'єктивній мотивації виконання накладених статусом функцій (борг).

З позицій професійної діяльності соціальна відповідальність визначає співвідношення реального і очікуваного результату, а також повноту використання працівником наявних можливостей. Тому соціальна відповідальність військовослужбовця на об'єктивному рівні виступає у вигляді дотримання норм і правил виконуваної соціальної функції, а на суб'єктивному – у вигляді здатності вільно вибирати варіанти вирішення поставлених завдань і втілювати в діяльності певні моральні цінності.

Соціальна відповідальність військовослужбовця передбачає наявність взаємних відносин між суб'єктом (військовослужбовцям-професіоналом) і інстанцією (державою): не тільки суб'єкт відповідає перед інстанцією, а й інстанція несе обов'язкову відповідальність перед суб'єктом за створення умов для виконання покладених на нього обов'язків.

При опорі на двосторонній характер відповідальних відносин у структурі соціальної відповідальності виділяються наступні елементи: суб'єкт (хто відповідає); об'єкт (за що відповідає); інстанція (перед ким відповідає); умови, які інстанція створює (або не створює) для виконання суб'єктом своїх обов'язків.

Соціально-професійний статус військовослужбовця пов'язаний з виконанням функцій запобігання, локалізації та нейтралізації силових загроз, захисту національних інтересів і забезпечення національної безпеки держави. Соціальна відповідальність в контексті соціально-професійного статусу військовослужбовця об'єктивно фіксує залежність індивіда від суспільства і держави через формування необхідних компетенцій і можливість їх застосування в професії, що веде до зміни внутрішньо групових професійних статусів і підвищенню соціальної значущості виконуваної справи, поліпшенню матеріального становища.

Суб'єктивно соціальна відповідальність в контексті соціально-професійного статусу військовослужбовця виражається у вигляді обов'язку та

готовності відповідати за результати своїх дій і вчинків, свідомо виконувати певні вимоги і здійснювати поставлені завдання.

В Україні традиційним способом суспільного визнання військової служби був принцип козацького устрою «привілеї за службу», що закріплює міру відповідальності держави перед військовослужбовцями.

Формування та зміцнення козацького укладу закріплювало міру відповідальності держави перед козаками за принципом «привілеї за службу» залежно від станової приналежності або займаної посади з опорою на нормативно-ціннісні структуру службового укладу, який визначається цінностями: влада, майстерність, солідарність і слава.

Дані цінності визначають вибудовування стратегій суспільного визнання на основі інституту експертної оцінки. В Україні традиційним способом суспільного визнання була бюрократична експертиза. Незважаючи на модернізацію принципу бюрократичної експертизи за радянської влади, принцип службового укладу «привілеї за службу» залишався в недоторканності. Однак реалії глобального світо порядку вказували на необхідність перегляду принципів забезпечення національної безпеки.

В умовах трансформації суспільства відбувається зміна національного стратегічного планування, заснованого на принципах громадянського консенсусу. Тому соціальна відповідальність військовослужбовців трактується з позицій необхідності зниження витрат суспільства, пов’язаних із забезпеченням національної безпеки та підтримкою боєготовності армії. У той же час виконання місії з підтримання громадського консенсусу визначає міру відповідальності військовослужбовців як особливої професійної групи.

У ситуації зміни статусної позиції військовослужбовці схильні оцінювати персональну відповідальність у дотриманні статутних відносин як пріоритетну, у порівнянні з особистою відповідальністю перед підлеглими.

На протязі 2000-2013 рр. суттєвою особливістю в оцінках соціальної відповідальності військовослужбовцями було співвіднесення особистої відповідальності до запропонованих обов’язків відповідно до посадового

становища. Нездатність військовослужбовців виконати статутні вимоги була обумовлена неможливістю прийняття відповідальності в площинах «приватній моралі самовдосконалення» та публічної моралі взаємно пристосування» зважаючи суперечливості системи інституційних цінностей в суспільстві.

Однак у суспільствах, що трансформуються нормативні приписи, закріплені: в системі соціальних норм; можуть входити в протиріччя, що ставить індивіда в ситуацію морального вибору. Так, у ситуації зміни статусної позиції військовослужбовці схильні оцінювати; персональну відповідальність у дотриманні статутних відносин пріоритетною в порівнянні з особистою відповідальністю перед підлеглими. Причому, при підвищенні статусу військовослужбовця у військовій ієрархії падає показник особистої відповідальності. Військовослужбовці схильні були визначати соціальну відповідальність як невід'ємну частину своїх посадових обов'язків і вважали вправі очікувати від держави винагороди у моральній чи матеріальній формі за сумлінне виконання своїх службових обов'язків. При цьому зниження рівня особистої відповідальності оцінюється як результат неуваги держави до потреб військовослужбовців

В результаті фіксувалася стійка залежність між падінням особистої відповідальності та підвищенням службового становища в військовій ієрархії. Дана тенденція виникла з неможливості прийняття військовослужбовцями відповідальності в площинах «приватній моралі самовдосконалення» і «європейської публічної моралі» зважаючи суперечливості системи інституційних цінностей на сучасному етапі розвитку суспільства. Якщо одні військовослужбовці, що розділяють військово-корпоративні цінності, усвідомлюють соціальну відповідальність як невіддільну складову ратного покликання і співвідносять її з поняттями «військова честь» і «гідність», то інші, орієнтовані на військово-професійні цінності, сприймають соціальну відповідальність в якості належного виконання покладених професійних обов'язків і розглядають її в сукупності з поняттями «майстерність» і «справедливість».

При цьому військовослужбовці не схильні віддавати перевагу відповідальному виконанню професійних обов'язків на шкоду відповідальності перед товаришами по службі і сім'єю. Навпаки, вони готові до відмови від самореалізації на користь стабільності становища і гарантій постійної роботи. Отже, підтверджується загальна установка кадрових військових сприймати відповідальність як професійний обов'язок.

Підвищення стійкості військово-професійної орієнтованості військовослужбовців залежить від усвідомлення повноти соціальної відповідальності кадровими військовими, а саме здатність кадрових військових співвідносити персональну відповідальність за виконання покладених обов'язків та особисту відповідальність у військовому колективі. У цьому закладено потенційний успіх здобуття статусної позиції військового, особистий авторитет якого базується на престижі військової служби. У цих умовах важливу роль відіграє правове виховання військовослужбовців.

Правове виховання військовослужбовців визначається як цілеспрямоване, систематичне вплив на їх свідомість, психологію з метою формування високої правосвідомості, навичок і звичок активного правомірної поведінки.

Завданнями правового виховання є: виховання поваги до норм права; переконаності в необхідності їх використання; прищеплення навичок правомірної поведінки; виховання соціально-правової активності. Об'єктом правового виховання військовослужбовців є правосвідомість військовослужбовців, яке представляє з себе сукупність поглядів, ідей, що виражають їх ставлення до права, законам, правосуддя, їх уявленні про те, що є правомірним чи неправомірним.

Правосвідомість включає такі основні компоненти, як знання чинного права, його основних принципів і вимог, а також оціночні та поведінкові установки військовослужбовця. Правова свідомість входить в механізми здійснення правового регулювання.

Специфіка змісту правового виховання військовослужбовців випливає з його ролі, як особливого виду діяльності із забезпечення високого рівня

військової дисципліни, законності та правопорядку у Збройних Силах України, їх бойової готовності. Воно включає формування правової культури військовослужбовців і цивільного персоналу, участь у розвитку системи профілактики правопорушень, формування та підтримку стійких правових традицій в діяльності Збройних Сил. Найбільш ефективними методами правового виховання є методи переконання і примусу.

При цьому метод переконання є одним з важливих способів реалізації цілей і завдань правового виховання, котрі володіють багатим арсеналом засобів і прийомів. При його застосуванні офіцерам необхідно не тільки володіти технікою переконання, а й забезпечити використання фактів з правозастосовної практики, дотримуватися принципу об’єктивності та систематичного викладу всієї сукупності відомостей, що відносяться до предмета переконання.

Метод примусу є досить дієвим методом правового виховання. Це обумовлюється специфічним правовим статусом військовослужбовців і більш жорсткою правовою регламентацією виконання ними завдань по службі. Для підвищення дієвості застосування методу примусу його потрібно поєднуватися з іншими методами і насамперед методом переконання.

Основними напрямками підвищення ефективності правового виховання військовослужбовців у сучасних умовах є: поліпшення профілактики порушень правових норм військовослужбовцями та забезпечення повсякденного їх виконання при організації повсякденної військової життя; вдосконалення аналізу ефективності правового виховання, застосування його форм і методів; вжиття дієвих заходів по припиненню протиправної поведінки.

. Використання засобів правового виховання пов’язана з завданнями, які повинні бути вирішені вихователем стосовно до конкретних умов. При застосуванні засобів передачі інформації в процесі правового виховання необхідно дотримуватися принципів умотивованості використання тих чи інших засобів; системності та плановості в застосуванні традиційних і сучасних засобів навчання; цілеспрямованості підготовки офіцерів до використання

даних засобів; провідної ролі офіцера-вихователя при використанні засобів передачі інформації.

Правова освіта забезпечує на початковому етапі всіх військовослужбовців знаннями в обсязі правового мінімуму. На наступних етапах правова освіта включає в себе процес нарощування знань про правові норми, що встановлюють права, обов'язки і відповідальність військовослужбовців, що регулюють їх службову діяльність і поведінку. Основними методами правової підготовки є індивідуальна та групова робота з військовослужбовцями. Встановлення та підтримка статутного порядку здатна підвищити ефективність всього комплексу право виховного впливу, формувати у військовослужбовців впевненість у дотриманні норм права, високу соціально-правову захищеності, і таким чином ефективно впливати на правосвідомість, формуючи правову культуру.

Правозастосовна практика, що склалася у військовій частині – найбільш ефективний і переконливий фактор впливу на правосвідомість військовослужбовців. Недостатня ефективність правового виховання в сучасних Збройних Силах України пов'язана з прогалинами в правовій підготовці офіцерів-вихователів, слабкою матеріальною базою правової освіти, а також незавершеністю формування цілісної системи правової роботи в Збройних Силах України. Основними особливостями процесу організації правового виховання військовослужбовців є:

- правове виховання має проводитися серед всіх категорій військовослужбовців, повністю охоплюючи весь особовий склад;

- право виховна робота повинна проводитися диференційовано, з урахуванням особливостей особового складу частини, його запитів та інтересів. Необхідно враховувати особливості психології даного військового колективу, його думки та настрої, що дозволяє посилити ефективність правового виховання;

- право виховна діяльність не повинна носити епізодичного характеру, а повинна вестися безперервно, забезпечуючи систематичний виховний вплив на

особовий склад;

- у роз’ясненні теоретичних положень законодавства необхідно дотримуватися послідовності. Нові відомості та висновки повинні спиратися на раніше засвоєні правові знання, розширюючи та поглиблюючи їх;

- необхідно використовувати форми та методи право виховного впливу, найбільш доцільні і ефективні в конкретних умовах. При цьому потрібно враховувати: рівень розвитку правової культури, особливості виконання завдань військово-професійної діяльності, існуючу систему військового виховання, наявні ресурси і інші фактори.

У зв’язку з цим ще належить продовжити детальну розробку, глибоке вивчення, а також практичну діяльність за рішенням таких проблем, як:

- забезпечення планування правовиховної роботи на всіх рівнях військового управління, удосконалювати стиль і методи планування правового виховання, форму та зміст планів, контроль за їх виконанням; посилення узгодженості учасників право виховного процесу – командирів, начальників, всіх органів військового управління, органів військової юстиції з метою підвищення рівня даної роботи в частинах і на кораблях;

- поліпшення підготовки та забезпечення регулярного підвищення теоретичного рівня та професійної майстерності військових кадрів, що безпосередньо здійснюють правове виховання;

- зміцнення матеріально-технічної та науково-методичної бази організації правового виховання, забезпечення систематичного поповнення необхідною юридичною літературою підрозділи, частини;

- забезпечення роботу системи обміну досвідом застосування форм і методів правового виховання, впровадження найбільш ефективних у практику роботи командирів і начальників;

- удосконалення системи оцінки ефективності роботи з правового виховання військовослужбовців. Ефективність її визначати не кількістю заходів, а реальним рівнем правової культури військовослужбовців, станом військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України.

## Контрольні питання

1. За яких умов можливе законодавче забезпечення юридичної відповідальності військовослужбовців?
2. Які є різні варіанти конструювання сучасного військового законодавства?
3 Якими чинниками обумовлена система органів військової юстиції?
4. Яким нормативним актом регулюється дисципліна у Збройних Силах?
4. На які державні органи поширюється юрисдикція Дисциплінарного статуту Збройних Сил України?
5. Що розуміється під терміном «військова дисципліна»?
6. Яким шляхом досягається військова дисципліна?
7. Яка посадова особа відповідає за стан дисципліни в військовій частині?
8. Які заохочення застосовуються до військовослужбовців?
9. Які юридичні наслідки має рішення зборів офіцерів?
10. Яка стаття Кодексу України про адміністративні правопорушення визначає особливості відповідальності військовослужбовців?
11. За які адміністративні правопорушення військовослужбовці несуть відповідальність на загальних підставах?
12. Які права військовослужбовців відносяться до загальногромадянських?
13. Які права військовослужбовців відносяться до військово-службових?
14. Підстави матеріальної відповідальність військовослужбовців.
15. Цим відрізняється матеріальна відповідальність військовослужбовців від цивільно-правової відповідальності?
16. На який період діють норми матеріальної відповідальності військовослужбовців?
18. Що є предметом військового майнового правопорушення.
19. Що складає об’єктивну сторону військового майнового правопорушення.
20. Що складає суб’єктивну сторону військового майнового правопорушення.

## Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

### *Основні нормативно-правові акти і література*

Про військовий обов’язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. – Ст. 385.

Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22-23. – Ст. 197.

Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22. – Ст. 194.

Про Статут гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України: Закон

України від 24.03.1999 № 550-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22. – Ст.196.

Про Стройовий статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 549-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22. – Ст. 195.

Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію»: Закон України від 22.07.2014 № 1595-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 36. – Ст.1187.

Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію»: Закон України від15.01.2015№113-VIII.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/113-19

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради. –2001. – № 25-26. – Ст.131.

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М. Анісімов [та ін.]; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.

Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник [Берзін П.С. та ін.]; за заг. ред. В. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 711 с.

Правова доктрина України: у 5 т. / Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку [В. Я. Тацій та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація. – Х. : Право, 2013. – 1237 с.

Касько Т.Ю. Об’єкти злочину проти порядку проходження військової служби / Т.Ю. Касько // Юрид. наук. електронний журнал № 4, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/4_2014/47.pdf

Військова адміністрація. Навч. посіб. /М.М. Тищенко, В.В. Богуцький, Є.І. Григоренко. Заг. Ред.. М.М. Тищенка. 2-ге вид., перероб. та допов. – Х.: Право, 2014. – 364 с.

Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання. Посіб. / М. І. Карпенко.– К.: ВД «Дакор», 2013. – 472 с.

Кримінальне право (Особлива частина): підруч. / О.О. Дудоров, А.С. Беніцький,В.П. Бодаєвський. – К.: ВД «Дакор», 2013. – 786 с.

Кримінальний кодекс України. Станом на 12 січня 2015 р. – К.: Полівода: 2015. – 164 с.

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-те вид., переробл. та до-пов. / М.І. Мельника,М.І. Хавронюка. – К.: http://mybook.biz.ua/?mode=book&author_id=0http://mybook.biz.ua/?mode=book&author_id=02012. – 1316 с.

Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях: офіційний текст / Упор. Кузьмін С. А., Кучеренко М. С. – К.: Паливода, 2014. – 676 с.

Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / О.І. Мотлях, Н.В. Малярчук, Ю.В. Корнєєв. – К.: ЦУЛ, 2014. – 696 с.

Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. – 5-е вид./ Р.А. Калюжний, М.І. Іншин, І.М. Шопіна. – К.:

Правова єдність, 2013. – 976 с.

Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / Н.П. Бортник, К.І. Бєдяков, С.В. Пєтков, О.І. Остапенко та ін. / За заг.ред. Пєткова С.В., Морозова С.М. – К.: ЦУЛ, 2014. – 790 с.

Постанова Верховної Ради Українивід 23.06.1995 № 243/95-ВР «Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі» // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 25. – Ст. 193.

***Додаткові нормативно-правові акти і література***

Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 9. – Ст.106.

Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 9. – Ст.108.

Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII // Відомості Верховної. – 2014. – № 17. – Ст.594.

Державну прикордонну службу України: 03.04.2003 № 661-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 27. – Ст.208.

Про Службу безпеки України: 25.03.1992 № 2229-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. – Ст.382.

Про Державну спеціальну службу транспорту: 05.02.2004 № 1449-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 19. – Ст.269.

Про Державну службу спеціального зв’язку та захисту інформації України: 23.02.2006 № 3475-IV // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 30. – Ст.258.

Дифференциация уголовной ответственности военнослужащих. / Я.Н. Ермолович. – М. Юрлитинформ, 2014. – 288 с.

Великий енциклопедичний юридичний словник. – 2-ге вид., перероб. і допов./ За ред. Ю. С. Шемшученка К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.

Адміністративне право України: словник термінів / За заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2014. – 520 с.

НАВЧАЛЬНІ ВИДАННЯ

**Середа Валерій В'ячеславович**
кандидат юридичних наук, доцент

**Ковалів Мирослав Володимирович**,
кандидат юридичних наук, професор

**Єсімов Сергій Сергійович**,
кандидат юридичних наук, доцент

**Гурковський Мар'ян Петрович**,
кандидат юридичних наук, доцент

# ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ УКРАЇНИ ВІД ЗОВНІШНЬОЇ ТА ВНУТРІШНЬОЇ АГРЕСІЇ

*Навчальний посібник*

Видано в авторській редакції

Макетування
*А. М. Радченко*

Друк
*Н. Я. Ганущак*

Підписано до друку----------.2015 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 36,13.
Тираж 100 прим. Зам. № 28-14.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.